4

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Саслушања српских избеглица

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА Саслушања српских избеглица

4

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

САСЛУШАЊА СРПСКИХ ИЗБЕГЛИЦА

Издавачи
Удружење архивских радника Републике Српске
Архив Републике Српске
Архив Војводине

Библиотека
Сведочења

За издаваче
Душан Поповић
Др Бојан Стојнић
Др Небојша Кузмановић

Главни и одговорни уредник
Душан Поповић

Графичка обрада текста и дизајн
Ненад Савковић

Штампа
Графид д. о. о. Бања Лука

Објављивање књиге подржало је
Министарство просвјете и културе Републике Српске

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА
САСЛУШАЊА СРПСКИХ ИЗБЕГЛИЦА

(Приредио: др Вељко Ђурић Мишина)

Бања Лука – Нови Сад, 2023.

ПОКОЉ СРБА У СРЕЗУ СТОЛАЧКОМ

Зовем се МИХИЋ ДЕСИМИР, син сам пок.[ојног] Спасоја и пок.[ојне] Татине Михић рођ.[ене] Тошић. Србин сам православне вере, рођен 16 маја 1896 у Стоцу у Херцеговини.

Столац је мало место, у долини реке Брегаве, удаљено 25 км од жељезничке пруге и средиште среске управне власти. До пред рат бројао је укупно нешто испод 3.000 становника, од ког броја 2/3 били су Муслимани а 1/3 православни и католици. Од ове једне трећине одпада око 90% на православне. Сам срез је по простору доста велик и бројио је са испоставом Чапљином и њој припадајућим општинама, око 40.000 становника. Од овог броја католици су имали апсолутну већину, а затим су по реду били Срби, а тек за њима у знатном мањем броју Муслимани.

Иако дуго времена нисам провео у Стоцу, ипак ми је познато, да је целокупно становништво, како у самом месту, тако и у селима среза столачког, упркос партиске подвојености живело у добрим односима. Тим теже је објаснити, како је могло доћи, одмах након слома Југославије, до онаког става муслиманског и католичког елемента према Србима и до избијања такве мржње, која је довела до истребљења Срба у самом Стоцу, и до онаког страшног прорећења њиховог броја у околним општинама среза. Тим више, тешко је разумети оне ужасне прогоне, кад се има у виду колико је наш живаљ претрпио несретних година 1914 и 1915 од стране истог елемента и кад се при томе узме у обзир витешко држање Срба у 1918 години, када су били у могућности да се крваво освете за све учињене им неправде. Како су се 1914 и 1915 године многи, а међу њима и ја заклињали да ћемо се осветити, ако нам се кад пружи за ово прилика, сви смо 1918 године и старији и млађи скочили, да се ради боље, срећније, заједничке будућности, пређе преко свега, и да ми останемо људи кад то они нису умели да буду. Ја уверавам свакога, да приликом слома А.У.[1] монархије, до доласка српске војске, као ни после тога, ником у Стоцу није пала ни једна влас с главе, нити је, ма ко од Срба, неком Муслиману или Хрвату и мајку опсовао. Овом приликом сећам се речи Зулфе Турковића, угледног занатлије из Стоца, који ми је рекао после слома Југославије, а пре

[1] Аустро-Угарске.

избијања оних бестијалних испада: „Никад ми, Деско, столачки муслимани не смемо заборавити 1918 годину, и ако се православнима у Стоцу ма што непријатно догоди, то има да падне на наш муслимански образ и на нашу муслиманску душу.“

После мога преласка у Србију многи су ме упитали, зашто нисмо на време бежали и зашто смо се дали клати као јагањци. Горњи моји редови којима сам са пар речи покушао до прикажем витешко држање Срба 1918 године, као и околност да историја није забележила, да је икада макар који народ, који је иоле претендовао да се назове културним, починио и много мањи део оних грозота над невиним становништвом, даће одговор на горње питање које ми је онако често постављено. О узроцима, који су, по мом мишљењу довели до ужасних догађаја рећи ћу неколико речи на крају овог мог излагања. А сада да пређем на описивање онога што сам оних несретних месеци 1941 године проживео.

Концем марта 1941 године нашао сам се у Чапљини на војној дужности, додељен жандармериској станици. У часу избијања рата вршио сам своју дужност као стражар на мосту на реци Брегави, код села Клепаца. Овде ме је затекло и државно расуло. И ако још није било дошло до потпуног војничког слома Југославије, већ на католичку Велику среду у Чапљини и околини примећивали су се знаци државне пропасти, а на Велки четвртак и петак маса војника већ су се враћали кућама. Два батаљона, не знам кога пука, који су били постављени у околини Чапљине, састављени готово искључиво од католика и муслимана, бацили су оружје и спрему, које је околни народ католичке и муслиманске вере приграбио. Пуцњава је почела да се разлеже. Перо Јукић, трговац из Чапљине, скупа са дон Илијом Томасом, католичким свештеником из Клепаца, већ је био приступио организацији усташке власти. На католичку Велику суботу позван сам и ја са својим друговима, од стране својих предпостављених, да предамо оружје, што смо ми и учинили. Из Чапљине отишао сам у Столац, где сам намеравао да останем, док се прилике колико толико „среде“ и док се жељезнички саобраћај макар колико поправи, па тек онда да идем кући. У Стоцу сам затекао истакнуте хрватске заставе. Успут је врило од наоружаних хрватских сељака. У Стоцу су приступили организовању усташких власти, и ово организовање преузео је на себе по овлашћењу усташког повереника за Херцеговину, Др. Паве Ценког[2], најистакну-

[2] Паваоа Цанкија.

тији Муслиман у Стоцу Омербег Ризванбеговић, истакнути члан Ј.М.О.[3] и отац бившег народног посланика Авде Ризванбеговића. Југославија, међутим, још није била капитулирала. Извесни одреди Југославенске војске стигли су у Мостар и Чапљину да успоставе ред, па је између њих и наоружаних усташа у општини Аладинићи, на други дан католичког Ускрса, дошло до борбе, у којој су рањена двојица усташа, а један је погинуо. Други дан католичког Ускрса отишао сам и ја у Требиње да се пријавим војном округу, међутим кад сам тамо стигао 15 априла сазнао сам исте вечери да је капитулација потписана и са осталим друговима пуштен сам 16 априла да идемо кући. 17 априла ујутро пред Стоцем на 9 км. сусрели смо прве одреде немачких и италијанских моторизованих јединица. Немачка војска није се задржавала у Стоцу, док су извесни одреди италијанске војске остали. Италијанска војска преузела је одмах власт, управо оставила је на својим местима дотадашње чиновнике, постављајући у појединим надлештвима своје комесаре. Ред је био савршен. Кретање је било слободно до 20 часова увече, једино је за излаз из Стоца било потребно да се има објава италијанских војних власти. Италијани су приступили прикупљању оружја од народа, како од Срба, тако и од осталих. Понашање италијанског војника према целом становништву било је потпуно коректно. Ово стање које је било потпуно сношљиво, трајало је до потписивања споразума о разграничењу између Италије и Хрватске, кад су Италијани предали целокупну власт у руке усташа, остављајући и даље јединице своје војске у Стоцу и другим деловима Херцеговине, али само као госте.

Одмах након доласка немачких и италијанских трупа изаслан је у Столац за усташког повереника Фрању Смоле, бивши директор Хрватске сељачке задружне банке, а затим Муслиманске банке. Он је у Стоцу почео да спроводи усташку организацију, али је ускоро напустио Столац, да се у њега врати тек кад је између Италијана и Хрвата дошло до споразума о разграничењу. За време италијанске окупације функцију среског начелника вршио је дотадашњи начелник Хрват Н.[икола-Нико] Зоковић, ванредно честити и исправан националиста. Неколико дана и након предаје власти усташама од стране Италијана, Зоковић је остао на положају среског начелника, контролисан, разуме се, од усташког повереника Смоле. Међутим приликом проласка усташких Хрвата из Дубровника за Мостар, у

[3] Југословенске муслиманске организације.

Стоцу су у њему неки од њих препознали бившег среског начелника из Слав.[онског] Брода из пријашњих година, када је приликом побуне хрватских сељака из околине Слав.[онског] Брода, дошло до сукоба између њих и војске, којом приликом изгинуло известан број сељака. Разуме се, да су усташе сад ову кривицу бациле на несретног Зоковића, па је исти сутрадан, након проласка усташких првака кроз Столац, ухапшен и спроведен у Љубиње, где је неколико дана провео у затвору, а затим убијен и бачен, наводно, у исту јаму, у којој је доцније оставило своје животе мноштво несретних Срба.

Усташки одбор сачињавали су у то доба: Омербег Ризванбеговић, католички свештеник дон Марко Зовко, трговац Илија Рагуж, гостионичар Божо Пуљић, сељак из Крушева, Станко Рогуж[4], земљорадник из Доњег Поплата, Станко Обрадовић. За логорника усташке милиције био је дошао злогласни Марко Ћорић, наводно студент права из Боке Которске. Овај последњи, са студентом права Фрањом Вегом из Чапљине били су највећи крвници међу свима усташама столачког среза.

Одмах након преузимања власти усташе су наредили, да сви ћирилски натписи са радња се уклоне, Србима је било забрањено да више од двојице буду заједно у друштву. Дошло је на ред и хапшење појединаца, под изговором да су чланови бившег четничког удружења. Најпре су ухапсили Перу Бркића бившег жандарма, а затим његовог брата Радована, званичника откупне станице духанске у Стоцу, Васу Богдановића, шегрта, старог 16 година и Миленка Ћурића свршеног ученика грађанске школе, такође 16 година старог. Овај је доцније пуштен из затвора и пошло му је за руком, да се пребаци у Србију, где и сада живи. Ови су сви ухапшени као „четници". Затим су дошли на ред: Славко Михић гостионичар, Јово Гига пензионер, овај као председник четничког удружења, Вељко Михић шофер, Добросав Ђурбабић[5] трговац /пуштен па поново ухапшен и убијен/, Ристо Чаваљуга надзорник путева из Билеће, Ристо Михољевић[6] шофер и земљорадници: Данило Јокишић из Попрати и неки Антељ из Дубраве.

И пре хапшења ових, као и за време док су били у затвору, у коме су остали до православних Духова и неколико дана после

[4] Рагуж.
[5] Ђулбабић.
[6] Непознато презиме.

ових празника, није било неког нарочитог терора од стране усташа. Они су вршили припреме, појачавали своју милицију из редова градских муслимана и католика са села. Овде ваља напоменути да је усташкој милицији од стране Муслимана приступио био само олош, док су честитији и иоле угледнији Муслимани држали се по страни. Међутим, док је у Стоцу стање било релативно сношљиво, у суседном љубинском срезу почели су прогони Срба увелико. Неколико усташа послатих директно из Загреба дигли су били католички свет из села у Поповом Пољу, и са њима и извесним бројем Муслимана припремили су праву хајку на Србе љубинског среза. Упадали су у сасвим мирна српска села и пљачкали редом све домове одводећи велики број одраслих мушкараца са собом, да их истог дана поубијају и баце у неку јаму у Поповом пољу. При том су напастовали женске, па је било неколико случајева – мислим два – да су ове несретнице претпоставиле смрт скакањем у локве, безчашћењу од стране усташких зверова. Знатан број Срба из села, која су била више изложена усташком насиљу као и неколико грађана из Љубиња, бежећи од очигледне смрти били су се склонили у планину Ситницу.

Гласови о зверствима усташа у Љубињу и срезу љубинском били су почели да стижу и у Столац и тек је онда почео у наш живаљ да улази страх. Повереник Смоле тврдио је, међутим, да се то у његовом срезу неће нипошто догодити док је он повереник и док су Срби мирни, па је то заварало наш живаљ и донекле га умирило.

Међутим о Духовима пуче глас по Стоцу да је Славко Михић убијен у логору у затвору од стране једног поднаредника жандарма Муслимана. Страх је опет почео да обузима наш голоруки свет, а он се још јако повећао кад се од уха до уха почео да проноси глас да су неколико дана после смрти Славка Михића одвели из затвора Перу Бркића, Данила Јокишића и Антеља у Дабрицу и да су их ту поубијали и бацили у неку јаму. Моментално наш свет то није поверовао, али кад је из Дабрице допремљен у столачку болницу Перо Бркић рањен, били смо сви начисто да су гласови о њиховом убијању тачни. Јокишић и Антељ били су заиста у Дабрици убијени и бачени у јаму, дочим су на Бркића још успут пуцали и оставили га крај пута мислећи да је мртав. Овај, иако тешко рањен, добауљао се до једне муслиманске куће где су га нахранили и прексутра дан довезли у столачку болницу. Овде је лечен под стражом преживео Видовдански покољ и између Видовдана и Илиндана убијен.

Пар дана после овог догађаја упале су усташе ноћу у кућу угледног столачког занатлије, честитог и доброг Србина Гојка Павића казанџије и одвели га под изговором да га зове на саслушање повереник Смоле. Никад га после није нико видео, а његовој жени кад је дошла код Смоле да га пита шта је с њим, одговорио је да га он није звао, нити да зна где је. Љубинска јама прогутала је била међутим и ову невину жртву.

Тога дана ухапсили су и сина Михе Ружића, Сергија – Серђу ученика трговачке академије и затворили га са осталим у усташком логору. Једног од ових дана истерали су на присилни рад неколико Срба грађана и сутра дан по томе позвали су били све Србе домаћине, па и жене удовице да се пријаве у усташком логору, где су имали „да даду податке о имовинским приликама и број своје чељади". Нисмо знали да они тиме тада комплетирају списак Срба, који су требали да буду поубијани.

Одмах иза овога одвели су из затвора пут Љубиња, поубијали, а неке тако се чује и живе побацали у злогласну јаму: Јову Гигу, Ристу Чаваљугу, Вељка Михића, Радована Бркића, Васу Богдановића и Срђу Ружића.

У ноћи између 22 и 23 јуна ухапшени су и у ноћи 23 и 24 јуна повезани и одведени у Љубиње и над злогласном јамом поубијани: Душан Благоје, свештеник, Драган Марић званичник откупне духанске станице, Шћепо Митриновић, казанџија, Жарко Дрекаловић студент филозофије, Јово Ђурбабић[7], трговац са синовима Добросавом и Властимиром; Илија Курилић, поседник са синовима Јефтом, дипломираним правником и Страхињом, трговачким помоћником, Емил Ружић гостионичар, Перо Хамовић, златар, Лазо Гига, званичник, Нђо Радојевић, столар, Ђорђо Кунић, столар и из села Доњег Поплата тројица синова Николе Михића, од којих двојица малолетни. У овој групи било је укупно 33 Србина, па су остали чија имена не знам, били доведени из оближњих села.

Прави ужас овладао је нашим несретним светом, кад је кроз Столац у уторак 24 јуна ујутро пукао глас, да су сви горе наведени те ноћи повезани и камионом отерани пут Љубиња, где су над јамом поубијани. Врисак и јаук жена и сестара побијених невиних жртава потресала је нама још преосталим, душе доводећи нас до спознаје, да ћемо и ми да дочекамо судбину њихових милих и драгих, ако одмах не потражимо спас у бегству. Али, на жалост, зато је

[7] Ђулбабић.

било касно. Столац, смештен у уској долини Брегаве, опасан са свих страна голим, непроходним брдима био је добро чуван од стране усташа. Сви излази из града као и сви кланци и висови, били су надзирани од наоружаних Муслимана и католика.

Тог дана добио сам телеграм од брата из Загреба да ми је отац умро и да ће се 25 јуна обавити сахрана у Загребу. Дохватио сам тај телеграм као дављеник сламку, надајући се да ћу на основу њега добити пропусницу. Повереник Смоле није међутим хтео ни да чује да ми даде пропусницу, чак није хтео ни да ме прими, али ми је исту, ипак доцније дао на интервенцију Омербега Ризванбеговића, а ја сам истог дана у 6 часова после подне сео на аутобус и одвезао се на железничку станицу у Чапљину. После дужег задржавања успут, стигао сам у Чапљину у 7 ½ сати те вечери. У Чапљини сам сазнао, да су неколико стотина Срба из Чапљине и околице похватани и затворени у житном магазину који се налази на брду Модричу, 2 км. на путу из Чапљине за Столац. Чекајући да прође време до воза, седео сам пред хотелом Ивана Веге, у друштву с њим. Око 8 ½ часова приступио ми је наоружани усташа, Капетановић из Почитеља, бивши новинар, који је као комуниста извесно време пре тога одседао у затвору, питајући ме да ли сам ја пре неколико месеци био жандарм у Чапљини. Позвао ме је да идем у затвор, јер да сам ухапшен. Узалудно је било показивање пропуснице и телеграма, и кад се почео машати револвера, није ми ништа друго преостајало, него да с њим пођем у затвор среске испоставе. Окрећући се замолио сам Ивана Вегу, да одмах јави дон Илији Томасу, с којим сам се добро познавао и у кога сам полагао једину наду, да ће ме избавити.

У затвору, мрак се већ почео спуштати, приметио сам где седе 60-80 људи. Међу њима сам препознао Максима Андрића судију из Љубушког, његовог брата Новицу трговца из Чапљине, Гојка Пецеља учитеља из Требижата и 3-4 жељезничара, чијих се имена не сећам. Сви остали били су сељаци из околине. Кад су ми на моје питање да ли су саслушавани одговорили, да није ниједан, јасно ми је било каква нас судбина чека. Они су сви мислили да ово масовно хапшење претставља само превентивне мере, јер да се усташе боје да ми о Видовдану не дигнемо устанак, па да ће нас све после Видовдана пустити. Нисам хтео да им повећавам душевне патње, но ја сам био на чисто до ћемо те ноћи да свршимо са животима по свој прилици у Неретви. Око поноћи отворила су се врата и двојица усташа, са пушкама на готовс, с трећим који им је осветљавао пут,

ушли су у затвор и позвали да двојица изађемо у ходник. Након краћег устезања изашла су прва двојица, а затим друга двојица и тако редом. Дошао је ред и на мене. Свезали су ме у исти ланац са судијом Андрићем и његовим братом Новицом и једним сељаком, око 70 година старим и тако редом. Приликом везивања претресли су ме / остале су претресли приликом затварања/ и одузели ми сат, ланац и новчаник с новцем. И тако повезане четири и четири у један ланац извели су нас на улицу. Чапљина је била утонула у мрак, јер те ноћи није уопште паљено осветлење. Чули смо бректање мотора. У мраку назрели смо један камион, један мали „луксузни" аутомобил и један аутобус. Нас четворицу посадили су у мали аутомобил затворени. Са стране на папучи стајао је по један усташа, а напред, до шофера Миласа, званог Мака, посадили су још двојицу усташа. Повезли су нас. Наш аутомобил био је сада на челу поворке. Прешли смо мост на Неретви незаустављајући се, како сам ја очекивао, и наставили пут према Стоцу. На Модричу, код „силоса" зауставили смо се. Моји сапутници мислили су да ће нас овде извести из аутомобила и затворити у „силос". Изашли су међутим само усташе, а у сусрет њима дошли су усташе из „силоса", сашаптавали су се неко време, а затим су поново поседали и наредили да кола окрену опет према Чапљини. Успут дошапнуо сам судији Андрићу, да сад мора да му буде јасно шта намеравају да с њима учине и да је једини излаз да покушамо да скинемо ланац са руке. Одмах сам почео да скидам ланац, не жалећи кожу на руци, и захваљујући околности што имам доста узану шаку и што се рука била ознојила, пошло ми је за руком да ланац више огулим него скинем с руке. Кад сам скинуо ја ланац, било је то могуће и судији Андрићу да учини, дочим другој двојици наших сапатника то није било могуће. Дошавши у Чапљину, нисмо ишли у центар града, него смо кренули лево, према православној цркви путем за Струге. Свима је сад било јасно шта нас чека.

Возећи се по прилици 1 км. од Чапљине зауставили смо се код једног великог бреста, где је била ископана велика јама. Аутобус, који је сад ишао пред нама, зауставио се, за њим ми, а онда камион. Нас четворица опростили смо се љубећи се. Из аутобуса су почели да изводе нашу браћу и одмах је почела револверска пуцњава, са крицима: „јао мајко моја", „јао ђецо моја". Дошао је ред и на нас. Отворили су врата од нашег аутомобила и ми смо изашли. Чим смо изашли пок.[ојни] Максим Андрић испустио је ланац из руку и почео да бежи према Неретви. Чули су се узвици „Побеже

један“ затим пуцњи из пушака. Пок.[ојни] Новица закука „куку погибе ми брат“. Уза ме нађе се један жандар поднаредник и држећи ме за мишицу десне руке викао је: „хајде шта си стао“. Пуцњава револвера, крици и падање мртвих несрећника око мене раздирали су ми душу и тргали нерве. У последњем моменту отргао сам се из руку поднаредника, испустио ланац и полетео у правцу Неретве. Чуо сам за собом вику „побеже још један“, а затим пуцњаву пушака и звиждање куршума око ушију. Кроз кишу куршума прошао сам док сам се дочепао Неретве.

На Неретви скинуо сам капут и оставио га на обали. Затим сам скинуо ципеле и панталоне, ципеле замотао у панталоне, загазио у Неретву и запливао. Ко није никад препливао Неретву, тај не зна колико је та проклета река брза, студена, пуна вртлога. Носила ме је недајући ми ни да се приближим матици. Изморен услед силног трчања тешко сам се хрвао са разбешњелом реком надошлом услед недавно палих киша. Снага ме је већ била почела да напушта кад сам увидео да ми неће бити могуће да је препливам. Почео сам да пливам истој обали са које сам пошао, али снага ми је била већ на измаку. Неколико још очајничких замаха рукама не бих ли се дочепао плићака, одузели су ми и последњи атом снаге и ја сам већ видео смрт пред очима непосредније него када сам био под самом реком. Већ сам био почео да гутам воду кад ме Неретва сама избаци у плићак. Изашао сам на истој обали али низводно на 1 км. тачно на ушћу реке Брегаве у близини села Клепаца.

Био сам очајан ради тога што ми није пошло за руком да препливам реку, не знајући да баш тој околности дујем живот. Склонио сам се у ракити, која је врло густа расла уз саму Неретву. Приликом хрвања са таласима Неретве испустио сам био ципеле и панталоне и остао у кратким гаћицама и кошуљи.

Из раките посматрао сам од ужаса гледајући фарове истих аутомобила како одмичу према Чапљини, прелазе преко моста на Неретви, пењу се уз Модрич и стају пред „силосом“. После неколико промена фарови су описивали исту путању да се зауставе поново код злосрећног бреста. Затим су се опет почели да разлежу револверски пуцњи. Проклетници су били довели нову групу невиних жртава коју су на истом месту побили. И то се поновило још једном. Укупно три партије по 60-80 људи.

Цвокоћући од зиме и од ужаса једа сам сачекао зору и сунце, иако није било много времена прошло откако сам се изтргао

из душманских руку. Ујутро сам из свог склоништа посматрао како усташе на другој страни Неретве пребиру жито и грмље. Један чамац са двојицом усташа је прошао мимо ме. Осматрали су само леву обалу, а на ону страну није нико ни погледао. Доцније, кад сам видео онај цео крај био запоседнут од стране усташа, било ми је јасно да сам ту ноћ био препливао Неретву, не бих могао даље проћи, него бих се морао склонити у жито где би ме усташе сутрадан сигурно нашли.

Био сам страховито ожеднео. Неретва је покрај мене на 3-4 корака бучно протицала. Дигао сам главу из ракита и опрезно осмотрио терен. Могло је бити нешто после подне. Са оне припеке био се свак склонио и нисам могао да приметим живе душе. Лагано сам се дошуњао до Неретве, загазио и добро се напио, а затим запливао према другој обали. Циљ ми је био дочепати се Поплата, села код Стоца, наћи одело па се хватати Љубиње, Билеће, Црне Горе... Тешком муком препливао сам Неретву и одмах испод ушћа реке Брегаве нашао сам се у једном старом врбаку. Изнад врбака простирала се ливада, воћњаци и виногради. Крај ми је био познат, јер сам ту држао стражу на мосту, 100 корака одатле уз Брегаву. Пузао сам кроз детелину и опрезно подигао главу. Мост се је лепо видео из детелине, а исто тако северна страна Клепаца. И мост и село били су блокирани од стране усташа. На ту страну није се могло проћи, а на повратак на чапљинску страну нисам смео ни помишљати. Није преостало ништа друго, него привремено се склонити ту негде у непосредној близини, док ми прилике не допусте да некако продрем уз Брегаву.

Вратио сам се у врбак осматрајући где бих могао наћи најзгодније склониште. Једна велика веома густа купина спустила је своје вреже до ливаде у врбак. Размакнем њене вреже и видим да бих ту могао наћи за ту прилику идеално склониште. Очистим земљу од старих сасушених врежа, очистим неке зелене од трња, наместим добро пред собом гране од купине, створивши пред собом густу завесу и склупчам се. Навече, кад се било добро смрачило изаћем напијем се на Брегави воде и поново се вратим под купину. Била је среда вече.

У четвртак устанем рано, напијем се воде и вратим се поново под купину. Кад је почео да се спушта мрак поново изаћем из купине. Осмотрим мост на Брегави. Учинило ми се да на њему нема никога. Спустим се на Брегаву, намажем се добро блатом, да неком

не бих из далека упао у очи белином тела и гачица и кад се је добро смрачило пођем лагано уз воду. Сасвим опрезно прићем мосту, који заиста више није био чуван, прећем преко њега и одмах покрај моста спустим се низ неке степенице на њиву уз Брегаву и уз Брегаву наставим пут. Од жељезног моста 100 корака уз Брегаву налази се стари турски врло сликовити камени мост, покрај кога се налази млин у коме је била смештена наша стражара, за ових 5-6 дана несретног рата. Лагано, врло опрезно, примицао сам се старој ћуприји. На неких 15 корачаја до ћуприје наједном чух како се нека суха зидина сруши, а затим бат цокула на камену. Чух глас: „јест неко" брзо сам легао. Опет чух неки глас: „Ама јест неко кад ти кажем", „Али није болан нико и синоћ си говорио да је неко" – одговори му други. Ја се нисам мицао, али ни они се нису примицали. Издржах тако десетак минута и видећи да те вечери туда не могу проћи, а то је био једини, иоле сигурнији пут, којим сам се могао дочепати околине Стоца, реших се да се вратим на старо место, под купину, па да друге ноћи окушам срећу.

Лагано нешто пужући, а затим идући, дођох поново до гвоздене ћуприје и ту донесох једну врло непаметну одлуку. Сетио сам се да је ту у близини, на самом почетку села Клепаца, дон Илија Томас, католички свештеник кога сам већ помињао. Свештеник је једне хришћанске цркве, која као и све остале хришћанске цркве, у основи свога учења има љубав и милосрђе. Мислио сам у себи: „и ако припада усташкој организацији, ипак ће се заузети за мене, а ако не сме да се заузме, склониће ме у своју кућу, док ови ужаси не прођу", мислио сам даље и кренух у правцу жупског дома. Савивши иза једне велике окуке заобишавши брег, око кога та окука обилази, нисам ни осетио како иза мене јури неки камион. Тек кад сам приметио, доста близу, светло фарова покушао сам да скочим испод пута у ливаду, али од бодљикаве жице, којом је ливада била ограђена нисам могао то да учиним. Приљубио сам се брзо уз један камени колобран. У том покрај мене пројури један камион, пун несретника, које су ту ноћ вукли да их на другом месту побију. Сви су били у белом рубљу.

Непримећен наставим пут и пред самим селом почнем да се пењем према католичкој цркви, покрај које мора да се налази, мислио сам жупни дом. Црква је подигнута на једној коси, одвојена од села. Иако у селу има само неколико католичких кућа, црква је лепа и веома велика, дочим у самој Чапљини у којој су у огромној већи-

ни настањени католици није било уопште католичке цркве.

Пришавши цркви приметио сам у близини лепу, велику, приземну кућу за коју сам одмах закључио да мора бити жупни дом. На прозорима су били затворени дрвени капци, Примакнем се и закуцам на врата, а затим редом на поједине прозоре. Нико се није одазивао. Помислио сам да је поп унутра, па да не сме да се јави, те одлучих да сачекам јутро пред његовом кућом. Легох на тераси и одспавах неколико сати. Ујутро, освануо је био петак кад је сунце већ било увелико отскочило, није нико није излазио из куће. Поново закуцах на прозоре и кад се нико не јави видех да поп заиста није ноћио код куће.

По дану нисам могао ни да помишљам да се враћам на своје старо место. Потражим склониште и нађох га у брду одмах изнад куће, у неком шипражју. Ту сам преданио. Сумрак се већ почео да спушта кад сам чуо да у поповој кући свира радио и да звецка посуђе. Поп је био дошао кући. Сачекао сам док се добро смрачи, а затим сам сашао на терасу. Закуцао сам на један прозор. „Ко је“, зачуо сам глас попов. Јавио сам му се именом и гласом једног очајника, што сам стварно и био, забогорадих да ми отвори. „Не смем, не смем“ – осорно ми је одговорио. Узалуд је било моје преклињање, узалуд позивање на Христа и његову свештеничку дужност одговор је увек гласио: „Иди, не смем.“

Целога дана провео сам био на јунској припеци, без капи воде. Запенушио сам од жеђи и богорадио сам да ми даде чашу воде, и тај Христов слуга није хтео да ми даде ни чашу воде. Окренуо сам се и у близини чатрље приметио сам кофу. Захватио сам воду и добро се напио. Тек што сам спустио кофу, назрех силуету једне жене са двоје ситне деце. Брзо скочих и замакох иза куће, поставивши се покрај једног прозора, окренутог цркви. Чух како жена закуца на врата и како поп запита ко је. Јавила му се и чух како шкринуше врата. Чух како жена упита „Ко оно замаче за кућу“ и како поп одговори: „неки директор Михић“. Немајући више шта да ту чекам окренем се и кренем према свом првобитном склоништу у купини. Несметано сам нашао купину и легао.

Осванула је субота - Видовдан. Напио сам се воде и легао под купину. Око 9 сати чух звук поповог моторцикла. Ишао је у Чапљину. Око 10 ½ часова посматрао сам из свог склоништа, како с ову страну низ Неретву долази 16-17 наоружаних усташа. Дошли су до ушћа Брегаве и кренули уз Брегаву. На мосту су се поделили и јед-

на већа група, њих 10-11 отишли су у село да ме траже, а остатак спустио се левом обалом Брегаве и на 3-4 корака, идући један за другим, прошли су покрај мене. „Ту неће, препливала су она двојица четника Неретву“ – чуо сам како рече онај, који их је предводио. Срећа, која ми је тих дана била необично наклоњена, није ме ни овај пут изневерила. Прошли су ме не приметивши ме. Тако је изгледала услуга једног „хришћанског“ свештеника.

На Видовдан вече изашао је млад месец. Иначе малаксао од глади, сматрао сам да је крајње време до продрем према Стоцу. Што још која ноћ буде одмицала, месец ће да буде већи, а за мене је било јако важно да путујем по помрчини. Сачекам док се добро смрачи, намажем се опет блатом и пођох, одлучан да продрем, или да погинем. Дођем до једног моста, опрезно се примакнем другом и уверим се да на овом мосту овог пута нема никога. Пођем преко ћуприје и спустим се на једну ливаду, а одатле све уз Брегаву наставим према Стоцу.

Нећу да се задржавам описујући муке, које сам имао газећи босим ногама по трњу и спотичући се о камење. Кад сам већ био клонуо, донесем одлуку да оно мало времена до зоре преспавам, па да путовање наставим дању. Спустим се под једну смокву у траву и зачас мокар од росе, процвокотах у полусну до зоре. Осванула је недеља, 29 јуни. Наставих пут уз Брегаву. Нигде ни живе душе. Идох све даље и даље потпуно непознатим крајем. Кад сам био прилично одмакао, наједном чух дозивање са врх брда с леве ми стране. На врх брда спазих десетак наоружаних људи, који су ме дозивали да станем. Инстинктивно бацих поглед према, другом брду, с ону страну Брегаве. Нигде никог. Да сам био одморан и да нисам био бос, био бих у могућности да побегнем, али ко познаје херцеговачку врлет и оштрину њеног стења, неће се чудити што сам донео закључак да не бежим. Ипак реших да прегазим Брегаву, која ми је ту била до грла дубока /необично за оно доба године/ и да на другој страни погинем. „Жив у руке нећу да им се дам“ закључио сам. Загазих и уз обалу приметих трстику са удицом, сакривену под купинама уз воду. Зграбих трстику, прегазих Брегаву и на другој обали почех да се претварам да ловим рибу. Низ брдо, с ону страну реке, трчала су двојица наоружаних усташа и за кратко време били су према мени на обали. Били су у фесовима, муслимани из околних села. Један је имао прикраћену, а други нормалну нашу војничку пушку, које су држали на готовс „Прелази овамо и пре-

дај се“ довикнуо ми је један од њих. Оставите ме на миру да за свој рачун ловим рибу, нисам ништа ником скривио, одговорио сам им бацајући стално удицу, чинећи се хладнокрвним.

„Прелази одмах на другу страну“ – довикнуо ми је други, јер ако не послушаш и само мрднеш ли у страну, убићу те као зеца. А послушаш ли и ако ниси неко зло учинио, кунем ти се Богом и свецом Мухамедом неће ти се ништа догодити. Јуче је изашла наредба и звона су ради тога звонила, да више нико несме да се убије без суда. Народ се већ враћа кућама, па се и ти предај и не гини лудо. Да су били католици не бих им поверовао и погину бих. Али знајући да је она заклетва код муслиманског сељака још увек велика, на моју срећу поверовах им, прегазих Брегаву и предадох им се.

Упутили смо се на супротно брдо где су нас очекивали 7-8 усташа. Ја напред, а њих двојица иза мене с пушкама на готовс ишли смо лагано. „Боже, сретан ли си“ – рече ми један – „још јуче да смо те у ово доба уватили, затрпали би те неђе, да не смрдиш“ – наставио је.

Кад смо дошли на брдо, пошли смо преко једне висоравни, заједно са онима који су нас дочекали на брду. Дошли смо у један забран где су били наместили свој бивак и где нас је очекивао још 5-6 наоружаних људи, већином католика. Били смо испод села Прења у Дубравама. Одмах дотрчаше двојица до зуба наоружаних људи браћа Јеринићи, како сам доцније сазнао. Одвели су ме у страну, претећи ми и псујући и јесам мислио да ми је ту крај. Почели су ме са испитивањем. Ко сам, чиме се занимам, ко ме у Стоцу познаје, откуд сам се нашао на Брегави, где ми је одело и т.д. Ко сам и одакле сам одговорио сам им тачно, међутим ни за живу главу нисам хтео да им споменем Чапљину и оно што сам у њој видео и проживео. Рекао сам им да сам се био договорио са још пар другова да идемо заједно у риболов, но како нису дошли, ја сам пошао сам. Рекао сам, да сам одело оставио код Стоца под једном купином, пошто кад се лови пастрмка треба да се често гази вода па да небих квасио и гужвао одело оставио сам га под једном купином, да га узмем и обучем при повратку. „Ево ти опанке и двојицу људи“ рече старији Никола Јеринић изувајући се, па донеси одијело“. Бадава је било уверавање да је то место јако далеко, није било излаза из те ситуације. Лагано сам назувао опанке размишљајући што да радим. Упутио сам се са двојицом усташа и пошто смо прешли неких 200 м.[етара] зауставио сам се и казао да ми одело није тамо где сам рекао.

„Видим ја да ти хоћеш да добијеш дегенек“ – рече ми један. „Макар га и добио одело ми није тамо“ одговорио сам им. Вратили смо се натраг. Смислио сам нову причу и рекао им, да сам прошле ноћи заноћио на Поплату код неких својих рођака. „У неко доба ноћи неко је завикао: Бјежите, ето усташа, скочио сам овако, како сам лежао, стрчао низ Мачковац и нашао се на Брегави. Пошао сам низ Брегаву и дошао до места на коме су ме ухватили“ – испричао сам им. А за трску и удицу испричао сам им како је и било. Покушали су да ме претњама присиле, да донесем одело, али кад су видели да заиста нисам у стању да донесем одело – они су држали да у оделу имам скривене летке – одустали су од даљег испитивања и претњи: Никола Јеринић саставио је и извештај о моме хватању и послао га у општину у Аладинићe, с тражењем да му се даду упутства шта да са мном раде. Својим људима рекао је да ми даду да једем и од уторника тад сам први пут јео, ако не узмемо за јело шаку пшенице, коју сам успут с класја окрунио и појео.

Око подне под стражом спроведен сам у Аладинићe (Пилета) где ме је сачекало око 50-60 усташа. Поновно испитивање и с моје стране иста прича. Уверавао сам их, да никад нисам ником зло учинио молио да ме спроведу у Столац, поверенику Смоли. Важно ми је било да ме спроведу Смоли, а не злогласном крвнику Марку Ђорићу, логорнику.

Пошто су ме саслушали упутили су ме с двојицом усташа у Столац. С Пилете пешачили смо 4 ½ сата, иако је иста удаљена од Стоца 10 км.

Полумртав, с пликовима на подбијеним ногама ослањајући се на своје пратиоце дошао сам у Столац у 6 ½ часова после подне. Предат сам заиста поверенику Смоли, који ме саслушао и затворио. Обећао ми је да ће ме сутра одпремити у болницу.

Сутрадан, у понедељак предведен сам пред заменика среског начелника Мостарчића, који ме је поново саслушао, а затим аутомобилом отпремио у столачку болницу.

У болници сам затекао све препуњено рањеним хрватским официрима, војницима и усташама. Овде сам нашао тројицу Срба, који су се под изговором да су болесни склонили и преживели видовдански покољ. И тек ту сазнао сам што се је све догађало за ових неколико дана, које сам провео крijући се. Ово ћу доцније описати, кад завршим приповест о својим личним доживљајима.

У уторак ујутро отворила су се врата на мојој соби и унутра је ушао и журно пришао мом кревету главом дон Илија Томас, у друштву тројице-четворице чапљинских и столачких усташа. У први моменат био сам се уплашио, али одмах сам се умирио, кад ми је он приступио веома пријатељски, ословљавајући ме са „ти“ и извињавајући се што ми није отворио врата. „Толико ми је непријатно и жао што ти нисам препознао глас, та иначе пустио бих те ако Бога знаш.“

Овде напомињем и дајем своју часну реч, да сам оне несретне ноћи чуо својим ушима, да је исти дон Илија Томас, на питање оне жене „ ко оно замаче за кућу“- одговорио: „неки директор Михић“. Шта му је требала ова дволичност ни данас не знам, али свакако је мислио да је завршено са покољем Срба, па ме је можда ставио био у неку своју рачуницу. Нудио ми је био том приликом и новаца, што сам ја макар да сам од све расположиве имовине имао само гаће и кошуљу, одлучно одбио.

У петак ујутро устао сам да се умијем и приметио сам како уза степенице долази нека госпођа. Једва сам поверовао очима, када сам у њој препознао своју жену. Пошло јој било за руком да у Београду, где се је у то време налазила, набави немачку путницу за себе и мене и дошла је била да ме води.

Не казујући кад намеравамо да полазимо, затражила је на основу објаве немачке и добила хрватску пропусницу, па смо одмах сутрадан у суботу 5 јула, рано ујутро аутобусом кренули за Мостар, а одатле истог дана у подне возом за Сарајево и даље за Београд, где смо несметано стигли у недељу 6 јула.

За време док сам се ја скривао под купином на ушћу Брегаве, усташе су 25 или 26 јуна извршили покољ Срба на Поратку, општина Берковићи /Дабар/. Све живо што им је дошло шака, поубијали су. Сељаци осталих села општине Берковићке побегли су, међутим, у шуму и са сељацима из невесињског и билећког среза, пружили су отпор. Дошли је до крвавих борби у којој су погинули злогласни Мијо Бабић /Мијо Краљ/ и Антун Погорелац, атентатори на бл.[а-жено]поч.[ившег] Краља Александра, официри усташке милиције. Отуда су били рањени официри, војници и усташе које сам затекао у столачкој болници.

Дана 26 и 27 јуна усташе су у групама пошли кроз Столац и похватали и у усташки логор затворили следеће Србе: Саву Јовичевића, трговца, са синовима 19 год.[ина] Шћепаном и 17 год.[ина]

Славком, Благоја Милића – Његу, надничара и 15 год.[ина] сина му Луку, Драгу Спахића ученика сред техничке школе, браћу Шеледе, Ћетка, званичника, Светозара, стражара у дуванској станици и Гојка полицајца, Чеду Хамовића, званичника браћу Видоја и Марка Миличевића, бакале, Ристу Гигу учитеља у пензији, Луку Перишића рентијера, Миху Врећу гостионичара, Нећу Кашиковића, кројача, Бранка Поповића банковног чиновника, Илију Поповића, поседника, Миху Ружића, поседника са сином Драганом трговачким помоћником /Сина Сергија раније су му убили/, Саву Михића поседника стара 75 година, Миху Бркића и сина му Видоја, обојица млинари, Перу Радојевића пекара, Гашу Крунића, Симу Вујиновића /стар 80 год[ина]/, Бору[8] Шутвића ученика трг.[овачке] академије. Ђорђу Окуку, хотелијера, Саву Богдановића општинског намештеника, Мику Курилића, Перу Биберџића, поштара, Бранка Радана, кројача, Данила Биберџића суд.[ског] извршитеља, Ђуру Миличевића, Ратка Биберџића столара, Саву Вукадиновића, трошаринца, Перу Марковића, геометра, М. Зеленовића званичника, Славка Јовичевића, ђака тргов.[ачке] академије, Перу Драгића радника и Перу Јовичевића кројача.

У исто време привели су у столачки затвор и следеће Србе из околних села.

Ошанићи: Шеснаесторицу и међу њима: Ристу Милутиновића и сина му Божу, синовце му Милана и Мику, Перу Милутиновића, Јову Милутиновића, Николу Вујиновића, Ђорђа Вујиновића, Милана Вујиновића, другог Николу Вујиновића. Од одраслих мушкараца у селу Ошанићи, остао је само стари Никола Вујиновић.

Попрати: Божу и Ђорђа Ђурића и још 11 одраслих Ђурића и Јокишића.

Доњи Поплати[9]: Ринду[10] Ружића и Илију Михића.

Сви ови мученици са још око, наводно 190 њихових сапатника из села Пјешевца и других села, побијени су неки у затвору, а неки у Видову пољу код Стоца и сахрањени у заједничкој раци. Причају, да су неки још живи бачени у раку и сутрадан, док још нису били затрпани један од њих је богорадио да му додаду мало воде. Један усташа додао му је мало воде у фесу, а затим га дотукао красном /пијуком/.

[8] Борисава.
[9] Поплат.
[10] Непознато име.

Тих дана, пред Видовдан, настала је права хајка на Србе у свим селима, у неким више у неким мање. У Дубравама побијени су сви мушкарци и неке жене изнад 16 година, који су усташама допали шака. У селу Тријебњу /Дубрава/ убијено је 68 махом мушкараца, само из породице Шотра, а 64 из породице Шакота.

У Бурмазима: Побијено је одраслих 14 Кучинара.

У Храсну: Побијени су многи Жарковићи, Буквићи-Ђоге и т.д.

У селу Пребиловцима код Чапљине, убијено је 864 жена и деце. Дошли су били по одрасле мушкарце, па како су ови били побегли у брда, повели су све жене са нејаким старцима, који нису могли да побегну и дотерали их у Чапљину, а одатле возом до Шурминаца[11], где су скинути, па одведени над једну јаму, побијени и у њу бачени.

Тачно на Видовдан увече убијени су изнад Стоца браћа Марко и Гојко Шкрба са Комања Брда.

Између Видовдана и Илиндана убијени су у усташком логору: Милан Хамовић, заступник фирме „Бата“, Ђорђо Кашиковић и једна жена из породице Шакота са Хргуда.

Уочи самог Илиндана побијени су Милан Перишић, трговац и 16 год.[ина] син му Жарко, Ђорђо Мравушић, Сава Митриновић, казанџија, Миро Мићевић трговац и жена му Босиљка, Ђурђа Којо и син јој /богаљ на штакама/ и кћери јој Драгица и Милена, званичнице у среском начелству и среском суду, Ристо Ђалин трговац, Миле и Тихомир Радан, први кројач а други ђак трг.[овачке] академије, Никола Трнинић и два му сина Славко и Никица пекари, Воја Авдаловић учитељ, М.[илош ?] Јањић, учитељ, Перо Топаловић чувар дуванске станице, Митар Врећа такође чувар исте станице, Милан Курилић, судски извршитељ, Митар Богдановић учитељ у пензији и мајка му 90-годишња слепа Анђа, Вуко Врећа, гостионичар, Јефто Марић канцелиста. Сви ови побијени су и бачени у једну јаму код Бивољег брда.

4 августа дотерано је много наших жена са децом у затвор среског суда. Захваљујући само заштити хрват.[ских] војника – домобранаца, остали су у животу и камионима допремљени у Мостар, а затим у концентрационе логоре у Хрватској. Након преживелих страховитих мука неке од њих пребачене су у Србију, где се и данас налазе дочим су неке помрле у логорима. Једна група упућена је на острво Паг и из ове групе нико се није вратио, нити се ма ко од њих јавио. Сматра се да су све побијене. Међу њима налазила се

[11] Шурманаца.

и жена несретног Гојка Павића са децом. Тако да од његове породице, не мислим при томе на браћу и сестре, није нико преживео. Међу женама које су се из логора пребачене у Србију, налази се и жена јадног Бранка Радана. Осим мужа, усташе су јој убиле двојицу синова и оца, а кћи и свекрва умрле су јој у логору. Остала је сама.

Тешко је сетити се свих оних силних жртава, а није ни могуће описати грозоте које су оне доживеле, пре него што су их усташки зверови дотукли. Али рачуна се да је у столачком срезу побијено преке 4.000 потпуно невиних Срба. У првом реду таманили су мушкарце изнад 16 год.[ина] али у много случајева нису се устезали да убијају и жене, па и малу ситну децу из колевке. Једна болничарка, Хрватица, у столачкој болници причала ми је, да је приликом борби у Берковићима где је и она по дужности морала да иде, видела гомила дечијих лешева, зверски побијених. Зашто све то? Ко их научи да онако страшно мрзе своје невине суграђане браћу своју рођену? По мојем мишљењу они, чијим је редовима припадао и онај, на чија сам ја врата позивајући се на Христа, закуцао.[12] Подвлачим „припадао“, јер како сам чуо сустигла га је освета преживелих очева, браће и синова, побијених жена, стараца и српских нејачи из Пребиловаца. Много десетина несретне наше браће из села Клепаца и других околних села, тај Христов слуга натерао је да пређу у католичку веру, причестио их, а затим их отпремио у школу, где су сачекани од усташа и зверски побијени.

Насилног превођења у катол.[ичку] веру било је у Стоцу и околини. Не може се то објашњавати налогом одозго? Јер шта би онда требало дон Марку Зовку, да сиротама побијених Срба „новим верницима“ поручује и припређује да дођу у цркву на мису и да им после Божје службе изговори ове речи: „Варате се ако мислите, да је наша намера била да вашим превођењем у католичку веру мислимо да спашавамо ваша имања, пензије или плате. Није нам била намера ни да олакшавамо ваше животе. Историја учи, да је и пре било народа који су нестали, па ће да нестане и српског народа. Преводећи вас у католичку веру имали смо намјеру да спасемо ваше душе.“ Страшне речи из уста једног свештеника упућене гомили жена, које су из оних ужаса који су покосили толико њихових милих и драгих изишле скрханих душа! Не могу да примим ни објашњење, да су за све оне страхоте одговорни само усташе. Истина је, то сам на почетку овога мога излагања и истакао, уста-

[12] Реч је о римокатоличком свештенику Илији Томасу!

шама је био приступио од стране Муслимана само олош. И међу Хрватима било је много оних, који су остали по страни, али потпуно пасивни. Шта учинише они да спрече истребљење своје браће, која им ништа на жао није учинила? Да ли су били у могућности да то спрече? Јесу! Никад усташама не би било пошло за руком да учине оно што су учинили, да ти муслимани и Хрвати нису свесно остали по страни! Неколико првака у Стоцу било је у могућности да дигну муслиманску масу па да се уопште усташе ни живи не чују. Само један пример: У Мостару су усташе пред Видовдан ухапсили, међу осталим Србима и одличног Србина Мују Пашића, судију окружног суда, па је тих дана и он требао да буде убијен. Па шта учинише Муслимани? Сви листом, и српске и хрватске оријентације, скочили су и Мујо Пашић био је спашен и истог дана пуштен кући. У селу Бјелом Пољу код Мостара католички свештеник дон Андрија Мајић испречио се пред усташе, кад су долазили да изврше покољ над тамошњим Србима и рекао им заклињући се, да ће само преко његовог мртвог тела проћи са том намером у Бијело Поље. И Бјелопољци су били спашени! Нажалост то је једини, мени познати случај, да је неки католички свештеник извршио своју хришћанску дужност. Много њих с правом могу да кажу: „Нисам ништа учинио“ али сви су криви, и они који су „учинили“ и они који нису ништа учинили. Криви су као колектив.

На крају ћу још да споменем што је било са мојим сапатником судијом Максимом Андрићем, који је био са мном заједно везан и дотеран над раку. Он је срећно прошао кроз кишу куршума, али сутрадан усташе су га поново ухватиле и у четвртак убили негде код Метковића. Можда је био у истом камиону, који је скоро на мене налетио, кад сам био с моста пошао поповој кући. Неки кажу да је он ноћу препливао Неретву и склонио се у жито, где су га сутрадан ухватили. По другој верзији покојни Максим није уопште препливао Неретву, него се вратио у Чапљину где се сакрио у пекари Гаше Милићевића, одакле су га сутрадан затворили у силос.

ШАКОТА СОФИЈА, жена Шакота Илије, трговца из Чапљине, општине исте, среза Столац, стара 52 године, мати шесторо деце, сада као избеглица настањена у Београду, улица Принца Евгенија број 2, исказана избегличком легитимацијом 7944, исказала је:

Као надопуну записничке изјаве од 11 марта 1943 године моје и осталих исказујем следеће:

Из Загреба дошли су у Чапљину са усташама Ђукцем још Ђорић, студент, који је родом из Котора, и усташки поручник Сударе, који је родом од Љубушког, а био је у југославенској војсци поручник. Овај Сударе пре свога доласка у Чапљину суделовао је у покољу у Невесињу.

На 26 јуна 1941 године око 10 сати на вече довежен је један камион пун лешева покланих Срба. Камион је довежен правцем од Домановића у Чапљину и одмах одвежен на чапљински мост. Чим је дошао на мост тамо су се нашли усташе Вего Мико, трговац и Видић Марко, шофер. Они су наредили Муслиманима циганима, да из камиона извуку све лешеве и баце у Неретву. Цигани су то извршили. Ја сам све ово гледала заједно са мојом децом Велинком и Здравком, те сестром Танасијевић Наранчом, па смо набројиле 38 лешева, извучених из камиона и бачених у Неретву. Од куда су ови поклани Срби били, не знам.

У месецу јулу 1941 године довезено је у Чапљину у једном вагону 28 Срба, који су родом из села Требињске шуме. Међу овим Србима сељацима био је и један капетан бивше југословенске војске. Све ове Србе усташе су у самом вагону на жељ.[езничкој] станици у Чапљини на тако званом прелазу по дану око 12 сати побили из пушака, Њихове лешеве су увече изнели из вагона и закопали у заједничку јаму на мосту званом Кук крај Чапљине.

Осам дана после Видовдана 1941 године, била је недеља, дошао је у Чапљину по налогу усташа, да им се пријави, Перишић, сељак из села Габеле. Чим се овај сељак пријавио у усташком стану, усташе су га одмах почели без икаквог повода страховито ударати. Перишић је на то почео бежати. За њим је потрчао усташа Филиповић, студент и пристигавши га пуцао му у леђа. Перишић тешко рањен пао је на земљу, а усташа Капетановић Хусо, столар пришао му је и дотукао га ногама. Његов леш су однели усташе на обалу Неретве и тамо покопали. Пошто се тај случај догодио по дану у сред места Чапљине, то управитељ котарске испоставе од усташа захтевао, да леш Перишићев ископају и однесу у гробље села Габеле и тамо закопају. Усташе су ово извршили.

Убиства и покоља одведених Срба усташе су међу осталима извршили у самој Чапљини „под Бријестом“.

Затворене Србе пре убиства усташе су страховито мучили, како смо то већ нагласили у записнику од 11 марта 1941 године. Та-

ко су Ајдиновић Љуби[13], свештенику из Чапљине пре убиства исчупали сву браду и ужасно га тукли. Када су усташе своје жртве изводили из затвора на стратиште, стајали су на вратима са сваке стране по неколико усташа, који су једне жртве ударали штаповима, пендрецима, боксерима и врећама песка.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано ми, могу се и заклети.

САМАРЏИЋ ЂУКА, радница из села Дабра, општине Берковић, среза Столац, стара 33 године, жена пок.[ојног] Илије, мати четворо деце, сада избеглица настањена у Београду, Кумодрашка улица број 134, исказана избегличком легитимацијом број 111491, исказала је:

Само село Дабар настањено је искључиво Србима, док је општина Берковићи настањена Србима и Муслиманима. Муслимана има у општини нешто више, него Срба. Хрвата уопште нема.

Након успоставе независне државе Хрватске било је у општини Берковићи мирно све до Видовдана 1941 године.

Тачно на Видовдан 1941 године усташе су од Срба из Берковића покупили све оружје. Други дан после Видовдана позвали су усташе Србе из Берковића, да дођу у општину, да потпишу неки списак. Срби нису веровали усташама, па се нису одазвали. Једино дошли су деветорица браће презименом Радан и једна њихова сестра из Берковића. Када су браћа Радан са сестром дошли у општину, тамо су их дочекали наоружани усташе Муслимани и све их побили из митраљеза.

Када су усташе Муслимани видели, да други Срби неће да дођу на њихов позив у општину, опколили су цело село Берковић и хватали Србе, те их гонили у општине и тамо убијали. То је све било неколико дана после Видовдана 1941 године. Тада је побијено из Берковића 380 Срба мушкараца. Њихови лешеви су покопани уз тако звани Раданов поток, више села Берковића. Имена убијених не знам навести.

О Св.[етом] Илији 1941 године усташе су дошли до куће Токовића Бранка, земљорадника из Дабра. Свезали су га, узели из његове куће секиру и одвели га до Раданова потока, где су га убили, односно сасекли секиром. Најпре су му секиром отсекли руке, па онда ноге. Његов леш су бацили у поток.

[13] Хајдиновићу Љубомиру.

После извршеног убиства Токовића Бранка поновно су се вратили у село Дабар и дошли до куће Самарџића Илије, којег су нашли код куће и позвали га да дође с њима. Како је Илија био стар и болежљив човек, па није могао ићи, усташе су га убили пред кућом. После тога отишли су до куће Џомбете Спасоја и нашли код куће Спасојину кћер Љубицу и снају Росу, које су нагнали да леш убијеног Самарџића Илије покопају под његовим прозором, што су оне и учиниле. После тога усташе су Џомбета Љубицу и Росу повели собом. Љубица им је успут побегла, док су они се забављали пљачком у кући Вучуревића Станка, а Росу су довели у општину, где су је затворили. Тај исти дан је у Берковиће стигла хрватска војска и она је Росу пустила из затвора.

Одмах други дан након тога дошли су усташе у село Дабар. Срби су пригодом сваког њиховог доласка у село бежали у шуму. Тај пут су нашли код куће Бјелицу Саву, жену пок.[ојног] Крсте и Абрамовића Ристе жену и две кћери. Њих су усташе у кући сасекли секирама, а њихове лешеве закопали у авлију. Исти дан ухватили су код куће и Буквић Јоку из Дабра и одвели је до Раданова потока и ту на комаде исекли, а њезин леш закопали у јаму, у којој су и остале жртве, које су пре ње убили, закопали.

Срби из села Зови До и Луковца, среза невесињског, чувши за зулуме, које усташе чине на Србима у општини Берковићи, пошли су им у помоћ око Св.[етог] Илије 1941 године. Усташе су ове Србе дочекали на брду Трусини крај Дабра и пошто су били боље наоружани, после краће борбе Срби су се морали повратити назад.

Око осам дана после овога поново су навалили Срби из невесињског среза на усташе из Берковића. Овај пут су били потпомогнути са Црногорцима. После краће борбе Срби су провалили у Берковиће и побили све усташе Муслимане, који су ове зулуме над Србима чинили.

После тога Срби су владали општином Берковићи све до Духова 1942 године.

Око Духова 1942 године дошла је у општину Берковићи талијанска војска као казнена експедиција. Срби су пред талијанском се војском повукли. Тада су попаљена сва села у општини Берковићи, како српска, тако и муслиманска. Тада је погинуо и мој муж Илија.

После је дошло до сарадње између Срба и талијанске војске односно војне власти и од тада тамо влада потпуни ред и мир. Ова сарадња, како чујем и сада траје.

Усташе су за време своје владавине у Берковићима вршили и пљачку српске имовине.

Међу хрватским усташама, који су чинили зулуме у општини Берковићи, особито су се истакли Ђулепа Хасан, циганин и његова два сина, чија имена не знам. Имена других усташа не знам навести, али знам поуздано, да су сви муслимани и цигани из Берковића уписали се у хрватске усташе и вршили зулуме над Србима.

Ја сам напустила село Дабар на 10 августа 1942 године и прешла у Србију и од тада стално живим у Београду. За догађаје, који су се догодили после мојег одласка, дознала сам из потпуно веродостојног извора и они су потпуно и тачно приказани.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

ПУДАР ВУКОСАВА, жена Пудар Стеве, ковача из Чапљине, општине исте, среза Столац, стара 52 године, мати двоје деце, сада као избеглица настањена у Београду, Вишеградска улица број 26, исказана избегличком легитимацијом број 940.

ПУДАР СТАНА, жена Пудар Ђорђа, трговца из Чапљине, општине исте, среза Столац, стара 56 година, мати троје деце, сада као избеглица настањена у Београду, Хилендарска улица број 21, исказана избегличком легитимацијом број 1611.

ШКОРО МИЛИЦА, жена Шкоро Пере, земљорадника из Чапљине, општине исте, среза Столац, стара 54 године, мати једног детета, сада као избеглица настањена у Београду, Прокоп број 42, исказана изб.[егличком] лег.[итимацијом] број 27775.

ШАКОТА СОФИЈА, жена Шакоте Илије, трговца из Чапљине, општине исте, среза Столац, стара 52 године, мати шесторо деце сада као избеглица настањена у Београду, улица Принца Евгенија број 2, исказана избегличком легитимацијом број (...)

ЧОРЛУКА[14] МИЛЕВА, домаћица из Чапљине, општине исте, среза Столац, кћи Луке и Фамије, стара 42 године, неудата, сада као избеглица настањена у Београду, Лозничка улица број 5/а, исказана избегличком легитимацијом број 2340.

ПУДАР ЉУБО, гостионичар из Чапљине, општине исте, среза Столац стар 50 година, син пок.[ојног] Симе и пок.[ојне] Виде рођ.[ене] Шакота, отац четворо деце, сада као избеглица настањен у Београду, Кајмакчаланска улица број 9 исказан избегличком ле-

[14] Ћорлука.

гитимацијом број 1324, сугласно су исказали:

Општина Чапљина, као и само место, настањено је са Србима, Хрватима и Муслиманима, слом Југославије затекао нас је код наших кућа у Чапљини.

Одмах после успоставе независне државе Хрватске основана је у Чапљини усташка милиција под командом Јукића Пере, трговца из Чапљине. У усташе су ступили домаћи Хрвати и Муслимани. Хрватске власти, које су такође у то време успостављене у Чапљини, наоружале су војничким пушкама целокупно хрватско и муслиманско становништво. Војничке пушке добила су чак и хрватска и муслиманска, те циганска деца.

На 13 априла 1941 године сукобили су се усташе са регуларном југословенском војском, која је била дошла из Требиња, да у Чапљини запостави ред. Борба се је водила на 13 и 14 априла 1941 године. На 14 априла 1941 година увече ушла је у Чапљину југословенска регуларна војска, а усташе су се повукли према Љубушком.

У ноћи од 16 на 17 априла 1941 године повукла се је југословенска војска из Чапљине, а одмах сутрадан дошла је у Чапљину талијанска војска, која се није у Чапљини задржала, већ је проследила даље пут према Метковићу.

На 17 априла 1941 године, одмах после одласка талијанске војске, дошло је у Чапљину око 500 наоружаних усташа од Љубушког. Ове усташе дошли су у Чапљину вод водством Јукића Пере, трговца из Чапљине, а били су све сами Хрвати. Усташе су исти дан приредили у Чапљини уз суделовање домаћих Хрвата и Муслимана демонстрацију против Срба. Навалили су на српске радње и приватне куће, које су потпуно демолирали и опљачкали. Тај дан су усташе убили секирама у кући Стевановић Саву, сељанку и Митровић Јелку, удову пок.[ојног] Николе земљорадника. Подједно су запалили куће Зуровац Пере и Душана, земљорадника, Шкаре Душана, жељезничара и Стевића Чеде земљорадника. Исти дан су усташе неколико Срба, које су нашли у кућама, одвели у затвор среског Начелства, односно испоставе и тамо премлатили.

Неколико дана после тога поновно је дошла у Чапљину талијанска војска, која је овај пут извесно време остала у Чапљини. Тада су се усташе мало примирили. За то време су усташе, вршећи у Чапљини грађанску власт, поједине Србе затварали, у затвору премлаћивали, а затим пуштали кућама. Овакво стање је потрајало све до месеца јуна 1941 године, када је талијанска војска поновно

напустила Чапљину. У то време затворени су Ђорић Владо, надзорник жељ.[езничке] пруге из Хутова и Дукић Славко, жељ.[езнички] чиновник из Чапљине. Они су задржани у затвору.

На први дан Духова 1941 године у ноћи ухапшен је Витковић Милан, столар из Чапљине и његов отац Мирко. Следећу ноћ одведен је Витковић Милан из затвора испоставе среског Начелства у усташки стан, који се тада налазио у згради основне школе и ту је убијен. Када је сутрадан Витковићева мајка тражила свога сина, казали су јој усташе да је одведен у Мостар, а исти дан после подне, када је поновно дошла, да тражи сина, казали су јој, да се је сам убио у затвору. Међутим истина је била да су га усташе након злостављања убили у усташком стану. Његов отац Мирко био је пуштен на слободу, али је опет на 18 јуна 1941 године поновно затворен и на 22 јуна 1941 године изведен са још неколико Срба на мост преко Неретве и тамо убијен, а леш му у воду бачен.

Између 1 и 18 јуна 1941 године ухапшено је више Срба из Чапљине и околице, који су били затворени у затвор среске испоставе а затим по ноћи одведен из затвора у непознатом правцу и убијени. У наведено време на овај начин су одведени и убијени: Мандрапа Јово, зидар из села Клепаца, Ждракановић Огњан, земљорадник из села Пребиловаца, Шијак Спасоје, земљорадник из села Клепаца, Чуктераш[15] Спасоје, земљорадник из села Клепаца и Мандрапа Коста, такођер земљорадник из села Клепаца. Усташе су жену овога потоњега Саву убили у кући, пригодом хапшења њенога мужа. У то време убили су такођер у кући жену пок.[ојног] Мандрапа Милана из Клепаца именом Сару, те њену кћер Јоку, стару 19 година.

На 18 јуна 1941 године дошли су из Загреба у Чапљину тројица студената. Међу овим студентима био је Ђукац, који се је родио у Чапљини, а његов отац Стјепан био је у Чапљини хотелијер и после се преселио у Загреб. Ови студенти су одмах обилазили српске куће и где су год нашли живежних намирница, те су запленили и одвезли.

Исти дан су ови студенти ухапсили Шакота Илију, трговца, Ђиков Љубу, прив.[атног] чиновника, Корач Вељка, рибара и Витковић Мирка столара, сви из Чапљине. Корач Вељко је исти дан одведен у правцу Љубушког и успут убијен. Шакота Илија је пуштен из затвора, а Ђиков Љубо и Витковић Мирко и даље су задржани у затвору.

[15] Ђуктераш.

У ноћи од 22 на 23 јуна 1941 године одведени су из затвора Витковић Мирко, Ђиков Љубо и Ћорић Владо. Овај потоњи се је већ дуље времена налазио у затвору. Они су одведени на мост преко реке Неретве и тамо убијени, а њихови лешеви бачени у Неретву.

Усташе су после тога наставили са масовним покољем Срба из Чапљине и околице. Ови покољи извршени су под водством Јукића Пере, трговца, Веге Фрање студента и Филиповић Николе, студента те Капетановић Ахмеда, новинара.

У времену од 23 до 26 јуна 1941 године одведени су по усташама и затворени Хајдиновић Љубо[16], свештеник, Пудар Ђорђе, трговац, Миличевић Нено, учитељ, Пудар Жарко, монополски приправник, Андрић Новица, трговац и његов брат Максим, судија, Таминџић Милан, трговац, Ђуровић Васо трговац, Пудар Стево, ковач, Ијачић Јово калајџија, Делић Ђорђе зидар и његови синови Душан и Дејан, бријачи, Шакота Илија трговац, Шакота Јово, трговац, Поповић Ристо, обућар, Видачић Данило трговац, Трипић Јово, поседник и његов син Милош ђак гимназије, Трипић Михаило жељ.[езнички] скретничар, Спахић Бошко, жељезничар, Шкоро Душан жељ.[езнички] чиновник, Митровић Јово жељ.[езнички] радник, Симић Сава жељ.[езнички] радник, Зуровац Лазар жељезничар и његов син Милан, радник, Зуровац Михаило ђак гимназије, Кузман Ристо жељ.[езнички] машиновођа, Богдановић Милош ђак гимназије, Витковић Ђорђе столар, Стевић Чедо земљорадник, Елезовић Богдан и Теодор – браћа земљорадници, Елезовић Мирко земљорадник, Шкоро Спасоје жељезничар, Вараја[17] Јово, земљорадник, Вераја Сава лимар, Кораћ Алекса обућар, Благоје Шћепо земљорадник, Зуровац Перо земљорадник, Зуровац Душан, судски гласник и његови синови Ристо и Вељко, Зуровац Љубо земљорадник и његов син Максим, Зуровац Данило земљорадник, Зуровац Богдан земљорадник и његов брат Спасоје такође земљорадник, Екмечић Илија званичник у дуванској станици, Мандрапа Данило жељезничар, Елезовић Ристо пензионисани жељезничар, Аћимовић Лука пензионер, Сјеран Спасо[18], ђак академије, Покрајчић Мојсије коларски мајстор – сви из Чапљине, као и још много других, чијих се имена сада више не сећамо.

[16] Љубомир.
[17] Вераја.
[18] Спасоје.

У исто време довели су усташе у Чапљину из околних села много Срба сељака и затворили их нарочито много Срба сељака доведено је тада из села: Тасовчићи, Почитељ, Клепци и Габела. Требали су у то време бити доведени и сељаци из села Пребиловаца, али су они побегли у шуму, јер нису веровали усташама, пошто су усташе још раније на веру добили њиховог првака Ждракановића Огњена и након зверског мучења убили га.

Ми не знамо имена сељака из наведених села, који су у то време били доведени у Чапљину, али смо сигурни, да их је било доведено преко 500, а из Чапљине преко 100, тако је свих скупа било затворено преко 600 Срба.

Сви ови Срби били су у Чапљини затворени у више разних затвора. Затворени Срби су по ноћи у групама одвођени у зграду Силоса, где су им усташе свлачили одела, оставивши их само у гаћама. Затим су их по ноћи везали жицом, стрпали на камионе и одвозили у правцу Метковића и Љубиња и успут убијали. Убијање су вршили на разним местима. Одвођење и убијање ових Срба трајало је од 23 до 28 јуна 1941 године. Одела убијених Срба разграбили су усташе.

После овога покоља усташе су на сваки начин настојали да покољу и Србе сељаке из села Пребиловаца, који су пред њима били побегли у шуму. Усташе су ове сељаке позивали да се поврате у село, гарантујући им личну безбедност, али Срби нису им веровали, па се нису хтели повратити.

Једнога дана у другој половици месеца јула 1941 године дошло је много наоружаних усташа у село Пребиловци. Усташе су из овога села покупили све жене и децу, те старце који нису могли побећи у шуму и довели их у Чапљину. Тада је било доведено из Пребиловаца у Чапљину око 900 Срба, највише жена и деце. Исти дан потрпани су ови Срби у вагоне и одвезени у правцу Мостара. Усташе су казали, да их воде у један логор. Међутим већ на првој станици Шурманци извукли су их из вагона, одвели у Брдо крај хрватског села Бијаковића и тамо их све поклали, а њихове лешеве побацали у јаме.

После овога покоља поручили су усташе поновно Србима из Пребиловаца, да се поврате у село, па да ће им онда повратити из логора њихове породице. Сељаци нису знали, да су њихове одведене породице већ поклане па су неки поверовали, и тако је десет до петнаест сељака из села Пребиловаца повратило се кућама. Усташе су ове сељаке дочекали и побили.

После овога није више било масовних покоља Срба већ су усташе одводили поједине Србе и убијали их у околини Чапљине. Неке су одводили на „Бивоље брдо“ код села Домановића и тамо убијали.

Ова појединачна убијања Срба трајала су кроз цели месец јули и август. Тада су појединачно одведени и убијени: Трпић Јово поседник и његов син Милош, Видачић Данило трговац и његова жена Љуба, Шотра Анђелка жена Шотра Светка трговца са сином Зораном старим 3 године, Булут Милева домаћица са мајком те њезина кћерка Ксенија са малим дететом од 1 године дана, као и ћерка Милена стара 18 година и сестричина Михић – Шотра Ранка ученица гимназије, Видачић Љубу и Шотра Анђелку усташе су најпре одвели у усташки дом, где су их свукли до гола силовали и мучили, а након тога убили и бацили у поток Брегаву. Ово је причао Муслиман Мулимагић Авдо из села Тасовчића. Наведе[не] Видачић Љуба и Шотра Анђелка биле су се склониле у кућу Хрвата Мркчића Јуре, трговца у Чапљини и из његове куће су одведене где су после силовања и мучења убијене.

После извршеног убиства, усташе су потпуно опљачкале куће својих жртава.

Некоји Срби из Чапљине били су се склонили у Сарајево. Сазнавши за ово усташе, отишли су из Чапљине у Сарајево и око Св.[етог] Илије 1941 године довели су ове Србе и побили их у околини самога места. Тако су доведени из Сарајева у Чапљину и убијени: Пудар Милан учитељ, Пудар Жарко монополски чиновник, Витковић Станко пекар, Таминџић Милан трговац, Круљ Милорад жељезнички чиновник, Спахић Владо чиновник „Шипада“ те још неки чијих се имена сада више не сећамо.

Око Св.[етог] Илије 1941 године дошли су усташе из Чапљине у села Клепци и Тасовчићи. Из ових села су усташе пре тога одвели и побили све мушкарце па су остале само жене са децом. Овај пут су усташе у овим селима покупили све жене и децу и затворили их у „Силос“ у селу Тасовчићима. Тамо су их тукли, злостављали и силовали, а затим неке поклали а неке пустили кућама.

Међу овим женама и децом била је затворена и Гојковић Милена, учитељица из Чапљине са својом мајком. Усташе су тукли и мучили ову учитељицу и њезину мајку, а затим су је предложили да се уда за једног усташу, кога јој они изаберу, јер ће је у противном убити. Она је на то пристала само да би спасила живот себи и сво-

јој мајци. Међутим убрзо је после тога дошла у Чапљину талијанска војска и завела ред. Тако није дошло до ове удаје. Усташе су и друге девојке, које су били затворили у Силос у Тасовчићу нагонили да удаду за усташе. Тако се међу осталима морала удати за усташу Буњана Бјелица Сава из Тасовчића. Овај Буњан је њезинога брата пре тога убио. Кћерка Мисита Љубе из Тасовчића морала се удати за усташу Пажина из села Дретеља. Усташа Милас из Чапљине такођер се је у то доба оженио са Српкињом, кћерком жељезничара Симића Симе, кога су усташе пре тога убили.

Истодобно са покољем усташе су вршили и пљачку српске имовине. Пљачкали су све, до чега су год дошли.

У месецу септембру 1941 године поновно је дошла у Чапљину талијанска војска и тада је престао покољ и пљачка Срба.

На 26 јуна 1941 године издан је у Чапљини проглас на Србе, да пређу на римо-католичку веру. У прогласу је обећавано Србима, да ако пређу на римо-католичку веру, да ће бити равноправни са Хрватима и неће бити прогањани. Они Срби, који су били у затвору, обећано им је, да ће после прелаза на римо-католичку веру, бити пуштени кућама. Како су тада сви Срби мушкарци били одведени и затворени, а многи и убијени, то су код куће остали само жене и деца. Жене су после овога прогласа у масама ишле у испоставу котарске области и изјављивале, да желе прећи на римо-католичку веру, само да би на тај начин спасиле своје мужеве, синове и браћу од смрти. Међутим ни то није ништа користило, Срби су били поклани.

Српско-православна црква у Чапљини затворена је одмах још у почетку. Срби су по наређену усташа морали посећивати римо-католичку цркву. Исто тако српско-православне цркве у селима Клепци и Габеле затворене су још у почетку независне државе Хрватске. Све цркве пре затварања биле су по усташама потпуно опљачкане.

Трећи дан после Ускрса 1942 године предводио је усташе на село Пребиловце фратар дум Илија[19], римо-католички свештеник из Клепаца. Настао је сукоб између усташа и Срба, којом је приликом погинуо фратар дум Илија. За освету ради смрти фратра дум Илије усташе су поновно приредили покољ Срба. У овом покољу нарочито се одликовао злогласни усташа Капетановић Ахмед, новинар родом из села Почитеља. Тада су заклани у кући: Радојчић

[19] Томас. Није био фратар.

Сава, земљорадник из Почитеља и његова жена. Исти дан одвели су усташе Тохољ Љубу, земљорадника из Почитеља, а његова жена Олга из очајања скочила је у Неретву и удавила се. Наведени Капетановић Ахмед заклао је тада у селу Тасовчићи седам младића од 15 до 16 година Тада је поклано више Срба у селима око Чапљине. Био би овај пут покољ Срба још грознији, да није талијанска војска многе Србе узела у заштиту.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Јукић Перо трговац из Чапљине, фра Тугомир[20] фратар из Чапљине, фратар дум Илија[21] римо-католички свештеник из Клепаца, који је како смо то навели у сукобу са Србима погинуо у години 1942, затим Бего Фрањо студент, који је био усташки логорник, Филиновић студент, Видић Никола гостионичар, Шутало Бошко поседник, Пркачин Мартин трговац, Ловрић Мирко гостионичар, Рајић Мартин трговац, Шеховић Омер трговац, Фазлагић Мухамед поседник, Габрић управитељ грађанске школе, Вего Дане трговац, Вего Лука гостионичар, Вего Нико трговац, Вего Илија трговац, Вего Јово гостионичар, Мрчић Јуре трговац и општински начелник, Тамбић Марко, кључар, Чолић Дамјан пензионисани жељезничар и његови синови, Вего Јанко, Додика Илије син, којему не знамо име, Иванковић Иван хотелијер, Иванковић Благо трговац, Јукић Светко трговац, Ђерић Мујо трговац и његов син Екрем, Грбеша Иван зидар, Путица Бошко зидар, Путица Јерко, зидар и његови синови Анте и Рудо, Пехар Миле поштански чиновник, Сушац Благо ковач, Јеланић Мујо, општински стражар, Милас Вице гостионичар са четири своја сина – сви из Чапљине, затим Капетановић Ахмед, новинар родом из Почитеља, те много других из Чапљине и околице, чија имена не знамо. Може се мирне душе устврдити, да су сви Хрвати и Муслимани из Чапљине и околице били усташе и суделовали у покољу Срба. Ипак се мора нагласити, да су Хрвати чапљински били најкрволочнији.

Ми смо напустили Чапљину и пребегли у Београд и то: Пудар Вукосава на 12 август 1941 године, Пудар Стана у месецу јулу 1941 године, Шкоро Милица у месецу септембру 1941 године, Шакота Софија на 12 септембра 1941 године, Ђорлука[22] Милева на 12 септембра 1941 године и Пудар Љубо на 24 јуна 1941 године.

[20] Солдо.

[21] Томас. Није био фратар.

[22] Ћорлука.

Све ово што смо казали видели смо нашим властитим очима и чули властитим ушима, а догађаји који су се збили после нашег одласка из Чапљине, приказани су онако, како смо их дознали из веродостојног извора, тако да на све исказано можемо се заклети.

ЛУКАЧ СЕРГИЈЕ, студент права из Мостара, стар 22 године син Др. Лукача Феодора, управника бановинске болнице у Мостару и Лине рођ.[ене] Гукисберг, сада настањен у Београду, Шеноина улица број 16, исказан са избегличком легитимацијом број 9938, исказао је:

Одмах после успоставе независне државе Хрватске, појавили су се у Мостару усташе, које су сачињавали углавном римо-католици, а муслиманско пучанство већином се је држало по страни. Усташе су одмах почели терорисати Србе на тај начин, да су поједине затварали и након извесног времена пуштали на слободу.

У ноћи од 31 маја на 1 јуна 1941 године, после пола ноћи 15 наоружаних усташа у униформама заштитних ловаца упали су у кућу мојих родитеља. Чим су унишли у стан, тражили су мојег оца. Пошто је мој отац био познат као хирург у Мостару, мислили смо у први мах, да они долазе ради лекарске интервенције. Усташе су наредили мојем оцу, да одмах устане из кревета, обуче и са њима пође.

Док се мој отац облачио, усташе су обављали преметачину стана под изликом да траже оружје. Када се мој отац обукао, усташе су га нарочито упозориле, да са собом понесе што више новаца, јер да иде на далеки пут. Усташе су ово тражили само у сврху пљачке.

После тога усташе су извели мојег оца из стана, стрпали га у један камион, који је чекао пред кућом и одвезли га у непознатом правцу.

Ја сам исту ноћ отишао до римо-католичког бискупа Мишића Алојза[23], којег је мој отац као кућни лекар лечио. Бискупу сам испричао случај, који се је догодио са мојим оцем и молио га, да хитно подузме све, да се мој отац ослободи. Бискуп ме је умиривао са изјавом, да је оних дана изашла једна наредба, која одређује, да сваки који буде ухапшен мора бити у року од 48 сати саслушан, па верује, да ће бити саслушан и мој отац, а потом пуштен, јер је сасвим исправан.

Међутим ја сам сутра дан сазнао, да су исте ноћи усташе одвели са мојим оцем још Бланић Михаила, рентијера, Кулаша Луку

[23] Фра Алојзија.

службеника Среског суда и још једног трговца, именом Миле, коме се презимена сада не могу сетити. Интересантно је напоменути, да су усташе исте ноћи покушали да одведу и Гредића Јову[24] трговца, али им то није пошло за руком, јер је у Гредићевој кући становао један талијански официр, који га је узео у заштиту.

Неколико дана иза тога, сељаци рибари и неке жене испричале су, да су виделе три обезглављена леша, како пливају низ Неретву.

Дан иза тога сељаци из села Ортијеша бојажљиво су пронели глас, да су у ноћи између 31 маја и 1 јуна чули следеће: Нешто иза поноћи, стао је на путу крај села један камион. Мада је стајао у месту, мотори су му снажно бректали. Затим се кроз буку аутомобилскога мотора чули узвици, међу осталима и: „Немојте нас клати", него нас стрељајте, нисмо стока. Неко време потом чули су се хитци и узвик: „Држи га, побјеже, и потом неколико плотуна. Сељаци приметили су из својих кућа кроз прозоре око 20 људи, како претражују обалу реке Неретве низводно. После краћег тражења, камион је одјурио назад према Мостару.

Сутрадан сељаци из наведеног села нашли су непосредно уз реку Неретву велике локве усирене крви, чуперке косе, што је недвосмислено илустровало крик „Немојте нас клати", што су пре тога у ноћи чули.

Мој отац је ту ноћ био доведен са осталом тројицом Срба, које сам навео на обалу Неретве и требао бити убијен, али се је на један доста необичан начин спасао. О спасењу мога оца обавештен сам од једног талијанског карабињерског официра, који је мога оца сакривеног у селу Бачевићима[25], нашао, превео у Мостар, а одатле у Сплит. Карабињерски официр испричао ми је, да му је отац казао следеће: Када је камион стао уз село Ортијеш, усташе нас везане изведоше на саму обалу, одвезаше нас и наредише да се свучемо. У међувремену нам саопштише, да смо у име хрватске државе осуђени на смрт. На наша питања одговорили су нам правећи циничке шале. На то сам ја замолио, да се помолим Богу. Клекнуо сам на саму обалу и у једном тренутку бацио се, што сам јаче могао у Неретву. Ронио сам, колико сам могао, изронио, уздахнуо и опет наставио ронити, док су плотуни шарали воду изнад мене. Успео сам, улажући крајњи напор да дочепам суседне обале. Ноћ је била тамна и тако ме усташе нису приметили. На обали сам нашао на грмљу

[24] Јована.

[25] Бањевићима.

разастрте неке сељачке женске хаљине, које сам обукао. Два дана сам остао сакривен у селу Бањевићима код једне жене и њеног сина, мојих некадашњих пацијената, затим једне ноћи одем у брдо, где сам даља три дана провео са гуштерима у једној пећини." Овако је свој случај описао мој отац пред карабињерским официрима, који је случај мени испричао.

У међувремену, талијанска жандармерија истраживала је случај мојега оца и то на молбу грађана града Мостара. Карабињери су мога оца пронашли како сам то напред напоменуо, одели га у униформу талијанског војника, одвезли у Мостар, а одатле у Сплит.

Мој је отац неко време живео у Сплиту, а после је отпутовао у Швицарску и сада тамо живи.

Остала тројица Срба, који су наведене ноћи били одведени са мојим оцем, заклани су на обали реке Неретве.

Ја сам још на 25 јула 1941 године, напустио Мостар и допутовао у Београд и од тада се стално овде налазим.

Друго ми није ништа познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

ШКОРО ГОЈКО, радник из села Слипчића, општине Мостар-Села, среза Мостар, стар 25 година, син Уроша и Маре рођ.[ене] Пухало, неожењен, исказан са изб.[егличком] лег.[итимацијом] број 111629, исказао је:

Село Слипчићи има 15 српских кућа, а остали су све Хрвати, којих има око 120 кућа. Исто тако општина Мостар-Села у великој већини је хрватска, а мањина је српска. Најмање има муслимана.

Пре Видовдана на дан два, довели су усташе 15 до 20 Срба из села Пјесака и Одбине у хрватско село Буну крај Неретве и тамо су их на обали Неретве све осим једног убили, а њихове лешеве бацили у воду. Једино се је спасио Главаш Раде, земљорадник из Одбине, који је у задњи час скочио у Неретву и пливањем се спасио. Усташе су за њим пуцали, али како се је тада већ спустио мрак, то му је успело побећи.

У исто време усташе су купили и убијали Србе из Мостара. Познато ми је да су они тада једне ноћи дигли из кревета Др. Лукача[26], хирурга и управника бановинске болнице у Мостару, којег су још са неким Србима из Мостара одвели до обале реке Неретве ниже Мостара. Ту су најпре неке Србе, који су били доведени са Др. Лукачем

[26] Феодора.

живе ножевима резали подругљиво питали Др. Лукача, да ли је добра операција, коју они над Србима изводе. Затим су их убили и бацили у Неретву. Др. Лукач је у задњи моменат скочио у Неретву и препливао на другу страну. Отишао је у српско село Бањевиће и одатле послао писмо својој жени, у којем јој је јавио све што му се је догодило. Писмо је био однео Сударе Немања, земљорадник из наведеног села. Супруга Др. Лукача, када је примила његово писмо, отишла је до талијанске војне команде и случај пријавила. После тога Др. Лукач се је помоћу талијанске војске пребацио у Сплит, где је неко време живео, а после отишао у Швајцарску, јер је отуда ожењен.

Познато ми је, да су усташе некако у то време међу осталим мостарским Србима одвели и два православна свештеника и то: Гвозденовића[27] и Шиндиковића[28] до Мостарског Блата и тамо их најпре ужасно мучили а затим бацили у дубоку јаму, која се у близини Мостарског Блата налази.

Срби у мојем селу Слипчићи били су мирни све до у очи Видовдана, тј. до 27 јуна 1941 године. Тада је отишао у Мостар домаћи усташа из Слипчића Блажевић Ловро, земљорадник и довео три усташе родом из Бротња. Ти су усташе заједно са Блажевићем затворили уочи Видовдана све нас одрасле Србе из Слипчића. Било нас је тада затворених 22, а затворили су нас у кућу Србина Јањића Владе, жељезничара. Хтели су нас исту ноћ убити и бацити у јаму звану „Голубнику", која се налази одмах близу села. Међутим за ово је сазнао мој стриц Шкоро Тодор, који је с нама био затворен, па је он подкупио усташу Зубца из Бротња, који је био најстарији међу усташама и тако нас спасио од смрти. Други дан после Видовдана пуштени смо кућама.

После тога ми смо се стално крили пред усташама и бежали од наших кућа.

У времену између Видовдана и Св.[етог] Илије прошле године одведен је по усташама са посла из жељ.[езничке] радионице у Мостару Јањић Спасо, радник из Слипчића. Њега су усташе отпремили у Госпић и од тада се за његову судбину ништа не зна. Са Јањићем одведено је у Госпић више Срба жељ.[езничких] радника из Бањевића, Житомислића и осталих села око Мостара.

О Св.[етом] Илији прошле године одведена је друга група Срба у Госпић. У овој групи били су: Шкоро Милан жељ.[езнички]

[27] Владу.

[28] Шинковића Стевана. Преживео рат, умро је 1951. године.

радник, који је мој брат, Шкоро Марко столар, Шкоро Симо ложач на жељезницама, Шкоро Владо ложач на жељезницама, сви из Слипчића. Затим су одведени из Бањевића: Голо Душан бравар на жељезници, Сударе Ристо исто бравар на жељезници, Савић Свето, кочничар на жељезници те више других, чија имена не знам. За њихову се судбину више не зна. Верује се да су сви убијени.

Наведеног Шкоро Симе син Живко, студент Високе комерцијалне школе, одведен је још око Видовдана прошле године и затворен у Мостару, где је био злостављан, па је од злостављана у затвору и умро.

После свега овога Срби су се преплашили и одлучили да беже од кућа и да се сакривају. У то време случајно су се састали једнога дана неки Срби из Бањевића са Хрватима из суседног села Јасенице и том згодом су их Хрвати уверавали, да не требају никада бежати, јер да им се неће ништа догодити, зашто они гарантују. Срби су овоме поверовали и остали код својих кућа, верујући, да им се ништа неће догодити. Истог дана у вече, после описаног разговора, дошли су усташе из Јасенице под водством Дрмача Марка, земљорадника из истог села у село Бањевиће. Одмах су село опколили и ухватили из овог села 21 Србина, које су исту ноћ камионом одвезли до Мостарског Блата и тамо их бацили у једну дубоку јаму. Неке су тада из села Бањевића бачени у јаму: Сударе Лука кочничар на жељезници и његов син Љубо, Шкоро Дмитар земљорадник, Савић Шћепо земљорадник, Сударе Видоје земљорадник док се имена других не сећам. Голо Данило, земљорадник из Бањевића, знајући, да ће бити мучен и убијен, није хтео ићи, па су га усташе убили на његовом кућном прагу, а његов леш бацили у Неретву.

О Св.[етом] Илији прошле године убили су домаћи усташе у селу Врањевићи петорицу Срба браће презименом Краљевићи. Убили су их у њиховим кућама.

И исто време дошли су до зуба наоружани усташе у чисто српско село Пребиловци близу Чапљине и тамо су покупили све одреда, кога су год нашли у селу и то људе, жене и децу, које су одвели у Чапљину, где су их укрцали у воз са изјавом, да их селе у Србију. Они су их међутим одвели до села Шурманци и ту их највећим делом живе побацали у једну дубоку јаму. Говори се, да је у ову јаму бачено више од 500 Срба.

Масовна убијања Срба вршена су о Св.[етом] Илији прошле године, како сам то напред изложио. После тога усташе су вршили

само појединачна убијања. Тако су овог пролећа дочекали двојицу Срба из села Одбине презименом Бошковићи, који су из млина враћали се својим кућама и убили их.

У селу Оплечићи[29] напали су овог пролећа усташе из Прења на куће Пухала Ристе и Анђелка и убили Пухала Ристу и његову жену, те жену Анђелкову. Остали су се укућани разбежали. Подједно су им усташе куће опљачкали и запалили, а стоку су собом одвели.

Прошле године усташе су истодобно с покољем Срба вршили и пљачку њихове имовине. Нарочито су опљачкали све српске трговине у Мостару.

Усташе су осим тога вршили и силовања младих жена и девојака. Тако су у поменутом селу Пребиловцима извршили прије покоља силовања над многим младим женама и девојкама, које су након извршеног силовања побацали у поменуту јаму.

У селу Ортијешу запалили су усташе прошле године о Видовдану Соколски дом.

Усташе су прошле године такођер потпуно опљачкали све православне цркве. Сву црквену имовину, а нарочито новац однели су са собом и између себе поделили.

Наговарали су Србе, да би требали сви да пређу на римокатоличку веру, али Срби то нису хтели.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Блажевић Драго, пропали ђак који је после погинуо у борби са четницима, Блажевић Ловро земљорадник, Маргета Мате земљорадник и Араповић Илко земљорадник, сви из Слипчића, затим: Дрмач Марко земљорадник из Јасенице, Бобак усташки сатник родом из Мостара или Јасенице, те много других из Мостара и околних села, којима је не знам имена.

Римокатолички жупници из околине Мостара говорили су пред народом за време покоља Срба, да сада није грехота убијати Србе, јер је ратно стање. Овако су говорили римокатолички жупници из Доброг села и Тепчића, као и из других села, али ја њихова имена не знам.

Ја сам напустио своје родно место на 11 августа 1942 године с пропусницом изданом од Котарске области у Мостару. Пропусница је гласила до Руме, али сам ја с њом допутовао до Земуна. Из Земуна сам прешао у Београд на 14 август 1942 и то тако, да сам се

[29] Опличићи.

умешао међу друге раднике, који су радили на новом жељ.[езничком] мосту, носећи заједно са њима материјал за мост.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

СМРЕКИЋ МИРОСЛАВ, часовничар из Фоче, срез исти, сада избеглица у Београду, Таковска улица број 49, стар 31 годину, син пок.[ојног] Тодора и Јованке рођ.[ене] Јакшић, неожењен, исказан избегличком објавом број 117188, исказао је:

Ја сам за време рата између Немачке и бивше Југославије био у војсци са службом у Никшићу. Након распада Југославије вратио сам се кући у Фочу. Првих дана место Фочу окупирали су Талијани. Они су остали у Фочи око 15 дана. За њихово време био је у Фочи за Србе сношљив живот. Талијани нису никога дирали. После тога времена, Талијани су се повукли, а у Фочи успостављена је усташка власт. Сами мештани, који су у великој већини Муслимани, организирали су усташки логор Први усташки логорник у Фочи био је Муслиман Алија Гогалија, лађар, који је после од четника убијен. Међутим главни усташки вођа у Фочи у самом почетку био је Хајровић, старешина среског суда у Фочи. Од других усташа Фочана, наводим још и ова лица: Мујагу Кукавицу кафеђију, Лојо шустер, браћу Хатибовић трговци, Мухамеда Авдагића трговца и др.

Усташке власти одмах су отпочели вршити терор над Србима. Поједини усташе упадали су ноћу у српске куће и вршили пљачкашку. Код тих пљачкашких пљачкали су Србе и односили им из кућа ствари које су се усташама свиђале. Нарочито су пљачкали и односили живежне намирнице, говорећи, да је то потребно за усташки покрет. Сељацима су усташе одузимали коње које су држали неко време код себе, а враћали су те коње онима власницима, који су усташама плаћали одређене своте новца. На тај начин усташе су појединим сељацима реквирирали коње, да би те исте коње истим сељацима натраг продавали.

Мене су усташе ухапсили међу првим Србима. Са мном заједно ухапсили су још и следеће људе: Живојина Хаџивуковића студента, Кулића Живка ученика гимназије, Димитрија Томашевића приватног чиновника, Слободана Хаџивуковића прив.[атног] чиновника, Косту Соколовића ковача, Стеву Скокића геометра. Све нас усташе су стрпали у затвор среског суда у Фочи, где смо провели до другог дана, када су нас усташе са жицом везали и спремили

за транспорт. Водили су нас 6 наоружаних усташа, које нисам познавао. Из Фоче смо кренули према Сарајеву, а одатле даље преко Бос.[анског] Брода и Загреба у Хрв.[атски] Лесковац. На путу у Сарајеву преноћили смо у једној просторији жељ.[езничке] станице, где су улазили преко целе ноћи усташе из Сарајева и тукли нас све редом са батинама и боксерима. Нарочито нас је тукао неки по злу гласу чувени усташа Володер, који има на својој души многе Србе, но који је касније како сам чуо погинуо од стране четника. У Хрв.[атском] Лесковцу скинули су нас усташе са воза. Ту смо чекали 6 сати на наређење из Загреба, да нас стрељају. Како то наређење није стигло, наставили смо у пратњи усташа према Госпићу. У Госпићу смо били смештени у двориште тамошње казнионе. Више хиљада Срба из свих крајева доведени су по усташама и стрпани у ово двориште. У томе логору провео сам са осталима Србима доведеним заједно са мном из Фоче 28 дана. Све просторије казнионе биле су пуне Срба, а они који нису могли остати у те просторије, једноставно су били бачени на ово двориште. У дворишту смо проводили како дању, тако и ноћу. Сва срећа је била у томе да је било лето и лепо време, тако, да нисмо били у већој мери изврнути невремену. После 28 дана боравка у томе логору у Госпићу, спроведени смо у Логор у Јасеновац. Још до самог боравка у Госпићу, повели су нас једног дана у логор Јадовно, али су нас вратили натраг.

Живот нас интерниираца у логору Јасеновац био је врло тежак. У ствари то је било дано-ноћно мучење вршено на свиреп начин. Логор у Јасеновцу подељен је у два дела: на летњи и на зимски логор. Зимски логор смештен је у једној циглани. У логору у Јасеновцу провео сам пуну годину дана. Свакога дана, па чак и ноћу интернирци су морали радити свакојаке послове. Највише смо били запослени на копању земље, те подизању насипа око једне речице, која се улива у Саву, те које често пута поплави околна земљишта. На послу смо морали бити врло вредни, јер су нас усташе нагонили на рад, па у колико би неки од интернираца мало слабије радио, осим тога што би клонуо физички од глади, усташе су таквога тукли са великим батинама све дотле док није подлегао под ударцима. Храна је било врло хрђава. У почетку смо добијали храну свега један пута, а касније су нам давали јести у јутро и увече. Храна се обично састојала од слабо зачињеног варива, без меса и без хлеба. Свакога дана ја сам био очевидац разних усташких насиља у логору. Усташе су напросто убијали даномице интернирце по својој во-

љи и никоме за то нису одговарали. Све земљиште око логора било је попрскано крвљу, што се нарочито добро истицало зими, када је пао снег. Ја сам једном приликом лично морао три дана и три ноћи без престанка резати дрва, а усташе су пазили на мене, да у томе послу једнако интезивно радим, па да нисам био толико физички отпоран, да издржим ову тортуру, усташе би ме премлатили.

Убијање интерниираца усташе су вршили на тај начин, што би односног интернирца срушили на земљу и са секиром, односно маљем ударали га отрага по глави. Убијене људе закопали су у велике раке, где су могли према потреби бити набацани лешеви у великом броју, који се је пењао и на неколико стотина, ако је у датом моменту био толики број убијених људи.

Познато ми је надаље и то, да су у зимском логору у Јасеновцу усташе спаљивали мртваце у великој пећи тамошње циглане.

Као што рекох у логору у Јасеновцу провео сам годину дана. После тога ја сам био одређен са једном групом интерниираца за рад у Немачкој. Око 600 интерниираца из Јасеновца превезени смо у месецу мају ове године у Земун. Ја међутим нисам отишао на рад у Немачку, већ сам био запослен као часовничар у радионици земунског логора. Тако исто и друге занатлије били су задржани на раду у логорским радионицама. У логору у Земуну било ми је несравњиво боље, него у Јасеновцу. У томе логору није ме нитко малтретирао, већ сам радио свој посао, а спавали смо у затвореним просторијама на креветима.

Након 7 месеци боравка у логору у Земуну, пуштен сам на слободу, те сам 27 новембра 1942 године прешао у Београд.

Друго немам ништа рећи, а на исказано могу се и заклети.

ВУКОВИЋ ДРАГУТИН, стар 50 год. син пок.[ојног] Стојана и Милке рођ.[ене] Колак, ожењен, отац троје деце, трговац, избеглица из Невесиња, сада настањен у Смедереву, власник изб.[егличке] лег.[итимације] бр.[ој] 2857/41, изјави:

Пошто ми је предочен исказ већ раније преслушанога Душана Гаћиновића, избеглице из Невесиња, могу његов исказ да у следећем употпуним.

По слому Југославије у априлу 1941 год[ине], прво је дошла у Невесиње талијанска војска и то један одред „Црних кошуља“. Долазак усташа у Невесиње пада некако крајем маја 1941 год[ине], Ови усташе дошли су из Мостара под водством надпоручника Пе-

тра Судара, раније пореског чиновника негде из Лике, како су сви говорили.

Усташе су одмах отпочели са затварањем угледнијих Срба и први мах ухапсили су 25 угледнијих Срба из самог Невесиња, те их затворили у зграду жандармеријске станице и држали их тако затворене до „Поглавникова“ рођендана, некако половином јуна 1941[30], и на сам рођендан ови Срби побијени су. Нису их стрељали него су их побили маљевима и гвозденим полугама, што се установило доцније у месецу новембру исте године, када су талијанске власти допустиле породицама побијених да их ископају и сахране. Ови су се налазили закопани у једној раки.

Приликом прегледа њихових лешева установљено је да су сви лешеви били изнакажени и сваког појединога од убијених Срба усташе су живога ударали маљем у главу, јер су многе лубање биле напукле и разбијене. Од побијених Срба из ове прве партије наводим по сећању следеће:

Глоговца Милисава, хотелијера, Вуковића Љубу месара, Васиљевића Бориславa судију, Самарџија Вукашина суд. чиновника, Пашајића Мимушу суд.[ског] чиновника, Савића Петра гостионичара и Грујичића Николу суд.[ског] достављача. Осталих се по имену сада не сећам.

Одмах сутрадан по првом извршеном хапшењу Срба у Невесињу отишли су усташе у село Улог, удаљено 40 км. од Невесиња и без икаквог разлога убили су на њиви крај села онако успут тројицу Срба тежака и то рођака Бухе. У самом селу Улогу, где је раније била среска испостава упали су у радњу тамошњег трговца Лаке Бајевића, старог преко 60 година, иначе мирног, болешљивог и повученог човека и сумњичући га да је потпомагао и организовао четничку акцију у томе крају, претресли су му дућан и целу кућу и узели му из касе 360.000 динара готовог новца. Њега су затим повели аутом и на путу 8 км. од Улога извели из аута и убили крај цесте где су га и оставили мртвога.

Опет следећег дана, т.ј. ноћу између 1 и 2 јуна 1941 г.[одине] упали су усташе у село Удрежње, њих око 70, те опколили један заселак овог села и од куће до куће позивали домаћина да изађу из куће, те како се који појавио на кућном прагу онако је одмах и убијен. Том приликом убијено је у селу Удрежњу 26 Срба домаћина, а сем тога 5 их је рањено од којих 3 жене. Међу овима побијеним из

[30] 14. јул/српањ – Антуново.

села Удрежње било је седам рођака мушких глава Драговића, осам рођака Шкипина, од тог 5 из једне куће, затим неколико рођака Вујадиновића и Кљакића.

Од ових Кљакића довели су браћу Вељка и Угљешу, првог старог 19 а другог 17 година, до цркве, а затим им наредили да донесу тешко камење и обију црквена врата, па кад су браћа Кљакићи пошли ради камена убили су их усташе с леђа из пушака После тога су сами камењем обили црквена врата и из цркве изнели црквене литије и с истима покрили лешеве браће Вељка и Угљеше Кљакића.

У самој цркви дивљачки су изрезали ножевима све иконе, а украс на Јеванђељу као и нож којим се сече нафора узели су. Еванђеље су бацили у ватру једне од кућа коју су запалили у близини цркве.

Све ово наведено у селу Удрежњу догодило се у присуству тамошњег учитеља Глигорија Ђокића, кога су држали везаног пред црквом и који је такође требао бити убијен са женом, али се у последњи час спасао тако што је рекао усташама да је Бугарин. Исти је рођен у Гиљанима[31] на Косову, а сада живи као избеглица у Смедереву.

Опет следећег дана један одред „Ловаца", чланова хрватске народне заштите, организације у саставу Хрватске сељачке странке, упао је у село Грабовицу, 14 км удаљену од Невесиња, наводно да траже по кућама Срба скривено оружје. Упавши у село запалили су неколико кућа и једну жену са дететом најпре су убили па затим бацили у ватру без икаквог разлога. Ова жена је сестра Петра Самарџића, земљорадника из села Братача, који је поводом ових невиђених усташких зверстава позвао народ да се склони и одметне у шуму те подигао устанак у овоме крају 24 јуна 1941 г.[одине]. У истом селу убили су на путу снаху Гојка Унковића, тежака из Раста у близини Грабовице, док је жена носила тежацима храну у њиву. Сем тога ухватили су и једнога тежака, неког Ивковића, и без икаквог разлога убили га.

Дана 2 јуна 1941 г.[одине] усташе су ухапсили другу партију Срба Невесињаца њих 10 на броју и то: Вуковића Милорада бравара, Јову Бјелицу, пол.[ицијског] стражара који је до рата служио у Сарајеву и Жерајића Мирка бившег претседника општине у Невесињу. Других се сада не сећам.

После овог хапшења усташе су и даље хапсили Србе што из Невесиња што из среза невесињског све до 23 јуна 1941 г.[одине] и коначно све ухапшене Србе, њих 138 на броју побили су до једнога.

[31] Гњилану.

На сам Видовдан 28 јуна покупљени су и затворени сви Срби мушкарци, жене и деца из Невесиња и стрпани у један логор. За њих је била већ унапред спремљена и ископана рака, 7 1/2 м. у квадрату, а 4 1/2 м.[етара] дубока, коју су копали они од Срба који су у првој партији побијени. У последњем моменту на интервенцију капетана хрватске војске Витасека, из Петровграда и поводом проглашења преког суда одустало се од убијања и ликвидирања ових Срба. Сутрадан по Видовдану сви су пуштени кућама. Поред хапшења постојао је и систем таоца, те су таоци држани у логору код хрватске војске. Међу таоцима били су: Др. Новак Лојовић, трговац Илија Салатић, трговац Нељко Поповић, трговац Данило Лакетић и ја. Као таоци држани смо у логору од 23 јуна до 2 јула 1941 г.[одине] а тада смо пуштени, па после неколико сати позвао је командант хрватске војске пуковник Прохаска мене, Илију Салатића и Данила Лажетића у команду те у присуству среског начелника односно кот. претстојника Николе Млађеновића, кадије Сердаревића, усташког стожерника Шуђрије Пекушића и Суље Башагића, те штаба „громаде“ изјавио је пуковник Прохаска: Налазилимо се у Европи или у дивљој џунгли у Африци, оваква зверства нису се дешавала ни у дивљој џунгли као у Невесињу. Не чудим се што су се људи дигли на устанак. И ја бих бежао у шуму да сам био на њиховом месту“. Затим је нас тројицу као и Ђорђа Преку, брата бившег министра Николе Преке и кадију Сердаревића замолио и позвао да однесемо његово писмо четничком вођи Петру Самарџићу, у којем писму тражи да му четници саопште услове под којима би обуставили своју акцију и предали оружје.

Нас тројица Срба прихватили смо се повереног задатка док су остала двојица одбили.

Петар Самарџић, вођа четника примио је писмо које смо му донели од пуковника Прохаске, те је на постављена питања одговорио следеће:

1/ Да тражи разоружање усташа,

2/ гарантовање хрватских власти за животе и иметак Срба и

3/ успостављање сеоских стража, без чијег знања не би нико смео улазити у села. Под овим условима да би били приправни предати оружје.

Кад смо донели овај одговор пуковнику Прохаски изјавио нам је, да може удовољити 2/ и 3/ услова, а 1/ да не може и да је он немоћан, јер да су усташе старија власт од њега одн. од хрватске

војске. рекао је да у тој ствари мора Загреб питати. Од свега тога није на крају било ништа и све је остало при старом. Четници су остали у шуми организовани у четничке одреде и чували своја села од усташа, а усташе су се повукли и више нису упадали у српска села. Тако стање потрајало је до мога одласка.

Осим напред наведених злодела од стране усташа догодио се још један случај и то са упадом усташа из Стоца у села Трусине, Зовидо[32], и Биоград, у којима је селима побијено око 40 Срба.

У свему је страдало око 200 Срба у Невесињу и срезу невесињском од усташке руке.

Носиоц прогона и зверстава над Србима у Невесињу и срезу невесињском били су: логорник Ђорђе Прека гостионичар и брат бившег Министра Нике Преке, Шуђрија Пекушић пропали трговац, Сулејман Башагић пропали поседник, Петар Судар усташки надпоручник, Стојан Драгоје шофер из Мостара и неки Фердо, који је дошао из Ваљева у Србији где је радио у једном млину као мајстор.

Усташи су били већином Муслимани и Хрвати из среза Љубушког али се мора нагласити да Хрвати не би могли извршити ове прогоне Срба да није било пристанка и сарадње Муслимана, који су главни носиоци и кривци за српска страдања у срезу невесињском.

Више ништа немам изјавити, а на све изјављено и прочитано ми могу се заклети.

ДИМИЋ САВА, гостионичар из Билеће, стар 45 година, син пок.[ојног] Васе и пок.[ојне] Стане рођ.[ене] Михојевић, ожењен, отац седморо деце, сада као избеглица настањен у Београду, Херцеговачка улица број 1, исказан избегличком легитимацијом број 9872.

БУТУЛИЈА РАДОВАН, радник из села Моско, општина Завође, среза Билеће, стар 35 година, син пок.[ојног] Трипе и Митре рођ.[ене] Иванковић, ожењен, без деце, сада као избеглица настањен у Београду, Крушевачка улица број 14, исказан избегличком легитимацијом број 112222, сугласно су исказали:

Предочен нам је записнички исказ од 9 марта 1943 године састављен са Попара Жарком, грунтовничаром из Билећа и ми га у целости потврђујемо. Посебно надодајемо још следеће:

[32] Зови До.

Ја ДИМИЋ Сава био сам претседник општине у Билећу и на том положају затекао ме је слом Југославије. И након слома Југославије ја сам још неко време остао на положају претседника општине.

У срезу Билеће има 82% Срба и 18% Муслимана. Хрвата уопште нема. Између Срба и Муслимана, како у варошици Билеће, тако и у целом срезу владала је за време Југославије слога и узајамно поштовање.

После слома Југославије Срби из Билећа настојали су, да и на даље задрже слогу и хармонију између Срба и Муслимана. И у ту сврху је Димић Сава у својству претседника општине позивао сам неколико пута у општину на састанак угледне Србе и Муслимане. Сврха ових састанака је била, да се нађе могућност за даљну хармонију између Срба и муслимана. Муслимани су формално били за слогу са Србима, али су уистину радили против те слоге и настојали све српске интересе изиграти. Највећа разлика у жељи Срба и Муслимана била је испочетка у томе у томе, што су Срби настојали, до се срез Билеће, као претежно српско припоји територији Црне Горе, док су Муслимани сви без разлике енергично захтевали, да се припоји независној држави Хрватској.

Муслимани из среза Билеће нису одмах започели са покољем Срба, као у суседним срезовима и то зато што је Билеће у огромној већини настањено са Србима, па су се бојали, а осим тога срез граничи са Црном Гором, па су се бојали освете Црногораца.

Међутим, када се је у Билећу успоставила пуна хрватска власт а то је било око половине месеца јуна 1941 године, Муслимани су дигли главе и почели листом уписивати у усташе и на сваком кораку показивали, да страховито мрзе Србе и да их желе уништити.

Срби су ову опасност, која им је претила од Муслимана у срезу Билеће за времена запазили и одмах приступили организованом отпору. На ово их је потакла и чињеница, да су у суседним срезовима: Гацко, Требиње, Љубиње, Столац тада већ били настали страховити покољи Срба, у којима су домаћи Муслимани у масама суделовали.

Главни посао око организовања Срба извршили су: Ковач Сава бивши пол.[ицијски] агент из Београда, Мишевић Јован бивши југославенски активни пешадијски поручник, Бјелетић Милорад инжинир и Јокановић Недељко професор сви из Билећа. Њима су при том много помогли официри и подофициири бивше југословенске војске који су родом из среза Билећског. Организација Ср-

ба проведена је одмах након преузимања читаве управе у срезу по Хрватима и сада је било већ јасно, шта намеравају Муслимани и усташе, који су тамо долазили, учинити са Србима, а то је било у месецу јуну 1941 године.

Испочетка су Срби били доста слабо наоружани, али су упркос тога свагде давали отпор усташама.

Срби су за кратко време натерали хрватске жандарме из среза Билеће, једино је остала још хрватска жанд.[армеријска] станица у самој варошици Билеће. Тако су Срби опет загосподарили целим срезом, осим варошице Билеће. Усташе су побегли из целог среза, једино су се још задржали у варошици Билеће.

Неколико пута покушали су усташе, да опет заузму жанд.[армеријске] касарне и да похватају и побију Србе, али сваки пут били су од Срба потучени.

Главна борба између Срба и усташа одиграла се је на 27 августа 1941 године код села Моско. Тај дан ујутро пошли су усташе из Требиња према Билећу, а собом су повели један батаљон хрватске регуларне војске, да им буде у помоћи. Истодобно пошли су други усташе из Билећа у правцу села Љубомира, који су такођер собом повели известан број хрватских војника.

Усташе који су дошли из Требиња са хрватском војском, сукобили су се на 27 августа 1942 године око 12 сати са Србима код села Моско: ту се је развила огорчена борба између Срба и усташа помогнутих са хрватским војницима. Борба се је исти дан увече свршила са потпуним поразом усташа, који су се са хрватском војском повукли назад и Требиње оставивши на лицу места велики ратни материјал.

Усташе, који су тај исти дан пошли из Билећа, сукобили су се са Србима изнад села Мириловића. И ту се је борба исти дан завршила са потпуним поразом усташа.

После тога усташе више нису нити покушавали навађивати на Србе у срезу Билеће, јер се нису смели упустити у поновну борбу са Србима.

Почетком месеца септембра 1941 године Срби су намеравали да ликвидирају усташе у самој варошици Билеће, али је у то време тамо поновно дошла талијанска војска и усташе су се тада без борбе повукли из Билећа и отишли у правцу Требиња.

После тога иселило се је целокупно муслиманско становништво из среза Билећа и то најпре из села, а затим и из саме варошице Билеће. У срезу су остали само Срби.

После доласка талијанске војске Срби су одмах ступили у сарадњу са талијанском војном власти и та сарадња траје све до данашњег дана. Мир и ред у срезу Билеће од тада па до данас није поремећен од стране хрватских усташа, а нити од муслиманског пучанства.

Ја Димић Сава напустио сам Билеће још у месецу јуну 1941 године и пребегао у Србију, али све ово знадем из веродостојног извора, а ја Бутулија Радован напустио сам своје место становања Моско среза Билеће у месецу августу 1942 године, па све ово што је казано знадем из властитог опажања.

Друго ништа немамо исказати, а на исказано и прочитано нам можемо се и заклети.

ПОПАРА ЖАРКО, бивши грунтовничар из Билеће, стар 25 година, син Јефте и Маре рођ.[ене] Хамовић неожењен, сада као избеглица настањен у Београду, Немањина улица број 1, исказан изб.[егличке] лег.[итимације] број 9408, исказао је:

Варошица Билеће настањена је Србима и Муслиманима. Срба има две трећине, а Муслимана једна трећина. Такође у срезу Билеће настањени су Срби и Муслимани. Срба у срезу има око три четвртине, а Муслимана једна четвртина. Хрвата у срезу Билеће уопште нема. Била је једна хрватска породица, па се је та након слома Југославије иселила.

Мене је слом Југославије затекао као грунтовничара у Билећу.

Око 15 априла 1941 године ушла је у Билеће талијанска војска под командом пуковника Лузана Александра. Срби из Билећа тражили су тада од талијанске војне власти, да се срез Билеће припоји Црној Гори, јер се и онако налази у непосредној близини Црне Горе, а осим тога настањен је у претежној већини Србима, док су Муслимани захтевали, да се срез Билеће припоји независној држави Хрватској, која је била прокламована.

Талијанска војна власт оставила је у Билећу све дотадање функционере бивше Југославије на њиховим местима. Шта више и југословенски жандарми остали су на својим положајима. Свагде је владао мир и ред.

Овакво стање потрајало је око месец и по дана. Некако око половице месеца маја 1941 године дошао је у Билеће у цивилном оделу један хрватски жандармеријски пуковник и он је захтевао од командира жанд.[армеријске] чете капетана Ивановића, да му

преда целокупну жанд.[армеријску] чету. Капетан Ивановић је то одбио, а хрватски пуковник се је на то обратио на талијанског пуковника Лузана, који га је формално истерао из Билећа.

Око 15 дана после тога, а то је могло бити концем месеца маја 1941 године дошла је у Билеће хрватска жандармерија на неколико камиона. Сви жандарми имали су на глави фесове са хрватском тробојком, а били су под командом једног бившег југословенског мајора – Муслимана. Хрватски жандарми одмах су се упутили до зграде жанд.[армеријске] чете и њихов мајор је хтео, да уђе у зграду, али му то није дозволио жандарм, који је био пред зградом на стражи. На то се је мајор жандармерије хрватске обратио на команду талијанске војске и након два дана талијанска војна команда наредила је да се жанд.[армеријска] чета у Билећу преда хрватским жандармима.

Исти дан, када су хрватски жандарми примили власт у Билећу дошли су тамо три хрватске усташе из Загреба, којима не знам имена, само знам да су били студенти. Ови су усташе одмах отишли у жанд.[армеријску] чету и ухапсили жанд.[армеријског] капетана Ивановића, који је баш у том моменту предавао инвентар хрватским жандармима. Усташе су капетана Ивановића одмах свезали, стрпали га у аутобус и још привезали ланцем за седиште аутобуса и тако се с њиме одвезли у правцу Гацко. Касније се дознало, да су усташе капетана Ивановића убили на путу између Гацког и Сарајева.

Истодобно смењен је дотадашњи срески начелник Јојић Миливоје, а за среског начелника, односно котарског предстојника у Гацком постављен је Муслиман Дрњевић Салко, који је до тада био учитељ.

И након успоставе хрватске власти у Билећу Муслимани, бојећи се освете са стране Црногораца и Срба из среза билећског, нису прогонили Србе. Међутим у околним срезовима Гацко и Требиње настао је тада покољ Срба.

Неколико дана после преузимања власти у Билећу по хрватској жандармерији, основан је усташки логор. За усташког логорника био је постављен Муслиман Муштовић Зајим, пропали трговац из Билеће, који је истодобно био постављен и за општинског начелника, док за усташког стожерника био постављен Муслиман Зупчевић Мехмед, терзија из Билећа. За овога Зупчевића Мехмеда установило се је касније, да је учествовао у покољу Срба у селу Кротима, среза Гацко.

После тога отпуштени су из службе Срби Црногорци, док су остали Срби задржани у служби, али су у све канцеларије постављени комесари и то Муслимани.

Чим су усташе преузеле пуну власт у Билећу, одмах су почели уцењивати све имућније Србе. Уцене су извршили на тај начин, што су наређивали свима имућнијим Србима у Билећу, да морају у даном року положити одређене суме новца тобож за уздржавање хрватске војске.

Почетком месеца јуна 1941 године усташе су одвели из Билећа у Столац Чаваљугу Душана, надзорника путева. После је његова жена ишла у Столац, да би нешто сазнала о својем мужу, али није могла ништа сазнати. Касније се је сазнало, да је Чаваљуга убијен.

Око половине месеца јуна 1941 године позвали су Муслимани из Билећа све билећске Србе да дођу у општину, да би се тамо договорили о одржавању мира и реда. Срби су се тамо одазвали и у њихово име пошло је седам до осам Срба на преговоре, а међу њима и мој отац Јефто. Када су сви Срби дошли близу општине отворили су Муслимани на њих паљбу из пушака. Муслимани су се налазили пред општином и отуда су почели пуцати из пушака. Срби су се разбежали, а рањен је био само Јокановић Петар, посједник и то лакше. У том моменту неко је повикао „Ето четника". Муслимани су се уплашили и почели бежати од општине према војној касарни, која се налази изван места. Вест да долазе четници, иако је била измишљена, брзо се је пронела по целој варошици, па су и остали Муслимани из Билећа почели бежати у правцу војне касарне. Међу осталим Муслиманима бежао је и Перван, путар. Пролазећи Перван поред куће Стијачића Душана, општ.[инског] трошаринца, изишао је пред њега Стијачић са сином Пером и хтео га склонити у своју кућу, јер су отприје били добри пријатељи. Међутим Перван је без икаквог разлога пуцао на Стијачића Душана и убио га. Када је Стијачићев син Перо видео, да му је Перван убио оца, скочио је према њему онако голорук, а Перван је на то пуцао и на Стијачићевог сина Перу и убио га.

После овог догађаја Срби су видели, да им прети општи покољ од Муслимана, па су почели бежати из Билећа у околна српска села и организовати отпор против даљних зулума Муслимана.

Ја сам у то време напустио Билеће и прешао у Србију, али сам чуо од Срба, који су после мене из Билећа овамо дошли, да су Срби из среза Билеће организовали четничке одреде. Ови четнички од-

реди испочетка су били слабо наоружани, јер су имали свега око 50 пушака. После су у борбама са усташама Срби усташе побеђивали и од њих одузимали оружје, тако да су се касније добро наоружани иступили у веће борбе са усташама, па су напослетку читав срез Билеће ослободили од усташа.

Иако су се Муслимани из среза Билећа борили на страни усташа, то су у борбама они много погинули, а преостали су се са својим породицама повукли из среза Билеће и настанили се у Сарајеву, Бања Луци и Дервенти. Тако је срез Билеће потпуно очишћен од Муслимана, који су тамо правили неред, па је после њиховог одласка тамо опет завладао потпуни ред и мир.

У јесен 1941 године поновно је тамо дошла талијанска војска, а српски четници су ступили у сарадњу са талијанском војском, па та сарадња траје до данашњег дана. Тамо влада од то доба стално мир и ред, јер нема усташа.

Особито су се истакли у мржњи према Србима: Муштовић Зајим, пропали трговац, који је био постављен за општинског начелника, те уједно за усташког логорника, Зупчевић Мехмед терзија који је био усташки стожерник, Бабовић Фехим син трговца Бабовића, три брата Сарић радници, Капидић Рудо трговачки помоћник, више муслимана презименом Овчина, Јагањац и Селимовић, којима не знам имена. Може се мирне душе казати, да су сви Муслимани из Билећа као и из среза пристали уз усташки покрет и били приправни на покољ Срба, али су их у томе спречили организовани Срби.

Ја сам на 16 јуна 1941 године напустио Билећу и прешао у Србију. На исказано могу се заклети.

БУМБИЋ Крста, земљорадник из села Добрељи, општине Автовац, среза Гацко, стар 35 година, син пок.[ојног] Аћима и пок.[ојне] Саве рођ.[ене] Старовић, исказан избегличком легитимацијом број 35993, исказао је:

У срезу Гацком у Херцеговини, нема уопште Хрвата. Тамо су Срби и Муслимани. У овом срезу има више Срба него Муслимана. Све је било мирно до месеца јуна 1941 године.

Почетком месеца јуна 1941 године, дошли су из Загреба у Гацко 4 усташе. Они су у Гацком сазвали збор Муслимана и на овом збору позвали су Муслимане, да обрачунају са Србима, тиме, да Срби сви морају бити побијени и бачени у јаме. Један Муслиман,

који је на овом збору суделовао приметио је, да је то немогуће учинити, али су му усташе одговорили да је могуће и да се мора.

Исти дан, наведена 4 усташа, дошли су из Гацког у Автовац и тамо позвали Муслимане да поубијају све Србе. Претседник општине автовачке Тановић Ђемо са још неколико Муслимана одушевљено је прихватио овај позив усташа. Усташе су се тај дан повратили поновно у Гацко и тамо остали све до 5 јуна 1941 године.

На 5 јуна 1941 године, усташе су се са већом групом Муслимана, које су наоружали војничким пушкама кренули у село Корита, општине автовачке. Идући из Гацког за Корита свратили су се у трговину Шаровића Благоја, која се налази на друму између Автовца и Корита. Шаровића Благоја, су након великог мучења убили. После тога навратили су се у село Пржине и повели са собом Шаровића Радована, познатог народног гуслара. Њега су усташе и Муслимани довели на брдо зв.[ано] „Кобиља Глава“ и са осталим Србима из Корита и Загpаца[33] мучили, те га нагонили да уз гусле пева песме, а затим су га убили. Његов леш су оставили незакопан у једној шуми.

Када су усташе и Муслимани дошли у Корита сазвали су све Србе из Корита и суседног села Загpаца[34] у Соколски дом, обећавајући им, да ће им поделити потпоре за набаву живежних намирница. Подједно су нагласили, да нитко од одраслих Срба мушкараца несме остати код куће. Срби су томе поверовали и сви дошли на збор у Соколски дом. Када су се Срби искупили у Соколском дому, усташе су поставили на врата стражу и нису дозволили никоме да изађе напоље. Млађи људи су предлагали, да покушају бежати, јер су слутили, да им се од стране усташа припрема покољ, али су се старији томе противили и предлагали, да сви треба да остану мирни и чекају даља наређења, јер су тврдо веровали, да се не ради о покољу, већ само у најгорем случају о интернирању. Ово своје становиште образложили су тиме, да ако побегну, да ће дати повода усташама, да им попале куће и униште фамилије, а ако остану, да могу бити интернирани и друго ништа. Млађи су се приклонили мишљену старијих.

Када се је спустио мрак, усташе са Муслиманима издвојили су мање групе затворених Срба, одводили их у посебну затворену просторију Соколског дома, где су их везали жицом руке на ле-

[33] Заградаца.
[34] Заградаца.

ђа, а након тога трпали их на камион и одвозили на брег зв.[ани] „Кобиља Глава“, који се налази на путу између Гацког и Корита. На овом брегу има велика и дубока јама, која се зове „Голубњача“. Тамо довезене Србе убијали су крамповима, маљевима и секирама по глави и бацали их у јаму. Када су овако побили једну групу Срба и бацили у јаму, одмах су ишли камионом по другу групу и тако редом, док нису убили све Србе, који су били затворени у Соколском дому у Автовцу. Док су усташе и Муслимани овако одвозили и убијали једну издвојену групу Срба, дотле остали Срби, који су чекали затворени у Соколском дому, нису ништа знали, шта се догађа са њиховим друговима. Многе Србе нису потпуно ни дотукли, него су их живе бацали у јаму. Знам, да су тада убијени и бачени у јаму „Голубњачу“: Јакшић Новак земљорадник и бив.[ши] бански већник, Бјелица Голуб трговац, Сфорцан[35] Јован земљорадник са којим је убијено и бачено у јаму још његових 39 рођака презименом Сфорцан[36], сви из Корита, затим Миловић Симо земљорадник из Загpаца[37]. Имена других се не сећам, али знам, да их је тада свих скупа убијено и бачено у јаму око 320 Срба Муслимани из околних села били су у овом покољу Срба обавештени, па су на дан покоља са хрватским заставама и уз песму дошли у Корита, да гледају како се одводе Срби на „Кобиљу Главу“ ради клања. Муслимани су се томе веселили.

После извршеног покоља Срба из Корита и Загpаца[38], Муслимани су ова села потпуно опљачкали. Отерали су себи сву стоку, те одвезли жито, брашно, робу, посуђе и уопште све што су у селу нашли.

На 6 јуна 1941 године, усташе из Загреба издали су поверљиво наређење жандармеријској станици у Казанцима, среза Гацко, у којем су позвали командира жандармеријске станице, да за 7 јуна 1941 године сакупи све Србе мушкарце са рејона те жандармеријске станице, т.ј. из села Казинци[39], Дулићи, Добрељи, Гарева, и Данићи под изликом, да ће им се тај дан поделити потпора за набавку живежних намирница. Међутим један Србин из села Корита, који је на 5 јула 1941 године, са осталим Србима био одведен на брдо „Кобиљу Главу“ успио је да побегне у моменту када је био доведен

[35] Сворцан.
[36] Сворцан.
[37] Заградаца.
[38] Заградаца.
[39] Казанци.

до саме јаме „Голубњаче“, овај се Србин зове Миловић Јоле, земљорадник, стар око 35 година. Он је одмах поверљиво обавестио Србе из осталих суседних села, што се је догодило са Србима из Корита и Загpаца[40]. Истодобно жандармеријски наредник са станице Казинци[41], који је био Хрват, а којему не знам име, а био је наклоњен Србима, поверљиво је обавестио Тепавчевића Јована, земљорадника из села Казанци о наредби, коју је добио од усташа и упозорио Тепавчевића, да се Србима спрема покољ, па да треба да се спасавају.

Дознавши за ово Срби су запитали за савјет свештеника Перишић Радојицу, из села Казанци. Он им је саветовао, да сви Срби треба да се дигну на оружје и да се бране, јер да им иначе нема спаса, Срби су послушали савет свештеника Перишића и дигли се на отпор. Срби су се дигли на отпор на 7 јуна 1941 године из села: Казанци, Дулићи, Вратковићи, Данићи, Степан[42], Пржине, Добрељи, Густо поље, Гарева, Самобор, Липник и Јасеник. Међу Србима који су се дигли на отпор био сам и ја. Око половине Срба било је наоружано војничким пушкама бивше југословенске војске, а остали су овима помагали као неборци. Вођа побуњених Срба био је речени свештеник Перишић[43]. Истог дана навалили су Срби на жандармеријске станице у селима: Казанци, Степан[44] и Јасеник, убили 7 Муслимана, који су били придељени на тим жандармеријским станицама, а жандарми су се разбежали, На жандармеријским станицама нашли су Срби нешто оружја и муниције и то узели.

Истодобно један део Срба отишао је до поменуте јаме „Голубњаче“, да се увере, да ли су Срби, који су одведени из Корита, заиста бачени у јаму. Око јаме су нашли све крваво. Приметили су да у јами има још по који жив, па су дозивали и чули из јаме гласове. Један Србин се је тада на конопцу спустио у јаму и тамо нашао четворицу Срба, који су били само рањени. Рањене Србе извукли су конопцима из јаме на поље. Међу овом четворицом извукли су из јаме и Бјелицу Илију, трговца из Корита, којему су биле поломљене обе руке и једна нога. Њега су после преузеле талијанске војне власти, одвеле га у Никшић, где су га у болници лечили и излечили, Он је и даље остао у Црној Гори. Имена остале тројице Срба, који су из јаме „Голубњаче“ извучени живи, не могу навести, али знам да

[40] Заградаца.
[41] Казанци.
[42] Степен.
[43] Радојица.
[44] Степен.

су двојица били извучени здрави и одмах су ступили у наше редове и борили се.

Усташе су затражили помоћ, па су им исти дан после подне т.ј. на 7 јуна 1941 године, дошли у помоћ из Билећа наоружани Муслимани са нешто хрватских домобранаца, свих скупа око 300-400. Они су били наоружани аутоматским оружјем. Ступили су одмах у борбу са Србима код жандармеријске станице у Степену и Срби су се повукли након краће борбе и напустили жандармеријску станицу. На српској страни била су два мртва и пет рањених. Погинули су Мандић Душан из Дулића и Бољановић Благоје из Дамића. На усташкој страни погинуло их је седам, а међу њима и један усташки заповедник, који је дошао из Загреба, а који је био познат као велики зликовац. Његово име не знам.

Усташе и Муслимани након повлачења Срба од жандармеријске станице у Степену, продужили су за Автовац. Истодобно послали су једну патролу у муслиманско село Кула Фазлагића, у коме су се налазиле три српске фамилије и то Бољаковића Пиље и Шпире и Николића Тодора. Све три ове фамилије имале су 17 чланова. Њих су усташе свезали са жицом и одвели их до јаме зване „Ђукавци". Код јаме су их стрељали, а неке живе бацали у јаму. Ова јама налази се поред потока Мушнице у близини места Куле Фазлагића. Бољановић Пиљо и његов 11 година стари син били су заједно свезани са жицом. Код јаме „Ђукавци" усташе су пуцали у Бољановића Пиљу и његовог сина. Пиљу су погодили у чело и убили, а његовом сину су куршумом само капу пробили. Потом су их обојицу бацили у наведену јаму. Обојица су пали на један банак у јами и код пада Пиља се је откинуо и доле пао у јаму, а његов син остао на банку лежати. Кад је настала ноћ он је изашао из јаме и преко планине Бјеласице отишао у село Пађане, среза Билеће, где је имао родбине. У томе селу је живео све до месеца августа 1941 године, када су га пронашле талијанске војне власти и одвеле у Кулу Фазлагића, да им покаже јаму, где је са оцем и другим Србима био бачен. Том приликом су Талијани овога дечка фотографисали заједно са капом, кроз коју је прошао куршум приликом стрељања њега и његовог оца. Талијани су тада фотографисали и јаму, у коју је био бачен. Тај дечак је и сада жив и налази се у срезу Гацком.

Усташе су приметили да се Срби неће лако пустити да их они кољу, већ да ће сви избећи у шуме и борити се, па тај су дан, т.ј. на 7 јуна 1941 године, настојали што више Срба похватати и поубијати.

Када су дошли у Автовац, кога су год Србина мушкарца нашли код куће, тога су одвели и затворили у војнички логор у Автовцу. Тада су из села: Автовац, Михољача и Зборне Гомиле покупили око 250 Срба мушкараца и затворили их у војнички логор у Автовцу. Међу овима било је доведено из Зборне Гомиле 5 српских породица заједно са женама и децом и то: двије породице Поповића, две Златановића и једна Бољановића. Чланове ових пет породица усташе су пред војничким затвором убили.

Када су Црногорци из Пивљана чули за овај случај, узбунили су се и пошли нама у помоћ. Усташе су се тога престрашили, па су Србе, који су били затворени у војничком логору у Автовцу пустили на слободу, а задржали су и даље у логору 20 угледних Срба из Автовца и других места. Усташе су по пуштеним Србима послали поруке осталим Србима да се одмах врате својим кућама, а они да им гарантују, да им се неће ништа догодити. Ми нисмо веровали ово усташама, већ смо и даље остали на нашим положајима на потезу од „Кобиље Главе“ до села Липника.

Усташе су поменутих 20 угледних Срба, које су били оставили у војничком логору у Автовцу, око 15 јуна 1941 године, повели на „Кобиљу Главу“, да их тамо убију, али су се успут предомислили и убили их још код места Степана. После су њихове лешеве одвукли на брдо „Кобиљу Главу“ и бацили у јаму „Голубњачу“ Тада су убијени: Старовић Шпиро[45] прота из Автовца, Вишњевац Вељко трговац и бивши народни посланик из Гацког, Гутић Милан учитељ из Кадинића[46], Старовић Тодор, заменик среског начелника из Гацког, Кошутић Глигор трговац из Гацког, Говедарица Ристо земљорадник из Михољача, Ненадић Спасоје трговац стоком из Липника, Милошевић Тодор, трговац из Рудног Поља, Вишњевац Грујо порески чиновник из Гацког, Вишњевац Перо трговац из Гацког, Поповић Богдан, трговац из Гацког, Бољановић Шпиро, земљорадник из Куле Фазлагића и Косовић Раде, мајор родом из Михољаче, Међу овима био је и Мастиловић Новак[47] (.....) ранили, па се је притајио, као да је мртав. Када су усташе отишли и спустила се ноћ, он се је дигао и отишао у Црну Гору. Када је талијанска војска поново окупирала Гацко и околину, он се је повратио из Црне Горе и отада живи у селу Изгори крај Гацког.

[45] Спиридон.
[46] Надинића.
[47] Свештеник.

Око 15 јуна 1941 године, усташе и Муслимани напали су села Пржине, Степен, Пусто Поље, Добреље, Липник, Самобор, Дамиће и Церницу, хтијући Србе из ових села побити, а села запалити. Успели су попалити села Пржине и Степен, те српске куће у мешовитом селу Царници[48]. Истодобно су упали у мешовито село Лазарић и попалили српске куће. У овом селу сакупили су три српске фамилије и то: Бјелогрлић Вуле, Говедарица Дмитра и још једног Говедарицу, укупно 19 чланова. Њих су усташе и Муслимани све затворили у кућу, и онда кућу запалили тако, да су ови у тој кући изгорили. Остала села, која су усташе и Муслимани били напали, нису страдала, јер смо ми ступили с њима у борбу и одбили их. Тај дан у борби су погинула три Србина борца и то: Тепавчевић Спасоје и Милан, те још један, коме не знам име. На усташкој и муслиманској страни погинуло их је 6.

После ове борбе, усташе и Муслимани покупили су преостале Србе, мушкарце из Гацког и Автовца. Србе из Гацког стрпали су у затвор у Гацком и тамо их све поклали. Тада их је из Гацког заклано око 24. Њихове лешеве бацили су у јаме крај Гацког, из којих се је пре тога вадио угаљ. Неке су и живе бацили у те јаме. Србе из Автовца, њих око 30 стрпали су у камион, одвезли у правцу Невесиња и успут убили. Истодобно су у самом Автовцу у војном логору убили Вишњевац Видака, проту у пензији, који је био болестан и није могао ићи, те Старовића Милорада чиновника. Тада су у затвору у Гацком убијени: Ромчевић Видак трговац, Говедарица Јован пензионер, Милетић Арсен пензионер, Милетић Риста банковни чиновник, Буквић Спасоје трговац, Говедарица Бориша земљорадник, Ковачевић Васо земљорадник те више других, чијих се имена сада више не сећам. Из Автовца су тада камионом одвезени у правцу Невесиња и на путу убијени Ђурић Ристо поседник, Рундовић Панто трговац, Ђуковић Боро трговац, Ашкрабић Саво општински намештеник и његов сик Боро богослов, Ивковић Новак трговац, Гргур Обрен трговац Сушић Милан лимар, Слијепчевић Мирко поседник и његов брат Алекса зидар, Ребић Ристо кафеџија те још више других, чијих се имена сада не сећам.

На 27 јуна 1941 године, био је петак, усташе и Муслимани поновно су напали на српска села, а нарочито на Добрељи, Пусто Поље и Дамићи. Тада су успели, да у селу Пусто Поље запале 4 српске куће и 5 штала. Друго ништа нису могли учинити, јер смо их ми

[48] Церници.

после жестоке борбе одбили. Тај дан, кружили су над поменутим селима 4 хрватска авиона и бацали бомбе. Ми смо на ове авионе пуцали из пушака и успели смо сва четири оборити. Авиони су пали на терен, који су држали усташе у близини села Автовца.

На Видов дан т.ј. на 28 јуна 1941 године, ми Срби уз помоћ Црногораца, који су нам тада доши у помоћ, навалили смо тада на Автовац у којему се налазио главни усташки логор и заузели га. Сутрадан је у Автовац унишла талијанска војска, а ми смо се повукли.

После ових борба све српске фамилије из свих српских села, среза Гацко, избегла су у шуме, и тамо су остале све до поновног доласка талијанске војске у Херцеговину. Ми Срби мушкарци, који смо имали оружје, држали смо чврсто и надаље наше положаје и заштићивали села, да их усташе и Муслимани не би запалили.

На два дана пре доласка талијанске војске у Херцеговину, усташе и Муслимани запалили су српско село Срђевићи, из којег Срби нису били избегли у шуму. У овом селу убили су тада око 20 Срба, затим су запалили село Рудно Поље и Руду Главицу.

Концем месец августа 1941 године, поновно је запосела талијанска војска Херцеговину и тамо успоставила своју војну власт. Усташе су се тада повукли из оног краја, па је тамо опет завладао релативни мир и ред. Командант талијанске војске загарантовао је Србима, да им се неће ништа догодити, па су се после тога Срба, односно српске породице повратили у своја села. Они Срби, чија су села била попаљена сместили су се у друга села, која су остала поштеђена од пожара.

Ми Срби замолили смо од команде талијанске војске дозволу да можемо лешеве убијених Срба, који су били бачени у јаму „Голубњачу“ и у јаме крај Гацког, из којих се прије копао угљен, извадити и покопати на гробљу. То нам је талијанска војна власт дозволила. Из јама крај Гацког извадили смо 22 леша, а из јаме „Голубњаче“ успели смо извадити само 20 лешева. Други лешеви нису се могли извадити, јер су усташе у јаму бацили бомбе, дрвље и камење. Све извађене лешеве сахранили смо у месецу септембру 1941 године, у две заједничке гробнице крај српско православне цркве у Гацком.

Ми смо Срби и даље задржали оружје, јер нисмо никако имали поверења у Муслимане, па смо зато према њиховим селима држали стално страже. После доласка талијанске војске и одласка усташа, Муслимани нису навађивали на наша села.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Тановић Ђемо, поседник из Међулића; Пашић Фабија трговац из Автовца и његов син Фехим, трговац; Асанбеговић Мустафа звани „Мумо“ трговац из Автовца, Дилић Хамид и његов брат Смајо поседници из Грачанице крај Гацког, Капетановић Осме, трговац из Надинића; тадањи котарски предстојник Ром, а име му не знам, те управник у Гацком, којему не знам име, а знам да је Муслиман.

Почетком 1942 године, појавили су се у Херцеговини партизански одреди, састављени највећим делом од Црногораца и Муслимана. У последње време у њиховим одредима има и Хрвата. Партизани захтевају од Срба и Муслимана, да се њима придруже и сваког оног, који им се у том опире, убијају. Осим тога, у Херцеговини завладала је велика глад и нико ништа нема за јести. Из тих разлога, ја сам на 3 маја 1942 године, напустио моје село и кренуо за Београд. На пут сам пошао са пропусницом, коју сам добио од Котарске области у Гацком. У Београд сам стигао на 6 маја 1942 године. Овде мислим остати једно краће време, а затим ћу отпутовати у Вршац, где имам брата професора.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

ХАМОВИЋ ЗДРАВКО, дипломирани техничар из Коњица, среза истог, стар 22 године, син Јефте и Милеве рођ.[ене] Милић, неожењен, сада као избеглица настањен у Београду, Гундулићев Венац број 55, исказан избегличком легитимацијом број 8.422, исказао је:

Срез коњички, као и само место Коњиц настањен је са Србима, Хрватима и Муслиманима. Муслимана у коњичком срезу имаде око 50%, а остало су Срби и Хрвати, којих имаде подједнаки број.

Још за време Југославије, Хрвати из среза Коњичког пресретали су поједине војничке одреде, заустављали их и разоружавали. Ово су Хрвати чинили по упуству фратара из Коњица, који су били духовни вође и главни покретачи усташког покрета у коњичком срезу. Муслиманско житељство држало се је испочетка пасивно, али је после и оно у великој већини приступило усташама.

Одмах у почетку независне државе Хрватске појавили су се у Коњицу усташе под водством Лопарића, среског ветеринара из Коњица. У усташке редове ступили су без разлике сви Хрвати, док су се Муслимани како сам то већ навео, испочетка држали пасивно, а после су и они у великој већини приступили усташама.

Неколико дана пре Видовдана 1941 год.[ине] преузео је водство усташа као логорник у срезу коњичком Јерковић Звонко, студент медицине из Коњица. Чим је Јерковић преузео водство над усташама, одмах је отпутовао у Загреб по инструкције и тада настају први покољи Срба.

Први покољ Срба у срезу Коњичком извршили су усташе у селу Брадини, родном месту Др. Анте Павелића. Овај покољ извршен је неколико дана после Видовдана 1941 год.[ине] и то након што се је усташки логорник Јерковић повратио из Загреба са инструкцијама.

Прије сваког већег покоља усташе су држали саветовања, а на овим саветовањима сваки пут су узели учешћа и фратри из Коњица. Таково саветовање одржано је уочи покоља Срба у селу Брадини.

Усташе су неколико пута одлазили у Брадину, тамо купили Србе, одводили их у Иван-планину, где су их убијали, а њихове лешеве бацали у неку провалију. Најприје су одвели из Брадине једну групу сељака у Иван-планину и ту их убили. Одвели су их под изликом, да их воде на рад. Неколико дана после тога одвели су их из Брадине учитеља Мужијевића Васу са неколико сељака. Њих су везане одвели возом у Сарајево, а из Сарајева опет возом у правцу Слав.[онског] Брода. Када су дошли до реке Лашве, извукли су их из воза и свезане одвезли на мост. Како су кога ударили по глави, тако се тај онесвестио и пао на мост. Затим су сваком од њих за бољу сигурност турили револверску цев у уста и испалили метак. После тога су њихове лешеве бацили у воду. Када су извршили овај посао удаљили су се. Међу овим Србима био је и један жељезничар, родом из Брадине, који је у води дошао к свести, јер није био смртно рањен. Он је изашао из воде и помоћу својих неких пријатеља жељезничара возом се пребацио у Србију. Ја сам у месецу августу 1941 године разговарао са овим жељезничарем у Ужицама, где је тада био са службом и он ми је све ово испричао. Име овога жељезничара сада се не могу сетити.

Усташе су после тога наставили са одвођењем Срба из Брадине. Одводили су их и у Иван-планину и тамо их убијали. Тако су усташе село Брадину за кратко време очистили потпуно од Срба мушкараца. Са одвођењем и убијањем Срба из Брадине усташе су се пожурили, јер су тада хрватске новине донеле вест, да ће Др. Павелић доћи у Брадину, да види своју родну кућу, па се је до тога рока село Брадина требала очистити од Срба мушкараца.

Усташе су довели у Коњиц сеоског кнеза из Брадине Куљанина и њега су убили у самом затвору среског начелства.

Од убијених Срба из Брадине познавао сам још по имену Мркајића Трифка, кафеђију из Брадине, док имена осталима не знам, али мислим да је из Брадине убијено 60-70 Срба сељака и то све самих мушкараца.

После Брадине дошло је на ред село Борци: Усташе из Коњица одлазили су у месецу јулу 1941 у село Борци, где су купили Србе сељаке и доводили их у Коњиц, а из Коњица одвозили их возом на Иван-планину и тамо убијали. Срби сељаци из села Борци одвођени су на Иван-планину у више група и то под изликом, да их воде некуда на рад.

Са једном групом Срба из села Борци био је одведен и један Србин сељак са периферије Коњица, коме не знам име. Овај се је Србин некако спасио бегством са Иван-планине иако је био рањен метком из пушке. Он је одмах отишао у село Борци и испричао све што је доживео. Када су Срби из села Борци видели, да их усташе не воде на рад, већ да их воде на Иван-планину и тамо убијају, почели су бежати у шуму и тако се спашавали од смрти.

После су ови Срби давали усташама и оружани отпор, када су долазили у село, да их одводе на убијање.

Када су једнога дана дошли усташе из Коњица у Борце у намери да купе и одводе Србе на Иван-планину, Срби су се томе опирали и настала је борба између Срба и усташа. Срби су били јачи и одбранили су се од усташа. У борби погинули су од стране усташа: Јерковић Звонко усташки логорник, његов заменик, Камарић фратар[49], и Лето бивши жандармеријски наредник. Имена других не знам, али знам да их је тада погинуло око 15 усташа. Међу погинулим има и неколико Муслимана који су ступили у усташе.

У месецу јулу 1941 године ухапсили су усташе Домића Милу и Ламбића Ристу геометре из Коњица. Њих су усташе држали у затвору 5-6 дана. Када је једног дана Ламбадић[50] Ристе отац Васо донео у затвор своме сину храну, усташе су и њега ухапсили и ставили у затвор. Након два дана пустили су Ламбадића[51] Васу, а осталу двојицу са још 6 сељака, које су били од некуда довели, одвели су свезане на воз и с њима заједно возом отпутовали у правцу Сара-

[49] Фра Драго Крамарић.
[50] Ламбић.
[51] Ламбића.

јева. После се није ништа сазнало о судбини ових Срба, али се опћенито верује, да су их они одвели на Иван-планину и тамо убили.

Око 3-4 дана после тога, а то је могло бити концем јула или почетком августа 1941 године – једног дана – дошао је у Коњиц један камион са усташама из Љубушког. Ови усташе требали су наводно да у Коњицу купе вино и одвезу у Љубушко. Усташе су се зауставили пред усташким станом у Коњицу и након краћег задржавања у усташком стану, дошли су до куће већ напред споменутог Ламбадић[52] Васе, чијег су сина већ били одвели на Иван планину. Ламбадић[53] Васо је држао гостиону и усташе из Љубушког код њега су тај читав дан после подне пили, частили се и напили се. Следеће ноћи око пола ноћи исти ови усташе дошли су до куће Ламбдића[54] Васе и тражили да им отвори. Ламбић им није хтео отворити, јер је предосећао несрећу за себе и своју породицу. У то су се појавили пред кућом Ламбдићевом[55] фратри из Коњица и они су позвали Ламбдића[56] да им отвори врата, задавши му часну реч, да се неће ништа, догодити њему и његовој породици. Ламбдић[57] је поверовао часној речи фратра и отворио врата своје куће. У кућу су ушле усташе из Љубушког са фратрима из Коњица и позвали Ламбдића[58], његову жену Магдалену и синове Стеву и Љубу, ученике гимназије, да одмах с њима пођу. Ламбдић[59] мислећи, да их усташе воде у логор хтели су собом понети кофере са стварима, али су им усташе то забранили, казавши, да им ствари не требају. Ламбдићи[60] су сада видели, да их усташе воде на убијање, па су почели да вичу и запомажу, али им то није ништа користило. Усташе су их силом трпали у камионе и одвезли у правцу Мостара.

Неколико дана после тога нађен је леш са одрезаном главом Ламбдићеве[61] жене у реци Неретви близу жељезничке станице Раме. Иста судбина задесила је Ламбдића[62] Васу те његове синове. У

[52] Ламбића.
[53] Ламбића.
[54] Ламбића.
[55] Ламбића.
[56] Ламбића.
[57] Ламбић.
[58] Ламбића.
[59] Ламбић.
[60] Ламбићи.
[61] Ламбићеве.
[62] Ламбића.

Ламбдићеву[63] кућу уселио се је и имање преузео неки Љубовић, Муслиман који је пре тога био материјално пропао.

Усташе су пљачкали Србе. У месецу јулу 1941 године обилазили су српске радње усташко логорник Јерковић Звонко и његов заменик фратар Камарић и под изликом да купе новац за усташки стан и то да га тобож позајмљују, тражили су од Срба извесне суме новаца већ према имућственом стању. Срби су тражени новац морали дати. Тако је наведени Ламбадић[64] Васо дао 20.000 динара а мој отац 5.000. динара.

У љету 1941 године поручивали су фратри Србима преко својих поверљивих људи да би било најбоље, да сви Срби пређу на ркт. веру, па да их онда неће нитко одводити у логоре, већ да ће бити равно правни са Хрватима. Само су двојица Срба прешли на ркт. веру, док други нису хтели.

Српско православна црква у Коњицу, Брадини и Борцима по усташама су у љету 1941 године потпуно опљачкане, а потом затворене.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Јерковић Звонко студент медицине и усташки логорник који је после у борби са Србима у Борцима погинуо, Лето бивши жандармеријски наредник, који је такође погинуо у Борцима, затим Љубовић Халил жељезнички чиновник, Азиновић Звонко ђак гимназије и његов млађи брат којем не знам име, браћа Недведи[65] од којих је један жељезнички намештеник, а други без занимања, Волф Ноно студент ветерине, брат бившег усташког логорника Јерковића, којем не знам име, али знам да је тада ишао у гимназију, сви из Коњица, те још много других Хрвата и Муслимана из Коњица и околине, којима се не сећам имена. Знам поуздано, да су Хрвати из Коњица и коњичког среза сви без разлике суделовали у усташком покрету, а од Муслимана највећи део. У Коњицу постоји ркт. самостан, у којем има много фратара и сви фратри су активно помагали усташе у прогону и покољу Срба, те на свим већањима усташа, на којима се је договарало о прогону и покољу Срба, они су узели учешћа.

Ја сам на 22 августа 1941 године напустио Коњиц и са пропусницом, коју сам добио од немачке војне команде, допутовао у Београд и од тада се овде стално налазим.

---

[63] Ламбића.

[64] Ламбић.

[65] Јозо и Владо.

Друго ми ништа није познато а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

У Коњицу и у коњичком срезу нарочито су се истакли у прогањању и убијању Срба ове озлоглашене усташе: Јерковић Звонко, студент медицине и његов син Бранко гимназијалац, Измарић Драго фратар[66], Волф Ноно студент ветерине, Шкобић Бранко и брат Звонко, Недвед Владо и његов брат Јозо жељезничар, Азиновић Звонко и брат Златан гимназијалац, Петљар Иван, молер, Павловић Бошко земљорадник, Љубовић Халил жељезничар, Јуришић оцачар, Лукић Перо без занимања, Шимуновић Иво електричар, Лето Шукрија бивши жандармеријски наредник, Љубовић Алија, обућар, Воларић учитељ, Ганибеговић Дервиш Батин пословођа. Лотарић инжињер, Шкобић Илија, гостионичар, Јерковић Иван гостионичар Репак хоџа, Чуже кафеџија сви из Коњица.

Иначе остајем у целости код свога ранијег исказа.

[66] Крамарић фра Драго.

СТАВЉАК МИЛКО, баштован из Горажда, општине Подрањен, среза Чајниче, стар 25 година, син Лазара и пок.[ојне] Стаке, рођ.[ене] Лаковић, неожењен, исказан са избегличком легитимацијом број 75870,

МАРКОВИЋ ЈОВО, земљорадник из Петровице, општине Подрањен, среза Чајниче, стар 23 године, син Љубоја и Маре, рођ.[ене] Беговић, неожењен, исказан са избегличком легитимацијом број 75869, сугласно су се изјавили:

У срезу Чајниче живе Срби и Муслимани. Муслимана има око две трећине, а Срба око једне трећине. Хрвата уопште нема, осим у Горажду неколико дошљака.

После слома Југославије, дошла је у Чајнички срез немачка војска и док је она тамо имала управу, био је мир и ред.

Почетком месеца маја 1941 године, напустила је немачка војска срез чајнички и предала управу властима ново створене независне државе Хрватске. Чим су хрватске власти преузеле управу, појавили су се у чајничком срезу усташе и тада је тамо настао неред. Усташки одред формирао је Муслиман Шабановић Ахмед, полициски стражар из Чајнича, који је уједно био усташки логорник, а усташе су били све сами Муслимани.

Средином месеца маја 1941 године, оборужани усташе почели су залазити у околна српска села, где су проваљивали у српске куће под изликом, да траже оружје. Овом приликом су поједине Србе злостављали, одводили их под изликом, да их воде на рад, и онда их крај Дрине убијали, а њихове лешеве бацали у воду. Тако су око половице месеца маја 1941 године усташе покупили и одвели: Кнежевић Раду земљорадника из Сопотнице, Данојлић Данила кројача из Горажда, Стојановић Радишу трговачког помоћника из Горажде, те много других из Горажде и околице, којима се не сећамо имена. Све су их повезали, потрпали на камион, одвезли на Устипрачу и тамо убили.

Усташе су поједине Србе хапсили, стављали у логор, где су их страховито тукли и злостављали, а затим су за плату пуштали на слободу. Тако су почетком месеца јула 1941 године, дошли из Фоче усташе, ухапсили Марковић Љубоју земљорадника из Петровице,

који је мој (Марковић Јове) отац, Беговић Благоја земљорадника из Петровице, који је мој (Марковића Јове) ујак и његовог сина Дејана. Њих су усташе одвели у логор у Фочу, тамо их држали 6 дана, сваки дан их тукли и свакојако злостављали а затим су их пустили кућама и то када су им они платили 16.000 динара. Исто тако, дошли су концем месеца јуна 1941 године, усташе из Горажда у село Бедра и код куће пронашли: Јеремић Васу, Јеремић Анђелка, Јеремић Новицу, Уљара Васу и Ставњак Данила, које су кундацима страховито тукли. Сваког од њих држали су их по двојица усташа, а друга двојица су их кундацима тукли. После тога одвели су их у шуму звану „Буковац", где су их наставили тући. Када су их овако добро истукли, онда су их пустили кућама. Јеремић Анђелко и Уљар Васо, од задобијених повреда нису могли доћи кући па су их после њихове породице донеле.

Усташе су наставили са насиљем према Србима. Срби су пред усташама бежали у шуму. Ујутро рано и у вече касно свршавали су Срби своје пољске послове, у колико је то уопште било могуће, а преко дана и по ноћи крили су се у шумама.

У суседном срезу рогатичком, усташе су вршили много тежа зверства над Србима, па су Срби из тога среза, већ у месецу августу 1941 године, одбегли у шуму и као четници организовали оружани отпор против усташа. Некоји Срби из чајничког среза, одмах су се придружили Србима из рогатичког среза и са њима заједно ступили у борбу против усташа.

О Митров дану прошле године, навалили су Срби четници из рогатичког среза на срез чајнички и ослободили овај срез од усташа. Усташе су се пред Србима повукли у фочански срез. Тада се је много Срба из среза чајничког придружило четницима, а међу њима и нас двојица.

Ми смо били придељени у четнички батаљон Ђукића Миладина, пешадијскога потпоручника. Ја Стављак Милко, био сам у чети Ракановић Мирка, земљорадника из Месића, среза рогатичкога и резервног поднаредника бивше југославенске војске, а ја Марковић Јово, био сам у чети Гавриловића Миће, земљорадника из села Црливац, среза Чајниче, који је у југославенској војсци био резервни наредник.

Наш батаљон био је одређен да чува жељезничку станицу Стамболчић, у срезу рогатичком. Тамо смо били све до 21 јануара 1942 године.

На 21 јануара 1942 године, напали су нас усташе, који су дошли из Сарајева. Истодобно напали су нас и партизани, који су дошли од планине Романије. Нас двојица са још 5 наших другова, имали смо промрзле ноге од велике хладноће, па смо се повукли према Дрини, прешли Дрину и дошли у Ужице, где смо се пријавили у болницу. У болници у Ужицу, били смо од 21 јануара 1942 године до 21 марта 1942 године, када смо премештени у војну болницу у Крагујевац, где смо остали до 18 маја 1942 године. Овамо смо у Београд стигли на 19 маја 1942 год.

Остали наши другови четници, остали су иза нас на положајима и ми даље о њима ништа не знамо.

Чули смо, да су после дошли усташе у наша села, да су убијали свакога, кога су год у селу нашли и да су палили куће, али ми о томе потање не знамо ништа. О нашим породицама, које су остале у селима нашима, немамо никаквих вести.

Особито су се истицали у прогону Срба и као усташе: Шабановић Ахмед, бивши полицијски стражар и усташки логорник из Чајнича, Ченгић Синан радник из Бошина, Шиљак Осмо кафеџија из Мравињца, Поздер Ибре земљорадник из села Калац, Кулук Ђамил земљорадник из Винарића, Хаџић Дервиш берберин из Горажде, Бешлија Реџеп трговац из Горажде, Тутић Пије земљорадник из села Убјери, Бешлија Салко, председник општине у Гораждима, кога су четници прошле јесени у борби код Горажде убили, те многи други Муслимани, којима не знам име.

Друго ништа нам није познато, а на исказано и прочитано нам можемо се и заклети.

ЛАЗИЋ БРАНКО, електро-механичар из Сарајева, сада избеглица у Београду, настањен у Дубљанској улици број 17, стар 30 година, неожењен, син Марка и Маре рођ.[ене] Гулиновић, исказан избегличком легитимацијом број 117593, исказао је:

Ја сам стално живео у Сарајеву и био сам намештен у градској електричној централи као електро-монтер.

На 9 априла 1942 године – уочи прославе годишњице оснутка независне државе Хрватске – ухапшен сам по усташама и стављен у полициски затвор. Казали су ми, да су ме ухапсили само ради прославе, па да ће ме пустити чим прослава прође. Тада су усташе ухапсили у вези наведене прославе још око 300 Срба из Сарајева и све их ставили у полициски затвор. Сећам се, да су тада са мном

у Сарајеву били затворени: Никшић, трговачки помоћник, Ковачевић Јово[67] чиновник у рударској дирекцији, Поповић Милутин чиновник окружног уреда за осигурање радника, Јовановић Мирко бравар, Клисић Радивој чиновник Хипотекарне банке, Стојановић Јово, трговачки помоћник; Николић жељ.[еznички] чиновник док се имена других сада више не сећам.

У затвору сарајевске полиције били смо 16-17 дана. Зато време није нас нико преслишавао. Усташе су долазили у затвор и некоје затворене Србе тукли батинама. Познато ми је, да су тукли напред наведеног Стојановића Јову, којег су у затвору формално испребијали.

Једне ноћи након 16 или 17 дана извели су нас усташе из полицискот затвора, потрпали у воз и отпремили у логор у Јасеновац.

Успут су нас пратили усташе из Сарајева. Сутра-дан пред вече стигли смо у Бос.[ански] Брод и када смо ту прелазили из ускотрачног воза у нормални, усташе су нас успут кундацима немилосрдно тукли. Успут до Јасеновца нисмо добивали ништа за јести, а нису нам нити воде давали.

У Јасеновац смо стигли рано ујутро, али смо остали у вагонима све до 2 сата после подне. У мојем вагону било нас је 60 тако, да смо се формално гушили.

У Јасеновцу су нас преузели јасеновачки усташе и они су нас одмах почели кундацима туђи и тукли су нас све до логора „Бачићевој“ циглани.

Када смо дошли у логор постројили су нас пред једном бараком, претресли и одузели од нас све што смо имали, као новац сатове, прстење и све друге вредније ствари. Мени су одузели 16.000 куна, сат и један златан прстен. Одузете ствари нисам никада добио натраг. Потврде на одузете ствари нисмо добили.

У логору у Јасеновцу добијали смо дневно по једну кашику на води кухане репе без хлеба, тако да смо трпили ужасну глад.

За време мојег боравка у логору Јасеновцу рушили смо темељне зидове православне цркве, јер тада још није била потпуно порушена. Циглу порушене цркве морали смо преносити трчећим кораком на друго место, а тко то није могао, тога су усташе кундацима злостављали.

Ми смо у Јасеновцу били у одвојеним баракама и нисмо долазили у дотицај са осталим заточеницима, па тако ми о јасеновачком логору није ништа познато.

[67] Јован.

Након 8 дана ја сам са још око 40 Срба, који су са мном били допремљени из Сарајева, отпремљен у логор у Стару Градишку. Нама је тад било прикључено и око 120 домаћих Срба из Јасеновца, који су тада баш били дигнути са својих поседа и доведени у логор.

У логору у Старој Градишки остао сам 12 дана. За то време радио сам као обични радник на подизању тако званих извидница око логора, на које су после били смештени митраљези.

У логору у Старој Градишки затекао сам 3.000 до 5.000 заточених Срба и Жидова, међу којима је било врло много жена и деце. Нови заточеници су стално довођени и то све сами Срби, а највише су довођене српске жене и деца.

Док сам био у логору у Старој Градишки, владала је међу заточеницима болест грипа. Људи, жене и деца вукли су се као сенке. Тада се је причало међу заточеницима, да су усташе све болесне заточенике посебним камионима по ноћи одвозили у непознатом правцу и ликвидирали. Болесника је на тај начин нестајало, јер одвезени нису више враћени.

Тек трећи дан након нашег доласка у Стару Градишку, добили смо 200 грама хлеба од кукуруза. Тако смо добијали сваки дан само по 200 грама кукурузног хлеба и ради тога смо трпили ужасну глад.

Пошто у свим хрватским логорима влада један ужас и они су права мучилишта за људе, ја сам се добровољно пријавио у Старој Градишки, да желим ићи на рад у Немачку, јер сам се на тај начин хтео да избавим из тог ужасног стања. Јавили су се добровољно на рад у Немачку и други овамо доведени Срби.

Након 12 дана боравка у логору у Старој Градишки, то је могло бити 19 маја 1942 године, отпремљен је из Старе Градишке у Земун транспорт од 700 Срба. У овом транспорту био сам и ја. Из Старе Градишке до жељезничке станице у Окучанима, која је удаљена око 15 км. пратили су нас усташе, који су нас нагонили, да идемо трчећим кораком, и да уз то певамо разне песме. Усташе су нас истодобно кундацима тукли.

Многи су заточеници од умора, глади и удараца успут падали на путу, а усташе су их трпали на сељачка кола и тако полумртве довезли у Окучане и потрпали у вагоне.

У сваком вагону било нас је око 60 и тако смо дошли до Земуна, а да успут нисмо добили нити воде иако је владала велика врућина.

У Земуну су нас преузели Немци и тамо је према нама поступак био добар и одмах смо добили хране.

У Земуну у логору остао сам све до 5 јануара 1943 године, када сам пуштен на слободу и исти дан пребачен у Београд.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Францетић полицијски агент[68], брат Францетића Јуре злогласног усташког пуковника и српског крволока, Радош Фрањо приватни чиновник из Сарајева, који је сада виши полицијски чиновник у Сарајеву, Грегорић Иван сада полицијски чиновник у Сарајеву, Зубић Јосип прије градитељ а после једно време равнатељ полиције, а након тога комесар за цене и наднице, Павелић полицијски агент који се је нарочито истицао у злостављању затворених Срба, Брале римокатолички жупник[69] у Сарајеву, Тузла који је пре био у Сарајеву бријач, а касније полицијски чиновник, те још многи Хрвати и Муслимани.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

КОВАЧЕВИЋ ЈОВАН**,** стар 34 године, син Ристе и Драгиње рођене Глишић, чиновник градског поглаварства у Сарајеву, ухапшен у Сарајеву, а допраћен из логора Јасеновац, привремено настањен у богословском интернату у Београду, изјави:

Рођен сам у селу Туковићима, код Тузле. Трговачку академију свршио сам у Сарајеву, а по свршеној школи био сам једно време намештен код Градске штедионице у Сарајеву. По одслужењу кадровског рока прешао сам у самоуправну службу и био постављен за чиновника Градског поглаварства у Сарајеву у којој сам служби остао несметано све до дана хапшења т.ј. до 16 априла 1942 године.

Слом Југославије затекао ме је у Бос.[анском] Броду, где сам био на војној дужности као резервни официр код 337 радничке чете. На Велику суботу 12 априла 1941 кад се југославенска требала да повуче из Славоније преко Саве у Босну почео је у Бос.[анском] Броду један поп фрањевац којему не знам име, да организује грађане и Хрвате војнике у намери да пруже отпор и спрече правилно повлачење војске, није то успело, те нису могли да пруже никакав ефикасан отпор војсци. Било је нешто пушкарања између војске и ових превратничких елемената, али се је свршило без жртава. Овај поп фрањевац, којему име не знам имаде у Босанском Броду своју кућу, одмах крај католичке цркве.

[68] Ђуро.

[69] Божидар Брало.

Успостављањем редовног саобраћаја на прузи Бос.[ански] Брод-Сарајево одмах сам отпутовао из Босанског Брода у Сарајево и јавио се на дужност у своје надлештво.

У први мах по успостави Независне државе хрватске усташке власти похапсиле су највиђеније Србе у Сарајеву, међу њима Др. Душана Јефтановића, Др. Воју Бесаровића, проту Милана Божића као и многе друге. Стално се и даље настављало се хапшењима, узимањем таоца, тако да је од виђенијих Срба мало који био поштеђен.

Паралелно са хапшењима почело се и са крвавим убијањем Срба у околини Сарајева, тако да је још у априлу или мају стрељано на Врацама код Сарајева 30 Срба, међу њима говорило се, да је био и Др. Јово Кршић, професор из Сарајева. Убијања Срба од стране усташа односило се углавном на сељаке из села око Сарајева. Тако је и у Подлуговима побијено доста сељака под сумњом стварања четничке акције. У селу Илијашу усташе су убиле тамошњег свештеника, којему име не знам.

У месецу јулу постављен је за таборника у Алипашином Мосту Андрија Буљан, иначе из Чапљине, познат као криминални тип по својој прошлости. Он је позивао Србе сељаке из села Алипашина Моста да се пријаве за јавне радове. Кад су ови сељаци дошли он их је дао везати и по том их једну по једну партију водио у Рељево, где су све Србе сељаке затварали у куће, а потом куће палили. У случају ако је који од сељака покушао да бежи или да изађе из кућа у којима су били затворени усташе су их убијали из пушака. Тако је деловањем Андрије Буљана убијено у околици Алипашиног Моста, Рељева и Илице неколико стотина Срба сељака. Познато ми је да се само случајем спасао бегством претседник општине у Рајловцу Спасоје Млађан. Он је живи сведок ових жалосних стрељања и усташког насиља у околини Сарајева, па је о томе свему и причао. Он је међутим и даље остао у Алипашином Мосту, те се тамо налазио и до дана мојег хапшења т.ј. до 16 априла о.[ве]г.[одине].

Овакав терор и убиства од стране усташа принудили су српско становништво по селима да бежи од својих кућа, а мушкарци да се организују у четничке одреде. У самом Сарајеву константно су вршена хапшења Срба, које су слали у разне логоре у Хрватској, док међутим неких масовних убијања Срба у самоме Сарајеву није било. Поред тога Срби су масовно отпуштани из државних и самоуправних служби, као и приватни намештеници. Овако константно прогањање и шиканирање Срба у Сарајеву потрајало је са ве-

ћим или мањим прекидима све до мога хапшења у месецу априлу.

Како је ове зиме и у рано пролеће завладала у Сарајеву велика неимаштина, а познато је да у Сарајеву имаде много сиротиње, повели су имућнији Срби, који се још налазе у Сарајеву акцију за давање помоћи сиромашним беспосленим Србима, па како хрватске власти нису дале за ову акцију одобрење и били уопште противни свакој таквој акцији гледајући у њој нешто недопуштено и по интересе хрватске државе штетно, почело се почетком априла са новим хапшењем Срба као и оних Муслимана и Хрвата на које се сумњало да су одржавали везе са Србима.

Похапшено је тако у Сарајеву у првој половици априла око 250 људи, од тога две трећине Срба а остало сарајевски Муслимани и Хрвати. Од овога броја ухапшених образован је један транспорт од 180 људи и послат у логор у Јасеновац.

Ја сам ухапшен 16 априла и најпре спроведен у полицијски затвор а после 8 дана у судски затвор у правосудној палати где сам узет на саслушање ради тога, што сам и ја приложио на име помоћи за сиромашне и пострадале Србе. Иако нам је управитељ судског затвора рекао да нас у овом затвору неће нико дирати ипак су полицијски агенти принудно под батинама изнуђивали признања од многих ухапшеника. далеко горе било је у полицијском затвору где су људе формално премлаћивали па су тако некоји и умирали под батинама, као што је био случај са Муслиманом Шишићем, који је под батинама умро у болници у коју је у тешком стању пренешен из полицијског затвора.

Међу ухапшенима било је доста Хрвата и официра и војника хрватског домобранства, који су такођер у полицијском затвору злостављани. За моје време налазило се у полицијском затвору 26 домобранских официра и нешто мањи број војника домобранаца, којима је стављено на терет да су одржавали везе са српским четницима и побуњеницима, а хрватским официрима авијатичарима, да нису приликом борби са четницима из авиона бацали бомбе на четничке положаје него било где, а чак да су намерно бацали бомбе на положаје на којима су се налазили усташе и домобранци.

Међу ухапшеним хрватским официрима у полицијском затвору видио сам: пуковника Филиповића, потпуковника Поја, подпоручника Радаслића, муслимана, поручника Резаковића Муслимана, док имена других не знам. Споменути Филиповић био је раније командант као заменик команданта десетог пешадијског пука у ју-

гославенској војсци у чину потпуковника. Ови официри хрватске војске одпрађени су у Загреб, док су обичне војнике хрватске војске убацили у транспорт у којем сам и ја отишао у Јасеновац.

Од раније ухапшених Хрвата још у месецу јануару, а које сам затекао у Јасеновцу наводим Ђуру Гланца, потпредседника преког суда у Сарајеву и Стјепана Маричића, дрогериста у Сарајеву.

У месецу јануару дошло је и до хапшења Ивана Тоља шефа сарајевске полиције и Цивидиниа[70], шефа политичког отсека полицијске управе у Сарајеву. Ухапшен је тада и Ариф Балта, заменик управника полиције Ивана Тоља. Они су међутим касније пуштени на слободу.

Како се у своје време говорило по Сарајеву дрогериста Стјепан Маричић ухапшен је био зато и отеран у логор Јасеновац, што је изјавио за Ђуру[71] Францетића, заповедника усташке „црне легије", да је исти опљачкао у Сарајеву јеврејске радње.

За Цивидиниа се говорило да је био ухапшен зато, што је хтео извршити силовање у полицијском затвору над једном женском. Зашто су ухапшени шеф полиције Иван Тољ и његов заменик Ариф Балта нисам могао сазнати.

Од Хрвата и Муслимана који су се истакли у прогонима против Срба као главни иницијатори истичем нарочито Др. Хакију Хаџића професора, који одмах по успостављену Н.[езависне] Х.[рватске]Д.[ржаве] постављен за повереника усташког при бившој Банској управи у Сарајеву као и Божидара Бралу, сарајевског жупника, те Јосипа Зубића, несвршеног студента медицине а сада власника грађевинског предузећа. Овде међу ове треба навести и Др Хинка Ферића, раније шефа административног оделења сарајевске општинске управе а сада директора магистрата који је заједно са градским начелником Др. Атифом Хаџи-Кадићем понајвише зла учинио и с материјалне стране Србима приликом исељавања Срба и конфисковања српских имања.

Прогоне Срба у сарајевској полицији врши позната тројка у којој се налазе Грегорић, шеф политичког отсека, његов заменик Францетић[72] брат Јуре Францетића пуковника и заповедника „црне легије", те с овом двојицом у друштву и агент Павелић.

---

[70] Ранко Цивидини, касније пребачен на службу у Јасеновац, убиле га усташе 1943. године у логору.

[71] Јуру.

[72] Ђуро.

Од Срба који су као заточеници са мном допраћени у логор Јасеновац наводим: Стјепу Иванишевића жељезничког чиновника, Симу Марјановића кочничара, Душана Тадића жељ.[езничког] чиновника, Бранка Галеба професора, Милутина Поповића чиновника Окружног уреда, Мирка Никшића чиновника Банске управе, док се других Сарајлија сада не могу да сетим по имену. У овој партији за Јасеновац било је доста Срба из Коњица, Високог и Зенице, но како ове људе не познајем то их не могу навести по имену.

У јасеновачком логору провео сам око недељу дана, а за то кратко време видео сам каквом су грозном поступку изложени заточеници у овом логору.

Видео сам с каквом се бруталношћу људи терају на рад и какав све рад имају да обављају. И ја сам морао да радим приликом склањања цигле и камена од порушене српске цркве у селу Јасеновцу.

По доласку у логор усташе су одмах из наше партије која је дошла из Сарајева одвојили на страну занатлије и исте упутили на рад у логорске радионице, а нама осталима је одмах речено да идемо као надопуна за радну службу у Земун. И тако смо нас око 150 на из сарајевске партије са партијом Срба сељака из Бос.[анске] Дубице укупно око 650 људи кренули и стигли у Земун 17 маја. У Земуну смо остали 10 дана и за ово време стигла је из Нове Градишке једна партија од 700 људи предвиђена за рад у Немачкој. У Земуну је извршено одвајање од стараца млађих и за рад способних људи. Тако од нашег транспорта одвојено је око 150 стараца којима је речено да ће бити пуштени својим кућама. Међутим сасвим неочекивано, издвојено је нас 26 Срба, који смо дошли из Јасеновца и 27 маја о.[ве] г.[одине] отпраћени смо по немачким војницима у Београд, где смо прихваћени од изасланика Комесаријата за избеглице и смештени са станом привремено у Богословски интернат.

Више немам ништа изјавити, а на све што сам рекао могу се по потреби и заклети.

БАТИНИЋ НИКО, земљорадник из Праче, општине исте, среза Рогатица, стар 65 година, син пок.[ојног] Манојла и пок.[ојне] Стаке рођ.[ене] Бјелошевић, ожењен отац једног детета, сада настањен у Чачку, исказан са избегличком легитимацијом број 64487, исказао је:

После слома Југославије, дошла је у Рогатицу немачка војска, која је тамо остала око месец дана. Док је тамо била немачка

војска, владао је у оном крају ред и мир и Србима се није ништа догодило. Чим је немачка војска напустила Рогатицу, одмах су се појавили усташе, који су почели прогонити и пљачкати Србе. Усташки стожер у Прачи основали су Хашек и Фајт Фрањо, жељезнички чиновници у Прачи. У усташе су се уписали у великом броју домаћи Муслимани.

Усташе се одмах почели залазити у околна села и прогонити, те пљачкати Србе.

Почетком месеца јула 1941 године дошли су усташе у село Винчу, општине Прача. Тамо су тражили код куће Шаренац Тому, земљорадника, па како нису код куће њега нашли, јер се је био склонио у шуму ухватили су његову жену Анђу и кћерку Десу, стару 16 година, свезали им руке од зада за врат са њиховим властитим косама плетеницама и онда их терали по селу од куће до куће. Тада су дошли до куће Шкипине Новице, богатог сељака, навратили су се у његову кућу, заклали више његових оваца и јагањаца и то пекли у његовој кући. Затим су провалили у његов подрум и отворили буре ракије и тако се частили. Поменуте Шаренац Анђа и њена кћер Деса за читаво време стојале су свезене крај усташа и гледале како се они часте. Када су се усташе добро најели и напили стрпали су из каце кајмак, те остатак меса у торбе и онда све то обесили Шаренац Анђи и њеној кћери Деси о врат. Оне су морале пред њима ићи и те торбе пуне кајмака и меса обешене о вратовима носити. Дотерали су их тако у Прачу у усташки стожер и тамо их држали неколико дана и ноћи, а затим их пустили кући.

Ово насиље извршили су усташе: Баругђија Хусо касапин, Корјенић Сафет жељезнички радник, Каљача Омер земљорадник, Шечовић Алија земљорадник, Кучина Рељо земљорадник, Шкуљ Вејсил земљорадник, Суљагић Ибро земљорадник, Карић Авдо земљорадник, Карић Селим земљорадник, Шкуљ Дерво земљорадник, сви из Праче.

Када су пустили наведене Шаренац Анђу и њену кћер Десу, отишли су до куће Данојлића Луке крај Праче, ухватили су у кући Луку и дотерали га у усташки стожер у Прачу. Ту су Данојлић Луку тукли тако, да је сав био модар, а затим га пустили кући. Међутим су се нешто премислили и опет отишли до куће његове и пред кућом га на очиглед његове жене били бајонетима по читавом телу говорећи, да ће му од коже направити решето. Лука је исти дан пред вече у највећим мукама умро. Са усташама је тада био и жанд.

[армеријски] наредник и командир жанд.[армеријске] станице из Праче Новак Иван, који је тамо службовао још за време Југославије.

Неколико дана после тога отишао је наведени командир жанд. [армеријске] станице Новак Иван са још 5 или 6 усташа у село Сјетлину, где су ухватили на путу у село 7 Срба, међу којима су били Шкипина Душан и Анђелић Благоје. Наредили су овим Србима да узму са собом мотике и лопате, а затим су их одвезли до потока Витеза и наредили им, да ископају једну јаму. Када су ови ископали јаму, онда су их тукли, пребили им и руке и ноге, а затим их убили и закопали у ту јаму. Када су се враћали кућама упали су у кућу Шаренца Бошка у Сјетлини, истерали из куће Бошкову жену и децу, а кућу му запалили.

Око половице месеца јула 1941 године ја сам пред усташама побегао у шуму и крио се по околним шумама. Касније сам се придружио четницима и судјеловао заједно са њима у борбама по планини Романији у месецу септембру прошле године.

Видео сам како су усташе у селу Стајни под Романијом палили српске куће, а народ убијали. Видео сам тада, како су избезумљене жене и деца у овом селу пред усташама бежали и сакрили се у једну кућу, а усташе су ту кућу опколили и онда запалили тако, да су сви изгорели. Ако је ко хтео побећи кроз прозор из запаљене куће, тога су дочекивали и из пушака убијали.

У месецу јануару 1942 године ми четници смо се повлачили према граници Србије, а за нама су надолазили усташе. У селу Газиводама, општине Прача бјежећи народ сакупио се у кућу Трифковића Јакова у Газиводама, да преноће и сутрадан бежи даље. Међутим су усташе ту ноћ стигли у Газиводе и у кући Трифковића Јакова све поклали, кога год су тамо нашли. После извршеног покоља, усташе су се из овога села повукли даље, а избегли Срби повратили су се у село са једном четом четника. Срби су тада нашали у кући наведеног Трифковића Јакова грозан призор. Нашли су тамо 16 закланих особа. Међу закланима били су: Трифковић Јаков и његов син Миливој, те снаха Милева. Леш потоње нађен је на кревету са одрезаним рукама, ногама и дојкама, а по свему се је видело, да су усташе на њој пре тога извршили силовање. Тада су нађена у овој кући и два детета, која су се сакрила под кревет. Ова су деца после преведена у Србију и ја не знам где се сад налазе.

Ја сам се на 20 јануара 1942 године са четницима повукао у Србију и не знам, шта се је даље у Босни збивало.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Хашек жељ.[езнички] чиновник, Фајт Фрањо жељ.[езнички] чиновник, Новак Фрањо командир жанд.[армеријске] станице у Прачи, Баругђија Хусо касапин, Корјенић Сафет жељезнички радник, Калача Омер земљорадник, Шећовић Алија земљорадник, Кучина Ређо земљорадник, Шкуљ Вејсил земљорадник, Карић Аго земљорадник, Карић Селим земљорадник Драковац Ибро земљорадник, Турчало Мехо земљорадник, Суљагић Ибро, земљорадник, Реновица Авдибег земљорадник, Луња Хамид земљорадник, сви из Праче, те Гоголија, усташа из Фоче, који је био нарочито крволочан.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

ЛУБАРДА СТЕВО, земљорадник из Пљешивице, општине Околина, среза Рогатица, стар 55 година, син пок.[ојног] Николе и Јоке рођ.[ене] Јешић, ожењен, отац двоје деце, сада настањен у Београду, улица Краља Милана број 13, исказан са изб.[егличке] лег.[итимације] број 100246, исказао је:

После слома Југославије дошла је у Рогатицу немачка војска која је тамо остала око месец дана, а затим напустила Рогатицу и отишла даље. Док је немачка војска била у Рогатици, био је тамо мир и ред и Србима се није ништа догодило. Чим је немачка војска напустила Рогатицу и управу преузела хрватске власти, одмах су се појавили и усташе и настао је неред и прогон Срба.

Чим је отишла немачка војска из Рогатице, дошао је тамо од некуда из Хрватске неки Маркић Иван, који је још тада носио униформу поручника југословенске војске. Он је одмах организовао усташки логор и таборе у срезу рогатичком. У усташке редове ступили су само Муслимани из рогатичког среза.

15 дана након формирања усташких одреда одилазили су оборужани усташе у околна српска села, где су убијали Србе одреда и то мушкарце, жене и децу. Усташе су истодобно пљачкали српске домове, а затим их попалили.

Тако су усташе једнога дана под водством Думоњић Зулфе, земљорадника из Думоњића, Оџића Мује земљорадника из Шетаровића и Дуре циганина из Рогатице дошли у село Загорице, где су убили Штицу Љубисава земљорадника, његову мајку Јоку и Жижовић Сави удову. Опљачкали су кућу Жижовић Милана, који је пред њима побегао у шуму, а затим су му кућу и господарске зграде запалили.

Из Загорице продужили су пут за село Луковац. Ту су убили Спасојевић Љубу земљорадника његову жену и његових петоро деце, те његову снаху Лепосаву, Нешковић Новицу и Спасојевић Владу, млинара те Владину жену Милицу и куму Јанковић Обренију са њезиним дететом од 2 месеца, који су се случајно тада налазили код Спасојевића. Уједно су куће убијених Срба потпуно опљачкали. Код пљачке нарочито су тражили новац. Нешковићу Новици однели су тада много новаца. У овом селу нису палили кућа.

Из Луковца отишли су у моје село Пљешевицу. Овде су убили Гојковића Нећу, сина Ђорђиног, његову сестру, којој не знам име, ранили су у руку тако, да је после морала рука бити ампутирана. Њему су уједно опљачкали сву имовину, а после тога запалили кућу и све господарске зграде. Затим су убили у овом селу Јанковића Радована земљорадника. Њега су усташе пре тога мучили и то тако, да су му свезали бодљикавом жицом руке и онда га тукли кундацима по глави. Ја сам чуо његово јаукање. После тога су му усташе кућу опљачкали и запалили. Уједно су запалили сламу и сијено Ивановић Гаше удове.

Из Пљешивице[73] продужили су за село Ђеменовићи[74], где су убили Јанковића Илију, земљорадника и његову жену Петру, а након тога су опљачкали њихову кућу и запалили. Илија суседа Љубинац Митра прискочила је и хтела погасити пожар, а усташе су за казну убили њезинога сина Радомира. Запалили су кућу Љубинца Милоша, који је са целом својом породицом био избегао, те му имовину потпуно опљачкали.

Из Ђемановића отишли су у село Живаљевина. Ту су убили Јанковића Нећу и његовог сина Рајка и Нећину жену, којој не знам име. Имање су му опљачкали, а кућу и господарске зграде запалили. Затим су у овом селу убили Радојчића Димшу[75] и његову жену Стаку, те сина Михајла, Јегдића Илију земљорадника његову жену и кћерку, којима име не знам. Јегдићеву ћерку су најпре мучили и силовали, а затим је убили. Код њега се је тада налазио Којић Милан, земљорадник из Пљешивице, па су усташе и њега убили. Опљачкали су кућу Радојчића Димшу[76], а Јегдићеву су опљачкали, а потом запалили.

[73] Пљешевице.
[74] Ђемановићи.
[75] Димитрија.
[76] Димитрија.

Из Живаљевине отишли су у Рогатицу, где су упали у дућан Јанковића Алексе трговца. У дућану су нашли његову жену Загорку и две кћерке, старе између 12 и 14 година. Њих су са собом повели, а уједно су ухватили и Бартула Златану, кафеџиницу, па су их све скупа одвели у правцу села Гривци. Када су дошли у близину тога села до места званог „Рудине" ту су кћеркама Јанковић Загорке почупали косе плетенице, а затим их мучили и силовали пред очима њихове мајке и напослетку убили. После тога су убили и њихову мајку Загорку. Напослетку пуцали су у Бартула Златану, коју су ранили у раме и она је пала на земљу. Усташе, мислећи, да су и њу убили, отишли су даље, а Бартула Златана, када су се усташе удаљили, отишла је у суседно село Грувце[77], где је све ово испричала, а шести дан је и она умрла.

Све горе наведено покоље, пљачке и палеже извршили су усташе у једном дану, идући од села до села.

Други дан после тога, дошли су из Рогатице други усташе, који су наредили Србима у наведеним селима, да покопају убијене. Ја сам са још 7 Срба по наређењу усташа, покопао убијене у селима Пљешевици, Лукавцу и Ђеменовици[78].

Након што смо извршили покоп убијених Срба, исту вече дошли су к мојој кући усташе и свезали бодљикавом жицом мене и мојег суседа Живковића Николу и одвели нас у Рогатицу у усташки затвор. Успут су се навратили у кућу Јанковића Вељка, земљорадника, где су се частили, а после тога су провалили у Јанковићев подрум, тамо су разбили једно, сандуче, из којега су опљачкали већу своту новаца, коју су тамо нашли. Осим тога однели су од Јанковића још једно коњско седло, бисаге, узде, ћебе, једне камашне и један нож. Све ове ствари натоварили су на мене и мога суседа Живковића и отерали нас у Рогатицу. Успут су нас тукли.

У усташком затвору у Рогатици држали су нас три дана и три ноћи, где су нас непрестано тукли, а затим су нас пустили под условом, да однесемо неке летке, у којима су позивали четнике да се предаду, па да те летке предамо четницима. Ту у усташком затвору у Рогатици затекао сам много Срба, а међу њима Каришика Илију, земљорадника из Гучева и Мотику Алексу, земљорадника из Шетића, који су од злостављања у затвору толико изнемогли, да већ нису знали за себе. Они су иза мене остали у затвору и тамо су вероватно

[77] Гривце.
[78] Ћемановићи.

од задобијених повреда и умрли, јер из затвора нису изашли.

Када сам изашао из затвора усташкога и ишао својој кући у село Пљешевицу, видео сам пред затвором Трифковића Мићу и Милоша, браћу, земљораднике из Крмчића, које су усташе баш онај час свезане довели и одмах их пред затвором стрељали. Ја сам продужио за своје село Пљешевицу.

Идући тај дан својој кући, нашао сам под једном крушком крај пута мртвога Перишића Јову, земљорадника из села Крмчића. Чело му је било исечено, а на врату је имао двије велике ране задобијене од ножа.

Чим су Срби видели да ће сви изгинути од усташа, почели су бежати у шуме и тамо формирати четничке одреде за борбу против усташа.

Када сам ја повратио се из усташког затвора, већ су четници држали све околне шуме око Рогатице у својој власти. Осим тога четници су тада држали и село Гуждеље. Ја сам одмах по повратку кући исту ноћ покупио своју жену, двоје деце, мајку, брата, братову жену и братових троје деце и одвео их у село Гуждеље, које су држали четници. Ту смо се настанили код мојега зета Спасојевића Саве земљорадника.

Четници су прошле јесени заузели моје село Пљешевицу, па сам се ја са мојом и братовљевом породицом повратио натраг у село Пљешевицу. Село смо затекли потпуно опљачкано од усташа. Ми смо обрали кукуруз и ископали крумпир и од тога смо се преко зиме прехранили. После су четници заузели и Рогатицу, те сва остала села среза рогатичког и држали их у власти све до на један месец пред Св.[етог] Ђурђа ове године, када су се четници повукли, а после њиховог повлачења тамо су дошли опет усташе.

Ја сам исто тада се повукао и прешао у Србију, а породицу сам тамо оставио, јер нисам имао времена да и њу поведем са собом.

Пре неких 15 дана отишао сам до Мокре Горе и пропитивао се за моју породицу, па сам дознао, да је још жива.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Дуро, циганин из Рогатице, који је био командант једне усташке сатније и који је као усташа био најкрволочнији; Чаушевић Ејуб, трговац из Рогатице; Афизовић Авдо, поседник из Рогатице,: Кабаш Илија, кочијаш из Рогатице: Јамаковић Амдије, поседника и трговца из Рогатице три сина од којих је најстаријем име Мустафа, који је усташки логорник, док двојицу млађих не знам имена; Салана Мујо, земљо-

радник из Рогатице три сина, којима не знам имена; Пешић Ибрахим, земљорадник и лугар из Пашић Куле; Думоњић Зулфо, земљорадник из Думоњића; Оџић Мујо, земљорадник из Шоторовића; Чаплић Рагиб, велепоседник и бивши народни посланик, а сада велики жупник у Тузли; Машића Мује, трговца и земљорадника из села Кукавице три сина, од којих је најстаријем име Мехо, а другој двојици не знам имена; Катица, земљорадник из Крамер села: Девеција Хусо, земљорадник из Жепе; Парница Хасан, земљорадник из Вратара, те још више других, чија имена не знам.

Друго ништа није ми познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

ЋОСОВИЋ КОЈО, из Соколца, срез Рогатица, сада избеглица у Београду, исказан избегличком легитимацијом број 103302, син пок.[ојног] Николе и Ане рођ.[ене] Боровчанин, стар 62 године, вере православне, трговац, исказао је како следи:

Ја сам последње време живио у Олову, срез Кладањ, где сам држао гостиону, а бавио сам се и трговином дрвима. У самом Олову налази се централна станица шумске жељезнице. Из околних шума превлачи се дрво и други шумски производи жичаном жељезницом до Олова, а одатле се даље превози шумском жељезницом у Завидовић где се налази велика стругара. Колико ми је познато, раније је ово шумско предузеће било у приватним рукама, а сада исто води „Шипад".

Место Олово настањено је у претежној већини са Муслиманима, а остатак становништва сачињавају Хрвати и Срби. Држим, да Хрвата има више. Међутим под општину Олово подпадају и чисто српска села и то: Горњи Дрецељ, Доњи Дрецељ, Ћуде[79], Радачићи и још једно село до Радачића, коме се сада не могу сетити имена.

После слома Југославије дошао је у Олово један одред Немаца. Док су Немци били у Олову, владао је тамо релативан мир. Колико је мени познато, један једини случај био је предметом пажње немачких војних власти. Сматрам, да је случај овај вредно забележити.

У време рата између Немачке и Југославије био је настањен у Кладњу код проте Савића штаб Југословенске војске на челу са генералом Миланом или Милутином Недићем[80], то тачно не знам.

[79] Чуде.
[80] Миланом.

Прота Савић кум је једног угледног и имућног сељака у Олову, именом Миличевић Тимотије. Исти је био и председник општине у Олову.

Некако баш оних дана, када је дошло до капитулације Југославије ишао је Миличевић Тимотије у Кладањ по кукуруз за општинску апровизацију. Мени је лично познато, да је он тај кукуруз фактично и превозио и да је превоз кукуруза био једини циљ његовога пута у Кладањ. После је пала сумња на Тимотију Миличевића, да је он добио од проте Савића некакав новац у већим сумама, који да је од стране генерала Недића стављен проти Савићу на расположење, да с тим новцем организује и финансира четничку акцију у томе крају. То је међутим (....) говара истини. Након што су Немци дошли у Олово, неки њихови официри су и мене, који помало говорим немачки, испитивали о Тимотију Миличевићу и о његовим везама са протом Савићем из Кладња. Нарочито су ме Немци испитивали, да ли ја знам, да је Миличевић одлазио у Кладањ и због чега је он тамо ишао. Пошто је мени ова ствар било добро позната ја сам Немцима објаснио, да је Миличевић Тимотије стварно одлазио у Кладањ, али да он није ишао тамо ни по каквом политичком послу, него да је као председник општине одлазио ради тога, да из Кладња превезе у Олово кукуруз за општинску апровизацију. Немци су међутим ухапсили Тимотија Миличевића и његовог сина Љубу и одвели су их у Тузлу. После неких 20 дана пуштени су обојица из затвора својој кући, пошто се је доказало, да они немају никакве везе са тим наводним новцем, који је требао бити раздат четницима за њихове сврхе. Већ у самом почетку вођења ове истраге над Миличевићем Тимотијом, било је јасно, да је он посве невин. Ово стога, јер су Немци изненада извршили претрес куће Миличевића Тимотија и том приликом ништа нису код њега сумњиво пронашли. Колико ми је познато, за Тимотија Миличевића заузео се и један његов пријатељ у овој ствари из Тузле, коме не знам имена, али знам да је Хрват и да држи у Тузли хотел. Као што рекох истрага се је довршила са потпуним успехом са Миличевића Тимотију и он је са својим сином био пуштен на слободу као невин.

По оснутку независне државе Хрватске, одмах су се почеле организовати усташке власти, како у другим местима, тако и у Олову. Из Сарајевског поља дошао је у Олово један младић, коме не знам имена. Он је почео око себе окупљати у Олову у усташки покрет разне сумњиве типове, бивше осуђенике, једном речи сам

друштвени олош. Од домаћих усташа видног учешћа узели су у усташком покрету и истакли се у разним усташким неделима, злостављању Срба и пљачки српске имовине следећа лица: Мећава Мехо по занимању шинтер, Хекли Карло, Вишњић Љупко, Медић Бајро и Машић Измет, сви из Олова, док се имена других усташа не могу сетити.

Од првих усташких подвига наводим онај, који су усташе извршили у селу Брдима код Олова. У томе селу усташе су ухапсили 6 Срба из породице Жуга. Њих су усташе одвукле из села и иза једног суседног брда, недалеко самог села, без икаквог суда и испитивања једноставно су их поубијали. Овај зверски усташки подвиг болно је одјекнуо у читавој околици. Ово стога, јер је иза ових 6 Срба остало, поред њихових жена, још и 36 неоскрбљене деце. Кад су Срби у ономе крају видели, куда иде усташка мржња према Србима и њихова највећа жеља, да српски живаљ под сваку цену искорене, почели су у масама бежати у шуме и тамо формирати четничке одреде. Међу одметницима били су најбољи и највреднији домаћини, којима није до пустоловног живота. Једино најстрашнији усташки терор натерао их је, да напусте своје домове и своја добра, те да бегством у шуму спасавају се испред сигурног усташког покоља.

Некако за време жетве 1941 године, један усташки одред чувао је шумску жичану жељезницу у селу Пакленику, близу Олова. За ову стражу дознали су неки од четника, који су се задржавали у оближњој шуми званој Караула. Четници су извршили напад на усташе. У тој борби убијено је од стране четника 17 усташа, док од четника није нико ни повређен. После ове усташко-четничке борбе, усташе су управо по беснели и још су више појачали свој терор против Срба.

Морам навести још један разлог, који је Србе натерао у шуме. Једног дана у лето 1941 године, усташе су покупили у Олову и у оближњим селима један већи број Срба. Међу тим ухапшеним Србима било је највише жељезничара, који су пре тога по усташким властима отпуштени из службе. Усташе су том приликом ухапсили Тимотија Миличевића.

Да би се спасио од онога, што чека све ухапшенике, Тимотије Миличевић обећао је једном усташи Муслиману једну краву и теле, ако га пусти на слободу. Баш у часу када су ухапшене Србе утоварали у вагон, тај усташа Муслиман пустио је на слободу Тимотија Миличевића. Само се по себи разуме, да је Миличевић откупну це-

ну своме усташи Муслиману после тога исплатио. Пун један вагон ухапшених Срба усташе су одвели у Завидовић. Ту су их држали два до три дана у затвору. За то време усташе су ухапшенике тукли и мучили их на разне начине у затвору. Кад су се ови Срби касније вратили својим кућама причали су разне ствари и наводили су таква сретства мучења, која човек нормалан не може да схвати. Поред осталог они су причали како се је у затвору где су они били смештени нашла једна пуна кибла људског измета. Један усташа Муслиман натерао је Србе да једу измет. Првог дана увече наредио им је тај усташа, да до ујутро имају појести сав овај измет иако то не учине, да ће бити сви побијени. Да би ово усташко наређење гњусног мучења извршили, затворени Срби су се мазали са изметом и трпали измет и џепове својих капута и своје одеће тако, да су на тај начин читаву киблу измета утрошили. Након два до три дана, по нечијој интервенцији, ови Срби из Завидовића пуштени су својим кућама.

Усташе су на разне начине уцењивали српске сељаке. И мени су долазили пар пута, да траже тобоже скривено оружје. Једна усташка патрола најпре је тражила код мене некакав револвер, који је код мене наводно сакривен. Кад нису могли, после извршене преметачине у мојој кући, тај револвер пронаћи, онда су ми рекли, да морам платити њима оштету за револвер, а они да ће усташким властима предати свој револвер. Мени није ништа друго преостајало, него да исплатим суму новца, коју су од мене тражили, само да имам од њих мира. Одмах после тога, дошла је једна друга усташка патрола и тражила је код мене, овај пут некакву пушку. Поновна преметачина моје куће није опет донела никакав резултат. По примеру уцењивања са стране прве патроле и ова патрола затражила је од мене једну већу суму новца, коју сам им ја морао исплатити, да би они тобоже своју властиту пушку предали усташким властима. Код мене су усташе на тај и сличан начин упљачкали око 25.000 динар. Сем тога усташе су ме много оштетили и тиме што сам им морао, кад год су к мени дошли, частити обилато јелом и пићем. Усташе су и све остале имућније Србе уцењивали по примеру, како су то и са мном чинили. Најгоре је прошао баш Миличевић Тимотије, јер је он богат сељак, па су код њега усташе могле пљачкати и уцењивати, колико су хтели. Осим готовог новца, Тимотије Миличевић морао им је давати веће количине жита и других живежних намирница, па чак и стоку.

Док сам имао готовог новца и тај новац усташама давао на њихов захтев и у свако доба, они су ме пустили код куће на миру. Међутим, када сам већ био опљачкан до голе душе, усташе су ме ухапсили и то на само Усековање Св.[етог] Јована 1941 године и стрпали ме у затвор у усташком стану, т.ј. у бившем Соколском дому. Сем мене ухапсили су усташе још 13 људи, све самих стараца. Усташе су нама импутирали, да смо четници, иако већ многи од нас због старости и изнемоглости није могао ни пушку на рамену носити. Нарочито су усташе били много агресивни против мене. У затвору су ме толико искундачили, да се нисам могао ни на ногама више држати. Можда би ме и убили, да није било мојих суседа, међу њима и Хрвата и Хрватица, којима сам ја увек добро чинио па су се они код усташа за ме заузели говорећи им да ја нисам никакав четник и да сам њима био увек јако добар. Због ове интервенције, усташе су ме престали тући.

Из затвора у који су ме усташе стрпали, спасио ме један Муслиман Ејуб Аџалић, трговац дрвом из Олова са којим сам ја раније стајао у пословним везама и то на један врло оригинални начин. Он је дошао у усташки стан и исприповедао је тамо, и исприповедао је тамо, да сам ја њему продао разних трупаца и дрва, али да му та дрва нисам због хапшења могао испоручити. Њему су на то усташе рекли, да нека отиде у шуму где сам ја имао посечена дрва и тамо да узме колико хоће и каквих хоће дрва. Аџалић се није дао смести, већ је приметио, да он не може и не смије сам у шуму, због четника, већ да једино може до купљених дрва на тај начин, ако усташе мене пусте, да с њим по том послу одем у шуму. Вероватно, да је Аџалић при том усташама и платио неку суму новца, а знам добро да их је иначе частио, па су усташе на његов предлог пустили мене из затвора. Ја сам са Аџалићем отишао у шуму, али не да њему продајем дрва, него да се даљим бегством у шуму спасем. Знам добро да је и Аџалић Ејуб касније такођер побегао у шуму к четницима. Он је при том изјавио, да не иде у шуму због тога, што Србе нарочито мирише, али да га на овај корак потстичу разна зверства, која усташе врше над српским живљем. И која он више мирно не може гледати.

После мога бегства у шуму остала је код моје куће моја жена коју су усташе убили. Ја сам међутим бежећи кроз шуму дошао у Хан Пијесак, који је био у четничким рукама и тамо сам провео са четницима око 5 месеци. Једно време са мном заједно био је и Тимотије Миличевић. Некако пред Нову годину 1942 године, он је

мене звао да пођемо заједно даље према Дрини и да се пребацимо у Србију. Како је била жестока зима и врло висок снег, нисам могао овај његов предлог прихватити, већ сам и даље остао у Хан Пијеску. Тимотије Миличевић отишао је, па су га негде у једном месту сусрели четворица усташа. Ти усташе одмах су га напали, а он се је бранио. Један од тих усташа у једном моменту провукао је ножем преко врата Тимотију, кога је облила крв, а како је у истом том моменту у близини одјекнуо један метак, усташе су се побојали, да нису то четници и тако су побегли. Ја сам лично видео Тимотија Миличевића у селу Драпчићима[81], па сам још помогао, да му превијем рану на врату. Он је био тежак рањеник. Да се тако изразим усташе су њега упола преклали. Међутим он је некако остао жив, јер се је лечио, па знадем да је доцније прешао у Србију и сада се налази у околици Ужица. Иако Тимотије Миличевић није одмах подлегао задобивеној тешкој рани, ја сам уверен, да он коначно неће моћи ову рану преболити, јер није у стању и како сам обавештен ни јести, док се не постави у лежећи став. С њим је још један Србин више настрадао ни крив ни дужан од зверске усташке руке.

На дан 16. фебруара 1942 године ја сам се пребацио преко Дрине код Љубије у Србију, заједно са својим сином, који је доцније ступио у Недићеву војску, и да буде за мене несрећа тим већа, исти је погинуо у борби против партизана у Петровцу на Млави, тако да сам остао потпуно сам, без икога свог, опљачкан у својој имовини од усташа до голе душе. У Београду сам добио дозволу за вођење трафике и од тога данас искључиво живим.

Друго немам шта рећи, а на исказано могу се и заклети.

СИМОВИЋ МИЛЕ, стар 57 година, српско-православне вере, избеглица из Рогатице, сада настањен у Ужицу, Велики парк 3, трговац и поседник, власник личне карте Предстојништва полиције у Ужицу број 160/42, приступа непозван те изјави:

По слому Југославије па до краја месеца јуна 1941 године, хрватке власти и усташе нису вршиле над Србима у Рогатици и срезу рогатичком већа насиља, вршена су само појединачна хапшења, купљење оружја, те одузимање ствари, које су војничког порекла.

На дан 11 јула 1941 године, одведени су сви српски свештеници из среза рогатичког у Цапраг, а потом пребачени у Србију. Концем месеца јула и почетком августа 1941 године, одведено је 45

[81] Драпнићима.

људи по усташама, већином угледнијих Срба грађана и сељака, за које се доцније сазнало да су транспортовани у Госпић и за њихову судбину није се могло до данас ниша сазнати.

Од грађана из Рогатице одведени су: Лазар Ђокић гостионичар, Симо Лубарда кафеџија, Мирко Планчић гостионичар, Урош Наловић гостионичар, те Јово Будимир пензионер, стар 76 година, а из околине Рогатице, Милан Божић земљорадник из Рогатице као и многи други сељаци, којих се по имену не могу сећати. Надодајем да су из Рогатице одведени и Вељко Глуховић, (отац и син). Највећи број ових одведених сељака су из села Месића општина Околица, из Пјешевице, Слатине, Пјевчића и т.[ако]д.[аље].

Што се све догодило и што се све чинили усташе од августа до 26 октобра 1941 године није се могло односно ја нисам могао знати, јер сам 6 септембра 1941 године отишао у четничке одреде Дангића[82], тек по заузимању Рогатице и њене околице од четника 26 октобра 1941 године, установило се што су све усташе учинили по рогатичком срезу и самој Рогатици. Установљено је, да је од усташа убијено 120-150 Срба, већином из ближе околице Рогатице. Ја лично знам за убиство рођака Шалића из Соколовића и за сина Стеве Цвијетића из истог села. Број побијених Срба дознали смо ми четници од становника Муслимана, а и по доказу Рашида зв. „Ћеле“ који је лично убијао Србе. По речима овога Срби су убијени на најзверскији начин. Тако су једном од рођака Шалића, чији је леш ископан пред Котарском управом у Рогатици, ископане очи и пребијена рука и нога, а цело му тело избодено. Син Стеве Цвијетића, убијен је на исти зверски начин.

Ова убиства извршена од домаћих Муслимана усташа, којима је био на челу логорник Мустафа Јамаковић механичар из Рогатице, те Зулфо Думунић, сељак из Думунића.

Пре 26 октобра 1941 године, отерани су од Муслимана усташа из општине Дуб петоро браће Ћаћића на Устипрачу, где их је тамошњи логорник Јукић, Хрват, иначе чиновник фирме „Шипад“ убио на једној брани на Дрини, те бацио свезане једног за другим у Дрину. У то исто време побијени су у Устипрачи још 25 Срба из тог краја и њихови лешеви бачени у Дрину. Из општине борначке[83] отерано је много сељака у непознатом правцу једне ноћи, те су сигурно сви побијени, јер се истима изгубио сваки траг. Поименично

[82] Јездимира.
[83] Борачке.

се не могу сетити имена ових људи. У селу Барошишцима општина Околице[84], убијено је 5 рођака Обрадовића од усташа Муслимана међу којима је био и споменути Рашид Ћело, а од истих породица одвезли су усташе 17 кола ствари и руха у Рогатици, те ове ствари оставили у житном магазину.

На Живаљевини, селу општине Околица[85], убили су сина и кћер Илије Јездића.

У селу Пештовини убијена је кћи Милоша Делића, тежака којој су извадили очи и проболи дојке.

У селу Русеновићи[86] општина Прача, убили су Симу Кушића, старог 90 година и однели му 100.000 динара готовог новца. У истој општини у селу Јаровићу[87] убили су жену Вукана Вучковића, стару 60 година, скинули је потпуно нагу и бацили је убијену на један грм крај пута.

У селу Зиличини, општина Околица, убили су Новицу Нешковића и однели му од жене 20.000 динара, коју су тако рекућ убили, а убио је један усташа Муслиман, којега ја лично познајем, који се зове Шатровић из села Шаторивића[88].

Из Горажда причао ми је један човјек, по имену Остоја Дроца, иначе тежак, да је о Видовдану 1941 године, ухапшен у Горажду и одведен у Сарајево те затворен у затвор Окружног суда, у којем је осим њега било још много Срба, па иако су били под паском и надзором судски чувара затвора, ипак су сваке ноћи долазили усташе и премлаћивали Србе у ћелијама затвора, а оне који су хтели од Срба одводили су усташе из затвора. Затворени Срби у овоме затвору добијали су само по 300 грама проје на 24 сата и ништа више. Наводим да је концем месеца децембра 1941 године, из затвора пуштен на слободу и то сасвим го. Из Сарајева га је спроводио један Србин до Реше на положај четника, потом сам га ја одвео у своје село Стјенице, где ми је све испричао ово што сам горе навео.

У селу Зиличини, општина Околица, убили су усташе сина јединца тежаку Ђорђу Сорку, а потом му запалили кућу.

У селу Пјешивици убили су Радована Јанковића, тежака, а у селу Месићима[89] код Рогатице, убијен је од усташа Милош Вла-

[84] Непознато име. Реч је о Рогатици.
[85] Непознато име. Реч је о Рогатици.
[86] Русановићи.
[87] Јаровићима.
[88] Шаторовића.
[89] Месићима.

данац[90], жељезничар и одузето му је у новцу 1500 динара. Ово дело убиства над Милошем Гладанцем извршио је Дуро Ситаровић[91], из Рогатице, иначе један од најкрволочнијих усташа у рогатичком крају.

На Сувој Чесми, општина Прача, затворено је у кућу и запаљено 17 чланова породице Пелемиш.

Све ово збило се у времену септембра до конца октобра месеца 1941 године.

Од даљих злодела, која су починили усташе наводим следеће: У црквеној порти на Соколцу, убијено је 112 жена и нејаке деце. Ово се догодило у јануару месецу 1942 године.

На државној цести од села Стјенице код Рогатице, па до Мокрог и од Подроманије до Мокрог и од Подроманије до Хан Пијеска нема сада уз цесту ни једне српске куће, јер су све запаљене, а породице понајвише од усташа отеране у непознатом правцу.

У општини Гласинац попаљена су села: Кула, Примчица, Црквина, Бјелосилићи, Читлуци, Шенковићи, Ђедовићи, Бендин Оџак, Ђаварине, Газиводе, Решетница. У овим селима све су куће попаљене, а стока отерана као и сав живаљ уколико није на време избегао, али оних који су на време успели да се склоне мали је број.

Усташе Муслимани у много случајева силовали су српске девојке, а од тих усташа нарочито се у томе истицао циганин Дуро Цитаревић[92].

У Рогатици је убијена још у месецу јуну прошле године бабица Василија Вукадиновић, пошто су јој усташе предходно одузеле сав новац.

У среском житном магазину у Рогатици у часу доласка четника 26 октобра 1941 године, видио сам својим очима огромну количину кућних ствари, покућства покупљеног и одузетог од Срба, као и девојачког руха, сира, кајмака и т.д.

Са Изгумање[93], општина Околица[94], убили су усташе 5 Срба сељака и сву њихову стоку отерали.

У Дубу убили су жену Милоша Перовића, те јој однели 12.000 динара, као и Обренију Планчић, којој су и дете старо 3 године у наручју проболи ножем.

---

[90] Гладанац.
[91] Вероватно Ситаревић.
[92] Вероватно Ситаревић.
[93] У Изгумању.
[94] Непознато име. Реч је о Рогатици.

У Пешурићима, општине Боричка[95] убили су Филипу Кромановићу сина и однели му 15.000 динара.

У општини Прача убијен је од усташа тежак Тодор Шкипина са 5 других Срба, а пре но што су их усташе убили наредили су им да сами себи ископају раку и поред свега осталога опљачкали их.

У Пјешевици општина Околица[96], одвели су усташе из породице Јанковића, једну девојку у намери да је силују, но иста је у борби погинула и при томе једног од усташа ранила, а другоме одгризла нос.

У селу Понору општине Прача, убили су усташе два рођака Станишића, два рођака Форцана, те Косту Суботића тежака.

У Буратима општина Прача, убијени су тежаци Драгомир Глуховић, Кушић и Гојковић, којој двојици имена не знам.

У Гривцима исте општине убили су усташе Милована Ећимовића, Ристу Орешћанина[97] и Живка Живковића, тежаке као и Брељу Нећу.

У селу Боровском, општине Соколовићи, отерали су усташе незнам куда тежаке Боју Трифковића и синове његове, једног старог 16 година, а другог 18 година, испребијали су их на мртво, тако да су месецима лежали у постељи. Исто тако у истом селу испребијан је на мртво име Перо Радонић, тежак.

У селу Стјеницама усташа Ибрахим Сљапић извршио је претрес у кући Миле Симовића и претресао му џепове и одузео истоме 32.000 дин а 3.000 динара му оставио, рекао му да о томе ништа несме никоме да говори.

У самој Рогатици одузеле су усташе жени Мијата Петрушића, гостионичара 12,000 динара. Од Миле Глуковића одузели су 17.000 динара о од Милке Којић сав накит и 50.000 готовог новца.

У џамији Аристовића у Рогатици нашли смо ми четници по уласку у место око један вагон пшенице и много каца сира и кајмака, што је све покупљено и опљачкано по српским кућама у селима среза рогатичког. У Рогатици поред наведенога убијена је и жена Новице Марковића иза које је остало троје нејаке деце, као и жена Милоша Канковића[98], тежака и једно њено дете.

[95] Борачка.

[96] Непознато име. Реч је о Рогатици.

[97] Орашанина.

[98] Непознато презиме.

Накнадно надодајем да су усташе на Живаљевини, општина Околица[99] убили старца Димшу[100], којему презимена не знам и још 17 Срба, већином жена и деце из истога среза и села.

У Рогатици усташе су извели ноћу из куће Јефту Лелека и одвели га на стрелиште са петорицом осталих Срба, али је Јефти успело да са стрелишта побегне онако свезан и спасе главу. О овоме доживљају он ми је сам причао.

Морам нагласити да су сва ова зверства учинили усташе, Муслимани, а све што сам навео знам из личнога сазнања, јер сам највећи део тога свега сам видео, а што сам чуо од других добро сам проверио. О свему наведеном правио сам забелешке, па сам и свој исказ пред Комесаријатом за избеглице дао на основу својих проверених забележака.

Више немам ништа да изјавим, а на све што је наведено у овоме записнику и предамном прочитано могу по потреби и положити заклетву.

ЦЕРОВИЋ АНТОНИЈЕ, управно канцеларијски чиновник из Рогатице, среза истог, стар 43 године, син пок.[ојног] Вукашина и пок.[ојне] Босиљке рођ.[ене] Шкоровић, ожењен, отац двоје деце, сада у Београду, улица Жоржа Клемансоа број 37, исказан са избегличком легитимацијом број 59977, исказао је:

Срез рогатички има према последњем попису око 40.000 становништва, од тога половица су Срби, а друга половица Муслимани. Хрвата име врло мало, тек неколико стотина и то дошљака и чиновника.

У Рогатици била је немачка војна управа до половице месеца јуна 1941 године, и за то време биле су прилике у рогатичком срезу углавном нормалне. Нико није нападао Србе и они су и надаље остали у државној служби. У то време није било у рогатичком срезу усташких организација, а нити су тамо долазили усташе са стране да уредују. У то време дошао је у рогатички срез само један једини усташа и то на пролазу. У Рогатици се је свратио у једну кавану и тамо изјавио, да се он чуди да у срезу рогатичком до тада није нико од Срба погинуо, па да их зато треба све побити, и да је он тај, који ће их убијати. Срби су за ово чули и овога усташу пријавили немачкој војној команди и молили заштиту. Командант места наредио је

[99] Непознато име. Реч је о Рогатици.

[100] Димитрија РАдојчића.

преко месне полицијске власти, да му се овај усташа предведе. Тадањи командант полиције Караковић Ђамил, Муслиман, потражио је овог усташу, нашао га у кавани и хтео да предведе команданту места, али се овај усташа није хтео покорити, већ је извадио револвер и убио командира полиције уз изјаву: „И ти си Србин и штитиш Србе и зато те треба убити“. Овај усташа, отишао је после тога у Сарајево. Знам да је име овом усташи Смајо, да је Муслиман и да се бави лаком атлетиком а прижењен је у срезу рогатичком.

Половицом месеца јуна 1941 године, немачка војна власт напустила је Рогатицу и после тога организован је у Рогатици усташки логор. Организацију је провео Јамаковић Мустафа, земљорадник из Рогатице, који је постао уједно и усташким логорником. Усташе су били махом Муслимани из Рогатице и околине и тек по који римо-католик.

После успоставе усташке усташке организације у Рогатици, настао је прогон Срба у рогатичком срезу.

Одмах у почетку, оборужани усташе пресретали су на путевима као и у самој вароши Србе и Српкиње, који су доносили робу на продају и ту им робу отимали. Тако су отимали сир, масло, месо, јаја, живад, горива дрва и све што би им се допало.

Концем месеца јуна 1941 године, дошао је у Рогатицу, неки усташки инспектор из Сарајева, који је у пратњи месних усташа оборужан ишао по свим српским кућама и радњама и од Срба силом одузео сав новац који је код њих нашао. Знам, да је тада одузео од Тошовића Милоша, златара из Рогатице 12.000 динара. Колико је од других Срба одузео, није ми познато, али знам да је тада од Срба одузето врло много новаца.

У ноћи од 11 на 12 јула 1941 године, усташе су похапсили све свештенике и њихове породице, из среза рогатичког и отерали их у Рогатицу. Држали су их један дан у Рогатици, а затим отерали у правцу Сарајева наводно ради пресељења у Србију.

Пар дана после прогона свештеника, усташе су похапсили у Рогатици око 30 угледнијих грађана, Срба, те још око 30 Срба сељака из околице. Све похапшене Србе, усташе су држали око 10 дана у затвору, где су их страховито тукли и злостављали а затим их спровели у правцу Сарајева. После је родбина ових Срба, трагала за њима и двојица су пронађени у Госпићу и то Будимир Јово пензионер и Спајић Милан гостионичар. За остале није се ништа могло сазнати. Међутим двојици у Госпићу, горе поменутих замео се траг.

Тада су после злостављања одведени: Остојић Ђуро жанд.[армеријски] капетан у пензији, Обрадовић Симо пензионер, Спајић Милан гостионичар, Јовановић Милош столар и његов брат Драго цревар, Ђокић Раде млинар, Ђокић Лазар гостионичар, Планинчић Марко гостионичар, Глуховић Ђорђе пензионер, Маловић Урош кафеџија, Парандија[101] Ристо кафеџија, Божић Милан земљорадник Марјановић Васо кафеџија сви из Рогатице. Имена других се сада више не сећам.

После тога усташе су оборужани војничким оружјем, залазили у околна српска села, где су убијали и пљачкали Србе те их злостављали. Обављали су код Срба претресе и отимали им сав нађени новац, као и све друге ствари које су код њих нашли. Тада су их хапсили и поједине виђеније сељаке и доводили их у Рогатицу, где су их затварали и у затвору злостављали.

Око половице месеца јула 1941 године, усташе су поновно одвели у правцу Сарајева једну групу Срба, њих око 40 и то већином сељака из околице Рогатице. У овој групи одведени су Ђурђевац Јанко колар, из Рогатице, Томић Сима обућар из Кукавице крај Рогатице, Лимић Перо земљорадник из Крвојевића, Лимић Душан финанс из Рогатице, Палавестра Спасоје лугар из Семеча[102], Вранић Светозар гостионичар из Месића. Имена других се не сећам. Наведени Томић Симо, био је пуштен из Сарајева, јер је био болестан, али су га усташе доцније убили у његовој кући. О судбини других одведених Срба, ништа се не зна.

Једнога дана прошлога љета, дошло је неколико домаћих усташа кући Ристановић Јове, поседника у селу Перушићима. Ристановић је усташама, а на њихово тражење приредио гозбу. Када им је Ристановић поставио јело и пиће на сто, они су га свезали за једно дрво и тукли га до изнемоглости, те се за то време частили и гостили. Ристановић је после тога око 3 месеца одлежао у постељи. Међу овим усташама, био је и Хасе (....) дана дошао је са још неколико усташа у село Пешуриће, тамо отео новац од Крсмаровића Филипа и након тога усташе су везали Филипа и његовог сина и везане гонили до села Лијеске, а затим их вратили натраг и гонили према Рогатици. Када су дошли у село Доброчини, пресрели су их Срби сељаци и у борби ослободили Филипа, а Филипов син је погинуо од усташа.

[101] Перендија.
[102] Сјемећа.

Србима из среза рогатичког, додијала су сва зверства усташа па су почели бежати у шуме и организовати отпор. Овако организовани Срби пресретали су усташке банде, када су полазиле у српска села, да врше покољ и пљачку и упуштали се с њима у борбу. Борбе су најпре вођене по планинама у подручју села: Жепе, Соколца, Соколовића и планине Романије. Срби су после више окршаја очистили споменуте крајеве од усташких банди и домогли се њиховог оружја.

На 3 септембра 1941 године Срби су опколили Рогатицу, пошто су се усташе и хрватска војска повукли из Рогатице, према жељ.[езничкој] станици Месићи.

Исти дан т.ј. на 6 септембра 1941 године, хрватска војска под командом надпоручника Вркљана Марка, заједно са усташама, напала је Рогатицу и присилила је Србе, који су били слабо наоружани на повлачење. Том приликом убили су усташе и хрватска војска у околним селима око 100 Срба мушкараца, жена и деце, које су нашли код кућа.

После заузимања Рогатице од стране усташа и хрватске војске настало је хапшење свих Срба у Рогатици. Усташе су похапсили сво српско становништво у Рогатици, без обзира на доб и спол. Убијени су тада: опанчар Павле којему се не сећам презимена, Васиљевић Василија бабица, те много других чијих се имена више не сећам.

На 12 октобра 1941 године, Срби су поновно навалили на Рогатицу, а на 14 октобра 1941 године, после борбе од 12 дана освојили је. Сада су Срби били господари Рогатице, као и среза рогатичког, све до 19 јануара 1942 године када су се повукли. На 21 јануара 1942 године, усташе су са хрватском војском поновно ушли у Рогатицу.

Ја сам напустио Рогатицу на 20 јануара 1942 године, и повукао се у брда изнад Рогатице. Тада сам видео, да су усташе и хрватска војска у Рогатици рушили српске куће де темеља.

Усташе су после тога у селу Сјеверском затворили у школску зграду око 70 Срба жена деце и стараца и бацили у зграду најпре бомбу, а потом зграду запалили и Срби су у овој згради изгорели. Три жене, успеле су побећи из горуће зграде и дошле су у Ужице, опаљена лица и пријавили случај команданту немачке војске. Овај командант послао је одмах одред војске на лице места, где је затекао усташе код покоља и пљачке. Војска је на лицу места тада неколико усташа убила, а 37 њих је спровела у Ужице.

Истакли су се у прогону Срба, те као усташе: Ситаревић Дуро циганин робијаш, Хоџић Мујо земљорадник, Чаушевић Ејуп трговац, Јамаковић Мустафа трговац, уједно усташки логорник, Јамаковић Ахмед, трговац уједно усташки таборник, Чаплић Ешраф ђак гимназије, Хасечић Хасим кафеџија, Хафизовић Хабдулах посредник, Златунић Алојз кројач, сви из Рогатице, Фабић Емил, ђак из Месића крај Рогатице, Смољан рударски радник из Кукавице те много других, чија имена не знам.

Ја сам се сакривао по шумама, све до 24 априла 1942 године, када сам прешао у Србију. У Београд сам допутовао на 10 маја 1942 године.

Друго ништа није ми познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

БИЛАНОВИЋ СТОЈАН, бачвар из Тарчина, општине Бјелашнице, среза Сарајево, стар 50 година, син пок.[ојног] Томе и пок. [ојне] Петре рођ.[ене] Глигоровић, ожењен отац четворо деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109554

БИЛАНОВИЋ ВЕЛИМИР, шумски манипулант из Тарчина, општина Бјелашница, среза Сарајево, стар 20 година, син Стојана и Јелене рођ.[ене] Кулаш, неожењен, исказан са избегличком легитимацијом број 109554 а сугласно су исказали:

Општина Бјелашница има око 8.000 становника. од тога има преко половица Срба, а остало су Муслимани и нешто мало католика - Хрвата.

До 27 јуна 1941 године било је у целој општини све мирно. Србе није нико прогонио. На 27 јуна 1941 године увече, уочи Видов-дана проведено је са стране усташа уз потпору жандармерије прво хапшење Срба у овој општини, међу њима и Шаран Никола из Горње Биоче, чувар лова у Мехиној Луци. Ухапшени Срби били су затворени у жанд.[армеријској] касарни у Пазарићу и након 3 дана пуштени кућама сви осим поменутог Шарана Николе. Овај Шаран Никола замерио се је још за време Југославије Коларићу Александру, чувару културе у ловишту у Мехиној Луци. Коларић Александар је у хрватској држави постао усташки таборник у Пазарићу, па да се освети Шарану, није га хтео пустити из затвора, већ га је отпремио у логор у Крушчицу крај Травника. И овом логору изгубио се је сваки даљи траг Шарану Николи. Сигурно је убијен.

Почетком месеца јула 1941 године усташе су ухапсили 37 Срба из општине Бјелашнице, за које су тврдили, да су четници. Ухапшени су Столица Јован жељезничар из Тарчина, Љујић Никола земљорадник из Чешћа, Пандуревић Марко, земљорадник из Биоче, Пандуревић Ристо земљорадник из Биоче, Витор Богдан земљорадник из Корче, Црногорац Ристо земљорадник из Чешћа, Шиљкут Јово гостионичар из Пазарића, Шиљкут Ацо син Јовин, Столица Млађан лугар из Тарчина, Лалушић Душан земљорадник из Рашталице, Крстић Марко земљорадник из Рашталице. Имена других се не сећамо. Сви су они одведени у Сарајево и тамо затворени у православну богословију а одатле након извесног времена, некуда су одведени и о њима се више ништа не зна. Једино смо нас двојица, када смо били у логору у Јасеновцу дознали, да се на логорској економији у селу Феричанци крај Јасеновца налази као заточеник Шиљкут Аца син Јовин.

Почетком месеца јула 1941 године ухапсили су усташе у селу Пазарићу Реметића Вељка и Славка браћу, поштанске чиновнике, те њиховог трећег брата Бранка бановинског службеника: Николића Воју конобара, те Петрића Здравка ученика VIII разреда гимназије, те Тодора Бандука гостионичара из Пазарића. Њих су све усташе отерани у Сарајево, где су браћу Реметиће пуштили кући, а остале су одвели из Сарајева у село Илијаш крај Сарајева и ту су их убили. Са њима су убили још других 27 Срба из околице Илијаша, али ми не знамо њихова имена.

На други дан Св.[етог] Илије, т.ј. на 3 августа 1941 усташе су покупили из општине Бјелашнице око 30 Срба, које су отерали у Сарајево, и од тада се о њиховој судбини ништа не зна. Сигурно су убијени. Тада су одведени: Кулаш Милош, пилански радник из Тарчина, Витор Никола земљорадник из Корча, Жужа Ристо земљорадник из Луке, Главаш Душан земљорадник из Биоче, Главаш Томо, земљорадник из Биоче, Лалушић Стево, земљорадник из Рашталице[103]. Имена се других не сећамо.

У месецу септембру 1941 године дошла је једна велика група наоружаних усташа у српско село Дрозгометва, општине Бјелашнице, те су у овом селу убили све Србе, које су тамо нашли, без обзира на спол и старост. Један мали део се је спасао бегством у шуму. После тога су село опљачкали, а затим куће попалили.

[103] Раштелице.

На 29 јануара 1942 године ухапсили су усташе нас двојицу и одвели су нас у касарну жанд.[армеријске] станице у Пазарићу, Тај дан те следеће ухапсили су усташе још 27 Срба из општине Бјелашнице. Сви ухапшени били су доведени у Пазарић и тамо затворени у касарну жанд.[армеријске] станице. Преко ноћи усташе су ухапшене Србе страховито злостављали, једино није злостављан Билановић Стојан. Тада су ухапшени и с нама затворени у жанд.[армеријској] станици у Пазарићу, те тамо злостављани: Ковачевић Нађо обућар из Пазарића, Шаренац Милан трговац из Тарчина, Николић Жарко обућар из Тарчина, Шиљкут Драго трговац из Пазарића, Шиљкут Нико трговац из Пазарића, Гуњак Симо жељезничар из Бињежева и његов син Гаврило, Марић Стево лугар из Рашталице[104], Крстић Перо пензионер из Рашталице[105], Симић Илија, државни бравар из Сарајева, Тољ Владо гостионичар из Осеника, Самарџија Јанко поштански служитељ из Осеника, Варагић Марко трговац из Осеника Главаш Крсто земљорадник из Осеника, Мостарица Стево земљорадник из Зевика и његов син Бранко, Чалија Рајко жељезничар из Пазарића, Бандука Стеван, земљорадник из Аџића, Стијачић Илија земљорадник из Аџића, Деведлака Милан земљорадник из Аџића, Карабатак Секула столар из Врело Босне и његова браћа Ратко ковач и Душан земљорадник, Јојић Видоје земљорадник из Раковице, Братић Милан земљорадник из Раковице и његов брат Владо, Чачуга Лука земљорадник из Раковице.

На 30 јануара 1942 године одпремљени смо сви у Сарајево и тамо затворени у затвор звани „Хасан Кула“.

У Сарајеву смо били затворени у једној ћелији са још тројицом Срба из околице Сарајева. Та ћелија била је дуга 4 метра и широка 3 метра тако, тако да је нас 32 једва стало у њу и морали смо највећим делом стајати. По ноћи, док су једни спавали, други су стајали тако да се је морало спавати на смени. За храну смо добивали само сухи хлеб од кукуруза. Појединце су чувари и шамарали. Нико нас није саслушавао. Нису нам дозволили да се бријемо, само да изгледамо као четници које су усташе тобож похватали у шуми. Једнога дана извело је из ћелије из ћелије наше 10 овако необријаних наших другова, па су их сликали. За неколико дана та је слика донесена у сарајевским новинама „Новом листу“ а испод те је слике писало: „похватана је четничко комунистичка банда у Пазарићу.“

[104] Раштелице.
[105] Раштелице.

Ово је било разуме се велика лаж, јер смо ми сви по хватани као мирни људи код својих кућа, а браде смо добили, јер нам нису дали бријати.

Након 58 дана отпремљено је из наше групе 15 Срба у логор у Јасеновац, а одатле у Стару Градишку. Нас двојица са још 11 других Срба остали смо у затвору у Сарајеву 73 дана, а након тога смо и ми отпремљени у логор у Јасеновац. С нама су отпремљени из Сарајева у Јасеновац: Шиљкут Драго, Самарџија Јанко, Николић Жарко, Јојић Видоје, Бандук Стеван, Деведлака Милан, Стијачић Илија, браћа Карабатак, Коњевић Благоје столар из Пландишта крај Илиџе, Мршевић Радисав гостионичар из Фоче, Марчић Стјепан трговац из Сарајева и Гланц Ђуро претседник преког покретног суда из Сарајева. Последња двојица су Хрвати. Осим тога отпремљено је с нама у Јасеновац и 15 Јевреја, Гланц Ђуро био је окривљен, да је као председник покретног преког суда наклоњен Србима.

На 9 априла 1942 године одведени смо у Јасеновац у логор. Одмах код доласка одвојили су усташе из наше групе 6 Јевреја, које су одмах убили, а њихове лешеве бацили у пећ од циглане и тамо сагорили. На остале, након што су нам одузели сав новац и све друге ствари сместили су нас у једну логорску бараку.

Ми смо били у логору у Јасеновцу до 17 маја 1942 године. За то време умрла су двојица наших другова и то Деведлака Милан и Стијачић Илија, а из Старе Градишке су одведени и убијени, јер су оболили и за рад постали неспособни: Чалија Рајко, Кулаш Душан, Братић Милан, Гуњак Гаврило, те Вукотић Милан из Касиндола крај Сарајева. Усташе наиме тврде да у усташкој Хрватској нико не смије живети ко није способан за привређивање, па зато ове старе, кљасте и оболеле заточенике убијају.

За време нашег боравка у логору у Јасеновцу убијено је више Срба заточеника. Поједине усташе обучавали[106] су када сретну којег заточеника, позвати га на страну и без икаквог разлога убити. Осим тога убијали су по правилу такође у Јасеновцу све болесне, старе и за рад неспособне, а такође тамо доведене жене и малу децу, јер ни деца нису за привреду способна, а усташе тврде, да у усташкој Хрватској такви не смију живети.

Познато нам је да су у месецу априлу усташе доводили у Јасеновац читаве транспорте српских жена и деце, те их пред цигларском пећи убијали маљевима и секирама по глави. Њихове су

[106] Обичавали.

лешеве после тога уносили у цигларску пећ и спаљивали. Тако се сећамо добро да су једнога дана у месецу априлу, када смо ми радили у логорској башти, усташе довели већу групу српских жена и деце и све их пред цигларском пећи маљевима и секирама по глави. Убијање је трајало читав дан до подне. Лешеве убијених жена и деце спалили су у цигларској пећи. Није нам познато откуда су довођене жене и деца.

На 17 маја 1942 године отпремљени смо нас двојица са транспортом, у којем је било 500 заточеника, где смо остали до 27 маја, 1942 године, када смо преведени у Београд. Остали наши другови остали су иза нас у Земуну. С нама у Земун допремљен је наведени судија Гланц.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Коларић Александар, чувар културе из Пазарића, који је после у борби са четницима погинуо, Бркљачић Анте лугар из Аџића, Јурић Петар лугар из Тарчина, Викић Иво гостионичар из Тарчина, Јапалаг Рагиб гостионичар из Тарчина, Дафинић Чедо месар из Пазарића, Дафинић Мијо месар из Пазарића, те сви Муслимани из наше општине.

Друго ништа није нам познато, а на исказано и прочитано нам можемо се и заклети.

КОКОРУШ СЛАВКО, гостионичар из Високог, општина и среза истог, стар 38 година, син пок.[ојног] Јове и Софије рођ.[ене] Инђетовић, ожењен отац двоје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109572, исказао је:

Одмах после успоставе независне државе Хрватске појавили су се у Високом усташе под водством Топчагића Мустафе геометра из Високог. Усташе су били домаћи Хрвати и Муслимани.

До Св.[етог] Ђурђа т.ј. до 6. маја 1941 године деловање усташа у Високом и околици није се скоро ништа примећивало. Једино су разлупали споменик Краља Александра, али у Србе нису дирали.

На 6 маја 1941 године рано, већ око 3 сата ујутру дошао је у једном камиону око 15 наоружаних усташа из Сарајева. Неки су били у усташким униформама, а неки у цивилним оделима. Исто јутро рано почели су уз помоћ домаћих усташа вршити претрес у српским кућама под изликом да траже оружје. Уједно су хапсили Србе и одводили их у затвор Среског начелства. Обавили су кућни претрес и код мене, те ме после тога затворили, иако код мене

нису ништа пронашли. Осим мене затворени су после обављеног претреса још: мој брат Благоје трговац, Малић Глигорије самарџија. Бараћ Жарко бравар код жељезница, и Плавшић Јосо трговац, сви из Високог, Затим Бијевски Душан земљорадник из Чеврчића[107], Мирић Данило земљорадник из Чекрчића, Братић Милош земљорадник из Топузова Поља, Кувач Митар земљорадник из Топузова Поља, Бјелош Сретен лугар из Топузовог Поља, Дабић Остоја, жељезничар из Високог, Дабић земљорадник из Кладуша. Два дана после Св.[етог] Ђурђа т.ј. на 8 маја 1941 године ухапшени су још Марић Гојко трговац и Гаврић Стјепан обојица из Високог.

Ја сам одмах затворен у самицу и у 5 сати после подне предведен сам пред котарског пристава Аџимехмедагић Мустафу, који ми је прогласио пресуду, да сам кажњен са 10 дана затвора и да тај затвор морам ступити. Ја сам га питао за разлог, али ми је он казао не требам ништа даље питати и прим том је слегао раменима. Ја сам тада стекао уверење да је он пресуду изрекао по наређењу Струјић Ивана из Високог, хотелијера, који је био познат као утицајни усташа, а баш се је тада налазио у соби котарског предстојника. Ја сам у затвор одмах ступио. Исто тако пресуђен је на 10 дана затвора и наведени Плавшић Јосо, те у затвор одмах ступио. Остали су по усташама тај дан у затвору Среског начелства истучени, а затим спроведени у Сарајево.

Када сам ја изашао из затвора отишао сам у Сарајево, да потражим свога брата Благоју, али га нисам нашао, већ су ми на полицији казали, да су сви на 10 маја 1941 године спроведени у Загреб. После тога нисам могао ништа сазнати о мојем брату Благоју, а нити се уопште штогод знаде о судбини осталих Срба који су са њиме одведени из Високог. Сигурно су сви убијени.

Уочи Видов-дана јула 1941 године увече усташе су ухапсили око 25 Срба из Високог, међу њима и мене. Држали су нас 10 дана у затвору, а затим пустили кућама.

Концем месеца јула 1941 године ухапсили су домаће усташе Лазић Корнелија, чиновника финансијске дирекције из Сарајева, који је боравио у Високом, Николић Милу електричара, Гошић Бошка берберина, Бјеладиновић Душана среског пристава, Жалица Милоша пензионера, Танасковић Мишу студента, Јагнучић Љубу студента, Беатовић Бранка трговца, Марјановић Михајла поштара, Шотра Милана, гостионичара, Дабић Бранка жељезничара и Кова-

[107] Чекрчића.

чевић Владу, среског школског надзорника, сви из Високог, затим Бокарац[108] Виту земљорадника из Куле Шоњер[109], општине Високо, Гајнић Мирка жељезничара из Долипоља општине Високо и Жирића жељезничара, такође из Долипоља, општине Високо. Сви ови Срби одмах су по усташама одпремљени у Госпић.

Наведени Николић Миле и Пајкић Жарко[110], спроведени су после из Госпића у Јасеновац, где су били у логору све до конца месеца марта 1942 године, када су са 11 других Срба – заточеника ослобођени и спроведени у Србију. Када сам ја овога пролећа доспио у логор Јасеновац, пропитивао сам се за судбину одведених Срба, па сам дознао да су у логору у Јасеновцу убијени: Беатовић Ранко, Жалица Милош, Карајовановић Михајло, Ковачевић Владо, Шотра Милан, Дабић Бранко, Божарац Мито[111] и Гошић Бошко. За судбину других одведених Срба ништа нисам могао сазнати, па је сигурно да су и они негде убијени.

Пар дана после тога усташе су дигли неколико боље стојећих српских породица из Високог и околице, отремили их у логор у Слав.[онску] Пожегу, откуда су пребачени у Србију. Њихова имања су усташе после разграбили. Дигнути су и отпремљени у Србију: Плавшић Дионисије, трговац са породицом, браћа Пловић Јосо, Гојко и Угљеша трговци са породицама, Ђукојевић[112] Мирко банковни чиновник са породицом, Попић Миле трговац са породицом, Попић Тарса трговкиња, Митровић Алекса трговац са породицом, Илић Вељко трговац са породицом и Арнаутовић Тодор сви из Високог, затим: Кувач Новица земљорадник из Топузова Поља са породицом, Божић Риста земљорадник из Подлугова са породицом, Радић Ђурђа са дететом из Влахиње, Вуковић Ристо пензионер из Подлугова, те још неки други, чијих се имена не сећам.

Једног дана у месецу септембру 1941 године дошли су усташе из Високог у село Калотић, општине Мокроношке, и то Омер Далија, Вилаловић Расим, Хаџибајиновић Галиб и Стјепо којему не знам презимена. Прва тројица усташе су Муслимани, а потоњи је Хрват. Они су у том селу најпре обавили претрес код Цвијетића Душана земљорадника тражећи тобож оружје. Када код њега нису пронашли никаквог оружја, тукли су га а затим му наредили, да их

[108] Бухарац.
[109] Куле Бањер.
[110] Мирко.
[111] Бухарац Вито.
[112] Вукојевић.

наизменице на себи носи најпре у село Мауровићи, а одатле у село Радовље. Цвијетић је ово усташко наређење морао извршити, па су тај дан усташе наизменице на њему јахали и он их је тако на себи морао носити из својега села у наведена села. После тога наредили су му усташе, да се сутрадан са своја два брата пријави у Високом у усташком стану. Браћа Цвијетићи су се пријавили, али су их усташе дочекали пред усташким станом и казали им да се не требају пријављивати, већ да могу ићи кући.

Једнога дана у месецу новембру 1941 године дошао је из Загреба у Високо један усташки повереник, којему не знам име. Он је заједно са једним фратром из Високог, коме такођер незнам име, посетио Митровића Јосу, учитеља, Васиљевића Мију трговца из Дабића, Ристу ћебаџију и наговорио их, да пређу на римо-католичку веру, те да за прелаз наговоре и остале Србе да пређу на римокатоличку веру, али су Срби то одбили.

Српско-православне цркве у срезу Високом нису срушене, већ су само затворене и запечаћене.

После тога Срби су у срезу Високом били углавном мирни све до 16 априла 1942 године, када су усташе поновно извршили хапшење и одвођене Срба.

На 16 априла 1942 године дошли су у Високо усташе из Сарајева појачани са полицијским агентима сарајевске полиције, те су уз потпору усташа и жандармерије из Високог извршили хапшење Срба овај пут и неких Муслимана. Тада сам и ја поновно ухапшен. Осим мене ухапшени су још: Филиповић Владо учитељ, Радић Витомир ђак гимназије, Жалица Рајко ђак гимназије, Попић Симо, ђак гимназије, Мандић Милош ђак гимназије, Манојловић Миладин ћебаџија и његова жена Драгиња, Дабић Милена домаћица Шербић Анђелија[113], домаћица сви из Високог, те Гргић Никола земљорадник из Блажуја општине Хаџић. Овај пут су с нама ухапшени и 24 Муслимана из Високог. Исти дан повезали су нас жицом за руке – два по два – и отпремили у Сарајево. У Сарајеву смо преслушани код полиције. Мене су скривили, да сам у у независној држави Хрватској сакупљао новчане прилоге за сиромашне српске породице. Остали Срби, те Муслимани окривљени су да су имали везе са партизанима у шуми.

Из затвора у Сарајеву пуштено је кући 12 Муслимана, а од Срба Шербић Анђелија.

[113] Антонија.

Док смо се ми још налазили у полицијском затвору у Сарајеву доведена је из Нашица једна група од 26 Муслимана, 5 Срба и 2 Хрвата. У овој групи било је измешано мушких и женских. Из ове групе пуштено је из Сарајева њих 19 својим кућама, а остали су задржани у Сарајеву и после с нама отпремљени у Јасеновац. Исто тако дотерана је у Сарајево једна група од 34 мушкараца. У овој групи било је Срба, Хрвата и Муслимана из неких места у Босни. Из ове групе пуштено је 9 кућама, а остали су задржани и после с нама отпремљени у логор у Јасеновац.

На 19 маја 1942 године одпремљени смо у логор у Јасеновац. Тамо су нам усташе код доласка одузели сав новац, рубље, прибор за пушење и уопште све, што смо код себе имали.

Прву вече упали су усташе у бараку, у којој смо били смештени и извели из бараке 3 Србина и 2 Муслимана, које су пред бараком страховито тукли тобож ради тога, јер да су се спремали на бегство. Међутим о бегству није могло бити ни говора.

У логору у Јасеновцу били смо свега 10 дана. За то време смо чули од других заточеника, који су тамо дуље времена били, да су усташе у логору у Јасеновцу убили врло много Срба. У новије време доводе се у Јасеновац жене и децу и тамо их убијају, а њихове лешеве пале и у цигларској пећи.

Други дан по нашем доласку у Јасеновац, а то је могло бити на 13 маја 1942 године видели смо, како сукља дим из циглане, а истодобно је отуда допирао у велики смрад. Осећали смо сви по смраду, да се пале људски лешеви. Тада нам је у поверењу казао један Јевреjин заточеник који врши дужност гробара у логору и који суделује код паљења лешева, да је тај дан спаљено 40 дечијих лешева, и то српске деце.

На 18 маја 1942 године отпремљен сам у групи од 500 заточеника из Јасеновца у Земун, ту сам остао до 27 маја 1942 године, када сам преведен у Београд.

Нарочито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Топчагић Мустафа геометар, Иловача[114] фратар фрањевац из Високог који је био духовни потстрекач свих прогона Срба, Струјић Иван хотелијер, Матараџија Шевко трговац, Матараџија Рефик трговац, Матараџија Авдо трговац, Матараџија Авдо поткивач коња, Филиповић Фрањо пензионер Турба Мијо ковач, Турба Перо ковач, Каравдић Рагиб трговац Брежић Салом трговац, браћа Николићи

[114] Борис.

Јосо, Антон, Мато и Рено трговци, Дуспер Антон гостионичар, Томичић Виктор порески чиновник. Граб Руди лимар, Пиљо Разид гостионичар, Пиљо Муниб конобар, Бједић Салко кафеџија, Божо којему не знам презимена, али знам да је родом из Бугојна и да је по занимању ткалац вреће и Бегтан Рефик ашчија, сви из Високог.

Више ништа ми није познато, а на исказано и прочитано могу се заклети.

ЂУРКОВИЋ СИМО, стар 36 година, син пок.[ојног] Максима и Савке рођене Марић, православне вере, рођен у Доњој Трнави, среза бјељинског[115] инжињер хемије у жељезари у Зеници где је и ухапшен, допраћен из логора Јасеновца, те изјави:

Слом Југославије затекао ме је у Зеници где сам био намештен као чиновник жељезаре, и све до 29 јула 1941 године био сам на миру несметан у своме раду и ненадајући се хапшењу обзиром на уверавања и изјаве меродавних фактора у дирекцији жељезаре у Сарајеву.

Ненадано 29 јула 1941 године ухапшен сам на раду у канцеларији по жандармерији и спроведен среском начелству у Зеници, где сам непреслушан остао у затвору до сутра дан, а тада сам полицијски спроведен у Сарајево и предан сарајевској управи полиције. Овде сам остао 3 дана и за ово време нисам призиван ради саслушања, а по томе упућен сам са једним транспортом од 10 Срба и 4 Јевреја из Сарајева у Госпић у казниону. Са мном од Срба у овом транспорту били су: браћа Ђорђе и Никола Пикула, и то Никола трговац у Трнову код Сарајева и Ђорђе који је био као добровољац по слому Југославије избегао са своје добровољачке земље у Бачкој у Сарајево.

Транспорт којим сам ишао до Госпића спроводила су два редара градске полиције, два жандарма и два полицијска агента. Путовали смо у трећој класи особног воза у једном вагону специјално резервисаним за овај транспорт. У Госпић смо стигли рано ујутро 4 августа и одмах предани у казниону Окружног суда. Ту смо остављени у дворишту казнионе и сутра дан ујутро извршен је над нама свима претрес те су нам одузели све ствари осим новца. Нарочито су покупили ножеве налив пера и друге ситнице. Овде смо затекли једну већу групу Срба сељака из околине Јајца а исто тако и групе

[115] Бијељинског.

Срба интернираца из Бјељине[116], Тузле, Вишеграда и т.[ако]д.[аље]. Појединци из ових група доведени су из логора у Копривици. Затекао сам ту трговца Никифора Васиљевића, браћу Марковића, Др. Перу Тодоровића, лекаре све из Тузле, из Пурачића браћу Јову и Данила Благовића, Уроша Станковића, Недељка Деспотовића и још неколицину из Пурачића из Бјељине Љубојевића Васка поседника, Богдановића Ђоку поседника, браћу и рођаке Чолаковиће, Бојаковић Милоша трговца, Станковића Емилијана трговца и сестрића му Васића Илију из Јањина и још многе друге чијих се имена сада не могу сетити. Из Бјељине[117] било је ту око 60 Бјељињаца[118], те око 400 до 500 сељака из бјељинског[119] среза.

Већ првог дана како сам дошао у Госпићску казниону био сам сведоком усташког терора у овом логору. Усташе су из дворишта казнионе у којем је било око 800 људи одводили сваког часа поједине заточенике у затворске собе и ћелије и тамо их мучили и убијали или како рече један усташа, „вежбали се у гађању". Једнога од ових одведених којега нису убили, вратили су натраг у двориште, али пред нашим очима на излазу у двориште убио га је један метком у потиљак главе иза леђа усташа Мимица, којему име не знам. Одмах код улаза са улице у казнионичко двориште постављен је био један митраљез уперен према средини дворишта и усташе су се стално врзмали око тога митраљеза претећи нам да ће нас све побити, ако се који макне. Још првога дана по доласку дошао је до нас управник казнионе и саопштио нам да ћемо за три дана; ићи својим кућама.

Међутим другога дана по доласку у Госпић размештени смо из дворишта у затворске собе. Одмах је настала трговина, јер су нам усташе нудили на продају све могуће животне намирнице као и духан знају да имамо при себи доста новаца. Ова трговина у стварима је била пљачка јер су усташе најскупље продавали сваку ствар, коју смо хтели купити. Тако је то потрајало 15 дана и мене са мојом групом није нико призвао било ради саслушања, а нити су нас куда упућивали, што нас је све чудило јер су свакога дана долазили транспорти нових интернираца и исто тако транспорти и транспорти који су доцније стигли од транспорта којим сам ја дошао били су одмах упућивани у разне личке логоре, као Јадовно, Ошта-

[116] Бијељине.
[117] Бијељине.
[118] Бијељинаца.
[119] Бијељинског.

рије, и тд. као и на оток Паг, а то у ствари и нису били логори него места одређена за „ликвидирање“ Срба.

Међутим након 15 дана ипак су у моју групу одредили за транспорт на Велебит. Скинути смо у двориште и већ повезани били све два и два у ланце, када је одједном дошло наређење да се одустаје од даљега слања транспората за Велебит и то услед доласка талијанске војске у Лику. Одмах су нам скинули ланце с руку, стрпали у камионе и пребацили на жељ.[езничку] станицу у Госпићу, где су нас стрпали у теретне вагоне и то у сваки вагон по 80 људи. Образован је тако транспорт од око 3 хиљаде Срба згруваних у 13 вагона, и ова композиција кренула је у Јастребарско. Пут до Јастребарског био је страшан, јер су вагони били претрпани и у вагонима смо се формално гушили од врућине и смрада. Воде нисмо смели тражити и док смо стигли до Јастребарског умрло је од жеђи 12 људи. По доласку у Јастребарско оставили су ове мртваце у вагонима и кад смо следећег дана из Јастребарског продужили истом композицијом теретног воза пут за Јасеновац избацили су ових 12 мртваца из воза. Који су људи били међу овима мртвим људима и одакле не знам, јер у вагону у којем сам се ја налазио није се десио ни један смртни случај.

Иза нас у Госпићу у казниони остало је још око 120 Срба и то већином угледнијих Срба грађана из Сарајева, Тузле, Пурачића и њих су такође из Госпића упутили за Јастребарско где су остали до 12 септембра и тада су упућени у Јасеновац.

Транспорт којим сам ја ишао стигао је у Јасеновац 21 августа праћен по усташама. Ту смо предани усташкој управи логора и били смо први заточеници у Јасеновачком логору. Било нас је око 900 све самих Срба. У то време налазили су се у логору три нове бараке у које смо смештени. Но истога дана дошао је за нама из Јастребарског и један транспорт Јевреја са Сланог, који су Јевреји дошли као већ организовани логор, па су у Јасеновцу по наређењу усташа преузели унутрашњу организацију логора на челу са својим логорником.

По уласку у логор извршена је над нама потпуна преметачина и одузет нам је сав новац, и накит као прстење и т.[ако]д.[аље] под претњом да ће сваки бити онај стрељан, ако се код њега нађе новца или ако било што прикрије.

Првих 4 до 5 дана провели смо у баракама и за то време нисмо уопште добили хране тако да су људи од глади падали у несвест.

Усташки функционери у логору рекли су нам да храна у логор још није стигла и да се чека на неко одобрење кредита за издржавање јасеновачког логора. Од Јевреја интернираца били смо потпуно одељени.

Трећег дана по доласку у логор успело је четворици Срба заточеника да побегну из логора и срећом то бегство није изазвало никакве теже последице за нас остале, па усташки „дужносници" рекли су нам да ће у будуће стрељати нас 10, 20 па и 100 ако се понови још који случај бегства.

Петога дана појавио се међу нама први пут Поглавников повереник за све логоре у Хрватској (званичка титула) Лубурић Вјекослав по рођењу Херцеговац, раније чиновник окружног уреда у Мостару и одржао нам говор рекавши нам да ћемо као интернирци провести у Јасеновцу на радовима на подизању насипа неколико недеља а после тога да ћемо бити пуштени кућама. После тога је наредио да се одвоје сељаци на једну страну од грађана и од прилике две трећине нас су били сељаци који су се одвојили, њих око 600. Одмах су ове људе формирали у две партије и одвели из логора у непознатом правцу, те за њих касније нисмо ништа могли сазнати где су и шта је с њима. Ипак смо чули са разних страна да су ови људи одведени у Слав.[онску] Пожегу и тамо сви убијени. Пошто је доиста 26 августа 1941 године у Слав.[онској] Пожеги извршено „ликвидирање" неколико стотина Срба интернираца сељака, није искључено да су то били они наши другови интернирци из Јасеновачког логора, јер се временски поклапа одлазак сељака интернираца из јасеновачког логора са извршеним убијањима у логору у Слав.[онској] Пожеги.

По одласку ових сељака упућени смо ми грађани на рад на Лоњском насипу крај Струга, рукавца Саве. Почели су нам тада давати и нешто бољу храну, а ми надајући се да ћемо по обећану повјереника Лубурића, бити по свршеном послу пуштени својим кућама радили смо с вољом и залагањем. За време ових радова на лоњском насипу посетио нас је једнога дана и Еуген Кватерник, шеф усташког редарства, син војсковође Славка Кватерника, па нам је и он обећао да ћемо по свршеном раду на насипу бити пуштени кућама.

За време ових радова били смо и филмовани и како смо чули биоскопској публици саопштено је преко платна да су то Срби, који су побегли са четничко-комунистичког насиља а којима су хрватске власти дале уточишта и хлеба те сада марљиво раде на обнови Хрватске.

У месецу септембру издвојили су од нас занатлије који су распоређени на рад на Бачићеву циглану у лончару, пилану и циглану и ту је заметак и основ логору Јасеновац III у који смо и ми касније смештени након ликвидације логора Јасеновац II.

Концем септембра успело је двојици Срба побећи из логора и то Мраковић Бранку, столару из Травника и Поповић Љуби, столару из Тузле који су са једним усташом отишли у једну оближњу шуму да сасеку неколико дрвета из којих би се направили мањеви за радове на насипу. Последица тога убиства, била је у томе да су пописани сви они који су се у тај мах затекли унутар логора т.ј. оног дела логора ограђеног жицом и списак ових пописаних људи послан је усташком табору у село Јасеновац, па је табор у списку пописаних подцртао имена 26 интернираних Срба, који су одмах стављени у усташки затвор где су држани 4 дана, а после тога су их све повезали ланцима и одвели у правцу једне оближње шуме. Кратко време иза тога чули су се пуцњи из пушака, а то је значило да су сви ови људи побијени. У овој партији побијених налазили су се Др. Перо Тодоровић лекар из Тузле, Јово Саблић трговац из Суње, Берић син трговца Берића Саве из Слав.[онског] Брода, Беланчић Душан полицијски пристав из Високог, браћа Пикуле из Сарајева, Марковић Бошко бивши народни посланик из Власенице. Других се сада поименично не могу сетити, а и радио сам у то време на насипу. То је уосталом била и срећа за мене као и за све остале који се нисмо приликом пописивања налазили унутар логора, јер би многе од нас захватило ово прво „ликвидирање“ у јасеновачком логору.

Услед рада на насипу и слабе хране почело је већ почетком октобра умирати 5-6 људи дневно. Око 10 октобра настале су прве кише па је услед подводног земљишта прекинут даљи рад на Лоњском насипу, а нас су пребацили са прављења лоњског насипа на прављење једног новог насипа који би имао да штити логор Јасеновац II.

У међувремену пристизавале су у логор мање партије Срба заточеника. Долазили су углавном транспорти са Јеврејима, а од Срба дошао је један транспорт Херцеговаца, њих око 70 као и она заостала партија од 120 Срба из Јастребарског. Ови су попуњавали празнине у првој партији с којом сам ја стигао и која је већ била проређена тако да нас из те прве партије није било више од 50.

Логор Јасеновац III био је смештен на Бачићевој циглани недалеко жељ.[езничке] пруге Суња-Новска. Овде смо на подизању

логора радили под неиздрживим околностима ради сталних киша тако да је проценат умирања био све већи, а и поступак према нама од стране усташа све је већма погоршаван. Људи су на раду тучени и убијани, а једном приликом и сам повереник Лубурић опалио је из револвера према једној групи која је радила и једнога Србина интернирца ранила. С нама су на овоме послу радили и Јевреји, али је према Србима примењиван далеко гори поступак и Србе су и више тукли и више гонили на рад него Јевреје. Било је за време рада случајева да су усташе изнемогле и потпуно исцрпљене од посла убијали на лицу места.

Болница уопште није постојала. Тешко болеснима давали су логорски лекари поштеду и ови су болесници остајали у баракама. Лекари су били Јевреји интернирци, а од Срба једини медицинар Перенчевић Паја из Сремских Карловаца којега су сви звали доктором.

10 новембра дошла је поплава у логор у Јасеновац II тако да је 13 новембра упућена је једна партија заточеника од 250 људи за Крапје, где је привремено импровизиран логор, а од осталих 200 заточеника пробрано их је 80, 14 новембра у логор Јасеновац III док их је 120 остало у логор Јасеновац II да руше бараке.

Ових 280 заточеника Срба упућених за Крапје побијено је, и то све до једнога „ликвидираних". Већ на њиховом од логора за Крапју у месецу децембру побијени су од ове партије и сви остали.

Ми који смо дошли у логор Јасеновац остали смо поштеђени осим неколицине, док код оних 120 заточеника у логору Јасеновац II побијени су сви осим двадесеторице, који су дошли к нама у логор Јасеновац III.

Међу одведенима и ликвидиранима у логору Крапју налазили су се међу усташама: Текић Гавро судија, Богдановић Јово трговац, Тејић Мика кафеџија са синовима Ацом и Божом, браћа Богољуб и Обрад Боснић, Панић Тодор кафеџија, Остојић Мика кафеџија, Милошевић Јово приватни намештеник Бошковић Јоцо судски чиновник, Стојисављевић Стево жанд.[армеријски] наредник у пензији сви из Бјељине[120], а из Високог Беатовић Спасоје и Челик Никола из Сарајева. Имена других убијених Срба сада се не могу сетити.

Од оних 120 Срба заточеника који су остали ради рушења барака у логору Јасеновац II побијено је 100, а знам да су међу њима

[120] Бијељине.

побијени браћа Трифковић из Добоја. После ових свих ликвидирања било нас је у логору Јасеновац III тада једино м логору, још око 100 људи, заједно са оних 20 из логора Јасеновац II.

Прве ноћи кад смо били пребачени у логор Јасеновац III преноћили смо под једном шупом у Бачићевој циглани и онако прозебли, промрзнути и мокри остали смо изложени снегу и ветру, јер је шупа била отворена.

Чували су нас усташе и ниједан преко ноћи није смео ни да макне, а свакога онога који би се макар мало телом покренуо сместа или покушао да испружи ноге или учини какав покрет руком немилосрдно су га убијали и ударали на лицу места. Тако је те прве ноћи у логору Јасеновац III убијено 5 Срба заточеника под овом шупом. Напомињем подједно да је одмах приликом доласка у логор Јасеновац III на самој капији куда се улази у логор убијено њих неколицина болесних који су били довежени колима.

Сутра ујутро распоређени смо на рад и то на плетењу жице око логора. Радили смо по блату до колена, а напољу је падао снег. Како није било доста барака становали смо у једној озиданој просторији, управо ходнику на циглани, који смо прозвали „тунел". Лежали смо на голој земљи без икакве простирке и покривача.

У то време пристижу поново у логор мање или веће групе Срба Тако је допраћено и 40 Срба из среза Бјељина[121] сељака, који су дотерани где су били пред неким покретним судом, на „рад" у Јасеновац. Кад су ови млади људи видели патње које их чекају згрозили су се и запрепастили над судбином која их чека, те њих седморица за време рада покушали су одмах првог дана побећи и неколицини од ових је то и успело, док их је неколико ухваћено и одмах на лицу места „ликвидирано".

Поводом тога сазван је збор свих Срба заточеника код тунела осим занатлија по радионицама и ту пред нашим очима усташе су поклали око 50 заточеника.

Од ових 40 Бјељинаца[122] допраћених из Загреба остало их је након клања на зборном месту свега 15 и њих су скинули до гола и одвели у затвор, где су их држали голе у затвору неколико дана, а затим и њих све до једнога побили.

Један од важних радова у логору за заточенике био је и рад на копању рупа за побијене и умрле као и на укапању и сахрањивању

[121] Бијељинског.
[122] Бијељинаца.

мртвих. Постојала је и радна партија гробара са „групником“ на челу, који су копали јаме, носили мртваце и затрпавали их. Ови гробари били су Срби и Јевреји, на челу им је био као вођа групе „групник“ Данон[123], Јеврејин из Сарајева, иначе по занимању геометар.

Најгори месеци за заточенике били су новембар, децембар и јануар. У овим месецима људи су убијани без разлике и на самом раду из чиста мира. Тада и транспорти који су стизали за логор нису више читави улазили унутар логора, него су већ на улазу у логор усташе убијали или клали ножевима добар проценат пристигнулих. Тако је партија заточеника из Слав.[онске] Пожеге од 60 људи сва побијена, у дворишту Бачићеве циглане пред самом канцеларијом логора. Наравно, да се није могло сазнати који су људи били у овој партији. У то време стигла је из Карловаца једна велика партија од 160-180 људи, који су убрзо сви осим двојице „ликвидирани“ и то остали су на животу: Вујо Воркапић обућар и Огризовић Ђуро трговачки помоћник. Знам да су из карловачке групе убијени: Мудринићи отац и син. Како су људи стално гоњени на рад, а исхрана је била више него бедна број изнемоглих и болесних све је већма растао, тако да је поред усташког убијања сваки дан умирало по 10-15 људи.

Дана 24 децембра на католички Бадњак дошао је транспорт Срба интернираца из Сарајева, њих око 60, међу њима Прњатовић Војо[124], Ерић Војо и Ружић Ђорђе сви из Сарајева. Ова партија при улазу је сретно прошла. Међутим 2 јануара побијени су из ове партије мање више сви односно поклани у баракама.

Дана 25 децембра на сам католички Божић стигла је партија од 72 Србина из Пакраца. Њих је тада одмах убијено 27, а убијање је вршио углавном или клао ножем сам заповедник логора усташки поручник Љубомир Милош, сестрић Лубурића Вјекослава, повереника свих логора у Хрватској.

Црни дани за Србе заточенике су били 1, 2 и 3 јануар 1942 године. Првог јануара је одведено из бараке на т.[ако]зв.[ане] „рупе“ 66 Срба, где су их све побили маљевима и у „рупе“ затрпали, а сутра дан 2 јануара поклали су усташе и убили у једној бараци где су се налазили болесни и изнемогли око 40 до 50 људи, док су их 136 одвели на „рупе“ и ту их све побили маљевима. Тада је страдала и једна споменута група из Сарајева која је стигла у логор 24 децем-

[123] Мориц.
[124] Војислав.

бра 1941 године а у којој је био и Прњатовић Војо, Ерић Војо и Ружић Ђорђе сви из Сарајева док се других по имену не сећам.

Трећег јануара 1942 године дошао је међу нас заточенике повереник Лубурић и лично издвојио на страну све осим занатлија и то идући од једнога до другога и питајући свакога појединога шта је но занимању. Сви они који нису били или нису изјавили да нису занатлије стрпани су у камионе и одведени у логор Јасеновац II и ту су сви побијени.

Значајно је споменути да су усташе у месецу јануару преко смрзнуте Саве прелазили у Босну и оданде из опљачканих српских села доносили доста плена, нарочито много стоке, хране и разноразних живежних намирница и сву храну сместили у две просторије велике, које су биле дупке пуне сувога меса сланине масти и т.[ако]д.[аље] Заточеници изгладнели све су то видели и по који од њих нису се могли уздржати и у погодном моменту искористили су прилику кад није било у близини усташа на стражи те по који комад сувога меса украли из просторија где је месо било остављено. Међутим су усташе за ову крађу сазнали и све ове несретнике убили на лицу места. У овом убијању учествовао је и сам заповедник логора Љубо Милош, који је убијао из револвера или клао ножем несретне гладне заточенике, а уз њега секундирали су му у овоме клању и друге усташе.

У месецу јануару по највећој зими морали смо склапати нове бараке. Температура је била до минус 26 испод нуле и преко целог дана остајало се на раду напољу, па и за време ручка. При подизању ових барака, а нарочито при постављању плота страдало је такође доста заточеника, које су усташе већ изнемогле и промрзнуте убијали на лицу места при самом раду.

У јануару стигла је једна партија Срба сељака из околине Сарајева, њих око 50, а они су одмах директно одведени на „рупе“ и сви побијени маљевима. Судећи по њиховој ношњи и цепаним чалмама око главе били су то сељаци негда од Пала.

Пред крај јануара проширио се глас о доласку једне интернационалне комисије, која би имала на лицу места да установи стање заточеника у Јасеновачком логору. Тим поводом на неколико дана пред долазак комисије сазвао је повереник Лубурић све „групнике“ на састанак и изјавио групницима, да ће логор посетити неки „његови пријатељи“ из Немачке те од њих затражио да учине све за времена да логор пре доласка комисије да буде са свим својим рад-

ним отсецима у реду. У првом реду имало се довести у ред спољње уређење логора: чишћење логорског круга, барака, подизање једне бараке за трпезарију, као и подизање једне централне кухиње, те уређење болнице са амбулантом.

Сва радна оделења имала су на дан доласка комисије да раде пуном паром, па су тако и она радна оделења као на пр.[имер] пилана, која уопште није радила, поново прорадила. Свим заточеницима наређено је да се пред чланове комисије хитро и жустро крећу, да би оставили утисак свежине и да су добро храњени, уопште узевши, да комисија стекне уверење да је Јасеновачки логор радни логор, а не мучилиште.

Као доказ добре организације у вођењу евиденције о заточеницима добили су заточеници траке и бројеве, а на брзу руку сређена је картотека за заточенике и спискови. Срби су добили плаве траке, као знак четништва, Јевреји жуте траке, а Хрвати и Муслимани црвене, јер су њих све окатегорисали као комунисте иако то у ствари није било тако.

Сви заточеници добили су упуства какве ће одговоре давати комисији ако би били о чему питани. Сваки заточеник морао је рећи број под којим се води и који му је исписан на траци на руци, а све податке о њему даће канцеларија логора. Да би иронија и камуфлажа била још већа пред комисијом уведено је у две бараке као и у централну кухињу електрично осветлење.

Сваки заточеник морао је бити чист, умиван обријан, у чистом вешу и најбољем оделу. На 5 дана пред долазак комисије храна је толико и побољшана, да смо имали јести колико год смо хтели и то меса тако, да уопште нисмо били у стању појести онолико колико нам је давано.

Пошто се у логору у то време налазио велики број болесних у две бараке и т.[ако]зв.[аној] амбуланти, то су сви болесници заточеници једноставно „ликвидирани“ и брисани са списка. Поубијано их је тада најмање око 120. Да би болници дао се ипак стварни болнички изглед импровизирана је у дотадашњој амбуланти, једна болница са 15 кревета и у њу су стављени потпуно здрави заточеници. Импровизирана је и операциона сала, а комисији је имао давати обавести о стању болесних лекара Др. Лајндерфер[125], Јеврej заточеник.

Уочи доласка комисије старије и изнемогле заточенике њих око 120, одвели су у село Јасеновац, у т.[ако]зв.[ани] логор Јасено-

[125] Леимдорфер Густав.

вац IV[126]. У крвничком раду усташа ово је чак један светлији моменат, јер по уобичајеној пракси очекивано се је да ће и ови стари и изнемогли заточеници бити ликвидирани.

Пред сам долазак комисије повереник Лубурић сазвао је све „групнике“ и између осталога рекао им: „Ви стари заточеници много сте видили и много знате. Чињене су погрешке и с ваше и с наша стране. Желим да логор буде у реду иначе ћу га ликвидирати. Што су ове његове речи значиле, и шта је значило „логор ликвидирати“ било је нама свима сувише јасно. Сем тога Лубурић је дао појединим „групницима“ техничке упуте и како имају да раде у радионицама у лончари, циглани, пилани, економији и т.[ако]д.[аље] како би комисија добила збиља утисак да је Јасеновачки логор радни логор.

Бројно стање заточеника на дан доласка комисије износило је 1.450 људи, а од тога 250 Срба, а остало Јевреји. Међутим Хрвата и Муслимана није у тај мах ни било, јер су сви они одведени још у другој половици децембра, њих око 300 у Стару Градишку. Од Хрвата и Муслимана налазили су се у логору само поједини занатлије, а били су обележени са црвеним тракама на руци.

Комисија се задржала у логору и прегледавању разних просторија у радионицама и баракама око 2 сата и прошла је углавном кроз оне просторије за становање и радионице кроз које их је провела управа логора. У овој комисији било је око 30 људи.

По одласку комисије настало је нешто боље стање у логору а то се видело и по држању самог повереника Лубурића. Он је очито био задовољан са резултатом „комисијског прегледа“ али није нама усмено изразио то своје задовољство.

Одмах сутрадан по доласку комисије узети су од 13 Срба заточеника подаци ради пуштања на слободу, али тек 26 фебруара ослобођени су од рада и добили побољшање хране. Дана 30 марта ова тринајесторица Срба одведени су из логора и упућени у Београд.

У месецима фебруар и март стизали су и даље транспорти Срба из разних крајева, али се не могу сетити и навести одакле све. Биле су то све мање групе, углавном Срба и по нешто Јевреја. Март месец је важан због тога што тада настаје нови систем „ликвидирања“ а то је спаљивање убијених у циглани. Тако је концем фебруара доведена преко залеђене Саве група од 50 жена и деце у Јасеновац

[126] Кожара.

и стављена у затвор 7-8 дана, и одведена натраг преко и тамо вероватно ликвидирана. Међу овим женскима било је доста врло лепих девојака и колико сам могао лично приметити из прикрајка усташе су се дуго времене задржавале у једној просторији где су све женске биле смештене, а може се као највероватније претпоставити да су их усташе изводили ноћу и над њима вршили насилну обљубу.

Концем марта појавила се опет поплава у логору Јасеновац III и поново се форсираним радом имао подићи још један попречни насип При подизању тога насипа опет је настало кундачење заточеника. Радило се непрекидно и по дану и по ноћи. Међутим надолазак воде био је толики да је вода провалила насип, и како су заточеници били већ потпуно исцрпљени од рада довели су усташе Србе сељаке из Јасеновца који су место заточеника наставили са радом на насипу. Како је вода унаточ томе продрла у логор и поплавила бараке за становање тако да није било места за заточенике, приступило се опет „ликвидирању". Том приликом убијено је а потом спаљено око 120 заточеника Срба и Јевреја. Услед поплаве логора један део Срба и Јевреја одведен је у Стару Градишку а преостали су смештени на узвишенијем земљишту и у шупе на циглани и у радионице.

После десетак дана када се вода повукла, враћени смо у бараке.

У априлу све више и више долазили су и довођени су по усташама на камионима транспорти и групе жена и деце. Како смо чули доведени су из Ђаковачког логора и из Старе Градишке. Све групе ових жена и деце смештени су у т.[ако]зв.[ани] тунел на циглани у партијама од по 20 особа након убијања у гвозденим полугама бачене су у пећ и спаљиване. Морам напоменути да ми заточеници нисмо могли нити смели ишта знати о томе кога све и одакле довозе камионима, па поближе о спаљивању ових жена и деце не могу ништа навести осим напред што сам навео.

Од већих партија мушкараца која је допраћена у логор у месецу априлу била је партија Срба сељака из Грачанице и Градачца. Било их је ту око 180. Од тога је одмах одведено у „тунел" ради спаљивања њих око 60, и то одмах их је издвојено 40 пред канцеларијом логора, а 20 након цепљења /да ирониja буде већа такођер су гурнути за оних 40 у „тунел" и ту су сви спаљени.

У априлу је доведена једне партија Срба сељака од Тузле која је сва ликвидирана спаљивањем осим једног јединог сељака, по имену Илије Маричића, но који је међутим после неколико дана умро.

Са Кордуна је у другој половици априла доведено око 450 Срба сељака и 4 жене. Ова партија је преслушавана у логору од стране неких цивилних лица међу којима се налазио и шеф полиције из Карловаца Људе су при испитивању мучили усташе и полицијски агенти. Импутирало им се да су имали везе са партизанима у Петровој Гори. Ови заточеници са Кордуна били су из срезова Војнић, Вргин Мост и Карловац. Знам да је било и међу њима сељака из Горњег и Доњег Сјеничака, Тушиловића и других села на Кордуну.

Од ове партије њих најмање 60-70 „ликвидирано" је спаљивањем, остали су пробрани и одређени за рад у Немачку сем стараца и болесних. За то време од споменуте 4 жене које су стигле са овом партијом једна је полудила и усташе су је пустили да онако луда хода слободно по читавом логору.

У априлу су стигле и две партије Срба из среза Бјелинског, у свему око 100 људи, од којих је највећи део транспортован на рад.

У месецу априлу пада и ликвидирање села Илаке[127] у близини Јасеновца и то због тога што је у сеоској гостионици дошло до сукоба између усташа и домаћих сељака, којом приликом сељаци су убили тројицу усташа, а једног усташког часника ранили. Усташка реакција састојала се у томе, да су сви мушкарци Срби и све жене са децом одведене по усташама у непознатом правцу, За жене и децу говори се да су одведени у Стару Градишку, а једном делу мушких становника из села Илаке[128] успело је да побегну пред усташама преко Саве у Босну.

Надодајем, да су осим ових већих партија са заточеницима, који су стигли у Јасеновачки логор долазиле и мање групе заточеника из разних крајева. Тако на пр.[имер] из Липика, Пакраца и Загреба.

У априлу пристижу веће групе и то све у већем броју Хрвата и Муслимана, које више не издвајају као што је то било раније од Срба, него их стављају у заједничке бараке са Србима. Карактеристично је и то да ове Хрвате и не категоришу као комунисте него их подводе под исти режим под којим се налазе Срби и Јевреји. Међу Хрватима доведеним у Јасеновац у то време било је доста официра и војника домобранаца у униформи, па чак и усташа у униформи као усташких агената. Са ових униформисаних лица одмах су скидане униформе.

[127] Млаке.
[128] Млаке.

У месецу мају поред мањих група које су стигле у Јасеновачки логор дошла је и једна већа група из Нове Градишке, њих 76 углавном Срба и десетак Хрвата, као и партија иа Сарајева са 180 људи Срба, Хрвата и Муслимана, од којега је броја било половица Срба. Ова је група била врло мешовита по своме саставу, јер је у њој било поред интелектуалаца и доста занатлија и сељака. У овој партији налазио се инжињер Черни као и инж.[ењер] Стипетић из Сарајева, који су били Хрвати, а од Муслимана били су ту судија Мехмедагић и Ћалић члан сарајевског народног позоришта, сви из Сарајева. У овој партији било је и доста домобранаца, војника хрватске војске. Све ове партије као и мање одмах су се формирале и упућивале у Земун, и са овом партијом као и партијом Срба из Јасеновца пошли смо и нас неколицина старих заточеника и стигли смо у Земун 25 маја о-[ве]г.[одине].

Наводим сада неколико карактеристичних момената из јасеновачког логора, који илуструју прилике у томе логору, које су усташе звали „логором смрти", као и најважније усташке функције.

УСТАШЕ:

1/ Поглавников повереник за логоре у Хрватској био је споменути Вјекослав Лубурић, а његов заменик и један од најкрволочнијих био је Матковић[129], усташки поручник.

2/ Милош Љубомир, усташки поручник и управник односно заповедник свих логора у Хрватској, сестрић Лубурића Вјекослава.

3/ Лубурић звани „Брко"[130] стриц Лубурића Вјекослава, усташки заставник, управитељ логора у Јасеновцу.

4/ Инж. Пичили[131], усташки поручник, технички управник логора Јасеновац.

5/ усташки функционери: Којић[132] усташки поручник, једно време управитељ лончаре[133]. Заставници: Пујо од Бихаћа, Матковић[134], брат споменутог Матковића, Матијевић[135], Модрић[136], Ата-

[129] Ивица.
[130] Фрањо.
[131] Хинко.
[132] Жарко.
[133] Ланчаре.
[134] Љубо.
[135] Јосип – Јозо.
[136] Анте.

рац /један од најкрволочнијих/[137], Гашић[138], Којић и брат[139] напред поменутог Којића. У рангу заставника био је и неки Илија[140] звани „Татек". Додајем да су се у логору налазили раније још неки усташки официри, али су они из логора премештени. Један од најпристојнијих од њих био је усташки поручник Рогић[141].

Логору су биле додељене три сатније усташа, њих око 300, а били су размештени у селу Јасеновцу, одакле су долазили на службу сам логор.

Убијање мађевима вршили су усташе, а убијање гвозденим полугама пред спаљивање вршио је заставник Атарац и „Брко" Лубурић. Убијене Јевреје убацивали су у пећ заточеници Срби, а Србе Јевреји, а тако је то било и раније приликом затрпавања мртвих Срба и Јевреја у „рупе".

Мађем је ликвидирано заточенике својом руком чувени „Мујо" од Бихаћа.

СЛУЧАЈ ОТОНА ГАВРАНЧИЋА

Отон Гавранчић доведен је у логор почетком новембра из Загреба и послан у једну бараку међу Јевреје. Он је био осуђен да заврши живот у најтежим патњама, а казна је била што је морао ићи свако вече у „усташки затвор", који се састојао из оплетене жице под ведрим небом у логорском кругу. Жица је била оплетена са свих страна у округ а исто тако испреплетена и одозго у висини по прилици од 60 до 80 сантиметара, тако, да човек у жици стављен није могао усправно стајати, него је морао или клечати или чучати. Гавранчићу је наређено да имаде ићи у жицу свако вече са сумраком, а из жице излазити ујутро у сванућу. У време, кад је Гавранчић издржавао овај усташки затвор терен је био под водом у висини од 20 до 30 сентиметра и он је морао читаву ноћ провести у чучећем ставу у жици. Тако је издржао 5 дана узастопце, а шести дан ујутро некако је успео да се извуче из жице, где га је нашао без свести један кувар заточеник, који га је пошто је још била ноћ одвео у кухињу и ту га је повратио к свести, грејањем ногу у топлој води. Из кухиње је у зору одведен у бараку, али је истога дана сав исцрпљен у бараци умро.

[137] Анте.
[138] Јаков.
[139] Антон.
[140] Непознато презиме.
[141] Звонко.

Осим овога случаја било је још доста случајева, да су заточеници кажњавани стављањем у жицу, да у њој проведу по једну или две ноћи, а разлози за овакву казну били су рецимо, што појединi заточеник није на послу добро радио и слично посве ништавни разлози. Ова је жица постојала само у логору Јасеновац II.

КАКО ЉУБО МИЛОШ ЛИКВИДИРА

У крвничком убијању Срба истакнуо се изнад свих осталих управник логора Љубо Милош. Он је сам својом руком што побио из револвера што из кратког пушкомитраљеза или заклао ножем читаве групе Срба у исти мах поред бројних појединаца. Број по њему побијених Срба пење се на више стотина.

Један заточеник очевидац, чије име не могу споменути, причао ми је о Милошу овај случај.

У логор је била стигла једна група од 12 Срба, све младих људи. Како је Љубо Милош случајно пролазио поред канцеларије логора и спазио је ову групу тек стиглих заточеника и видећи где стоје у врсти један поред другог пришао им је и упитао: „Јесте ли Власи? Они су сви мраморком ћутали, стојећи усправно скрштених руку на прсима. Пришао је тада првоме од њих у врсти и упитао га: „Говори, јеси ли Влах? Кад му овај, није ништа одговорио тргнуо је махинално револвер из џепа и спрашио метак у груди овоме првоме заточенику. Пришао је тада другоме, трећему и осталима и као са првим свршио је са свима осталим. Ниједне речи они му нису одговорили и као од шале Љубо Милош их је „ликвидирао.“

И из других партија заточеника он је по доласку и при издвајању у логору сам ликвидирао десетине заточеника у појединим партијама, некада пиштољем, а некада малим усташким ножем.

Приликом бегства седморица од оних 40 доведених Срба заточеника Босанца који су у Јасеновац послани из Загреба где их је преки суд ослободио, после клања и убијања које је извршио сам Љубо Милош и рекао им „мајку вам влашку шта се и ви сви не буните да вас једном све ликвидирам“.

Он је био главни ликвидитер и оне 27-орице Срба из Пакраца, које је убио и заклао на Божић, што му није ништа сметало.

Он је својом руком убио судију Илића из Пакраца.

Поновило се то више пута, а равни су му били у томе и браћа Матковићи, усташки функционери и највећи крволоци у Јасеновачком логору.

СЛУЧАЈ ПЕТРА ЗРНИЋА ПРОФЕСОРА ИЗ БЕОГРАДА.

У месецу јануару пошао је из Београда са уредним пасошем за Сплит преко Загреба Петар Зрнић професор из Београда. У Сплиту му је живела жена Јелена, позната као уредница једног женског часописа у Београду. У Загребу је био међутим ухапшен скинут с воза по усташком редарству те спроведен у Јасеновачки логор.

По доласку у логор пријави се одмах управнику логора Милошу, рекавши му да је Србин који је живео у Београду, те да са путном исправом путује жени у Сплит, и да не види разлога зашто су њега ухапсили и довели у логор. Милош му је одговорио и рекао му да сачини једну молбу у којој ће све то навести на основу тога да затражи у молби да га пусте на слободу. Усташи су га тада довели у бараку у којој сам се ја налазио. Ту је пред нама заточеницима испричао свој случај и уједно саставио на две три стране молбу упућену на управу логора ради пуштања на слободу. После два сата проведена у нашој бараци однео је Милошу своју молбу и убрзо после тога видели смо да је отпраћен из Милошеве канцеларије у усташку стражару. Сутра дан нам је саопштено т.ј. мени који сам водио списак заточеника у својој бараци да га бришем из списка живих.

СРБИН СА „ДВА СРЦА“

У новембру или децембру доведен је с једном групом Срба у логор и један врло леп висок и снажан човек. Двојица усташа гледајући га повели су разговор, па један од њих рече другоме. Овај има сигурно два срца. Други му је на то одговорио да то не може бити, нашто овај први рече: „Уверићеш са да овај има два срца“ и тада је извадио свој усташки нож и с њиме је полако копкао по прсима овога човека све дотле док га није ножем повредио у срце и док овај снажан човек није пао мртав на земљу.

Наравно да је ова игра усташа била унапред договорена, јер им је сметало да виде овако здравог и снажног човека пред собом.

СЛУЧАЈ С АВДОМ ТРБОЊОМ

Некако у зими доведен је у логор и један Муслиман из Мостара по имену Авдо Трбоња и исти је стављен у бараку међу нас Србе заточенике. Случајно је прошао испред бараке повереник логора Лубурић Вјекослав, и Авдо кад га виђе одмах му је пришао као староме знанцу. И доиста се по свему видјело да се они добро познају,

јер је и њега Лубурић одмах препознао и с њим остао у разговору скоро пола сата. Авдо му се потужио због тога што је доведен у логор, а Лубурић му је рекао да дође у његову канцеларију па да ће нешто учинити за њега. Авдо је затим и отишао до логорске канцеларије али мало затим видели смо где га усташе воде у стражару. Сутра дан ујутро саопштено је да се Авдо Трбоња има брисати из евиденције. Важно је при томе оно што је нама у бараки Авдо Трбоња испричао за свога побратима Лубурића. За Лубурића је рекао да га познаје из Мостара где је Лубурић био год. 1934 намештен као чиновник у Окружном уреду, и тада због неких малверзација и злоупотреба с новцем отпуштен из службе. Како је Лубурићу по речима Авдиним предстојало хапшење одлучио је да оде у емиграцију и том приликом Авдо тако тврди, дао је свом пријатељу Лубурићу 7000 динара за пут. Како Авдо нама рече, Лубурића у емиграцију нису одвели никакви политички мотиви него бегство пред затвором због проневере у Окружном уреду.

За све добро што је Авдо учинио Лубурићу овај му је вратио тиме, што га је једноставно „ликвидирао".

ИСХРАНА У ЈАСЕНОВАЧКОМ ЛОГОРУ

У логору је исхрана заточеника била углавном лоша и испод сваке критике. Хлеба смо добивали и то нередовно у месецима септембру и октобру и то по шестицу, деветину или десетину хлеба тежине око 600 грама. Кроз месеце новембар, децембар, јануар, фебруар и март нисмо уопште примали хлеба, изузев занатлија који су се опћенито боље хранили од осталих заточеника. Но од половице децембра сви су у погледу хлеба били изједначени тако да ни занатлије нису примали више хлеба. Храна је била: редак пасуљ, крумпир, купус и сточна репа, некада мало зачињена с масти али углавном без икаквог зачина. То је био ручак а таква је била и вечера. Доручка или уопште није било, или нам је по некад давана прокувана топла вода. Крумпир смо добивали као чорбу или неољуштен куван, највише по три крумпира на једног човека. Пошто је крумпир преко зиме у траповима иструнуо или промрзнуо нису људи могли ни њега више да једу. У децембру и јануару добивали смо кисео купус. То је сасвим разумљиво довело до формалне глади и умирање од глади у логору и на стотине и стотине заточеника умрло је због овако слабе исхране. Како је стање с исхраном било види се по томе, што су људи по ђубришту тражили одпадке купу-

совог листа или љуске од крумпира и с тиме се хранили.

Међутим од месеца априла па на овамо почело се давати заточеницима дневно по 240 грама кукурузног хлеба.

Вода је била лоша и нездрава, тако да су људи добивали пролив.

БРОЈ „ЛИКВИДИРАНИХ СРБА“ У ЛОГОРУ:

Од месеца августа 1941 год.[ине] до средине маја 1942 год.[ине] убијено је или помрло у јасеновачком логору и то унутар самога логора што је ноторно и познато око 10-12 хиљада заточеника, а од тога две трећине Срба, дакле 8.000.

Ако се узме да је од овога броја т.ј. 8.000 око 40% умрло од глади и болести, онда се број убијених Срба унутар самога Јасеновачког логора креће између 5 и 6 хиљада.

Колико је пак Срба побијено изван логора и оних бројних партија и транспората који су упућивани у Јасеновац не зна се, али се сигурно зна да су многе партије и ушле у логор, али су одмах одређене право на „рупе“ и ту маљевима „ликвидиране“. Ваља напоменути да се с овим „ликвидиранима“ нису уопште водили никакви спискови, па је зато немогуће навести неку реалну цифру на овај начин побијених Срба. Канцеларија логора води спискове само оних заточеника, који су се налазили унутар логора и који нису одмах приликом доласка у логор „ликвидирани“.

СРБИ ЗАРОБЉЕНИЦИ У ЈАСЕНОВАЧКОМ ЛОГОРУ

Било је доста случајева да су Срби заробљеници, официри и војници по повратку из Немачке из заробљеништва ухапшени у Загребу и допремљени у Јасеновачки логор. Према овим заробљеницима поступало се као и са осталим заточеницима. Њих је до половине маја дошло укупно око 50, а међу њима налазила су се и два Србијанца. Судбина ових заточеника бивших заробљеника била је иста као осталих интернираца. Многи од њих су убијени, а многи умрли од изнемоглости и болести.

КАКО СЕ ИШЛО НА РАД

Приликом одлажења на рад усташе су заповедале да идемо трчећим кораком уз певање најувреднијих песама за Србе, као и: „Ој Србијо проклета жгадијо, да си знала не би ратовала, или „Павелићу живела ти рука, шти уби српског хајдука“, или „Александар у гробу се хлади, младом Пери сандучић се гради“.

МОЈ РАД У ЛОГОРУ

Од мога доласка у логор т.ј. од 21 августа до 11 децембра 1941 године радио сам са осталима на насипу, а по доласку у логор Јасеновац III радио сам на једној грађевини, а после постао сам писар који је водио списак Срба у логору. Све промене достављао сам у логорској канцеларији у којој су радили сами Јевреји и у којој се водила евиденција о целом логору као и картотека. Логорник шеф канцеларије био је Јеврејин Бруно Дијамантштајн, а доцније Винер Бернхајт[142]. Поред ове унутрашње канцеларије постојала је и усташка којој је био на челу управник логора Љубо Милош. Усташки табор налазио се у месту Јасеновцу и исти је водио усташки поручник Матковић. Овај усташки табор познат је и под именом Јасеновац I.

Дајем на крају следећи попис живих Срба који су на дан 17 маја 1942 године још остали у логору Јасеновац:

Мицић Слободан, Стјепановић Ристо, Радић Цвјетко, Лазић Симо, сви из Јање, среза Бјељина143, Петровић Бранко из Зјенице144, Ђорђевић Панто и Ђорђевић Перо из Какња, Поповић Стево, Милчић Михајло, Милетић Урош, Шитун Младен, Лубура Јово, Кусмук Дамјан, Војновић Бранко, Ћулук145 Душан, Мацановић Саво сви из Сарајева. Гаврић Милан, Митровић Исајло, оба из Тузле. Поповић Влајко, Станојловић Душан, браћа Ракићи сви из Зворника, Жужа Лука, Жужа Тодор и Станковић Ристо, сви из Градачца, Кнежевић Јово, Ђурић Нђо оба из Градачца, Дубљевић Радован, Макивић Милош, оба из Брезе, Огризовић Ђуро, Воркапић Вујо, оба из Карловаца, Тодоровић Ицо, Давидовић Милан оба из Подравске Слатине. Босанац Лаза из Грубишног Поља, Бановић Милан, из Прњавора, Ивановић Пера, Ивановић Ђорђе, Станковић Емилијан, Павић Тешо146, Кајмаковић Милан сви из Бјељине147. Орозовић Божидар из Добрлина148, Стефановић Светозар из Крчадина149, Кресојевић Обрад, Милинковић Лука из Боботе. Јалић150 Никола из Пакраца,

142 Бернхард – Ладислав.

143 Бијељина.

144 Зенице.

145 Ћулум.

146 У записнику сведочења Симе Ђурковића које се налази у зборнику *Јасеновачки логор* стоји: Бабић Тешо!

147 Бијељине.

148 Добрљина.

149 Крчедина.

150 Зјалић.

Катић Милош из Никшића, Циганович Милош и Гучевац Душан из Високог, Јанковић Жарко, Париповић Илија из Загреба.

На економији Феричанци код Нашица налазе се: Кајмаковић Милан, Бучевац Душан и Релић Милан бачвар из Слав.[онског] Брода. На економији Вејновића код Окучана налазе се: Богдановић Вукан из Приједора, Шиљкут Александар из Пазарића, Васић Илија из Јање као и Ђајић Никола за којега не знам одакле је.

Више ништа не бих имао казати, а на све напред наведено и прочитано ми могу се по потреби и заклети.

СЕРЈАНИЋ АДЕМ[151], трговац из Тузле, сада избеглица у Београду Бирчанинова улица број 17, стар 35 година, син Мехмеда и Фатиме рођ.[ене] Мехмедовић, ожењен, отац двоје деце, исказан избегличком легитимацијом број 117060, исказао је:

Ја сам рођен у Тузли. За време Југославије проживео сам с малим прекидима 14 година у Загребу, где сам се бавио трговином. Последње 2 године пред рат, провео сам у Новом Саду. Из Загреба у Нови Сад заправо сам побегао 1939 године т.ј. након оснутка бановине Хрватске, јер сам у Загребу био исувише познат, као политички експонент из противног политичког табора. Да бих се видело да сам доиста у Загребу био политички сумњив, наводим околност, да сам провео у затвору Окружног суда у Загребу у истражном затвору 4 месеца године 1932, јер сам био осумњичен, да сам припремао атентат на Др. Мила Будака, и да сам у том атентату учествовао. У Загребу сам осим тога био активан члан српског просветног друштва „Нови покрет“.

Рат између Немачке и Југославије затекао ме је у Новом Саду, односно непосредно пред сам рат мобилисан сам из Новог Сада, одакле сам отишао у Сарајево у болничку чету, где сам био магационер па ме је на том месту затекао и сам слом.

Након што сам демобилисан, вратио сам се у Тузлу к мојој мајци. Свега два дана у Тузли сам био на слободи. Пошто сам био истакнут као српски омладинац, међу првим грађанима у Тузли, ухапсили су ме усташе заједно са мојом женом. Код хапшења показали су ми потерницу из Загреба, која је била потписана по хрватском министру унутрашњих послова Артуковићу. Само хапшење надамном извршено је ноћу око 11 сати и то на врло груб начин. Чим сам се појавио на својим вратима, по позиву полицајца и уста-

[151] Адем.

ша, одмах ме је ударио кундаком један од њих по потиљку. Нису дозволили нити да се обучем, већ су онако у спаваћем вешу и мене и жену стрпали у ауто, а мене су осим тога још и везали. На самом поласку мој брат ми је добацио одело моје и моје жене у ауто тако, да сам тек у затвору тузланске полиције имао могућност да се обучем. Сем тога те исте ноћи су ме у затвору тукли. Другога дана пустили су на слободу моју жену, а ја сам и даље остао у затвору.

У затвору у Тузли, што на полицији, што код Окружног суда провео сам 14 дана. Одатле су ме транспортовали у Загреб где сам био затворен код Градске полиције. У то време у затвору градске полиције било је јако много затворених Срба. Међу осталима, сећам се добро, да су били затворени и то: српски митрополит загребачки Доситеј[152], Томо Максимовић[153] генерални директор фирме „Бата“ из Борова, Радовановић Жижа, сопственик жељезничке ресторације у Загребу, и др.

На загребачкој полицији страшно су тукли и мучили ухапшенике. Сећам се добро, да су усташе, полицајци и агенти загребачке полиције, као и једна женска - усташица која се нарочито истакла у мучењу Срба, стапали печатни восак и са врелим и горећим воском поливали руке једном послужитељу, односно портиру код српске митрополије у Загребу, коме не знам имена. Још дуго и дуго после тога овај исти човек лечио је своје руке, које су биле од воска формално испечене. Обично су ноћи извлачили из ћелија поједине људе на таван и тукли их кундацима па су и мене лично неколико пута изводили на таван и тукли ме. Једном приликом тукао ме је лично по злу гласу чувени усташа Мијо Бабић[154], који је доцније како сам чуо погинуо. Нарочито су мучили усташе у затвору загребачке полиције једног бившег жанд.[армеријског] каплара Србина из Лике, кога су усташе са бајонетима пробадали кроз мишице, у груди и на остала места, тако да је исти, а нарочито због тога, јер су га много и по глави тукли полудео и једнога дана одвели су га из затвора у лудачкој кошуљи, вероватно у болницу.

У затвору загребачке полиције, био сам 36 дана. Иза тога превезен сам у једној групи од 16 лица на даљни боравак у логор „Да-

[152] Немци су га ослободили и депортовали у Београд, умро је јануара 1945. године.

[153] Није разјашњено како је доспео у Београд; био на челу Комесаријата за пресељенике и избеглице.

[154] Мијо Бабић Ђовани био је први заповедник свих логора, наследио га је Вјекослав Макс Лубурић.

ницу“ крај Копривнице. У овоме логору за моје време било је преко 2.600 интернираца, већином Срба, виђенијих људи, православних свештеника из Босне, Лике, Кордуна и т.д. Сви ови људи у логору били су изврнути страшном мучењу. Православним свештеницима усташе су рукама чупали браде и то до последње длаке, тако да су после тога изгледали као обријани, наравно обливени крвљу по лицу. При томе су се они врло храбро држали, па док су им усташе, чупајући браду и псујући мајку српску питали да ли их боли, они су одговарали пркосно, да их ништа не боли. Многе друге неподобштине измишљали су усташе и вршили над Србима, нарочито над свештеницима, које су чак и на то натеривали да јавно и у присуству многих интернираца онанијају. Све нас у логору усташе су терали да обављамо разне послове. На послу су нас тукли и натеривали коње на нас. Нарочито је то радио син усташког логорника Немеца[155] коме не знам имена, но знадем да је из Копривнице. Ми смо морали чистити нужнике, копати јаме за нужнике, затрпавати шанчеве код Драве и код гробља, затим смо код појединих сељака обављали пољске послове, рибали патосе у собама, чистили круг и т.д. Пред мојим очима једног дана у самом кругу логора, питао је логорник Херман[156] који је дошао после Немеца, једног младића из Олова (у Босни) да ли је истина да је он опсовао матер Павелићу, па када је овај одговорио да то није истина, већ да је због тога лажно оптужен, логорник Херман испалио је на њега један револверски хитац, а осим тога његов заменик Хорват испалио је на тога младића два метка од чега је исти остао на месту мртав. Усташе су тог убијеног младића једноставно бацили у клозетску јаму. Једнога другог интернирца, жељезничара из Кордуна толико су усташе тукли у кругу логора са кундацима вилама и батинама, да је овај под тим ударцима издахнуо. У кругу логора налазила се једна барака, камо су усташе свакодневно одводили поједине интернирце те их тукли и мучили до изнемоглости, тако да је та барака због тога добила назив „барака смрти“. Сва ова разна мучења изводио је Немец логорник, Шајатовић[157] заповедник страже, Немецови синови[158], два брата Перадини, затим неки злогласни усташа из Копривнице звани „Брицо“. У ствари наведени усташе, који су сваком

[155] Мартина.
[156] Никола.
[157] Ђуро.
[158] Винко и Мартин.

злу у логору били иницијатори и зачетници, састављени су од чисто криминалних и патолошких типова. За пример навешћу случај млађег сина логорника Немеца. Овај је тип са нарочитом страшћу злостављао и мучио ухапшенике. Код тучњаве и злостављања појединих интерниираца, које су изводили он и његови људи, тај исти усташа знао се је гледајући призор, који му се пред очима отворио, сав трести и у најкритичнијем часу свога душевног узбуђења полуцирао је. Такове су људе наместили хрватске усташке власти, да врше насиља и терор над интернираним Србима у копривничком логору. Све страхоте и сатанске подвиге над интернираним Србима, није могуће ни описивати, па тешко може један нормалан човек да замисли сва средства, којима су се ови служили у мучењу Срба. Држим да овакове појаве нису могуће ни код многих животиња, а камоли код културних људи.

Данас 15 фебруара 1941 године[159] премештен сам са још двадесетак интернираца у логор Јасеновац. На саму станицу у Јасеновцу, када смо стигли возом, хтели су нас усташе све одмах поубијати, али нас је у томе спасао један усташа именом Стрелац[160].

У логору Јасеновац поновиле су се све ове страхоте које сам доживео у Копривници само много тежем и страшнијем облику. Осим тешких послова које смо тамо обављали, били смо изврнути у Јасеновцу свакодневним тучњавама и разним мучењима. Ноћу су обично упадали усташе у поједине бараке и ту су убијали, кога су год стигли. Усташе су људе убијали са ножевима кундацима, маљевима и секирама. Лешеве убијених људи испочетка су закапали одмах код клозета у једну велику рупу, где су убацивали велики број лешева и површно затрпали земљом, тако да се је на том месту јако осећао смрад од трулих лешева. Касније су убијене људе закапали мало даље више логора на рубу једне шуме. У колико мери су усташе у Јасеновцу убијали људе, најбоље ће се по томе видети што је стално било запослено на покапању лешева 70 до 80 гробара. Осим тога усташе су живе људе бацали у горућу пећ циглане и на тај начин их спаљивали. На самом послу код подизања насипа, ако је неко од интернираца клонуо и није био у стању даље радити, усташа који је чувао стражу, једноставно је таквог несретника великом тољагом премлатио.

[159] Нелогично је јер нешто касније казује да је 9. јануара 1942. године пребачен у Стару Градишку!

[160] Непознато име и презиме.

Заповедник логора Јасеновац био је неки Лубурић, коме не знам имена, а који је постављен од стране усташких власти повереником свих усташких логора у Хрватској. Све злочине у логору Јасеновац наређивао је Лубурић. Извршиоци његових наређења били су и то: Љубомир Милош усташки поручник родом из Загорја, затим неки Далматинац Матковић надаље као усташки заставник неки Мујо, Муслиман бивши кочијаш из Бихаћа. Ова четворица усташа били су главни фактори у логору, који су лично и помоћу својих млађих вршили сва злодела над интернираним људима.

Дана 9 јануара 1942 године био сам пребачен у логор Стара Градишка. У овом логору био је нешто мало човечнији поступак, али су зато ухапшеници живели под врло тешким условима. Становали смо у једној касарни бивше казнионе у ћелијама, лежали смо на голом бетону, без икакве сламе, у просторијама врло нечистим и нехигијенским, у хладним собама са полупаним прозорима. Хигијенске прилике биле су испод сваке критике. Људе су управо изједале уши и други инсекти. Непрестано смо се морали требити од ушију, па сам дневно из веша на себи истребити по неколико стотина ушију. Људи су умирали у овом логору због слабе исхране и због многих болести. Нарочито су интернирци боловали од упале плућа, од грипе, од ангине, од дизентерије и других болести. Усташе су осим тога људе мучили на тај начин, да су их одводили из њихових ћелија у један подрум једне приземне зграде, која је некад била као амбуланта, па су их тукли и пребијали а многе су људе у овоме подруму и убијали.

Као најгори усташа и мучитељ интернираних људи у логору Стара Градишка истакао се поручник Бркљачић, затим усташки заставник Беванда[161] и усташки поручник Гаћевић[162].

У логору Стара Градишка провео сам од 9 јануара до 4 маја 1942 године када сам био пребачен у логор у Земун, где сам провео све до 1 децембра 1942 године, када сам пуштен на слободу и дошао овамо као избеглица у Београд.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

[161] Станко.

[162] Непознато име.

АНТИЋ ЉУБОМИР, кожар из Тузле, стар 29 година, син пок. [ојног] Симе и Тарсе рођ.[ене] Јовановић, неожењен сада као избеглица настањен у Београду, Теслина улица број 2, исказан избегличком легитимацијом број 114951, исказао је:

Одмах након успоставе независне државе Хрватске образован је у Тузли усташки логор, на чијем челу се испочетка налазио Милан Драго, студент технике у Тузли. Прошле јесени је Милан отишао у Загреб на један виши усташки положај, а заменио га је у дужности Камберовић, Муслиман чиновник подружнице Прве хрватске штедионице у Тузли. Овога Камберовића заменио је Муслиман именом Џемо, којему не знам презиме, само знам да је по професији кројач. Душа целокупног усташког покрета у Тузли и срезу, као и свих прогона Срба били су Др. Дујмушић Драго римокатолички жупник[163] и Авдић Адам пропали трговац, оба из Тузле. Скоро сви Хрвати и Муслимани у Тузли пристали су уз усташки покрет, те су неки активно суделовали у покољу и прогону Срба а некоји су то јавно и отворено одобравали.

Већ у почетку усташе су почели са жестоким прогоном Срба Срби су хапшени, стављани у затворе, из затвора некуда одвођени и убијани.

У месецу априлу 1941 године, ухапшени су: Хајваз Ђорђе, власник рудника, Ерић Драго општ.[ински] кнез, Антић Нико трафикант, Стјепановић Здравко трговац, Михајловић Риста гостионичар те више других, чијих се имена сада не сећам. Они су били затворени око 20 дана у затвору окружног суда у Тузли, а затим једне ноћи на камионима некуда одведени и од тада се о њима ништа не зна. Са правом се верује да су убијени.

На 16 маја 1941 године затворени су у затвор окружног суда: Магарашевић Јован прота, Ђерић Душан адвокат, Тишма Лазо прерадник[164], Станковић Љубо предрадник[165], Васиљевић Никифор трговац, Марковић Мика трговац, Марковић Јово трговац, Др. Милчић Стево адвокат, Симић Јован трговац, те још многи други, чијих се имена сада не могу сетити. Са овом групом Срба био сам затворен и ја. Били смо затворени у затвору Окружног суда у Тузли и тамо смо остали до 27 маја 1941 године, када су неки пуштени кућама, а неки су одведени у логор у Копривницу. Ја сам био пуштен

[163] Драган.
[164] Предрадник.
[165] Предрадник.

кући, а осим мене још неки Станко, радник из Живинаца, а остали су одведени најпре у Загреб, а после у логор у Копривницу. Др. Милчић Стево и Симић Јован пуштени су у Загребу на слободу и они су после тога прешли у Србију. У логору у Копривницу одведени су: Магарашевић Јова[166] прота, Ђерић Душан адвокат, Тишма Лазо прерадник[167], Станковић Љубо прерадник[168], Васиљевић Никифор трговац, Марковић Мика и Јово трговци. После су из логора у Јасеновцу пуштени Васиљевић Никифор и Марковић Мика и Јово, Васиљевић је дошао у Србију, а Марковићи су дошли у Тузлу и сада се тамо налазе. За судбину осталих се не зна, али се са правом верује, да су убијени у логору.

Одмах у почетку независне државе Хрватске основао је у Тузли легију добровољаца Муслимана Хаџиефендић Мухамед трговац из Тузле и резервни мајор бивше Југославенске војске. У ову легију ступали су млади Муслимани, који су помагали усташку акцију око истребљења Срба. Ова легија је позната по својим великим крволоштвима, које је извршила над Србима у тузланском срезу, а опћенито се зове: „Хаџиефендићева легија". Ова легија је са усташама из Тузле и околних села упадала у српска села, среза тузланског и тамо вршила страховите покоље Срба.

Једне недеље овога пролећа, дошла је „Хаџиефендићева легија" у сасма мирно српско село Јегинов Луг, удаљено око 15 км. од Тузле. Чим су легионари дошли у ово село, одмах су позвали Србе да се сакупе пред општ.[инском] зградом. па да ће им нешто саопштити. Срби су овоме поверовали и сакупили се пред општ.[инском] зградом али легионари су тада без икаквога повода отворили ватру из пушака на сакупљене Србе и убили преко 300 људи, жена и деце, а велики део што теже што лакше ранили. После тога легионари су зашли по српским кућама у овоме селу и све их темељито опљачкали. После завршене пљачке запалили су село. После овога „јуначког" чина командант ове легије наведени Хаџиефендић Мухамед одликован је по поглавнику независне државе Хрватске племством и добио назив „Витез".

У првој половици месеца јула 1941 године затворени су: Маринковић Васо, директор грађ.[анске] школе, Ђукић Богдан инжињер, Томић Томо полиц.[ијски] стражар у пензији, Љепава Милан

[166] Јован.
[167] Предрадник.
[168] Предрадник.

трговац, Пајкановић Милан, економ државне болнице, Стјепановић Здравко трговац, сви из Тузле, те још некоји чијих се имена не сећам. Они су били затворени у усташком стану у Тузли и одмах прву ноћ потоварени на камионе, некуда одвезени и од тада се о њиховој судбини ништа не зна. Са правом се опћенито верује, да су убијени.

Концем месеца јула 1941 године, затворена је група Срба из Тузле, њих 29 – и одмах сутра дан одвезена у Госпић. У овој групи били су Стокановић Душан хотелијер, Поповић Љубо бравар, Радић Стево кројач, Стојановић Нико чиновник државног монопола, Гаврић Спасоје трговац, Станковић Урош трговац, Станковић Ђорђе трговац, Деспотовић Нђо трговац. Благојевић Јово и његов брат Данило трговци, Биљановић[169] Реља занатлија, Јовановић Јоца трговац, Божић Јоца трговац, Тољевић Риста, општ.[ински] чиновник, Николић Спасоје пол стражар у пензији, Срдић Миле радник држ.[авног] монопола, Кашиковић Тодор пензионер, Марковић пензионер, Војновић трговац. Имена других сада се не могу сетити. Од ових Срба пуштени су из логора у Јасеновцу Благојевић Јово[170], Биљановић[171] Реља и Поповић Љубо и они се сада налазе у Србији, док се за судбину осталих ништа не зна, али се опћенито и са правом верује, да су убијени у логору.

После тога настављено је и даље са одвођењем Срба у логоре. Тада су осим мушкараца одводили и жене, те девојке, па чак и децу од 14 година. Тако су у времену од децембра, па даље одведени: Јовановић Јока домаћица која је била тешко болесна и умрла још у Тузли у затвору, Стефановић Зора домаћица, Митровић Даринка чиновница Окружног уреда за осигурање радника, Батало Борка кројачица, Батало лугар, Милић Боро молер, једна старица од 70 година, презименом Гавриловић, те још много других, чијих се имена сада не могу сетити. О судбини се њиховој ништа не зна, али се са правом верује, да су негде по логорима побијени.

Осим тога усташе су и Хаџиефендићеви легионари пљачкали су све богатије и боље стојеће Србе. Већ сам споменуо, да су после покоља у селу Јегинов Луг опљачкали све куће, а потом село спалили. Исто тако извршили су пљачку и осталих српских села среза тузланског у којима су најпре извршили покоље, а затим пљачку и

[169] Билановић.
[170] Јован.
[171] Билановић.

најзад палеж. Вршили су пљачке и у самој Тузли. Тако су потпуно опљачкали трговачку радњу и магазине трговаца Васиљевића Никифора, Симића Јована и других и то одмах након што су власници ових радња били одведени у логор. Усташе су такође пљачкали и српске станове Срба из Тузле који су одведени у логоре.

Усташе и Хаџиефендићеви легионари вршили су и силовања малолетних девојака српских, које су после извршених силовања клали. То су чинили у свим српским селима среза тузланског. Познат ми је поименице случај у селу Равна Трешња крај Тузле, где су извршили силовање над једном женом н малодобном девојчицом а онда после тога су заклали обе силоване, као и њихову целу породицу, коју су осим тога темељито опљачкали.

Прошле године пре Божића чиниле су хрватске власти притисак на Србе у срезу тузланском, као и у самом граду Тузли, да пређу на римокатоличку веру, претећи им се са убиством и логором. Већ су били приређени и штампани посебни формулари, а у којима је стајало, да сваки добровољно и из властите побуде жели прећи на римокатоличку веру. Међутим на интервенцију немачких војних власти све је одгођено на неизвесно време.

Све српско-православне цркве у срезу тузланском су прошле године по усташама и Хаџиефендићевим легионарима темељито опљачкани, а потом затворене. У некојима су православним црквама Муслимани држали и хранили своје коње, само да што више унизе православну веру. Православна црква у Тузли је само затворена, а потом је овога лета поновно отворена и претворена у хрватску православну цркву[172]. У њој служи службу Бабуновић Риста, свештеник из Тузле.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Др. Дујмовић Драго римокатолички жупник из Тузле, Авдић Адем пропали трговац. Њих двојица су били духовне вође усташког покрета у Тузли и околици. Затим су се истакли: Милас Драго студент технике, Фркатовић бивши берберин из Сарајева, а после чиновник Окружног уреда за осигурање радника у Тузли, Хаџиефендић Мухамед трговац, Лукендић Звонко адвокат, Путић Мијо адвокат, Кајић Бахрија адвокат, а сада велики жупан, Куловић Сеидбег поседник и бив.[ши] градски начелник, Пипал Звонко шофер а после усташки надпоручник, Стипковић Иван бив.[ши] југославенски пуковник и командант 15 Југославенског пеш.[адијског] пука у Тузли и његов

[172] Реч је о усташкој псеудоцркви проглашеној априла 1942. године.

син, свршени гимназијалац, којему не знам име, Бркљачић Степо електричар и његов син, којему не знам име, Камењашевић Мијо трговац и његова два сина, од који је једном име Драго, а другоме не знам име, Сантица Анто гостионичар и његов син студент трг. академије, којему не знам име, Станојевић Кузме синови Мато Ивица те кћи Катица, Штитић Дане златар и његов син и кћер, којима не знам имена, Проке Шандора директора хрватске банке у Тузли син и кћи, којима не знам имена, браћа Смерчић, Лутво и Асан трговци, Хаџиефендић Сезаија трговац и његов син Акиф такође трговац, Мухамеремагића Ђемала син студент којему не знам име, Селаковић Хусо писар у шеријатском суду у Тузли, који је у Југославији био велики Србин и члан Сокола, а сада је највећи српски крвопија, Перван Ивица златар и његови синови Анте и Јово, Муфтић Шевкија шеф полиције у Тузли, који је лично уцењивао Србе и у затворима их злостављао - сви из Тузле, те још много других, чијих се имена сада не могу сетити. Може се мирне душе утврдити, да су скоро сви Хрвати и Муслимани у Тузли и тузланском срезу били или усташе или Хаџиефендићеви легионари.

Ја сам пошао од куће на 9 новембра 1942 године са кривотвореном пропусницом, јер од надлежних власти нисам смео праве пропуснице нити замолити. У Земун сам стигао на 10 новембра и задржао се до 12 новембра 1942 године, када сам се у чамцу превезао у Београд, а превезао ме је за плату један рибар из Земуна.

Друго ништа није ми познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

КАШИКОВИЋ Мића, трговачки помоћник из Брчког, сада избеглица на пролазу кроз Београд за Ћуприју, стар 31 годину, син пок.[ојног] Јове и Јелке рођ.[ене] Пантић, неожењен, исказан избегличком легитимацијом број 118093, исказао је како следи:

Након што су ми прочитани искази ЧОЛАКОВИЋ ЛАЗАРА из Брчког од 28 децембра 1942 године и БЈЕЛОПЕТРОВИЋ МИЛИЦЕ из Брчког од 13 марта 1942 године, речено ми је да је у тим исказима тачно забиљежено стање и прилике у Брчком за време усташких прогона, па те исказе и ја потврђујем.

Ја бих имао надопунити исказ ЧОЛАКОВИЋ ЛАЗАРА; исти је навео да је по усташама запаљена српско-православна црква у Брезову Пољу. Након 10 дана усташе су запалили и српско православну цркву у селу Зовику, општине Рахић. Истовремено са уни-

штењем цркве у Зовику, усташе су ухапсили пароха те цркве, коме не знам имена, али ми је познато, да је по народности Рус[173] с тим да га зове котарски предстојник из Брчког на преслушавање. Међутим један километар даље од саме црве, т.ј. изван села Зовика, усташе су овога свештеника убили и његов леш оставили на путу.

Почетком месеца новембра 1941 године, објављено је путем добоша у Брчком по наређењу усташког предстојника Монтанија, да сви Срби и Жидови имају предати котарској области све своје вишкове у оделу и вешу за избеглице Муслимане из села Кораја у срезу брчком. Према овом наређењу, Хрвати нису подпадали под ову обавезу, а исто тако ни Муслимани нису морали дати одела ни веш. Ја сам лично предао код котарске области, јер сам на то био присиљен: два пара одела, пет кошуља и двадесет пари чарапа. Сем тога морао сам предати једно одело мога пок.[ојног] брата Саве, као и његових осам пари чарапа и две кошуље. Надаље сам морао предати од моје сестре Стане два комбинезона, једну хаљину женску и четири пара женских чарапа.

Дана 1 децембра 1941 године био сам и ја затворен и тучен по усташама у гимназији у Брчком. Био је тада са мном и мој млађи брат Сретен. Поред батина и разног мучења, које смо ја и мој брат млађи Сретен овом приликом издржали, усташе су још одузели мени нов зимски капут, кожну лисницу и готовог новца 1300 динара, а моме брату одузели су 500 динара, готовог новца и неке још ситнице са документима. Због задобијених озледа, мој брат морао је доцније ићи у болницу у Осијек, где је оперисан од гнојења средњег уха. Ова операција стоји мога брата 14.000 динара. У Осијеку је оперисан по шефу болнице Др. Де-Реу.

Од добивених батина са стране усташа, што се десило у Брчком у гимназији, након краћег времена умрли су: Јефто Дојчиновић лимар из Брчког, Митар зв.[ани] „Полиција“ бивши општински стражар из Брчког. И истог дана када је умро Митар звани „Полиција“ усташе су убили његову жену, а његову кућу предали су зету усташе Пере, жељ.[езничког] скретничара из Брчког коме не знам имена.

Некако у зими 1942 године усташе су ухапсили у Брчком око 60 муслиманске деце у доби од 16 до 20 година те око 20 Српкиња, девојака и жена под сумњом, да су они комунисти и да су сарађивали са комунистима и четницима. Сви они били су затворени

[173] Јован Књажев.

у затвору среског начелства у Брчком. За време док су били у затвору, били су сви тучени и мучени од стране усташа. Поступак над затвореницима водио је срески начелник Монтани уз свесрдно помагање Др. Саболића, великог жупана из Слав.[онског] Брода. Познато ми је да је једнога дана Монтани дао предвести из затвора у своју канцеларију Мајсторовић-Костић Јулу, Мајсторовић Наду, Мајсторовић Богу и Мирјану Медунић. У присуђу среског начелника Монтанија усташе Рашид Ужичанин, Дане Бабић и други, које не познам, силовали су Медулић Мирјану на којој су се све усташе изредали. Сем тога усташе су их толико тукли жилама, да им је месо са бутина одпадало. Док се ово одигравало у канцеларији Среског начелника Монтани је са усташама мезетио и пио кафу и ракију.

Сва муслиманска деца и све Српкиње, које су биле ухапшене наводно због комунизма, отпремљени су у логор у Јасеновац. У самом логору Јасеновац, односно негде изван тог логора усташе су убили: Мајсторовић-Костић Јулу, Мајсторовић Наду, Мајсторовић Богу и Медулић Мирјану. Сви остали били су подвргнути суђењу покретног преког суда у Загребу, који их је ослободио овакве кривње и казне, па су након тога пуштени својим кућама. Поменуте четири Српкиње убијене су без икаквог предходног суђења.

Интересантно је напоменути, да су усташке власти некако у лето 1942 године извело пред покретним преки суд у Загребу злогласног среског начелника Монтани Већеслава, ради убијања и злостављања Срба у Брчком. Покретни преки суд ослободио је Монтанија од оптужбе уз мотивацију, да је он ова злодела извршио у духу усташких начела као и у интересу независне државе, па према томе, да се нема сматрати кривим. Након тога премештен је као срески начелник из Брчког у Сењ. Среског начелника Монтанија на суђењу пред покретним преким судом бранили су трговци из Брчког браћа Еткомовићи, који су још упутили једну писмену представку суду, да је Монтани све ово радио у интересу реда и мира у месту и у срезу Брчком.

Прилике у Брчком биле су се мало побољшале због премештаја Саболића, великог жупана из Слав.[онског] Брода у Бјеловар. Међутим овај премештај је опозван, па се с тога опет у Брчком очекују велики прогони Срба.

Под таквим приликама и околностима био сам принуђен избећи из Брчког.

ВУЈАНИЋ СВЕТОЗАР, лицитар из Бос.[анског] Шамца, општине исте, среза Брчко, стар 24 године, син Ђоке и Маре рођ.[ене] Дакић, ожењен, без деце, исказан избегличком легитимацијом број 118111, исказао је:

Још у бившој Југославији вршио је дужност управитеља среске испоставе у Бос.[анском] Шамцу Врлић Иво, срески пристав, који је родом из села Труда, општ.[ине] Бос.[ански] Шамац. Он је ужасно мрзио Србе, па је ту своју мржњу манифестовао одмах након успоставе независне државе Хрватске. Србима је забранио излазак из куће после 6 сати после подне. Није им дозволио да посећују пијаце нити да што купују. У све српске радње поставио је комесаре и то Хрвате и Муслимане већином младиће од 15 до 20 година, који су српску имовину немилосрдно упропашћавали. Врлић је уједно одмах приступио безразложном затварању Срба.

Некако концем месеца априла 1941 године био сам затворен ја са више других Срба. У затвору смо страховито злостављани. Сваки час долазио је у затвор Требозарлија Алија жанд.[армеријски] наредник у Бос.[анском] Шанцу и он нас је немилосрдно тукао кундаком и пендреком, те газио ногама по нама. Овај жанд.[армеријски] наредник, који је тамо службовао још за време Југославије, био је главни помагач среског пристава Врлића у прогону Срба. Такође нас је тукао у затвору и Параџик Илија служитељ испоставе среског начелства. Он је после постао чиновник у истом надлештву и издавао пропуснице за новац и на тај начин пљачкао народ. Упљачкао је толико, да је он у месту сазидао велику нову кућу. Често пута долазио је к нама у затвор и управитељ среске испоставе речени Врлић Иво и он нас је лично тукао и газио ногама, изговарајући нам сваковрсне и бестидне псовке.

Са хапшењем и злостављањем Срба у затвору настављено је и даље тако, да су једне пуштали из затвора, а друге истодобно доводили у затвор и тамо злостављали. Ја сам након 15 дана, што сам проборавио у затвору, пуштен кући тиме, да се не смијем од куће никуда удаљивати.

Концем месеца априла 1941 године, затворен је и следеће ноћи некуда одведен и убијен Марковић Милан, хотелијер из староста Сокола из Босанског Шамца. О његовој се судбини даље ништа не зна. Хрватске власти су после његове смрти послале његовој жени Лини његов сат и ципеле.

На Св.[етог] Илију 1941 године похапшени су и затворени

сви Срби из Бос.[анског] Шамца те виђенији сељаци из околних села. Следеће ноћи одвојено је између ових Срба њих 17 и отпремљено у Госпић. Међу тима био је и мој отац Вујанић Ђоко, трговац из Бос.[анског] Шамца. Са мојим оцем одведени су у Госпић из Бос.[анског] Шамца Малиновић Александар абитуријент, Ружић Жарко, ђак осмог разреда гимназије, Ставрић Ратко, студент ветерине, Николић Александар, пекар и његов брат Јован кројач, Икић Мика кујунџија и Коста гостионичар, чијег се презимена не сећам, жељезнички магазионер, којему је било име Ђока, а презимена му не знам, те још један младић, који је у Босанском Шамцу био у гостима код своје сестре, Повирац[174] Мита банковни чиновник, те још неки угледнији сељаци из околних села, чија имена не знам, једино се сећам да је међу одведеним Србима био и општински биљежник из села Црквине, којем је било име Ђока а презимена му не знам. О судбини и ових Срба се ништа не зна, али се опћенито и то с правом верује, да су сви поубијани. Ја сам се много трудио да дознам за судбину мога оца, али нисам могао о њему ништа да дознам.

Остали Срби који су на Св.[етог] Илију 1941 године били ухапшени држани су у затвору, два до три месеца и за то време злостављани на све могуће начине а затим пуштени кућама. Док су ови Срби били у затвору, за то време су им усташе потпуно опљачкали њихове домове.

Усташе су залазили у српска села и пљачкали односећи собом све, што им се свидело а у првом реду новац. Осим тога вршили су усташе у српским селима и силовање млађих жена и малодобних девојака. Срби су све ово морали мирно подносити, јер се нису имали, а нити смели никоме притужити.

После свих ових злочина, која су усташе и хрватске власти починили над невиним српским народом, почели су Срби у масама бежати у шуму, Одбегли Срби организовали су у шуми отпор против даљних усташких злочина.

После организовања Срба на отпор усташе су се мало примирили јер су се бојали освете од стране Срба. Нису вршили више прогоне Срба у масама, већ су из засједа и то већином по ноћи вршили убиства појединих виђенијих Срба. Тако је пре годину дана, једнога дана пред вече на капији своје куће у селу Српским Барама мој братић Вујанић Марко младић од 20 година, који је баш тада био дошао са пољског посла. Туда су пролазили један Муслиман и један Хрват,

[174] Товирац.

којима не знам имена. Муслиман пролазећи крај Вујанића упозорио је Хрвате са речима: „*И* оно је Србин“ Хрват је одмах скинуо са рамена пушку и на Вујанића опалио три метка и убио га на месту. После тога Хрват и Муслиман продужили су даље, као да се ништа није ни догодило. Хрватске власти о овоме догађају нису водиле никакву истрагу, јер се је радило о насилној смрти једнога Србина, па је обичај у Хрватској, да хрватске власти о томе не воде никаквог рачуна. Пре месец дана једне ноћи у селу Баткуши убили су усташе три угледна Србина сељака и то Станојевића Стеву и његовог брата, којем не знам име, те још једног бившег добровољца из прошлог рата, којем је сада било име Михајло, а презимена му не знам. Нити о овоме убиству хрватске власти нису водиле никакове истраге. Оваквих случајева је до сада врло много, али их ја, појединачно не знам навести.

У љети 1941 године вршиле су хрватске власти и то котарска област и општина велики притисак на Србе присиљавајући их да пређу на римо-католичку веру. Србе који су били намештени у којој јавно служби отпуштани су са изјавом, да најпре пређу на римо-католичку веру, па да ће онда бити поновно враћени у службу. Остали Срби присиљавани су на покрштавање тиме, што су посебни изасланици котарске области и општина ишли по српским селима и позивали Србе да одмах пређу на римо-католичку веру, претећи им одвођењем у логоре и одузимањем имовине. Упркос овакових тешких претњи нико од Срба није хтео прећи на римокатоличку веру.

Српско-православне цркве у Бос.[анском] Шамцу, Црквини, Слатини, Обудовцу, Новом Граду, Дубици, Милошевцу и Тишини још су у љети 1941 године по усташама потпуно опљачкане, а потом затворене, те се и сада овако затворене налазе.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Врлић Иво котарски пристав и управитељ среске испоставе у Бос.[анском] Шамцу, који сада службује у Зворнику, Параџик Илија бивши служитељ Среске испоставе у Бос.[анском] Шамцу а сада службује као чиновник у истом надлештву, Галић Илија кројач из Бос.[анског] Шамца који сада службује као активни усташа у Срем.[ској] Митровици, Микулаш Стево шеширџија из Бос.[анског] Шамца, који је активни усташа у Срем.[ској] Митровици, Борбер Драго, трговац из Бос.[анског] Шамца, којем не знам презиме, али знам да је родом из села Труда. Напомињем да су усташе у Бос.[анском] Шамцу ступили само Хрвати, док су Муслимани држали по стра-

ни и нису суделовали у прогону Срба, већ их штитили у колико су то могли. Хрвати су све из Бос.[анског] Шамца ступили у усташе и суделовали у прогону Срба. Исто тако добро су се држали према Србима и муслиманима из села Орашја и Оџака.

Ја сам на 7. фебруара 1943 године напустио Бос.[ански] Шамац и отпутовао у Земун. До Земуна сам путовао у теретном возу са једним жељезничаром Хрватом. Био сам обучен у његову жељ.[езничку] бунду и на глави сам имао жељезничарску капу, па сам изгледао и ја као жељезничар. Из Земуна су ме у Београд превезли рибари на 11 фебруара 1943 године.

Друго немам вишта исказати, а на исказано и прочитано ми, могу се и заклети.

КАЛИНИЋ ЉУБО, стар 49 год.[ина], син Илије и Јованке рођ.[ене] Сирикић, трговац, избеглица из Зенице, сада у Београду, Св.[етог] Саве 34, власник изб.[егличке] лег.[итимације] број 46282, изјави:

Пошто су ми предочени искази Перишића Александра и Митрашиновића Бориславa, избеглица из Зенице, који су информативно саслушани код тога комесаријата 4 марта 1943 год. могу само надопунити њихов исказ.

Срез зенички има око 40.000 становника од тога највише Муслимани, нешто преко 50%, док Хрвата има око 12.000. а српског становништва 7–8.000. И у самој Зеници Муслимани имају апсолутну већину становништва, а Срби као и у срезу претстављају бројно најмањи део становништва.

По слому Југославије усташку власт у Зеници организовао је католички свештеник Миливоје Чокода[175], који је са зеничким усташама провео сва смањивања у државним надлештвима Тако је у првом реду смењен срески начелник Др. Василије Кочовић, а одмах после тога смењена је Општинска управа са председником општине Тарабар Мухамед-Алијом. За новог председника општине постављен је Муслиман Салчиновић, трг. којему се имена не сећам и који је данас на положају председника зеничке општине. На месту удаљенога од дужности среског начелника Др. Кочовића постављен је за „котарског предстојника“ Матковић Ладислав, судија среског суда иначе родом Травничанин, премда је исти пре слома Југославије био опћенито сматран као Хрват – Франковац, показао

[175] Чекада.

се на положају котарског претстојника према Србима врло добар. Међутим Матковић није дуго остао котарски претстојник, јер је ради свог исправног поступања постао непоуздан у усташком стану и смењен је са положаја котарског претстојника, те враћен натраг Среском суду. Србе које су усташе за његово време ухапсили, он је одмах пуштао на слободу, јер није било разлога да се ови Срби хапсе.

После повлачења Миливоја Чокаде као усташког повереника за Зеницу постао је први усташки логорник Гргић Мијо, чин.[овник] „Југочелика", један од познатих организатора атентата на пок.[ојног] Краља Александра. Због овог саучесништва у атентату био је затворен, али је поводом амнестије политичких криваца убрзо пуштен на слободу.

За време док је немачка војска била у Зеници, нису вршена већа хапшења Срба и није било нарочитих прогона Срба. Тек по одласку Немаца у месецу јуну отпочињу усташе са масовним хапшењем Срба грађана и сељака. У првој партији ухапшених Срба налазио сам се и ја. Том приликом ухапшени су: Милан Дрекаловић ресторатер, браћа Пупић Глого и Милутин гостионичар, Растовац Богдан прив.[атни] чиновник, Дабић Обрад машиновођа, браћа Богдан и Светозар Ђакула, те двојица Срба Херцеговаца, радника. За ова хапшења није било никаквог стварног разлога, али су усташе једва дочекали моменат да могу искалити свој бес и мржњу над Србима.

Затвор смо издржавали у усташком стану (бивша зграда Југославенског сокола) ту смо од стране усташа били злостављани и на сваке могуће начине застрашивани, тучени и уцењивани. После три недеље, након што су од нас имућнијих успели да изнуде новац за разне усташке потребе, пустили су нас на слободу.

Злостављања над нама вршена су редовито ноћу и то уз отворен радио, да се не би чули јауци и запомагања оних које су тукли и злостављали. Били смо и саслушани, и то само усмено, без писмених записника о саслушању. Усташе који су над нама водили надзор и држали стражу били су редовито пијани. Међу њима су се истицали од домаћих усташа из Зенице: Штрба Нико, тежак из Гор.[ње] Зенице, Кордић Драго, раније дневничар Среско суда. Карамандић Ферид радник, Бартуловић којему имена не знам несвршени ђак и Видовић којему имена не знам, такође несвршени ђак из Распоточја, срез Зеница. Овај потоњи био је заменик логорника Мије Гргића, а доцније је и сам постао зенички логорник. Сви на-

пред наведени тукли су нас и злостављали. Једнога дана дошао је из Сарајева да посети усташки стан у Зеници познати усташки пуковник Јуре Францетић. Исти је дошао и у затвор те на примедбу заменика логорника Видовића, да сам ја српски „поглавник“ пришао је Францетић мени и упитао ме, да ли сам ја председник четника. Тада нам је свима рекао: „Сви сте ви српски четници, па ми отпевајте једну српску песму“. После тога је пришао лично мени и претећи ми прстом и рекао ми: „Немојте да се нас двојица још кадгод сретнемо!“ После тога Францетић је отишао из усташког затвора.

По пуштању на слободу морали смо се у будуће јављати усташком стану сваког дана у 10 сати пре подне.

Како сам ја био нарочито омражен од усташа није ми преостало друго него да бежим, те сам 11 јуна 1941 г.[одине] прешао у Србију. Међутим имам проверене податке и за многе Србе, Зеничане, који су по моме одласку из Зенице од усташа одведени и после тога побијени. Највећи прогони Срба догодили су се 31 јула 1941 г.[одине] и 1 августа 1941 г.[одине] у ова два дана извршена су масовна хапшења те на прикупљеним подацима наводим имена оних Срба који су у наведене дане ухапшена и после тога побијена:

Из предузећа и „Југочелика“: инж.[ењер] Васиљевић Мирко, инж. Маркичевић Војин, инж. Гаврић Коста, инж.[ењер] Апостоловић којему имена не знам, Жилић Душан прерадник[176], Вујадиновић Ратко чин.[овник], Јефтић Срђан чин. Јефтић Михајло чин.[овник], Растовац Богдан чин. Стојановић Чедо чин.[овник], Максимовић Младен чин.[овник], Бјелобаба Душан чин.[овник], Марјановић Јово чин.[овник], Радовановић Радован чин.[овник], Паштић Ђорђе чин.[овник], браћа Ратомир и Лазар Лоличић чин.[овник], Тодоровић Лазар чин.[овник], све намештеници „Југочелика“. Чувари Казненог завода у Зеници: Посиповић Перо, Бенцун Ђуро, Бенцун Бранко, Марјановић Милован, Петковић Игњат, Симић Коста, Савановић Богдан, Мамвић[177] Радослав, Мирковић Богдан а од грађана из Зенице Вујинић Војо гостионичар, Ристић Раде гостионичар, Стојановић Никола гостионичар, Станковић Раде жељ.[езнички] чиновник, Крадија[178] Јово жељ.[езнички] чиновник, Самарџић жељ.[езнички] чиновник којему имена не знам, Кајтаз Лазар трг.[овач-

[176] Предрадник.
[177] Непознато презиме.
[178] Непознато презиме.

ки] чин.[овник], Радонило[179] Милан професор, Вуковић Милош и Вуковић Милан бравари, Ристић Милан, лимар, Стојановић Станко општ.[ински] благајник, Максимовић Никола гостионичар, Максимовић Млађен монтер и Јањић Илија жељ.[нички] чиновник.

Овом приликом одведени су од усташа а после тога убијени мој отац Калинић Илија, пенз.[ионисани] чиновник и брат ми Душан жељ.[езнички] чиновник. Сем Срба грађана из Зенице ова хапшења захватила су и многе Србе сељаке из среза зеничког, но колики је број сељака похапшен и доцније убијен тачно се не зна, јер су сва ова хапшења одвођења и убијања вршена ноћу између 12 и 1 сат, Исто тако не зна се поуздано ни за место где су све ови Срби побијени, али се држи да их је већина побијена у Крушчици код Травника, а један део у самом усташком стану у Зеници.

О догађајима који су се десили у Зеници у срезу зеничком после мога одласка у месецу јуну 1941 г.[одине] када сам избегао у Србију, више ће знати рећи Срби Зеничани који су у Србију стигли после мене.

Што се тиче српских села у срезу зеничком она су углавном остала очувана до данашњег дана према обавештењима која имам из Зенице а и према оном што изјављују Срби Зеничани који су стигли у Србију после мене у току 1941 и 1942 год.[ине].

Уз усташки покрет пристали су готово сви Хрвати и Муслимани у Зеници и срезу Зеничком а од оних који су се највише истакли у прогонима Срба наводим браћу Јуру и Паулина Франулића, власника биоскопа Јадран у Зеници и Божу Јурића бравара, Марка Светину полицајца и то од стране Хрвата, а од стране Муслимана Крајишника Аздуливара, Грахића Алију општ.[инског] чиновника, Харамандић Ферид радник, Авдић Ваима општ.[инског] чиновника и Бјакић Ахмеда обућара. Свима њима на челу је садашњи претседник општине у Зеници Селчиновић, звани „Махараћа".

Од Хрвата су приликом напред наведених одвођења и убијања Срба страдали, исто као и Срби: Шимувић, којему име не знам, управник Задруге државних службеника, Вргић Антун чин. рудника „Југочелика" и један Хрват сељак из околине Зенице, којему име не знам.

Од Муслимана који су се пријатељски понели према Србима у најтеже дане за Србе, спомињем и то на првом месту: Тарабара Мехмед-Алију бившег председника општине, а после њега Војводић Салиха трговца, Халиловић Баиру месара, Баба Ахметовић

[179] Радумило.

Ахмета трговца и Соко Смаила дир.[ектора] грунтовнице, док од стране Хрвата не могу ни једнога да наведем да се добро понео према Србима или се за Србе заузимао.

Више немам ништа изјавити, а на све исказано и прочитано ми могу се и заклети.

ПЕРИШИЋ АЛЕКСАНДАР, стар 32 год.[ина], син пок.[ојног] Ристе и Драгиње рођ.[ене] Лалић, трговац, избеглица из Зенице, сада у Београду, Теразије 14, власник изб.[егличке] лег.[итимације] бр.[ој] 11080.

МИТРАШИНОВИЋ БОРИСЛАВ, стар 28 год.[ина], син Милана и Савете рођ.[ене] Стојановић, дипл.[омирани] техничар, избеглица из Зенице, сада у Београду, Зел.[ени] Венац 2, власник изб.[егличке] лег.[итимације] бр.[ој] 12531, изјавише:

Одмах по слому Југославије у априлу 1941 г.[одине] чим су немачке трупе прошле Зеницу у свом напредовању према Сарајеву, основали су зенички Муслимани и Хрвати усташки одбор, који је преузео сву власт. На челу овог усташког одбора био је Хрват Мијо Гргић, чин „Југочелика", а заменик му је био муслиман Шахиновић Муниб, зв.[ани] Медо апотекар. У том одбору иначе није било других угледнијих грађана Хрвата и Муслимана из Зенице, него су углавном у тај одбор ушли недорасли младићи Муслимани и Хрвати у старости од 20 до 23 год. који су се декларисали као усташе. Они су претстављали болничаре и шљем зеничке омладине. Међу овим зеничким омладинцима, који су се истакли као усташе у самом почетку стварања Н.Д.Х. спомињемо Видовића, којему имена не знамо, несвршена ђака техничке школе, Бартуловића, којему имена не знамо, исто тако несвршеног ђака. У овој усташкој групи која је у први моменат преузела сву власт и истицао се изнад осталих зенички стаклар Зличарић, којему име не знамо, а који је заједно са својом женом био главни актер многих злочина извршених над Србима у Зеници.

Први задатак усташких функционера у Зеници био је, да уклоне сваки траг бивше државе Југославије, а нарочито све оно што би потсећало на српство и Србе.

После тога прешло се на одузимање српске имовине. По српским трговинама постављени су комесари, а усташки функционери углавном су се користили имовином Срба. Тако је на пр.[имер] изведени стаклар Зличарић међу првима као комесар преузео је књижару Александра Јефтовића, а не само то него се уселио у стан

Јефтовићев.

Одмах ћемо истаћи као једнога од главних усташких помагача и сарадника, бившег заменика среског начелника у Зеници г.[осподина] Хавела „србофила“ и члана „југословенског сокола“, који се истакао као највећи денуцијант и уцењивач зеничких Срба. Ни једну ствар код среског начелства нису зенички Срби могли повољно учинити без предходне уцене и масних пара. Овај управни чиновник нарочито је уцењивао Србе са издавањем пропусница од Зенице до Земуна одн.[осно] до Србије, те су само они могли доћи до пропуснице који су то скупо платили у противном Хавел је спречавао издавање пропусница Србима.

У месецу мају 1941 отпочело се отпуштањем Срба из државних надлештава и приватних установа. Срби намештеници „Југочелика“ отпуштени су у три партије. У првој партији отпуштено је 40 Срба, а доцније и сви остали Срби изузевши двојицу или тројици који су задржани у служби.

Прогони и хапшења, те убијања Срба почињу пред Видов-дан 1941 г. Тако су 26 јуна 1941 г.[одине] похапшени готово сви зенички Срби и затворени у усташки логор /бивше соколане југославенског сокола/. После неколико дана пуштали су постепено поједине од Срба на слободу, али тек онда кад је над њима извршена уцена и кад су своје пуштање на слободу платили новцем. Изгледало је у први мах као да је то био циљ хапшења. Србима је обећано да ће бити пуштени на слободу када за усташке потребе и за потребе државе Хрватске даде свој новчани прилог. На тај начин уцењен је бивши ресторатер у Зеници Дрекаловић Милан и исти је морао предати преко 200.000 динара да би био пуштен на слободу. Да би дошли до Дрекаловићевог новца усташе су затвориле његову кћер Душанку, те су је тукли и злостављали, али док нису дознали да се новац Милана Дрекаловића налази на чувању код катол.[ичког] жупника у Зеници Смиљана[180] Чекаде, као и код Дрекалићевог[181] намештеника којему имена не знам.

Љуби Каленићу, гостионичару, одузети су на сличан начин такођер око 200.000 динара у новцу, а браћи Јовановић Ђорђу и Илији око 150.000 динара у готовом новцу и поред тога целу радњу опљачкали.

Поред наведених и осталих имућни ухапшени Срби дали су

[180] Миливоја.

[181] Дрекаловићевог.

некоји више, а некоји мање принудни обол усташама у новцу, након чега су пуштени кућама.

Прво убиство у срезу зеничком извршено је над српско-православним свештеником Мракићем Миком[182], парохом у Миљешеву[183] који је убијен од једног католичког распопа којему се имена не сећамо[184]. После овог случаја усташе су на реци Лашви и то на мосту убили 18 Срба, које су претходно везали са жицом и пошто су стрељани бачени су у Лашву. Међу овим Србима било је Срба из Бања Луке, Травника и Коњица, што грађана што сељака. Међу њима је било и неколико жељезничара.

Концем јула отпочео је други талас хапшења и убијања Срба.

Тако су концем јула ухапшени: Стојановић Чедо, Радовановић Милован, инж. Васиљевић Мирко, инж. Јанковић, којему име не знамо, инж. Маркичевић Боја, сви чиновници „Југочелика", надаље: Стојановић Никола гостионичар, Стојановић Богдан, трговац, Максимовић Никола гостионичар, Ерндија[185] Јово машиновођа Држ. [авних] жељезница, те још велики број Срба грађана из Зенице. Сви напред споменути убијени су у Зеници или у најближој околини Зенице. Ова убиства вршена су ноћу између 12 и 1 сат по поноћи, тако да се није могло дознати место њиховог убиства. О том ће дати тачне податке они Срби Зеничани, који су доцније избегли из Зенице, јер нас двојица избегли смо баш у време када су почела масовна убијања и хапшења Срба, т.ј. у месецу јулу и августу 1941 године.

Усташком покрету у срезу зеничком придружила се већина муслиманског живља, а нарочито су усташе искористили за своја злодела извршена над Србима, муслиманске цигане и олош, које су наоружале сем појединаца и зенички Хрвати готово сви, пришли су усташком покрету.

Морални потстрекачи готово свих злодела извршених над Србима били су браћа Јуре и Паулин Франолић, власници биоскопа „Јадран" те Колар Паво, пропали гостионичар, који је убрзо по слому Југославије стекао у Зеници иметак у вредности 4 до 5 милиона динара. Прогонима Срба у Жељезари много је допринео Баришић Анте и Антолић Матко обојица чиновници Жељезаре. Велики усташа и директни извршилац многих злодела био је Муслиман

[182] Минићем Миладином.
[183] Биљешеву.
[184] Гујић Еуген.
[185] Перендија.

Зјакић, којему име не знамо, обућар.

Хапшења Срба сељака у срезу зеничком извршена су о Видов-дану 1941 године, но после тога сељаци су се брзо снашли и организовали тако да усташе нису смеле долазити у српска села, која су до недавна била углавном сачувана у срезу зеничком.

Према Србима су се добро понели и заузимали колико год су могли Тарабар Мехмед Алија, бивши председник у Зеници, ркт. жупник Чекада Смиљан[186], који је био јавно устао против злочина извршени над Србима, због чега је смењен и премештен у Сарајево. Поред њих двојице добро се показао и судија Матковић Лацо, који је одмах по слому Југославије постављен у Зеници за Котарског предстојника, али се на том положају показао исправан и карактеран, те је због тога убрзо смењен. Од чиновништа у „Југочелику" пријатељски се понео Муслиман Сердаревић Митхад.

Ја Митрашевић Борислав, дошао сам у Београд 6 јула 1941 године, а ја Перишић Александар 26 августа 1941 године.

О ономе што се збило у Зеници и зеничком срезу после нашег одласка из Зенице више ће рећи они зенички Срби који су доцније напустили Зеницу и дошли у Београд односно у Србију.

Више немамо ништа изјавити, а на све речено и прочитано нам можемо се и заклети.

ЗУРОВАЦ СТРАХИЊА, учитељ из Зенице сада управник С.И.Д. „Краљевић Андреја" рођен 23.-VI-1907 г.[одине] син Илије и Софије рођ.[ене] Делић, исказан изб.[егличке] лег.[итимације] број 74231, изјави:

Одмах по доласку немачке војске у Зеницу римо-католички жупник Чекада Миливој, брат бискупа Смиљана Чекаде, разрешио је у име Павелића и нове хрватске државе председника општине Мехмед Алију Тарабара и среског начелника Василија Кочовића, а именовао је судију Матковића Влатка за среског начелника и Салчиновића Исмета, трговца за председника општине, а сам је преузео дужност усташког повереника /логорника/.

Првих дана стање је било доста сношљиво и спроводила се организација усташког покрета у срезу зеничком, а тако исто преузимала се власт од дотадањих водећих личности.

У казниони наместо директора Семиза Мише, који је отишао у заробљеништво, постављен је одмах првих дана Хаџи-Авдић ста-

[186] Миливој.

решина окружног Суда из Травника.

У почетку није било већих хапшења, али се половином маја догодио први тежи злочин и насиље над Србима у срезу зеничком. Бивши католички свештеник /распоп/[187] непознатог ми имена у Лашви сакупља групу усташа Муслимана и у ноћи одлазе у парохијски стан биљешевског свештеника Минића[188] и након што је правио насиља над женом, мајком, децом и учитељицом Поповићевом из Бугојна изводи поменутог попа пред парохијски стан и убија га из пушке, пошто према причању нису то хтели извршити његови саучесници.

Крајем маја Чекада је разрешен дужности и на положај његов долази Мијо Гргић чиновник Жељезаре „Југочелика", који је учествовао на атентату Краља Александра и био у Митровици три године на робији, помилован и након свега добио трогодишњу плату уназад. Са његовим доласком на челу усташке власти у срезу зеничком почињу хапшења и малтретирања, шиканирања многих Срба и пред сам Видов дан узима за таоце око 15 највиђенијих Срба у срезу зеничком затвара их у многобројним просторијама новог усташког стана, а бившем репрезентативном соколском дому. За Видов-дан штампали су једну прокламацију у којој су изједначили Србе и комунисте и у случају ма једеног пуцња да ће бити сви таоци одмах стрељани.

За новог директора рудника „Југочелика" у Зеници дошао је инж. Враголов Никола /Далматинац/ и један добар Југословен наместо инжињера Милковеца Фердинанда који је премештен у Ген. [еералну] дирекцију рудника хрватских и топионица бивши „Југочелик". Обадва су били углавном добри и исправни људи и многе су Србе у то време помогли.

Половином јуна долази до првог већег убијања Срба у Зеничком срезу и то на ушћу реке Лашве у Босни, на самом мосту, у непосредној близини Зенице. Према једној верзији тада је убијено 19 Срба, а по другој 32. Довели су их у два камиона и једном луксузном аутомобили по свој прилици из Травника, и травничке усташе су их убијали везане чекићем по глави, револверским метком кроз уста и на крају моста су их бацили у воду. Вода је била веома плитка и многи су се лешеви задржали у плићаку па су их рано ујутро сељаци и путници из возова видели и том приликом

[187] Гујић Еуген.
[188] Миладина.

нашло се око 17 лешева, већином у грађанском оделу, али без икаквих исправа. То јутро усташе су лансирале по Зеници вест да су Срби поубијали Хрвате и Муслимане као освету за убијство горе поменутог свештеника, Минића припремили су психозу за масовно убијање Срба у срезу Зеничком. Пуким случајем из овог покоља остали су живи двојица Срба, наводно један судија из Дубровника који је после овога дошао у Зеници па су га усташе поново ухватили убили га у Соколани т.ј. у усташком стану, а касније су фингирали самоубиство. Други је био неки Павић надзорник жељезничке пруге из Бос.[анске] Градишке /на Иван Планини/ који је примио јаки ударац чекићем у главу, револверски метак кроз уста, који се зауставио испод језика након чега је бачен у воду са моста и у хладној води дошао к свести. У густој помрчини препливао је и прегазио реку, прешао на другу страну, а био је очевидац убијања и мучења осталих његових другова. После одласка усташа отишао је до прве сеоске куће, код једног Србина сељака испрао ране ракијом, повезао се, осушио се и отишао на теретни воз и уз познанство жељезничара дошао у Сарајево, одмах продужи за Ужице, где су га у болници лечили многи лекари, па је и оздравио.

Према обавештењима које сам добио ово убијање извршили су наводно травничке усташе и довели су их на то место у два камиона, што сам већ унапред споменуо. Групе поубијаних Срба већином су биле из Брадине на Иван Планини, што учитељ Минијевић власник жељезничког бифеа у Брадини, многи жељезничари из Брадине, затим још неки непознати из Мостара и Дубровника.

Око Видов-дана на место среског начелника Матковића долази усташа Међид Шаинагић, апотекар из Зенице, који је био један од најгорих према причању оних који су доцније после мене избегли.

На 29 јула покупљено је по Зеници око 80 највиђенијих Срба, међу њима инж.[ењер] Васиљевић Мирко, дир.[ектор] „Грубе пруге“ у жељезари „Југочелика“ у Зеници, затим инжињери Драги Јовковић, Гаврић познати национ.[нални] радник, старешина сокола из Зенице, Мирковић, Апостоловић и други. Од грађана одведени су Богдан Стојаковић, банк.[карски] већник и председник многих друштава, Никола Стојановић гостионичар познати политички радник, Чедо Стојановић надзорник из Казнионе, Јефтић Свето и Срђан, затим око 40 Срба стражара из казнионе и за њихову судбину никад се није сазнало, а сви знаци говоре да су истога дана побијени у Крушчици код Травника. Том приликом усташе су одвели

и Јосипа Шимоњића, Хрвата, Југословена управника Набављачке задруге и бившег југословенског капетана, који није хтео у усташку војску, и Словенца Врбића Ивана, управника ваљског промета у руднику, а према причању Зеничана све по иницијативи Радошевића Мите, књиговође задруге познатог франковца из Зенице.

Одмах по Видов-дану Милан Дракаловић[189], ресторатер жељ. [езничке] ресторације, пошто је из исте био истеран, инвентар му одузет, добио је пропусницу за Србију, спаковао своје кућне ствари у два вагона, те је опљачкан у Али пашином Мосту, од усташа који су га бацили из вагона напоље, одузели му све ствари, намештај, вредности и готов новац, а према тадањем причању штета је износила преко пола милиона динара.

У самој жељезари још од првих дана почело је велико групно отпуштање Срба, нарочито Херцеговаца, од Хрвата главну улогу играли су Мијо Грбић, Баришић техничар /имена му не знам/ браћа Калајџић, Фрањо Лукић, Авдо Тамовић и други, све службеници „Југочелика". На место Радовића дир.[ектора] „Југочелика" постављен је инж.[ењер] Хлоупек бивши директор из Вареша, један добар човек, али је имао над собом поменутог Мију Грбића по чијим је наређивањима морао радити.

Исти случај као Дрекаловићу догодио се и Др. Душану Јефтановићу који је са супругом избачен у Алипашином Мосту и отет му намештај, и инструменти, готов новац и према причањима оштећен је са преко пола милиона динара.

Ја сам као учитељ по налогу среза предан у казниону месец дана, где сам са осталим учитељима од јутра до навечер радио а по ноћи сам спавао код своје куће која је била у непосредној близини. Други месец т.ј. јули пребачен сам у силос, где сам под стражом усташа са својом женом и учитељицама Смиљанић Маром, Љубицом Фемиз[190], Госпавом Стојановић, Богосављевић и другима по неколико дана ноћи делио жито сеоском становништву и увек под претњом усташа или стражара спровођен у касно доба ноћи својој кући. По један вагон кукуруза морао сам делити на три до четири хиљаде фамилије. Тако сам радио пред Видов дан, уочи Видов дана целу ноћ, на сам Видов-дан до касно у ноћ и то ме спасило вероватно да нисам био ухапшен и вођен. По преданом обрачуну добио сам један дан отсуства ради приватних ствари у Сарајеву и како су

[189] Дрекаловић.

[190] Непознато презиме. Можда Семиз?

му тих дана тражили усташе из мог ранијег места службовања Дервенте, те сам побегао, морајући оставити жену и децу.

На све исказано могу се и заклети.

ЛАЗАРЕВИЋ ВОЈИСЛАВ, трговца из Завидовића, општине исте, среза Жепче, стар 42 године, син пок.[ојног] Милоша и Савке рођ.[ене] Трифковић, ожењен отац двоје деце, сада као избеглица настањен у Београду, улица Цара Николе 65, исказан изб.[егличке] лег.[итимације] број 11995.

ЗЕБИЋ ИЛИЈА, опанчар из Завидовића, општине исте, среза Жепче, стар 42 године, син пок.[ојног] Миле и пок.[ојне] Милке рођ.[ене] Поспишил, ожењен, отац четворо деце, сада као избеглица настањен у Београду, Далматинска улица број 36, исказан избегличком легитимацијом број 7983, сугласно су исказали:

У Завидовићу као и у целој општини настањени су Срби, Хрвати и Муслимани, који тамо живе измешано.

Одмах после проглашења независне државе Хрватске појавили су се у Завидовићу усташе под водством Буљан Анте, римо-католичког жупника у Завидовићу и Клаузер Ђуре, студента. У усташе ступили су скоро сви Хрвати из Завидовића, док су се Муслимани у великој већини држали пасивно.

Срби су већ првих дана независне државе Хрватске предали оружје на позив хрватских власти. Хрватске власти су Србима у позиву да предаду оружје, гарантовале да им се неће ништа догодити, и да ће им лична и имовна безбедност бити осигурана. Међутим ово је била обичан лаж, јер је истом после тога настао страховити прогон Срба.

Усташе су одмах почели са уценама имућнијих Срба. Сами су одредили веће суме новаца, које су поједини Срби морали одмах положити. Осим тога дале су се усташе одмах на пљачку српских дућана и приватних станова. Ја сам морао у први мах положити 10.000 динара у готовом новцу и то наводно за уздржавање усташке страже. Неколико дана после тога наручио је усташки стан у Завидовићу један вагон шећера, за који сам ја морао положити 195.000 динара, колико је тада стајао шећер. Усташе су ми били обећали, да ће дати мени, да ја тај шећер продајем под њиховом контролом. Међутим, када је шећер дошао дали су ми само 500 кг. а све остало су се за себе задржали, ако сам ја морао по њиховом наређењу сав

шећер платити. Знам, да су сви Срби трговци и остали боље стојећи већ у почетку платили за онда веће суме новаца као и ја, али не знам, колико је који платио.

Из мојег дућана однели су усташе 20 до 30 труба бољег платна и 10 кг. чаја. Нису ми за то ништа платили, а нити су ми дали какву признаницу. Лаловићу Драгољубу, трговцу у Завидовићу, који је иначе био почетник у трговини, опљачкали су му сав дућан, као и његов приватни стан, и сву робу пренели у усташки стан. У његовом приватном стану провалили су у ормане и однели међу осталим и његова одела, те рубље. И друге приватне куће су опљачкали и упљачкане ствари пренели у усташки стан.

Права пљачка српских трговачких радњи настала је када је усташки стан у све српске трговине поставио своје комесаре. За комесаре били су постављени изнимно људи без занимања, који су се иначе осим тога били још моралне и материјалне пропалице. Међу осталим били су постављени за комесаре и три сина Бобана Филипа, пекара из Завидовића које је њихов отац морао отстранити, из свог пекарског позива, пошто су га стално подкрадали. Сва тројица су иначе били без икаквог занимања. Синови Бобан Филипа били су постављени за комесаре у најбољим српским трговачким радњама, од којих је један био комесар у мојој трговачкој радњи. Разумије се, да су овакови комесари у најкраће време српске трговачке радње потпуно упропастили. Главни усташки комесар над свим српским трговачким радњама био је Контић Бранко, трговац из Жепча.

Када су пуштене у оптицај као законско платежно средство куне, морали су сви положити динаре у пореској управи, или пошти у замену за куне. Куне су се око 10 дана касније исплаћивале за положене динаре. Међутим Србима за положене динаре нису никада исплаћене суме у кунама тако, да су и на овај начин Срби били опљачкани.

Већ почетком месеца маја 1941 године усташе су почели затварати Србе из Завидовића. Затворене Србе усташе су у затвору страховито злостављали. Тако су их ужасно тукли, да људи после тога нису могли устајати, да врше нужду. Највише су мучили Чорлука Александра[191] чиновника „Шипада“. Њему су усташе у затвору вадили здраве зубе и клијештима чупали нокте. Међу осталима страшно су испребијали Чизмића Перишу, чиновника „Шипада“, Благојевића Бранка трговца и Зеца Јована свештеника из Возућа.

[191] Ћорлуку Алексу.

Међу првим Србима био је затворен и Ристић Остоја служитељ у „Шипаду". Њега су усташе такође у затвору злостављали. Када су га пустили из затвора, он је извршио самоубиство, вешањем.

Прво убиство извршили су усташе над једним Србином, младићем из села Возућа, кога су били повели у Завидовић у затвор и успут га страшно тукли. Овај младић покушао је у једном моменту да се спасе страшних мука бегством. Међутим усташе су га убили у месту Кривају.

Почетком месеца јуна 1941 године одведена је прва партија затворених Срба на жељ.[езничку] станицу у Завидовићу, стрпана је у теретне вагоне и одвезена у правцу Слав.[онског] Брода. О судбини ових Срба даље се ништа не зна, али се опћенито верује, да су сви побијени. Тада су из Завидовића одведени: Чоркула Александар[192], чиновник „Шипада" који је пригодом спровода на жељ.[езничку] станицу имао од злостављања толико отечено лице, да му се очи нису виделе, Чизмић Периша чиновник „Шипада", Арсеновић Богдан, трговац, Благојевић Бранко трговац, Перишић Бранко радник, Савић Маринко чиновник „Шипада" и његов син, којему не знамо име, Марковић Коста кафеџија, Влајинић Ана, чиновник „Шипада" Хајдиновић Бранко богослов, Серафијановић Спасо пекар, Смиљанић Лазар, општ.[ински] бележник, Зец Јован[193] свештеник из Возућа, те још неки којима се не сећамо имена. У првој партији одведено је и неколико Срба сељака из околних села, који су били доведени у Завидовић и затворени, али не знамо њихова имена.

Концем месеца јуна 1941 године одведена је на исти начин друга партија затворених Срба из Завидовића у правцу Слав.[онског] Брода. О судбини ових Срба такође се ништа не зна, али се верује, да су убијени. У другој партији одведени су из Завидовића: Укропина Душан директор „Шипада" Јовановић Јефто, Морача Бошко, Антонијевић Синиша, Константиновић Бранко и Васиљевић Јово, сви чиновници „Шипада", те још неки чијих се имена не можемо сетити.

После тога наставили су усташе са хапшењем и одвођењем Срба сељака из околних села. Њихово хапшење и одвођење трајало је по прилици до конца јула 1941 године. Ухапшено је и одведено из околних села у свему 250 сељака. Ови сељаци су у неколико партија одвођени у теретним вагонима у правцу Слав.[онског] Брода. Међу одведенима били су сељаци: Гроздић Живко из Љесковице, Којић

[192] Ћорлука Алекса.
[193] Зечевић С. Јован.

Лука из Гостовића, Божић Славко из Возуђа и Мишић из Љесковице. Имена других не знамо. О судбини ових одведених Срба сељака такође се ништа не зна, али је сигурно, да су они побијени.

У месецу јулу 1941 године, једне ноћи довели су усташе из Маглаја у Завидовић двојицу Срба занатлија, који су били браћа, Један од њих био је обућар, а други месар, а наводно су се звали презименом Симић. Њих су усташе и по ноћи довели до муслиманског гробља у Завидовићу и тамо убили, а њихове лешеве бацили у јаму.

У исто време убили су усташе у селу Рибници Марковића Богољуба чиновника шумске управе. И њега су убили по ноћи. С њим су убили још двојицу Срба сељака из истог села, али њихова имена не знамо. Са њима је био тада и Стакић Бранко, адвокат и бивши велики жупан, кога су усташе такође хтели убити, али се је он откупио са 30.000 динара. Стакић није имао код себе целу своту новаца, који је требао усташама положити за откуп свога живота, па је за њега остатак новца положио Ђерзић Мустафа из Возуђа.

У месецу јулу 1941 године дошао је у село Гостовић, домобрански капетан Сарачевић са два војника. Док је он разговарао са сеоским кнезом, дотле је један војник, који је био Муслиман, искористио прилику и уз ручне машинске пушке убио два Србина сељака, оца и сина, који су тада приправљали гувно за вршидбу.

Након нашег одласка из Завидовића и то у месецу фебруару 1942 године, како смо то поуздано дознали од наших земљака, који су после нас пребегли у Србију, убијено је по усташама 28 Срба сељака из села Гостовића, Чардака и Љесковице. Међу убијенима били су Ђурић Алекса из Чардака, Станковић Симо и Јовић Васо оба из Љесковице. Имена других не знамо.

У исто време усташе су попалили село Возуће, те један део села Чардак и Гостовић. Прије палежа усташе су ова села потпуно опљачкали. Пригодом пљачки и палежа ових села, усташе су убијали свакога кога су у селу нашли, па је тада погинуло у овим селима много Срба, а највише жена и деце. Нарочито је тада страдало село Возуће.

За време највећих прогона Срба у овим крајевима а то је било у лето 1941 године, долазиле су усташе до појединих Срба, правећи им се тобож пријатељима, те су им говорили, да они поуздано знају да су ти Срби у списку за логор и да ће бити тамо убијени, а иметак ће им бити заплењен. У даљем разговору казали су им да се могу спасити једино на тај начин, да се пријаве код римо-католичког жупника Буљана за прелаз на римо-католичку веру. И њима

двојици долазили су усташе и овако нам говорили: Ово су усташе чинили у споразуму са римо-католичким жупником у Завидовићу Буљан Антом. Иако је притисак био ужасан, пријавило се за покрштавање тек око 20 Срба, а стварно је прешло на римо-католичку веру сама њих 7.

Сам римо-католички жупник Буљан Анте држао је за време највећих прогона Срба у цркви проповеди, у којима је нападао Србе на најпогрднији начин и доказивао, како их све треба побити. Тиме је овај жупник и онако велику мржњу Хрвата према Србима још потенцирао. У Завидовићу живи Ђурић Славко, син трговца Ђурића Креше. Овај Ђурић Славко чешће пута је одлазио у својству усташе у разне логоре у Хрватској, где је извесно време тамо остајао на дужности. Он је како је то сам признао, убио у неком логору, у којем је вршио усташку дужност преко 150 Срба. Он је такође суделовао у убиству поменуте двојице Срба, који су били доведени из Маглаја у Завидовић и тамо убијени на муслиманском гробљу. Наведени Ђурић Славко након ових злодела отишао је римо-католичком жупнику Буљану Анти и на исповеди му признао, да је убио преко 150 Срба. Жупник му је опростио грехе и причестио га. Ово је поверио нама један добар католик из Завидовића, којему је ово врло добро познато.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Буљан Анте, римо-католички жупник у Завидовићу, који је био душа целокупног усташког покрета у овом крају, Клазер Иван чиновник „Нашичке“ и његов син Ђурика, несвршен ђак, који је обнашао част усташког таборника у Завидовићу, Драгичевић Анто општ.[ински] стражар, Шћибан намештеник „Нашићке“, браћа Бобан Јосип, Михи и Никица који су у Југославији били без занимања, а у хрватској држави преузели су српске трговачке радње, Парлов Фрањо радник, Шифнер радник „Нашичке“ Петров Паво, кројач, Штитић Антон, син сајџије Штитића, Журавељ Фрањо, обућарски научник, Мушић Хасан берберин, Сулејмановић Ређел трафикант, Ђурић Крешо трговац и његов син Славко, Матијашић усташки логорник у Завидовићу, који је родом од Теслића, Шрајер Иван, управник поште, који је после премештен у Загреб, Ромотин чиновник „Нашичке“, Шлипогер Драгутин намештеник „Нашичке“, Шлипогер Иван трговац и његов брат Стјепан, трговачки путник Милер Звонко чиновник „Нашичке“, Дујмушић Стјепан намештеник „Шипада“ који се је у Југославији истицао као велики Југословен и био члан Со-

кола, Перачковић син биљежника, Кисели Антон бравар, Ајаковић Суљо, благајник код „Шипада“ браћа Хегедиш жељезничари код „Нашичке“, те још многи други, којима не знамо имена. Знамо поуздано да су већина ватрогасци намештени код „Нашићке“ ступили у усташе, али њихова имена незнамо.

Од Хрвата из Завидовића скоро сви су били усташе, а од Муслимана тек мањи део. Од Хрвата из Завидовића били су наклоњени Србима Томатиновић Иво чиновник код државне шумске жељезнице, који је умро, Кртеж капетан речне пловидбе у пензији, родом из Далмације, Терзић-Драгић месар, Млакар Макс, чиновник код „Нашичке“ и његови синови, који су пореклом Словенци. Од Муслиман нарочито су се истакли као пријатељи Срба неки Хафис - Хоџа[194], који је тада био са службом у Завидовићу, а који је ради тога по хрватским властима у логор: Касић Зулфо месар, браћа Ајановићи Сулејман берберин и Абдулах пекар.

Ми смо обојица заједно напустили Завидовић на 14 септембра 1941 године и стигли у Београд на 15 септембра исте године, а отада се стално овде налазимо.

Друго ништа нам није познато, а на исказано и прочитано нам, можемо се и заклети.

ТРИФКОВИЋ СТАНКО, бивши трговац из Грачанице, саде настањен као избеглица у Београду, Шафарикова улица број 4, син пок.[ојног] Трифка и Петре рођ.[ене] Лукић, стар 70 година, српско-православне вере, исказан избегличком легитимацијом број 11925, исказује како следи:

У целости усвајам и потврђујем записничко саслушање Симеуновића Душана и Јовановић Димитрија, оба из Грачанице, које су дали код овог Комесаријата. Њихово саслушање имао бих утолико коригирати, што није био у Грачаници први усташки логорник Таборски Фрањо, већ Гаћа Ратко, који је одмах код слома у месту Грачаници био на челу усташке власти. Сем тога настојаћу да попуним извештај Симеуновића Душана са подацима о приликама у Грачаници после присилног исељавања Срба из овог места у Србији по усташким властима, како сам те податке утврдио и побиљежио на основу причања веродостојних лица.

Први усташки логорник у Грачаници Гаћа Ратко већ по својој нарави је врло насилан човек, прави силеџија. Иначе је врло сум-

[194] Хоџа.

њиве прошлости, па је још пре вршио свакојака недела. Први његов акт у својству усташког логорника био је управљен против мене и моје породице. Једног дана, у самом почетку, послао је он четворицу усташа к мојој кући, који су ухапсили мога сина Здравка и отерали га у усташки стан, без икаквог разлога. После тога ја сам пролазио поред усташког стана, па када ме је видео Гаћа Ратко позвао ме је к себи. Рекао ми је при том, да мој је син затворен зато, јер да је приповедао, како је видео четнике на Озрену, а да ту ствар није пријавио властима, ако је то био дужан учинити. У ствари Гаћа Ратко хтео се је мени осветити због свога брата Раћа Душана, кога сам ја некако пред рат пријавио властима, да је запалио моју шупу, што је било несумњиво утврђено. О томе је чак постојала пријава управљена среском начелству у среском суду у Грачаници од стране жанд.[армеријске] станице. У времену, када је мој син Здравко био у затвору, још није по овим пријавама од стране надлежних власти окончан кривични поступак против Гаћа Душана ради злонамерне паљевине. Усташки логорник Гаћа Ратко, када смо о моме сину разговарали, предложио ми је, да се измиримо. Ја сам ствар тако схватио, да је он вољан пустити на слободу мога сина Здравка под условом да ја одустанем од своје пријаве и предлога за кривично гоњење против његовог брата Гаћа Душана. Пошто је био у питању живот мога сина, ја сам пружио руку Гаћа Ратку у знак да прихваћам предложено помирење, али нисам изричито изјавио, да ја од своје пријаве одустајем. Очито је да Гаћа Ратко о овоме својем поступку злоупотребио је своју власт као усташки логорник у своје личне сврхе и своју властиту корист. За мене је ипак било главно, да је мој син Здравко после овога „утаначења“ са Ратком био пуштен на слободу.

Брат Гаћи Ратка, Гаћа Душан по занимању је жељезнички званичник. Још за време Југославије из извесних разлога једном приликом тадањи народни посланик Аџиефендић Амид са једном депутацијом у којој сам био и ја, затражио је у Београду од тадашњег Министра саобраћаја, да га некако из Грачанице премести. Због ове ствари Гаћа Душан, када је његов брат постао усташки логорник, навалио је на бившег народног посланика Аџиефендића Амида пред гостионицом Николе Савића у Грачаници и потегао је на њега револвер у намери да га убије. У том моменту случајно је наишао туда један немачки официр, па када је видео овај призор, потегао је свој револвер и с њиме ударио по глави Гаћа Душана и на тај начин

онемогућио га да изврши своју пакленску намеру.

Браћа Рађа Ратко и Душан после самог слома Југославије обили су један војнички магазин у Грачаници, који је био пун разне робе и живежних намирница. Иза тога муслиманска руља као једна руља цигана навалили су на овај магазин и потпуно га опљачкали. На овај начин хтели су се браћа Гађи популарисати. Касније пак, када се је покренуло о обијању овог војничког магазина, Гађа Ратко као усташки логорник био је ради тога смењен са овога положаја, већ после неколико дана, а на његово место дошао је на положај усташког логорника Таборски Фрањо.

У месецу јулу 1941 године дошли су двојица усташа из Бос.[анског] Шамца са једним непознатим жандармом и једним полицајцем око 8 сати увече у моју кућу. Ови непознати усташе ухапсили су ме и сместили у затвор среског суда у Грачаници. На путу од моје куће до затвора, ја сам упитао усташе, да зашто ме затварају. Они су ми одговорили, да сам ја био у кафани Пере Мићановића у Грачаници, када је тамо пред пар дана дошао један човек висок у црном оделу, гологлав, зачешљане косе за златним зубима говорио против поглавника Павелића и против Хрватске државе. У вези с тим истакли су, да они мене сада стражарно спроводе, да би могао бити у тој ствари преслушан као сведок. Ја сам усташама напоменуо, ако ово стоји, да је онда њихова дужност не да ме хапсе, него да ствар пријаве надлежним полицијским односно судским властима, па ће ме тада те власти позвати и саслушати. Усташе су се на ову моју примедбу наљутиле, па су ми дрско одговорили да ће ме баш сада стрпати у затвор, што су доиста и учинили. У затвору среског суда у Грачаници нашао сам пет до шест сељака Срба из села Текућице. После једног сата дошао је у затвор усташки логорник Таборски Фрања са једним жанд.[армеријским] наредником. Пошто је испитао саму ствар Таборски Фрањо успео ме је одмах из затвора ослободити рекавши да ће он о тој ствари истрагу провести сам. Свакако је на овакову одлуку Таборског Фрање утицало то, што сам ја њему рекао, да то није начин, да ме хапсе стране усташе из Бос.[анског] Шамца мимо његовог знања и одобрења, па да је хапшење људи у Грачаници једино под надзором његовим као усташким логорником у том месту. Као што рекох после једног сата издржаног у затвору мене је Таборски Фрањо пустио на слободу.

Поменута двојица усташа из Бос.[анског] Шамца када су чули да сам ја пуштен на слободу, дошли су поново истог дана одно-

сно исте ноћи мојој кући и лупали су на врата. Очито је да су они хтели устрајати у својој намери и ухапсити ме по сваку цену. Случајно је у то доба пролазио поред моје куће усташки логорник Таборски Фрањо па када је чуо ову лупу и галаму усташа из Бос.[анског] Шамца, пришао је к њима и након кратког објашњења отерао је њих од моје куће. Тако ме је он спасио од ових напасних усташа, којима је вероватно био циљ, да мене ликвидирају, а после тога да моју кућу опљачкају. Како сам доцније чуо, усташе из Бос.[анског] Шамца, отерали су у исто време око 15 Срба из села Скиповца у логор Јасеновац под изликом, да су били четници. Са овим људима они су имали у програму да и мене отерају у Јасеновачки логор. Још сам и то дознао: да су ови исти усташе опљачкали потпуно куће ових Срба из Скиповца, које су путем тукли и малтретирали.

Дана 9 августа 1941 године усташе су вршили насилно исељавање Срба из Грачанице у Србију. Тога дана исељено је из самог места Грачанице 35 лица. Исељене су фамилије следећих Срба и то: Колаковић Илије, Благојевић Јове, Јовановић Свете, Иванишевић Станка, Николић Ранка, Трифковић Станка, Иванишевић Саве, Недић Милана, Иванишевић Бранислава, Стевић Влатка (који се је после вратио у Грачаницу) Симеуновић Владимира, Симеуновић Душана, Николић Јове, Шатара Васе, Лукић Ђорђа, Нешковић Михаила, Јовановић Димитрија и Милосављевић Луке, сви из Грачанице. Надаље су исељени са својим фамилијама и то: Лукић Тодор, Јанковић Саво, Вукелић Ђуро и Амица Јанковић Саве, сви из Бољанића, Кашиковић Јово из Карловца и Лазаревић Ристо из Сочковца.

Из Грачанице пребачени смо у сврху исељења у Србију у логор Слав.[онска] Пожега. У томе логору су усташе тукли неке од наших људи, који нису хтели одмах предати њима новац. Нарочито су тукли Љубу Кашиковић, жену Илије Кашиковића трговца из Грачанице, код које су накнадно нашли 20 дуката у коси. Исто тако су тукли самога Илију Кашиковића, који је такође негде сакрио нешто новаца, Од тешких батина они су страшно викали и запомагали. Надаље су усташе ужасно тукли Недића Милана, то зато јер су и код њега пронашли новац сакривен на дну једног дрвеног кофера испод једне нарочито прикуцане даске. Он је добио тешких батина и још су му усташе одузели новац. Када је Милан Недић дошао у бараку, после добивених батина, усташе су га поново позвале у канцеларију и питали су па, шта је њему у роду Милан Недић, Председник српске владе. Он им је на то одговорио да му није ништа у роду Генерал Недић.

Усташе су на то приметили, да шта прича, да му није ништа, па су га са једним штапом и рукама поновно грозно истукли.

Усташе су у логору Слав.[онска] Пожега тукли и друге исељенике, који одмах свој новац нису пријавили. Сви они добили су страшних батина, а пронађен новац у сваком случају им је одузет.

Ја сам лично понео собом једну већу суму новаца. Новац сам држао у лисници, а сем тога око 245.000 динара имао сам сакривених у један пешкир, који сам испод кошуље омотао око себе, надајући се да ћу на овај начин новац некако пренети. Кад сам видео, да усташе врше строгу контролу и преметачину и да туку људе који свој новац одмах не предаду, почео сам размишљати, шта да учиним са својим новцем. Било ми је јасно, да новац не могу никако сакрити, да га усташе не пронађу. Сем тога нисам био вољан, да новац усташама предам. Да би избегао батинама, какве су други добили одлучио сам, да свој новац уништим. Ради тога сам отишао у један најближи клозет и бацио сам 245.000 динара сакривених у пешкиру у клозетску јаму. Новац пак, који сам имао у лисници, предао сам усташама код прегледа и на тај начин ову ствар тако уредио, да сам избегао батинама. Око 20.000 динара у готовом новцу одузели су усташе од мене приликом прегледа, а осим тога одузели су ми два сребрна сата марке „Омега", сасвим нова, један златан прстен, једну малу ручну лампицу, један леп џепни ножић, једну шунку, сланине око 3 до 4 килограма сувога меса, масти око три и по киле, компота и пекмеза од шљива.

Из исељеничког логора у Слав.[онској] Пожеги, наком пар дана, пребачени смо били жељезницом преко Земуна у Београд.

Сви подаци које сам горе навео, познати су ми из властитог опажања, а тичу се углавном ствари, које сам и ја лично преживљавао у Хрватској за време усташког режима, а пре него што сам исељен у Србију.

Од веродостојних лица, која су се доцније иселила и избегла из Грачанице и тамошњег краја у Србију дознао сам, да су усташе са својим терором против Срба наставили у све већем обиму и све оштријој форми. Према причању ових људи нарочито сам дознао, да су усташе многе људе интернирали у концентрационе логоре, а сем тога да су и многе људе поубијали.

Концем месеца августа 1941 године усташе су стрељали: Милоша Ђурића писара среског начелства у Грачаници зато јер да је тобож давао револвере четницима. Стрељање је извршено јавно

код месарске клаонице у Грачаници. Леш Милоша Ђурића бачен је у једну јаму у близини.

Истога дана стрељан је Љубо[195] Симић, трговац из Грачанице. Њега су усташе кривили да је имао неку везу са четницима, иако је он био увек миран и сасвим повучен човек, који се у политику није никада мешао.

Надаље је истовремено стрељан по усташама Раде Степановић[196], месар из Грачанице. Тога дана он је ишао у Добој, да прода своје свиње на тамошњој пијаци. Усташе су га негде на друму срели и једноставно осумњичили да он те свиње тера за четнике.

У исто време и на исти начин стрељан је по усташама Милан Симић, пекар из Грачанице, кога су усташе потворили, да је предводио четнике.

Заједно са горе поменутим лицима убијена је Бешлагић Анка, која је по рођењу Српкиња, а удата за Муслимана. Њен брак са Муслиманом није јој у овом случају помогао као што јој није ни сметао, да и даље остане добра Српкиња. Због свог Српства завршила је живот на овако трагичан начин.

На кланици у Грачаници коначно је убијен са стране усташа и Раде Томић из села Лохиња крај Грачанице.

Сва лица, која сам навео, стрељана су јавно на очиглед мноштва света, без икаквог претходног саслушавања и суђења. Како сам чуо, ово стрељање извршили су сами усташе, међу којима је учествовао лично Гаћа Ратко и Силвер Осман Беровић, оба из Грачанице.

Обавештен сам, да су после мога исељења из Грачанице по усташама убијени још и ови Срби: Драган Мартић земљорадник, Миловановић Максо земљорадник, Марјановић Јово земљорадник, сви из Лондића и Јово Станојевић земљорадник из Српских Малешевића.

Надаље сам чуо, да су усташе из Бос.[анског] Шамца некако у лето 1941 године отерали у логор Јасеновац и то Андрића Илију, Сарић Нику, Јовичић Мирослава и Лукића Митра све из Скиповца. Једино се је Лукић Митар вратио својој кући, ваљда зато што је усташе потплатио. Други Срби којих има један већи број, интернирани су у логорима и до данас се ништа не знао о њиховој судбини.

Од усташа у нашем крају, који су се нарочито истакли у про-

[195] Љубомир.
[196] Стјепановић.

гону и убијању Срба, наводим следеће: Гаћа Ратка, усташког логорника, Имамовић Суљу земљорадника, Наимкадића млађег, Јахић Салкицу, Јахић Исмета, Хасан Џину, Хелић Исмета, Ахакет Гопу, Пурач Мухамеда, Ђазим Ђајића, Силвер Османбеговића, Фуат Рашидбеговића, Летић Суљу, Мусић Раму, месара (цигана) све из Грачанице, Исмет Муратбеговића, званог Бегче из Градачца и Анту, коме не знам презиме из Бос. Шамца.

Коначно наводим, да све ово што сам овде изнео могу својим исказима посведочити избеглице Јовановић Богдан, сада у Београду, Босанска улица број 79 и Јефто Јефтић из Грачанице сада у Београду, Друго немам шта речи, а на исказано могу се и заклети.

ЈОВИЋ РАТКО, трговачки помоћник из Модриче, општине исте, среза Градачац, стар 25 година, син Лазе и пок.[ојне] Маре рођ.[ене] Лазаревић, неожењен, сада као избеглица настањен у Београду, Гробљанска улица број 36, исказан избегличком легитимацијом број 15756, исказао је:

Општина Модрича настањена је са Србима, Хрватима и Муслиманима у подједнаком броју.

Одмах после успоставе независне државе Хрватске котарски предстојник из Градачца позвао је Србе, да предаду оружје и радио апарате, гарантујући Србима личну и имовну безбедност. Срби су ово наређење извршили. Подједно су Срби позвани, да имаду у року од 24 сата уклонити фирме писане ћирилицом и заменити их са латиницом. И ово наређење Срби су извршили. После тога било је забрањено Србима похађање уопште свих кафана и јавних локала, те свих јавних приредаба, док је Хрватима и Муслиманима било забрањено похађати српске кафане тако да су потоње остале потпуно празне. Подједнако је било забрањено дружење и састајање са Србима. Нису се смели међусобно нити поздравити. Сва ова наређења издао је тадашњи котарски предстојник у Градачцу Монтани Већеслав, који је пре тога дуго година био са службом код управе града Београда.

На неколико дана пре Видов-дана 1941 године ухапсио је котарски предстојник Монтани више угледнијих грађана из Модрича, те сељаке из околице под видом таоца. Они су били задржани у затвору котарске области 15 до 30 дана а за то време ови Срби су морали по дану чистити улице, а по ноћи су их нагонили да чисте клозете, само да би их на тај начин унизили. Многи затворени Срби били су тада у затвору и злостављани. Међу ухапшеницима

био је Лукић Светозар, трговац из села Врањака, који је у затвору био толико злостављан, да је из затвора изашао сав модар по телу, а осим тога била му је једна нога отсечена. Остали Срби имали су наређење од котарског предстојника, да о Видов-дану 1941 године несмеју 48 сати излазити из својих кућа.

У месецу јулу 1941 године наредио је котарски предстојник, да се десет до дванајест српских породица из Модрича у року од пола сата спакују за логор. Дозволио им је да могу собом понети ствари само до 50 кг. по особи. Ове српске породице најпре су смештене у основну школу у Модричу, где су преноћиле, а сутрадан су одведене у Оџак, удаљен 7 км. од Модрича. Ове српске породице остале су у Оџаку 2 дана, а затим су пуштене кућама. У кућама ових српских породица били су постављени по котарској области посебни чувари. Када су се ове српске породице повратиле из Оџака својим кућама, многи су нашли куће опљачкане. Разумије се, да се ради ове пљачке нису Срби смели никоме потужити.

Око 20 августа 1941 године појавили су се око Добоја четници и котарска област у Градачцу као репресалију ухапсила је око 30 Срба младића из Модрича, а осталима Србима је наређено да не смију излазити из кућа. Међу ухапшенима налазио сам се и ја. У затвору смо били 10 дана и за то време добијали смо храну од наших кућа. Храну нам нису смели доносити одрасли, него сама мала деца. Након 10 дана пуштени смо из затвора.

На 4 октобра 1941 године ја сам напустио Модричу и кренуо на пут у Србију. Пропусницу за путовање добио сам од немачке војне власти. У Београд сам стигао на 5 октобра 1941 и од тада се стално овде налазим.

После мојег одласка у Србију, чуо сам од других Срба који су после мене овамо пребегли, да је у Модричу неко време било мирно, а затим је поновно настао прогон Срба.

Неколико дана пре Ускрса 1942 године ухапшено је како сам чуо од Срба који су после мене овамо дошли, 15 до 17 Срба из Модриче, већином млађих људи. Ови Срби били су затворени у подрум Максимовића Максима, трговца из Модриче. У подруму су усташе тукли затворене Србе, а затим их једне ноћи одвели на мост преко реке Босне, где су их хтели убити и бацити у воду. Међутим ови Срби видели су, шта их чека, па су скочили с моста у воду. Усташе су за њима пуцали, па су неке убили, а некима је успело да се пливањем спасу. Чуо сам да су убијени овом приликом: Настић

Урош хармоникаш, Николић Михајло трговац, Радовановић Милош абација, Старчевић Душан трг. помоћник, Лукић Здравко шофер те још неки, чијих се имена не сећам.

За време мојег боравка у Модричу и околини покатоличавање насилно Срба није било. Српско-православне цркве у Модричу и околним селима одмах је након успоставе независне државе Хрватске котарски предстстојник затворио.

Напомињем још следеће: Некако о Видов-дану 1941 године котарски предстојник Монтани из Градачца наредио је појединим имућнијим Србима из Модрича да имаду положити веће суме новаца. Ове суме које су Срби имали положити, кретале су се од 10.000 до 100.000 динара. међутим накнадно је дошло наређење, ваљда из Загреба да се ове суме не морају платити. Подједно навађам, да је котарска област одмах већ у почетку затворила српску читаоницу у Модричу и спалила све књиге које су писане ћирилицом.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Монтани Вељеслав котарски предстојник, Павић Милош млинар, Штефанац Иво опанчар, Турсић Алија земљорадник, Андријевић Јура трговац, Бичвић Јозо трговац и бивши начелник сви из Модрича, те још више других из Модрича и околине, чија имена не знам.

Друго ништа није ми познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

АЛЕКСИЋ ЛАЗАР, син Данила и Илинке рођ.[ене] Реметић, рођен 28 августа 1905 године у Ковачићима, општине и среза Кладањ, српско прав.[ославне] вере, земљорадник, ожењен отац четворо деце, сада живи у Браљини, срез расински, власник изб.[егличке] лег.[итимације] број 100127, који изјављује:

Кад је букнуо рат ја сам се налазио у војсци у Тузли. Моја је јединица кренула из Тузле преко Кладња за Сарајево. Кад смо дошли пред Кладањ саопштено нам је, да је закључено примирје и потом капитулација. У Кладњу смо разоружани. Одмах сам отишао својој кући у село Ковачиће. Власт су преузели кладањски Турци, који су сви од реда приступили усташама. Усташе су уочи Петров дана 1941 године у пола ноћи одвели све наше свештенике, затим угледне Србе домаћине из Кладња и среза кладањског. Говорили су да их одводе у Тузлу на неко саслушање. Међутим уочи самог Видовдана Турци-усташе одвели су из мог села Ковачиће ове наше људе: Реметића Милана и Јову, Милетића Николу, Радована, Луку и Лазу,

Крунића Матију, Алексића Нешка, Здравка, Марка и Вукана. На сам дан Видов дан дошли су усташе у наше село и почели пљачкати наше домове, одузимали новац и остале ствари од вредности, храну брашно, масло и остало, затим су све Краљеве слике и иконе разбили и погазили ногама. Том згодом мене су дограбили и потерали у поток звани „Подендек". Логорник Енвер Мешковић нешто је пришаптао усташама Алији Чамџићу, Адиму Шечићу и Фериду Гогићу. Потерали су ме у поток. Један усташа ишао је преда мном, а двојица иза мене. Када смо стигли у шуму уперише на мене пушке, па ми рекоше да казујем, где се налази оружје у селу, иначе ће ме стрељати. Рекао сам им да у селу нема оружја, да су сви Срби на њихов позив предали оружје. Надеље сам им казао да ћу бити лојалан, да ме пусти кући. Они су се нешта договорили па су ме пустили кући. Од тога дана ја сам се скривао по селу. Усташе су по читавом срезу одводили наше људе и наставили са пљачкањем, паљевинама и убијањима. нашем српском свету ово је све додијало. Нисмо могли више сносити овај зулум, па смо на послетку били присиљени, да са нашим фамилијама кренемо у шуме. У томе времену т.ј. почетком месеца августа 1941 године појавили су се наши четници. Њихов задатак био је, да заштићавају српски народ од Турака и усташа. Чим су Турци и усташе видели, да су Срби приграбили оружје и да ће бранити своје животе и имовину своју, почели су бежати и шта више предавати оружје четницима.

Истичем следеће: Својим очима гледао сам остатке изгорених лешева српских жена и деце у њиховим домовима у селу Сливњи. Тако је уништена породица Сорака у томе селу. Тражили смо по селима и шумама оне наше људе, које су раније усташе одвели од куће. Тако смо у месецу августу 1941 године пронашли у потоку звани Хендек лешеве убијених Срба и то: мога рођеног брата Алексића Милана, стрица Алексића Живана и његова сина Алексића Александра, мога шуре Милетића Радована и домаћина Зорановића Симе, сви земљорадници из села Ковачића. У срезу власеничком у шуми Јелику на месту званом Рашића Гају пронашли смо више од 400 лешева раније побијених Срба. У том истом Гају пронашли смо и леш свештеника Јанка Савића из Власенице. Њега су усташе прво жива огулили, па онда убили. Пронашли смо у селу Брдима, општина Олово, срез Кладањ пет гробова убијених браће Жугића. Пре него што су побили ове Жугиће усташе су им наредиле да ископају јаме, па су их над тим јамама побили и доцније у јаме затр-

пали. У месецу јулу 1941 год.[ине] некако око Петров-дана, усташе су покупили железничке службенике Србе са пруге Завидовић-Хан Пијесак и дотерали их у Олово и затворили у једну зграду. Ту су им донели пуну канту људског ђубрета и наредили да преко ноћи то ђубре поједу. Сутра-дан су их отерали у Завидовић. Од свих жељезничара познајем Михаила Грубешића, Нђу Васиљевића и Бошка Крчу, све из Олова.

Као најопасније усташе у нашем кладањском срезу истакли су се следећи: Енвер Мешковић, гимназиста, који је био усташки логорник, затим Нурија Јамаковић, земљорадник, Нурија Идо, пекар, Адем Шечић, земљорадник, Ахмо Каменчић, земљорадник, Ахмо Пазарац, кројач, Рашид, телалџија (добошар), Ахмо Каваз, земљорадник, Аљо Каваз, земљорадник, Марко Чаја, месар, (католик), Ђемал Кадић, земљорадник, Мустафа Мулић, земљорадник, Алил Чамџић, земљорадник, Ферид Гогић, земљорадник, Мујо Мешковић, кафеџија, Анто Маричић пекар (католик), Шарац Осмо, пекар, сви из Кладња и Кус Курјак, земљорадник из села Брлошја, општина Ступари, срез Кладањ, који је био један од најкрволочнијих усташа.

У првој половици августа 1941 године, ја сам са фамилијом прешао у срез власенички у село Жеравице. Кући се нисам могао враћати, јер су усташе ово село спалили. У Србију сам прешао са породицом 9 априла 1942 године.

Друго не знам ништа. На свој исказ приправан сам се и заклети. Прочитано одобравам.

ЈАЋИМОВИЋ РАДМИЛА, ученица другог разреда грађ.[анске] школе из Карановаца[197], општине исте, среза Грачаница, сада избеглица у Београду, Босанска улица број 31, кћи Симе и Ангелине рођ.[ене] Арсеновић, стара 14 година[198], вере српско-православне, исказана изб.[егличком] лег.[итимацијом] број 23664, исказује како следи:

Место Карановац лежи на жељ.[езничкој] прузи Добој-Тузла. Место је доста велико. У самом месту је седиште општине. У претежној већини становници су Срби. Муслимана и Хрвата има мало. Муслимани су углавном заступљени међу жељезничарима од времена, када је Мехмед Спахо био Министар саобраћаја и форсирао намештење Муслимана у жељезничку службу до највећих мера.

[197] Карановца.
[198] ?

Мој отац Јаћимовић Симо, пензионисани жељезничар има своју кућу и нешто мало земљишта у Карановцима[199]. У томе месту затекао нас је и слом Југославије.

У Карановцима[200] је усташку месну власт организовао Ковач Анте, машиновођа, који је био усташки таборник. Код организовања помагали су и давали иницијативу усташе из Грачанице, Добоја и Степан Поља. Гаћа Ратко и Гаћа Душан, обојица врло истакнути усташе из Грачанице често су се појављивали у усташким мисијама у нашем граду. У усташке редове запажен је већи прилив Муслимана из Степан Поља. Међу овима се је нарочито истакао и први обукао усташку униформу неки Кукан Мустафа, који се пре бавио продајом воћа и поврћа. Било је и других Муслимана из Степан Поља који су као усташе крстарили наоружани по нашем месту и вршили разне зулуме, али њихова имена не знам навести.

Истичем да је Ковач Анте, усташки таборник био пре рата у врло добрим односима са мојим дедом Ђерићем Миланом, шефом катастарске управе у пензији. Често пута је овај долазио у његову кућу на пријатељски разговор и слушање радиа. Када је Ковач Анте постао усташки таборник у Карановцима[201], тога момента прекинуо је сваке пријатељске везе с мојим дедом. Већ првога дана дошао је као усташа службено к њему у кућу и одузео му је његов радио апарат. Ако је већ постојало наређење, да се Србима имају одузети радио апарати, сматрам да је тај радио апарат био дужан Ковач Анте предати полицијским властима. Међутим он то није учинио, него је апарат пренио у своју кућу и од тада је редовно слушао све емисије код отвореног прозора тако, да још тиме пркоси бившем власнику овога радио апарата. Из оваквог поступка Ковач Анте даде се закључити без икоје сумње на његов врло лош карактер.

Првих дана усташе су ухапсили мога оца Јаћимовић Симу, затим мога брата Миленка, надаље Пејића Војина, ученика гимназије, Душана Девића радника, Недељка Ристића свршеног ђака грађ. [анске] школе и Стојана Ристића жељезничког чиновника као и још неке друге Србе све из Карановца. Неколико дана држали су усташе ове људе у општинском затвору у Карановцу. Након тога пуштени су својим кућама сви сем Јаћимовића Миленка, Пејића Војина и Девића Душана. Ову тројицу су усташе отерали из Ка-

[199] Карановцу.
[200] Карановцу.
[201] Карановцу.

рановца у Грачаницу. После два до три дана пуштен је на слободу још и Девић Душан, а друга двојица задржани су извесно време у затвору, када су пуштени кућама, али не дефинитивно, него на условни допуст. Рок условног отпуста био је фиксиран са осам дана. Пре него што је овај рок истекао поновно су обојица ухапшени по усташама и одведени у Тузлу, где су били стављени под покретни преки суд. У Тузли их је суд ослободио од сваке кривице и казне, па су пуштени својим кућама. Кратко време после тога дошли су усташе у Карановац да их опет хапсе. Пајић Војин је тада побегао у шуму и њега нису смели ухапсити. Мога брата Јаћимовић Миленка усташе су и овај пут ухапсили и провели га у Сарајево. У Сарајеву дуже времена држали су га у затвору, а иза тога пустили су га кући, пошто је и коначно утврђено, да он није ништа крив.

У затвору су усташе тукли ове горе наведене људе и изигравали их разном злостављању. То је чињено како у Грачаници, тако и у Тузли. Највише батина је добио Пејић Војин.

Некако концем јула 1941 године усташке власти иселиле су у Србију из нашег грачаничког среза око 25 српских породица путем исељеничког логора у Слав.[онској] Пожеги. Из Карановца су том приликом иселили мога деда Ђерића Милана шефа катастарске управе у пензији са његове две кћери и Јована Кашиковића са шест чланова породице. Требали су још иселити из нашег села Стеву Лазаревића, гостионичара, али је исти измакао испред хапшења и побегао у шуму. Његову жену Ружу усташе су одвели са осталим исељеницима у логор Слав.[онску] Пожегу, али су је након пар дана вратили кући.

Код исељавања Срба из нашег среза показале су се усташе врло коруптивни. Од неколицине Срба они су примили мито и због тога их нису иселили односно иселили су на место њихово друге. На овај начин објашњава се и чињеница, што су усташе иселили врло сиромашног домаћина Кашиковића Јована из Грачанице, иако су код исељавања морали узети у обзир у првом реду богатије људе.

У лето 1941 године спровођен је кроз Карановац жељезницом један већи транспорт Срба из Тузле, које су усташке власти одводили у концентрациони логор. У овај транспорт усташе су укључили Тодора Кашиковића, радника у солани из Карановца. Познато ми је да су усташе у овом транспорту, међу осталима, водили у концентрациони логор из Тузле мога стрица Ђерића Душана, адвоката,

затим једног српског свештеника, коме не знам имена[202], неколико виђенијих Срба трговаца из Тузле и других. Сви они одведени су у логор у Јасеновац. До данас се о овим људима ништа не зна.

Усташе су у Карановцу често пута у пијаном стању банчили, певали су протусрпске песме и изазивали. То су нарочито радо чинили пред кафаном Љубице Јовановић из Карановца. Ја сам лично чула како су усташе више пута пред овом кафаном певали разне изазивачке песме, а међу њима најрађе ову:

„Павелићу ти нам мораш рећи,
Ми хоћемо српску децу сећи“

Због усташког насиља многи Срби, да би спасили своје животе одметнули су се у шуме. Карановачки Срби сместили су се у тако звану карановачку шуму. Тако су се организовали као четници. Да би у самом месту онемогућили усташе у њиховој злочиначкој работи, напали су једнога дана у месецу септембру 1941 године на Карановац. Сам напад уследио је рано у зору. Како је у Карановцу било у то време доста наоружаних усташа, то се између једних и других развила жестока борба, која је трајала цео дан. Већина српских породица из Карановца побегла је у горњи део села, где смо се сместили за време борбе у једну котлину крај потока Прење. Истога дана усташе су добили помоћ из Тузле од хрватских легионара. Из нашег збјега, који се налазио на повишем мјесту, видели смо за време окршаја, како су усташе у самом селу напали и попалили све српске куће, осим оних, које су биле близу жељ.[езничке] станице као и оних, чији су се сопственици иселили, а у њима су се тада налазили Хрвати колонисте. У једној фази борбе четници су продрли у село и поубијали виђеније усташе, а међу њима је био убијен: Гавран Љубо жељезнички чиновник, шеф жељезничке станице, коме не знам имена, Фрањо Бјеловац тишлер и један од најгорих усташа, Драго Бјеловац без занимања, неки Рудолф жељезнички десетар родом из Букиња и Фрањо Ропар, жељезничар сви из Карановца. Четници су такође попалили са своје стране неке куће у селу, тако да је наместо села, после борбе, остало пусто згариште. Поштеђен је само горњи део села. Међутим када су четници коначно одбијени, услед чега су се морали повући у села и у шуме, усташе су у горњем делу села запалили кућу Пејића Саве у којој је изгорила једна жена са двоје деце.

[202] Јован Д. Магарашевић.

После ове борбе, усташки бес против Срба још више је порастао. Оно мало Срба што је остало у месту, било је изврнуто страшном прогону. Без неког већег испитивања њихове кривње и по најсумарнијем поступку усташе су убили ове Србе: Петра Тодића, Јовицу Лукића, Митра Марушића и Луку Трифковића, сви домаћини из Карановца. Од ових поубијаних Срба једино је Тодић Петар одведен у Тузлу, где му је тобоже суђено по покретном преком суду. Остала наведена лица усташе су поубијали у самом Карановцу после њиховог хапшења.

Овом приликом усташе су темељито опљачкали све српске домове у Карановцу, а одузете ствари присвојили су у своју властиту корист ваљда крварину за поубијене Србе.

Од усташа, који су се нарочито истакли у прогону и у злостављању Срба у нашем месту вредно је забележити следећа лица и то: Ковач Анту усташког таборника, Јохана Пинтера машиновођу и његову жену Еву Пинтер, која је у свакој прилици изазивала Србе, Мустафу Кукан, Гаврана Љубу жељезничког чиновника затим шефа жељ.[езничке] станице, коме не знам имена, Фрању Бјеловац, жељезничког десетара и жену Љубе Гаврана, која је присиљавала Српкиње на прелаз у римо-католичку веру. Сва ова лица су из Карановца.

Ја сам са мојом баком Арсенић Даринком пребегла у Србију 23 новембра 1941 године. Моји родитељи и моја браћа још се и данас налазе у Карановцу, па не знам о њима ништа.

Друго ништа немам рећи, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети, односно изјавити, да су све моје речи у овоме записнику тачно забележене.

ЗАПАДНА БОСНА

ВУЧИЋ ТАТЈАНА, домаћица из Бугојна, општине и среза истога, 21 годину стара, кћер Стеве и Данице рођене Сандић, неудата, сада као избеглица настањена у Београду у, улици Таковској бр. 12, намештеник Комесаријата за цене и наднице, исказан избегличком легитимацијом општине Ракинац среза Моравског бр. 91.

БАБИЋ ВУКОСАВА, кројачица из Бугојна, општине и среза истог 21 годину стара, кћерка Илије и Анђе рођ.[ене] Иветић, неудата, сада као избеглица настањена у Београду, Јаворска улица бр. 1, исказана избегличком легитимацијом број 2121.

ВУЧИЋ ТАТЈАНА исказује:

Место Бугојно као и сам срез настањени су са Србима, Хрватима и Муслиманима.

10 априла 1941 године проглашена је независна држава Хрватска. 11-IV почели су домаћи усташе са претресима српских кућа и локала. Мој отац је био трговац и код њега је обављен претрес стана и радње. Одузет му је један револвер и неки барут, који је имао у радњи, а на што је имао прописне дозволе за држање и ношење и за продају. Код већине српских кућа биле су постављене усташке straже тако да се нико није могао слободно кретати. Све је био обузео неки страх пред сутрашњицом, јер су усташе сваког Србина пратили у стопу. Међу онима, који су први почели у пракси проводити усташки режим истакли су се Иван Јерцл свршени ђак грађанске школе, Јуришић зв.[ани] Царевић шустер, Челик свршени ђак грађанске школе, Караџа зв.[ани] Цврљак Муслиман без занимања, Марина ковач, неки Дада човек без занимања коме не знам имена, Коловрат Стипе кафеџија, Бено Бергман свр.[шени] ђак грађ.[анске] школе и Јосип Баришић адвокат и касније усташки велики жупан у Бјеловару.

У првим данима није било никаквих хапшења. Око 15-IV-1941 г.[одине] прошле су кроз Бугојно немачке трупе без задржавања.

Пролазили су два три дана. Тих дана усташе су опет вршили претрес кућа и локала без хапшења и злостављања, али док су код оних првих претреса били скроз на скроз учтиви дотле су код ових претреса били помало дрски па су на пр.[имер] тргали и исмејавали слике Краљевске породице, или ако су нешто нашли слично од националне или историске важности. Имена ових усташа, који су код претреса дрско наступили, не могу да се сетим, иако их иначе, познајем.

Одмах првих дана забраниле су усташке власти употребу ћирилице и пленили су књиге ћирилицом писане.

11 маја 1941 год.[ине] дошли су у Бугојно италијанске трупе и остале су тамо три до пет недеља. Ни за ово време нису усташе са Србима поступали лоше. По одласку италијанских трупа и то истога дана, 27 маја, почели су хапшења Срба. Одмах је било ухапшено 25 Срба, који су два дана и једну ноћ били у затвору среског начелства па су потом одведени у Бања Луку, одакле су се јавили одмах чим су тамо стигли. У овој првој групи били су ухапшени мој отац Стево Вучић, трговац, Недељко Праљак, директор српске банке и бивши народни посланик, Љубо Дреч жељ.[езнички] чин.[овник], Миленко Бехара кафеџија, сви из Бугојна, Нико Јојповић кројач, Анђелко Вучић трговац, Ђорђо Вујак гласник, Иле Вучић цестар, Младенко Билтић, гостионичар, Марко Кадијевић гостионичар, Иде Бркић калајџија, сви из Чипулића[203], општине Бугојно, и још неки чијих се имена не сећам. Свега 25 на броју, а међу њима и један Муслиман, коме имена не знам. Куд је ова група ухапшених Срба одведена даље из Бања Луке не знам сигурно, али прота Бовић[204] Милан бивши нар.[одни] посланик, јавио се својима из Загреба и писао је, да су с њим у полицијском затвору као политички кривци затворени мој отац Стево и Недељко Праљак. Многи су нам Хрвати касније причали, да су некоје од њих видели у Загребу на жељ.[езничкој] станици па у Карловцу па у Копривници и у Госпићу запослене на неким радовима на цестама. Касније сам чула да су неки заробљеници из Немачке писали да су мога оца и још неке (Кадијевића, Анђелка Вучића) видели у Немачкој, а с друге стране сам чула, да су прота Божић и још неки у Италији, одакле се је прота Божић наводно јавио.

Адвокат Јосип Баришић био је у почетку усташки командант у Бугојну и то баш у времену, када је ова прва група Срба хапше-

[203] Чипуљића.
[204] Божић.

на и одведена. Касније је Баришић постављен за усташког великог жупана у Бјеловару, а основан је у Бугојну усташки стожер и за стожерника је постављен Анте Јуришић, колар из Бугојна. За котарског престојника је постављен Бранко Куштро учитељ из околине Горњег Вакуфа, који је имао највише годину дана учитељске службе.

Да ли је ова прва група ухапшених Срба била у затвору злостављана не знам. Знам да је било дозвољено да им се прву вече донесе јело. Недељку Рајку је у затвору било позлило, јер су просторије биле тесне и претрпане па су ухапшеници цео дан лупали да им се отворе врата, али усташе стражари Јуришић зв.[ани] Царевић и Иван Јерцл нису хтели отварати већ су им довикивали да треба да цркну. Кад је испред затвора наишао др. Шпрунг Рудолф јеврејин, наредио је да се просторије отворе и прозраче па су то ова два стражара коначно иако преко воље и извршили.

Прије него су ову групу Срба затворили били су ухапсили једног југославенског војника, коме имена не знам, а наводно је из Санског Моста, и у том истом затвору су га страшно мучили, везали су му ноге и руке и бичевали га, држећи га без хране. То је радио Иван Јерцл.

Стожерник Анте Јуришић завео је страшан режим. Одмах је дао ухапсити Алексу Мариновића, ваздух. потпуковника у пенз.[ији] и довео је из Купреса свештеника Марка Поповића и Бору Спрему студ.[ента] вет.[ерине] и Славка Лугоњића гласника из Чипулића[205]. Њих су држали затворене у овом истом затвору неколико дана. Дозволили су да им се доноси храна, али их нико није смео посећивати нити о њима разговарати. Стражу су чували Висковић Фрањо и неки Чањак, али су из затвора одведени према Горњем Вакуфу, где су како се сигурно тврди, у близини Гор. Вакуфа убијени. Одело Алексе Мариновића враћано је из Гор.[њег] Вакуфа његовој породици.

Одмах после тога почела су хапшења и затварања у масама. Сад су доводили и сељаке из околних места /Купрес и Бугојно/ те су групу по групу држали по два дана у затвору одакле су их одводили у непознатом правцу тако да се данас за њихову судбину не зна. Сваки им се траг замео те се не зна јесу ли уопште из Бугојна и одвођени, тек их нема и нико о њима не зна ништа. Међу овим Србима су били: Бранко и Обрад Мијатовић, Симо Сандић срески званичник, Глишо Насто и Спиро Мариновић, браћа потпук.[овника] Алексе Мариновића, Ђорђо Радовић трговац, Момчило Илић сајџија, отац

[205] Чипуљића.

и син Ђорђо и Стојан Кисић, шустери Драгутин, Јово и Перо Попадић, Славко Бранчић берберин, Милан Радумило управ.[ник] грађ.[анске] школе, Митар Гаврић носач, Љубо Топић шумар, браћа Нико и Јово Лекић трговци, Павле Свитај пошт.[ински] чин.[овник], Драгоја Вукадиновића гостионичар, Свето Шолаја срес.[ки] чин.[овник], Владо Глигорић шустер, Триво Мандић жанд.[армеријски] наредник, сви из Бугојна и још неки којима имена не знам, отац и син Ђорђо и Рајко Вучић, Ристо Јојповић брат напред именованог Мике, Петар Ерак свр.[ени] ђак грађ.[анске] школе и његов отац коме имена не знам, Вранићи отац и син, имена им не знам, Мартић Јово шустер, Свитлица Младенко калајџија, Зељкић Бошко гласник, Божић Нико срес.[ки] послужитељ, Ђурендић Ђорђо шумар, Свитлица Перо школ.[ски] послужитељ и још многи други којима имена не знам, сви из Чипулића[206]. Међу овим ухапшеницима било је много сељака, најмање око 1.000, из најближе околине Бугојна (Зијамет, Јагодићи, Главице). Исто толико а можда и више било их је из општине Купрес. Тако н.[а]пр.[имер] Марковић Сави из Д.[оњег] Вуковског, из породице Лукијана Поповића 5 чланова, Славко Поповић који је убијен у својој кући, Душан Дуле Поповић, Анђелко Глигорић са породицом, Милош Спремо са породицом од 10 чланова, Стево Спремо са породицом од 21 члана (сви су ови побијени), Ружа Спремо домаћица из Купреса, мајка напред именованог Боре Спремо студ.[ента] вет.[ерине] која је убијена на улици од непознатог усташе, Душан и Владо Грубић и Богољуб син свештеника Марка Поповића, сви из Купреса.

Милан Спремо син Руже био је од усташа уцењен са динара 500.000 и платио је 420.000 динара, а остатак није имао па су му усташе рекли да прода овце и да намири остатак, али он је улучио згодну прилику и побегао је у Сплит, камо је касније пребацио и своју породицу.

Села Г.[орње] и Д.[оње] Вуковско, Г.[орњи] и Д.[оњи] Малован, Бегово село, општине Купрес, су потпуно уништени паљењем, а сви становници Срби су поубијани. У самом Купресу остало је за моје време на животу око 10 Срба, који су касније избегли на разне стране, а све српске куће у Купресу су попаљене и уништене.

Напред сам рекла да не знам позитивно јесу ли ухапшени Срби у затвору у Бугојну били злостављани, али сам чула да су Мандића Триву и оне који су с њим заједно били, тукли. За Дувњак Марин-

[206] Чипуљића.

ка који се данас налази у Србији на раду у шуми Липовици, чула сам да је био такође злостављан, јер је из затвора излазио потпуно модар.

Одмах у почетку су у селу Зијамету похапсили већу групу сељака од којих су само 7 задржали и одвели их поред неке провалије у самом селу, где су их поредали и убијали тако да су се мртви рушили у ту провалију. Један од њих, неки Јово Филиповић, био је рањен у главу и онесвешћен пао у провалију из које се касније спасио и то је причао. Његов брат Захарија је тада убијен, а осталима 5 не знам им имена. У осталим селима нису на лицу места убијали, него су их доводили у Бугојно у затвор, одакле их је нестајало, а да им се за судбину не зна.

Усташе су ишли по српским радњама и кућама и вршили су пљачку. На опљачкане су ствари давали или нису давали неки реверс. Ту су се опет највише истакли Иван Јерцл, Јуришић зв.[ани] Царевић и Карађа зв.[ани] Цврљак. Из дућана су износили у првом реду све намирнице, а из кућа посуђе и све што им се свиђало. Из наше куће однели су много постељних ствари. Одвозили су и дрва а ово је радио највише неки Јуре Кристичевић, општински службеник у Бугојну.

Међу ухапшеницима било је и жена и девојака, али нисам могла чути да је било случајева силовања. Жену Недељка Праљка са породицом и нешто мало ствари су одмах деложирали, у њезину кућу смјестили су неку своју канцеларију, а она је након пар дана отишла са дјецом у Сплит, одакле је родом.

Сви Срби, који су становали у непосредној близини због затвора морали су одмах да се иселе и у околини затвора није смио ни један да остане.

Усташе су чешће по ноћи упадали у куће и вршили претресе, односили оружје, књиге и слике, али нису у таквим згодама никога ни злостављали ни одводили.

Одмах у почетку био је у сваку српску радњу постављен по један усташа, не као комесар радње, него више са дужношћу да слуша шта се говори. Свима су забранили састајања и разговарање са Србима.

Вршили су претрес српске православне цркве у Чипулићу[207] и однели су све вредности из ње. Нису је запалили и за моје вријеме није таквих случајева ни било, као ни случајева оскрнављена цркви У црквама се није смела служити служба Божја. Цркву у Чи-

[207] Чипуљићу.

пулићу[208] су затворили.

Не знам је ли било случајева присилног покатоличавања осим случаја са напред именованим Маринком Дувњак, коме су рекли да ће бити пуштен из затвора, ако се покрсти, па је овај поднио молбу за прелаз на р.к.т. веру и био је пуштен из затвора, а онда је побјегао у Србију. Истина је међутим да су вршили пропаганду за прелаз на р.к.т. вјеру, говорећи им да ће им бити боље, да неће бити хапшења ни транспортовања. Знам да је било случајева прелаза на р.к.т. вјеру и сви који су на ту вјеру прешли тамо су и остали. На пример породица Гојка Бркића кафеџије, Заго Кадијевић власник жанд, Богдан Мичић шустер. И многи други су предали молбе за прелаз на р.к.т. вјеру, али за моје вријеме нису били примљени, па су заједно самном транспортовани у Србију.

11 августа 1941 су одвели из куће мене, моју мајку Даницу, сестру Наду, брата Дојкина и баку Насту и затворили нас у грађанску школу, где смо се нашли са другим већ раније похапшеним српским породицама. Ту смо били до 9 сати на вече, кад су нас одвели на воз па смо у затвореним теретним вагонима транспортовани за Слав.[онску] Пожегу у логор, где смо остали 3 дана, а одатле смо транспортовани у Србију, у Велико Орашје, па у Ракинац. Путем су наши пратиоци усташе били коректни у Бос.[анском] Броду су нас тамошњи домаћи усташе провоцирали пјевајући: „Није мени што ја морам из Бугојна одлазит“. Сви ми морали смо у року од пола сата напустити своје куће и могли смо са собом понијети само 50 кг. ствари по фамилији. Након нашег одласка усташе су закључавали куће и кључеве задржали код себе.

У згради грађанске школе нашли смо много породица, преко 200 душа, највише из Чипулића[209], који су тамо били затворени већ 17 дана, где их је много мучила глад и прљавштина. Ми смо им додуше ту и тамо смјели слати храну како је кад ко могао.

Неколико пута по ноћи упадале су усташе у затворске просторије, изводили су мушкарце, напоље, претили им да ће их поубијати али им у ствари никад нису ништа учинили.

Осим напред наведених усташа истицали су се у провођењу прогона Срба још и ови: Мато Хајдушић апотекар, Јосип Домаћиновић трговац, Марко Шандрк пекар, Звоно и Тоно Чолић трговци, Мате Матачић наставник грађанске школе н његова жена, ко-

[208] Чипуљићу.
[209] Чипуљићу.

јој имена не знам, Здравко Будимир ђак трговачке академије, Иво Цвијановић месар, Драго Ђаја порески чиновник, Августин Перковић трговац, Драго и Алојз Вучак ковачи, Маријан и Стипо Коловрат кафеџије неки Муслиман Мутавелија берберин, Јово Томац кафеџија, Иво Павловић кафеџија, Винко Барабан шеф среске испоставе у Доњем Вакуфу иначе грунтовни чиновник, поштански чиновник Грабовац коме имена не знам и још неки гостионичар Грабовац, власник Хана Егић, Муслиман Бачић срески чиновник, Кукрић управитељ основне школе у Бугојну, који је био усташки официр и погинуо у борби код Гламоча, Гутлеша Перо, ћевабџија, Бабић Марко и Јозо, трговци сви из Бугојна и Рцег млинар из Чипулића[210]. Најгори од свих био је котарски предстојник Куштро и стожерник Анте Јуришић, који је касније погинуо, затим Јуришић зв.[ани] Царевић, Иван Јерцл, Караџа зв.[ани] Цврљак, Августин Перковић, за кога кажу, да је убио Мариновића Насту и Шпиру, те Мишковића Фрањо, свршени ђак трговачке академије.

35 сељака из места и среза Бугојно били су у емиграцији у Италији са Павелићем, између којих познајем некога Анту Шарића и неког Мишуру. Сви усташе - емигранти били су барем на око у свему бољи у поступку према Србима него домаћи усташе.

Кад су нас повели из Бугојна за Славонску Пожегу рекли су нам и саветовали, да се покрстимо па да ћемо остати мирни у својим кућама и на своме имању, али смо ми тај позив одбили.

У Слав.[онској Пожеги су нас пригодом уласка у логор претресали детаљно и ако је неко нешто намерно или нехотично затајио па му је то било нађено, тај је био страшно бијен. Неки Перо (презимена му не знам) је од батина умро. Код њега су нашли неки крст, јер је био слуган код неког свештеника, па су му рекли, да је вођа четника. Код Симе Трифковића, пореског инспектора у пензији, који данас борави у Свилајнцу нашли су соколско одело и слику Петра Живковића, па је и он због тога био страшно бијен. У логору у Слав.[онској] Пожеги одузели су нам одмах сву храну и од одела све што је било вредније, нарочито новац и златнину, а дали су нам само по 500 динара по особи, и то свакаквог новца: турског, италијанског, и другога, који није вредио.

Коначно могу да кажем да су у Дувну одведени и не зна су где су ови Срби: Милан Мијовић, Симо и Саво Ковачевић, Душан Ковачевић, Мићо, Радиша и Бранко Зелен, Љубо Важић, Љубо Ву-

[210] Чипуљића.

ковић, син Милана Козомаре и Симо Вулић.

БАБИЋ ВУКОСАВА исказује:

Сагласна сам са исказом Вучић Татјане само могу да кажем да знам из непосредног опажања, да су у очи р.к.т. Вел.[иког] Петка похапшени у Бугојну, поубијани од усташа и бачени у реку Весаочицу[211] ови Срби: Спасо Праљак, Стојан Праљак, Перо Праљак, Лука Праљак, Милан Праљак, Војин Праљак, Ђоко Станчић, Бранко Шербић, Недо Шербић, један шумар и његов син, којима имена не знам.

Најгори међу усташама били су Шишић Стојан и Мато (браћа), те њихов отац Иван, Белобрк Мато, Илија, Фрањо, Јозо, Перуша Пејак а од Муслимана Хасан Фрлић, Фетен Мемић, Мујо Фрлић, Алија Хаџибеговић, сви из Бугојна.

По одласку Татјане из логора у Слав.[онској] Пожеги ја сам још тамо остала око 15 дана и била сам запослена у логорској кухињи, па могу рећи да је поступак усташа према мени и другима логорашима био добар.

Друго ништа немамо да кажемо, а на исказано и прочитано можемо се и заклети.

СВИЈЕТЛИЧИЋ[212] ДРАГО, бријач из Добоја, општине и среза истог, стар 30 година, син пок.[ојног] Јове и пок.[ојне] Десанке рођ.[ене] Оцаковић, неожењен, сада настањен у Београду улица Господар Јованова број 49/III исказан са изб.[егличком] легитимацијом број 110249, исказао је:

Прво хапшење и одвођење Срба из Добоја проведено је на 1 августа 1941 године. Тада су усташе затворили следеће Србе из Добоја: Трифковића Ненада жељ.[езничког] чиновника, Перендија Светислава жељ.[езничког] чиновника, Марковића, шефа катастарске управе, Ђокић Васу кројача, Филиповић Милана шофера, Богдановића Воју геометра, те више других, чијих се имена сада више не сећам, али знам поуздано, да је тада било затворено 28 Срба из Добоја. Сви су ови Срби исти дан једним аутобусом одвезени до жељ.[езничке] станице Руданка, где су стрпани у воз и отпремљени у Госпић. О даљњој судбини њиховој више се ништа не зна. Верује се, да су из Госпића одведени у Велебит и тамо убијени, као и многи други Срби.

[211] Весеочицу.

[212] У зборнику *Јасеновачки логор* презиме је Свјетличић.

На 2 августа 1941 године усташе су на исти начин ухапсили и отпремили са жељ.[езничке] станице Добој у Госпић око 20 угледних Срба сељака из села Кожуха крај Добоја. Међу овим одведеним сељацима био је и Лукић Светозар, угледни сељак из Кожуха, а имена других не знам.

На 3 августа 1941 године усташе су покупили и отпремили у логор у Слав.[онску] Пожегу 39 угледник српских породица из Добоја. Ове су српске породице из Слав.[онске] Пожеге отпремљене даље у Србију. Имовину од ових српских породица усташе су разделили Хрватима и Муслиманима из Добоја, који су се такође у њихове станове уселили.

На 3 августа 1941 године ја сам са прописном немачком пропусницом сео на воз у жељ.[езничке] станици Руданка, са намером, да отпутујем у Београд, јер сам видео, да ми у Добоју прети опасност по живот. Са мном је кренула на пут моја снаха Свијетличић[213] Зора са двоје деце. На станици Руданка приметио ме је усташа Мујановић Хасан, иначе без занимања из Добоја, који ми је прегледао пропусницу и казао ми да је исправна. Међутим, он је телефонирао жандармеријској станици Љупљаница, да ме жандарми скину са воза у Љупљаници и доведу у Добој. Жандарми су ме скинули са воза на жељезничкој станици Камен и исти дан довели ме у Добој и тамо предали котарској области. Котарски пристав Емкић казнио ме је са 5 дана затвора са изјавом, да је тако наредио котарски предстојник.

На 8 августа 1941 године увече један жандарм и један усташа преузели су ме из затвора котарске области, свезали руке и заједно са Кнежевићем Радованом, трговцем из Руданке и Флајшер Јакицом, гостионичарем из Добоја спровели су нас возом у Госпић.

На 9 августа 1941 године око 4 сата после подне приспели смо у Госпић и одмах одведени смо у казниону госпићску.

У казниони у Госпићу затекао сам преко 1.000 Срба, који су били смештени у казниоичким ћелијама, и у двориште. Ја сам био смештен најпре у једној ћелији, а после сам премештен у двориште.

Ја сам остао у казниони у Госпићу до 25 августа 1941 године. За то време сваки дан у 11 и пол сати формиран је у казниоичком дворишту један транспорт Срба за Велебит. У транспорту било је сваки пут 800 до 1.200 Срба. За транспорт одређени Срби били су сваки пут сврставани у казниоичком дворишту два по два, а за-

[213] Свјетличић?

тим везани ланцем од жице за руке, а потом још сви скупа једним дугачким спојним ланцем. Тако свезане пратили су их усташе у Велебит. Усташе, који су отпратили Србе у Велебит, свако вече су су враћали назад у казниону и са собом доносили спојне ланце, које су употребљавали сутрадан за следећи транспорт.

Сваки дан су стизали нови транспорти Срба у казниону у Госпићу из свих крајева хрватске државе, тако, да је казниона била увијек пуна Срба, јер колико их је транспортом одвођено у Велебит, толико их је довођено у казниону, Казниона у Госпићу била је сабирна станица за све Србе из читаве државе Хрватске, који су били одређени за Велебит.

За време мога боравка у казниони у Госпићу, т.ј. од 9 до 25 августа 1941 године одведено је на овај начин из казнионе у Госпићу у Велебит око 18.000 Срба.

Сви Срби, који су из казнионе у Госпићу отпремљени у Велебит, убијени су ударцима тврдим предметима по глави, а затим побацани у једну дубоку јаму. Ово сам све касније сазнао од самих усташа. То ми је казао усташа Ивица, којему не знам презимена, а који нас је пратио из Госпића у Јасеновац. Он нам је у возу из Госпића за Јасеновац казао: „Захвалите Богу што сте остали живи, да нисте отишли у оним ланцима у Велебит, јер да сте тамо отишли, данас би били већ на небу.“ Ово сам такође касније сазнао од усташа у казниони на Савској цести, о чему ћу накнадно дати своју изјаву.

Срби, који су отпремљени из казнионе у Госпићу у Велебит, нису ми познати, јер су већином одмах након доласка у казниону отпремани даље за Велебит.

На 24 августа 1941 године, била је недеља, био је формиран транспорт Срба од 900 људи, који је требао тај дан кренути из казнионе у Велебит. У овом транспорту био сам и ја. Сви смо били повезани жицом дебелом за руке два по два, а затим сви скупа још са спојним ланцем. Тако повезани чекали смо на одлазак у Велебит. Наједном је око 11 и по сати дошло наређење да транспорт неће ићи у Велебит, па да се сви ми одвежемо и пустимо у двориште. Усташе су се ради овог наређења љутили, а усташа именом Ивица, псовао је матер ономе, који је то наређење издао говорећи: „Зар смо се ми бадава мучили везујући их, а сада да их одвезујемо. Нека их одвезује тко хоће.“ Затим је љутито бацио клијешта са којима нам је жицу стезао око руку. После тога дошао је други усташа, који нам

је казао да се сами одвежемо. Ми смо се сами одвезали.

Сутрадан око 4 сата ујутро сви смо били пробуђени и камионима отпремљени на жељ.[езничку] станицу у Госпић и смештени у затворене теретне вагоне. У сваком вагону било нас је 80 тако, да смо један на другом стајали. Вагони су после тога бломбирани.

Након 36 сати вожње приспели смо на жељ.[езничку] станицу у Јастребарско, где су нам први пут отворили вагоне. Усташа Ивица из Госпића, који нас је на путу пратио дошао је са још једним у цивилном оделу из Јастребарског до нашега вагона и саопштио нам, да ту можемо добити јести, па да зато између себе покупимо сав новац, који имамо и њему предамо, а он ће нам за тај новац купити и донети храну. Ми смо у нашем вагону између себе сакупили 8.500 динара и предали усташи Ивици. Тај дан т.ј. на 26 августа 1941 године око 4 сата после подне добили смо сваки по једну кашику – око пола литре граха. После смо сазнали, да нити овај грах, нису нам купили усташе, већ да нам га је дала талијанска војска, која се је тада налазила у Јастребарском.

На путу од Госпића до Јастребарског била је ужасна врућина и спарина услед пренатрпаности, а осим тога ужасно смо патили од жеђи, јер нигде нисмо добили воде тако, да је у сваком. У нашем вагону била су два мртва сељака, а у суседном вагону било их је 12 мртвих. Ми смо од усташа добили наређење, да све мртве изнесемо из вагона у једна кола, која су тамо стајала. Са овим колима мртви су одвезени у једно поље крај Јастребарског и тамо покопани. Покоп су извршили Срби.

На 27 августа 1941 године ујутро приспели смо на ж.[езничку] станицу у Јасеновац. Тај дан је падала киша. На ж.[езничкој] станици у Јасеновцу дочекало нас је око 30 усташа са ножевима на пушкама. Међу овим усташама био је већи број Муслимана се фесовима на глави. Усташе су одмах отворили наше вагоне и то двојица су унишли у сваки вагон и немилосрдно су нас ударали кундацима и посуђем, које смо имали код себе, псујући нам српску и четничку мајку. После тога усташе су нас извадили из вагона и постројили у поворку и тако водили у логор Јасеновац II, који се налази у пољу крај једне шуме, а удаљен је од ж.[езничке] станице 4–5 километара. На челу ове поворке возио се је у сељачким колима један усташки поручник. Успут су нас усташе наговарали, да им предамо сав новац, сатове прстење, налив пера и друге вредније ствари, јер да их и онако не смијемо донети у логор, јер би за то могли и настрадати. Неки усташе су се и претили, ако им од-

мах не предамо новац и ствари. Многи наши другови побојали су се и предали усташама, који су нас пратили сав свој новац, сатове прстење и друге вредније ствари, а усташе су нама тада запретили, да не смијемо никоме казати, да су они од нас новац у ствари примили. Успут смо морали трчати, а последњи у поворци добијали су батине.

У логор Јасеновац II стигли смо око 9 сати ујутро, где су нас постројили и извршили над нама претрес и одузели нам све ствари које смо још код себе имали. Затим смо морали одмах кренути на посао. Помагали смо мајсторима, који су правили једну нову бараку.

На подизању бараке радили смо свега два дана и за то време добијали смо једанпут дневно чорбу од граха, те по два кухана крумпира.

На 30 августа 1941 године допраћена је у Јасеновац, у логор у којем смо били ми, партија Жидова око 800 њих. Они су били смештени у посебну бараку, која је носила број III. Са овом партијом Жидова доведен је у логор и Дијамантшајн[214] Бруно, трговачки путник из Загреба. Њега су усташе одредили за логорника читавог логора Јасеновац II. Овај Жидов Дијамантшајн[215] одмах је поставио бодљикаву жицу између наше и жидовске бараке.

Жидови су добијали врло добру храну, јер су им њихове црквене општине из Загреба и Осијека слале на вагоне живежне намирнице.

У исто време настало је међу нама Србима велика глад. Четири дана, т.ј. 30 августа до 4 септембра 1941 године нисмо добили ништа за јести тако, да су многи Срби заточеници од слабости падали у несвест и тражили по ђубришту одпадке од жидовске хране и то јели. Петог дана ујутро т.ј. на 4 септембра 1941 године логорски кухари нудили су нам обичне вруће воде говорећи, да је то добро за црева. Многи заточеници Срби примили су и ту врућу воду. Исти дан увече добили смо сваки по два кувана крумпира. Сутрадан и следећих дана добијали смо сваки по два кухана крумпира. Сутрадан и следећих дана добијали смо сваки дан по једанпут чорбу од граха и кад када по један мали комадић хлеба.

Половицом месеца септембра 1941 године почео је рад на подизању насипа око исушења Лоњског поља. Тај посао је водио инж. Беретин[216], који је након 14 дана, што смо код њега радили, наредио да нам се побољша храна тиме, да се у будуће храна праведно дели

[214] Дијамантштајн.
[215] Дијамантштајн.
[216] Фрањо.

између Срба и Жидова, т.ј. да се Србима даје половица приспеле хране, што до тада се није чинило, јер су Жидови са усташким водником Прпићем[217] делили сву храну онако, како су то они хтели. Разуме се да су Срби увек били прикраћени.

До конца месеца септембра 1941 године био је режим у логору сношљив, јер су усташе, који су нам држали стражу били све старији људи из Осијека и у главном доста пристојни.

На 1 октобра 1941 године дошла је у Јасеновац 13. усташка сатнија, у којој су били Хрвати из Херцеговине, 17. усташка сатнија, у којој су били Хрвати из Лике и 49. усташка сатнија, у којој су били Муслимани из Јајца и околице. Доласком ових усташа у Јасеновац настали су за Србе заточенике претешки дани.

Када су нас усташе водили на посао на насип, морали смо ићи трчећим кораком око 2 км, те још на себи носити крампове, лопате, тачке и друге ствари. Оне, који би изнемогли, усташе су немилице ударали кундацима, стројницима, ногама газили по њима, а многе су убијали на путу.

На послу на насипу морали смо радити без предаха и нисмо смели за време трајања рада исправити нити за моменат. Онај који се је случајно исправио, усташе су га бајонетом проболи, или су га из пушке убили. Морали смо тачке пуне земље возити уз насип трчећим кораком, а оне, који то нису могли, усташе су одмах убијали на лицу места.

Када смо у 6 сати увече ишли са рада у бараке, морали смо такођер ићи трчећим кораком и певати песму: „Ој ти вило Велебита“, – или неке босанске песме.

Сећам се врло добро, да су једнога дана у месецу октобру 1941 године усташе на раду на насипу убили 7 браће Срба из Лике, којима се сада не могу сетити презимена. По мојем рачуну усташе су убили у месецу октобру 1941 године на раду на великом насипу крај реке Саве око 60 Срба заточеника. Много их је више погинуло на раду на малом насипу крај Бачићеве циглане, који се је подизао у месецу новембру 1941 године. Рад на овоме мањем насипу трајао је од 3 новембра 1941 године. до 5 децембра и за то време усташе су сваки дан по најгорем времену гонили Србе на рад, тамо их тукли и убијали дневно 10 до 15 Срба тако, да их је на раду на том насипу убијено око 400.

У овај логор доведено је током месеца октобра 1941 године дневно више партија Срба из разних крајева. Једнога дана доведе-

[217] Миховилом.

но је у логор 8 Срба официра, који су били пуштени из заробљеништва у Немачкој па су их усташе на загребачкој жељ.[езничку] станици ухапсили и довели у логор Јасеновац II. У овој групи Срба официра био је Немања Ђурица, срески пољопривредни референт из Добоја као резервни официр, док имена других не знам.

Немања Ђурица и још 4 официра морали су по одредби усташког водника Прпића преко дана са осталим заточеницима на насипу, а по ноћи од 8 сати увече, па до 4 сата ујутро, морали су проборавити у затвору у такозваној „жици". Затвор „жица" био је ограничен простор од 10 метара дубине и 3 метра ширине. Ограда је била од бодљикаве жице и висока један метар. Такође је бодљикавом жицом био ограђен и зрачни простор тако, да заточеници, који су били одређени да бораве у овој „жици", морали су читаво време само чучати, јер је под њима била вода и блато, па нису могли сести, нити лећи, а устати се нису могли нити усправити, јер је над главама такође била бодљикава жица. Немања Ђурица и остала 4 официра Србина морали су тако боравити у овој „жици" пуних седам ноћи. После су и друге затворенике затварали у жицу. Сви јадници могли су остати на животу само зато, јер смо ми остали устајали свако јутро у 4 сата и њих водили у кухињу, где смо их грејали и сушили.

Почетком месеца новембра 1941 године дошло је наређење, да се логор Јасеновац II мора ликвидирати до 8 новембра 1941 године, јер је тамо надолазила вода.

Усташе су између нас издвојили око 150 Срба, који су били стари и болесни, те за рад неспособни и њих на 4 или 5 новембра 1941 године одвели у логор „Крапје", да се тамо опораве. Касније смо сазнали да је тај логор, у којем је било неколико хиљада Срба и Жидова потпуно ликвидиран на тај начин, да су сви заточеници у њему побијени. Тако су побијени и 150 Срба заточеника, који су из логора Јасеновца II били тамо одведени тобож ради опоравка. Сећам се врло добро, да су тада одведени у логор „Крапје" и тамо убијени: Тодоровић Лазо, чиновник жељезаре у Зеници, Шотра, трговац из Високог, Беатовић Ранко, трговац из Високог, Бјелобаба, поседник из Коренице, Шаренац Дмитар, жељ.[еснички] пензионер из Добоја. Имена других се не сећам.

На 9 новембра 1941 године дошло је наређење, да сви остали заточеници имаду напустити логор Јасеновац II и преселити се у логор у Бачићевој циглани. Нас 240 Срба одмах смо се спремили и

постројили пред бараком. Када смо дошли на главни пут, наједном је дошло ново наређење, да се нас 62 Србина вратимо назад у логор Јасеновац II јер да ћемо најпре порушити бараке, које су биле у води, а истом онда, да ћемо се преселити у Бачићеву циглану. Међу овом групом Срба био сам и ја.

Сутрадан т.ј. на 10 новембра дошла је из Бачићеве циглане кнама у логор Јасеновац II као помоћ 65 Жидова. На 11 новембра 1941 године дошао нам је у помоћ још 110 Срба. На 13 новембра 1941 год дошла је даљна помоћ од 200 старијих Жидова, који су били родом из Сарајева. На 14 и 15 новембра 1941 године дошло је још 108 Срба и 135 Жидова, тако да нас је било у логору Јасеновац II 280 Срба и 400 Жидова. Наша је задаћа била да порушимо у овом логору све бараке и да том згодом пронађемо новац и драгоцености, које су Жидови наводно сакрили у овим баракама.

У логору Јасеновац II налазио се тада један Жидов, кога су звали „Бугар“[218]. Не знам да ли му је то право име, или надимак. Овај Жидов звани „Бугар“ био је у усташкој служби и носио је после усташко одело и слободно се кретао. Становао је са осталим усташама заједно.

На 12 новембра 1941 године око 9 сати, док смо се ми налазили на раду око рушења барака, дошао је нама Жидов звани „Бугар“ са усташким поручником, који је био заповедник тога логора, којему не знам име.

Усташки поручник држао је у свакој руци по један револвер и био је окружен са усташама. Жидов „Бугар“ нам је тада саопштио, да је видео, како су из логора избегли два заточеника и то један Србин и један Жидов и да их он лично позна. На то је одговорио Цветиновић[219] Бранко, Србин заточеник, кројач из Бјељине[220], испред свих Срба, да из српске групе заточеника нитко не мањка. За доказ тога, довео је канцеларискe писаре заточенике Поповића Бранка и Мартиновића Гргу, који су му сведочили, да од Срба заточеника заиста нитко не мањка. Усташки поручник и Жидов „Бугар“ остали су и даље код своје тврдње, па су запретили упереним револверима Цветиновић[221] Бранку, да ће га одмах убити, ако не каже име онога Србина, који је побегао. Цветиновић[222] је и надаље остао код своје

[218] Хасон?
[219] Цвјетиновић.
[220] Бијељине.
[221] Цвјетиновићу.
[222] Цвјетиновић.

тврдње, да нити један Србин не мањка. Након тога усташки поручник и Жидов „Бугар“ натерали су нас све Србе, да легнемо у воду, која је била дубока око 75 цм. и то на улазу у логор, док је на другим местима била и дубља. Након што смо једно краће време лежали у води тако, да нам је из воде вирила само глава, наредили су нам да устанемо и трчећим кораком идемо по води, која се је разлила око барака. Ми смо трчали, како смо могли и цвокотали зубима од зиме. Усташе су нас тукли кундацима, штаповима и летвама, ходајући по скелама око барака. Кад када би се који тукући нас, затрчао за нама, те загазио и он у воду. Морали смо овако трчати по води око три четврт сата. Након тога усташе су нас натерали да трчећим кораком улазимо у једну бараку, а на вратима те бараке стајали су Жидов „Бугар“ и један усташа – сваки са једне стране – држећи у руци летве, с којима су нас немилосрдно ударали при улазу у бараку.

Два дана после тога т.ј. на 14 новембра 1941 године тачно у девет и по сати постројили су нас усташе у воду пред бараком и наредили нам да поновно трчећим кораком идемо око барака. Међу усташама, који су се овако забављали, био је и усташки поручник командант логора Јасеновац II. Дан је био врло хладан, а морали смо трчати по води непрекидно до 12 сати. Усташе су нас за време трчања тукли са летвама. Тај дан је погинуло укупно 77 заточеника од којих су неки убијени од усташа, а неки су од зиме и умора пали у воду и угушили се. Ми остали који смо остали на животу извадили смо тај дан из воде 77 лешева и покопали их једну заједничку јаму крај усташке стражаре.

После тога једног дана око 2 сата после подне, упали су у нашу бараку, у којој су се тада налазили само болесни Срби и они који су остали да је почисте, Жидов „Бугар“ и двојица усташа, Они су одмах почели у бараки да кољу Србе. Жидов „Бугар“ заклао је тада са обојицом усташа укупно 16 Срба. Међу иним заклани су тада: Божић столар из Тузле, Ивић Мишко ђак гимназије из Добоја, Божић пословођа „Бате“ из Добоја. Имена других не знам. Очевидац овога покоља био је Биљановић Реља, из Пурачића крај Тузле, који је на друга врата бараке побегао и тако се спасио. Лешеве покланих Срба изнели смо из бараке и покопали крај усташке стражаре.

Крај усташке стражаре у логору Јасеновац II била је једна јама пуна воде. Вода је допирала до врата човеку средње величине. Усташе су се често пута забављали на тај начин, да су поједине заточенике издвајали и стављали их у ту јаму пуну воде. Када је зато-

ченик стајао у тој јами, усташе су преко јаме пребацили једну даску коју је тај заточеник морао држати на својој глави. Затим су усташе ходали на тој дасци. Даска се је под теретом сагибала и заточенику главу гурала у воду. Усташе су то све проматрали томе се смијали. Сваки такав заточеник, који је имао несрећу, да се са њиме усташе на тај начин забављају, морао се је угушити, јер су усташе тако дуго ходали по даски на тај начин гњурали његову главу у воду, све док се није угушио. На описани начин угушило се у јами крај усташке стражаре око 60 до 70 заточеника, а међу њима и Трифковић Јово, трговац из Добоја. Док су се овако једни заточеници Срби гушили у води услед усташке обести, други заточеници морали су то гледати и певати песме „Зелени се Требевић, под њим седи Павелић, пије вино пече јарце, коље Србијанце."

После 20 новембра 1941 године, када смо завршили рад на рушењу двију барака, добили смо наређење од усташког водника Прпића, да крај усташке стражаре ископамо једну велику јаму, која ће служити за кречану. Јама је била управо толика велика, да су у њу могли стати сви лешеви Срба и Жидова, који су се још у то време налазили у логору Јасеновац II. То нас је испунило страхом и веровањем, да ћемо бити сви побијени и у тој јами покопани. У то време наишао је у логор Павелићев повереник за све логоре, усташки сатник Лубурић Макс. Пред Лубурића ступили смо Цветиновић[223] Бранко и ја и казали му: „Је ли право г.[осподине] повереиче, да ми Срби који смо до сада на насипу и свим радовима били први, да сада сами себи копамо гробницу, коју називају кречницом." На то нам је Лубурић одговорио да одмах изаберемо здраве Србе и са њима одемо у састав логора у Бачићевој циглани. Ми смо на то отишли у нашу бараку и саопћили то осталима Србима заточеницима. Спаковало се је 37 Срба заточеника, који су с нама отишли у логор у Бачићеву циглану, а остали то нису хтели, јер нису веровали да ће у логору Јасеновац II бити убијени у Бачићевој циглани.

Сви они, који су иза нас остали у логору Јасеновац II, убијени су пригодом ликвидације тога логора на 23 новембра 1941 године. Тада су убијени тамо Трифковић Миленко пекар из Добоја и његов брат Божо, свршени правник и Мартиновић Грга из Старе Градишке. Имена других убијених не знам.

Првих пет до шест дана били смо смештени са осталим Србима, које смо затекли у Бачићевој циглани, у шупи, саме циглане.

[223] Цвјетиновић.

Након 5 до 6 дана преселили смо се у ново подигнуту бараку, коју смо ми саградили, када смо дошли у Бачићеву циглану.

Када смо дошли у логор у Бачићеву циглану, била је тамо заједничка кухиња за Србе и Жидове заточенике. Сву кухињу су водили све сами Жидови, који су набављали храну, те делили заточеницима. Код тога смо ми Срби заточеници горе пролазили, јер су Жидови већи део хране узимали себи и тако нас Србе оштећивали. Да би се то стање поправило замолио је Србе заточеник Ђујић Бранко, берберин из Загреба усташког поручника Милоша Љубу, да раздвоји кухиње српску и жидовску. Поручник Љубо услишао је молбу Ђујићеву и од тада смо ми Срби имали засебну кухињу и нешто бољу храну.

На 8 децембра 1941 године око 2 сата после подне, упали су у нашу бараку око 12 наоружаних усташа на челу са усташким заставником Матковићем и још једним поручником, којему не знам име. Усташе су одмах почели клати и убијати Србе. Ја сам се тада исто налазио у бараки и видећи да ћу погинути, сакрио сам се у канцеларију бараке са још 7 других Срба. Усташе су тада убили и заклали у бараки и пред бараком 50–60 Срба, а око 35 су их свезали жицом и одвели на логорско гробље, које се налази крај Саве, где су их убили маљевима. Тада су убијени односно заклани: Гаврић Мирко из Пурачића крај Тузле, Божић Јоцо из Пурачића крај Тузле Ђорђо Трипко конобар из Добоја, Маринковић Саво црквењак из Добоја. Имена других убијених не знам.

На 12 децембра 1941 године око 10 сати пре подне поновно су упали усташе у бараку и што заклали, што убили 86 Срба. Међу закланима био је Станковић Урош из Пурачића, Марко из Добоја, којему презимена не знам, као и Контић Перо из Бјељине. Имена других закланих не знам.

На 15 децембра 1941 године доведена је у Јасеновац у логор једна група Срба сељака из околице Сарајева, њих око 80. Сви су били млађи људи, у старости око 30 година. Ја сам тада са заточеницима Мицићем Слободаном, шофером из Јање и Грушцом Владом, пословођом жељезничке радионице из Сарајева, стајао пред нашом бараком и гледао како су усташе ову групу Срба сељака провели крај наше бараке према логорском гробљу. Двојица усташа ишли су на челу ове поворке и носили на раменима - сваки по један велики дрвени бат – с којима су ови сељаци на логорском гробљу убијени.

На 20 децембра 1941 године – око 4 сата после подне – засвирала је сирена на електричној централи у циглани, што је био знак да сви морамо прекинути рада и постројити се пред логорском канцеларијом. Када смо сви дошли и постројили се пред логорском канцеларијом, дошао је до нас заповедник логор, усташки поручник Милош Љубо, извео из строја 21 Србина и 5 Жидова и све их из пушке пред нашим очима убио. Он нам је после тога стрељања казао, да је заточеник Ђујић Бранко, затечен, да носи револвер, који му је дао један усташа, па да је он тога Ђујића пре пола сата убио, а сада да је он убио ради тога 21 Србина и 5 Жидова. После овога убиства ми смо опет наставили са нашим радом. тада су били стрељани све сами сељаци, којима ја не знам имена.

На сам католички Божић, т.ј. на 25 децембра 1941 године око 12 и по часова, устао је иза ручка усташки поручник Милош Љубо са још неколико усташа, међу којима је био и један старији, кога су звали „Татек“[224] а који је са Павелићем дошао из емиграције. Милош Љубо је тада дао извести око 20 Срба заточеника, које је постројио у строј пред канцеларијом и позвао усташу, „Татека“, да сам изабере једног Србина, кога ће убити. Усташа „Татек“ изабрао је једног Србина издвојио га из строја, да га убије. Почео је пунити пушку, али како нико није знао баратати с њом, пушка је сама опалила и тешко ранила другу двојицу Срба, који су стајали у строју. После тога извадио је поручник Љубо свој револвер и рањене Србе дотукао, а осим тога убио је и онога, кога је усташа „Татек“ био изабрао, да ће га убити.

На 26 децембра 1941 године у 8 сати ујутро, налазио сам се у логорској болници број 2, где сам имао дужност, да чувам седморо српске деце, који су тамо били доведени из разних места. У то време дошли су у болницу усташки заставници: Лубурић звани „Брко“ и Мујо Муслиман из Бихаћа. Они су пописали око 130 Срба заточеника, који су се тада у овој болници налазили на лечењу. Исти дан после подне око 5 сати, дошли су усташе у болницу и све ове Србе одвели на логорско гробље, где су их дрвеним маљевима убили. Имена убијених не могу навести.

На 31 децембра 1941 године дошао је у нашу бараку усташки поручник Матијевић и затражио од нашег логорског старешине заточеника Мицића Слободана, да одмах одреди 74 Србина заточеника за стрељање, Истодобно је затражио од логорског старешине

[224] Презиме је непознато, име је Илија.

Жидова Шпилера[225], да он одреди 82 Жидова за стрељање. Логорске старешине ставили су поручнику Матијевићу одређени број Срба и Жидова на расположење. Матијевић је све ове Србе и Жидове одвео на логорско гробље, где су их усташе маљевима убили. Тада је међу њима убијен Србин заточеник Копања Душан, приватни чиновник из Добоја. Имена других не знам.

На 2 јануара 1942 године остало је у бараци око 20 Срба заточеника, који су требали по одобрењу лекара да се одморе, јер су се осећали слабима. Остали Срби били су тај дан на ваљском раду. Истог дана око 11 сати пре подне дошао је у бараку усташки војник Шабан, брат усташког заставника Мује, са више усташа и они су све ове Србе поклали у баракама. Тада је заклан неки Станковић из Пурачића. Имена других не знам.

На 4 јануара 1942 године било је у логорској болници око 40 Срба заточеника. Њих су усташе тај дан око 4 сата после подне извели из болнице и одвели на логорско гробље, где су их све убили дрвеним маљевима по глави. Имена убијених не могу навести.

На 5 јануара1942 године Срби заточеници радили су на ваљском послу. У бараки је остало око 130 Срба болесних. Тај дан око 1 и по сат после подне упао је у бараку усташки заставник Матковић звани „Грбо“ са неколико усташа и они су у самој бараки поклали око 40 Срба заточеника, који су били тешко болесни и нису могли ићи. Остале су све свезали дебелом жицом и одвели на логорско гробље, где су их убили дрвеним маљевима. Тада су у овој партији Срба убијени: Вукмировић Милан трговац из Јошанаца крај Удбине и Тишман Божо полиц.[ијски] стражар из Слав.[онског] Брода. Имена других не знам.

На 8 или 9 јануара 1942 године упао је у логорску болницу усташки заставник Мујо са још неколико усташа. Тада се је у болници налазило око 60 болесних Срба и око 70 Жидова. Све ове болесне Србе и Жидове одвео је заставник Мујо, а оне који нису могли ићи одвезао на логорско гробље и тамо их све побио дрвенима маљевима. Имена убијених не могу навести, али знам да су били већином сељаци.

На 14 јануара 1942 године доведена је у Јасеновац једна партија Срба сељака и грађана из Креке крај Тузле њих укупно око 80. Ова партија Срба сељака и грађана одмах је одведена на логорско гробље и тамо су сви побијени са дрвеним маљевима.

[225] Херман.

После 14 јануара 1942 године престало је за неко време убијање заточеника, јер се очекивао долазак међународне комисије, која је имала да прегледа логор.

На 4 фебруара 1942 године - два дана пре доласка међународне комисије - уклоњени су из логорске болнице сви болесни заточеници њих око 40 до 50. Усташе су све ове болесне заточенике на саонама одвезли у место Јасеновац и тамо их негде сакрили. Међу овим болесним Србима налазио се и један Марковић из Пакраца, који је, док је био сакривен у месту Јасеновцу, тамо и умро, а остали су сви повраћени у болницу, након одласка међународне комисије.

Пре доласка међународне комисије сви заточеници добили су око леве руке траке са бројевима и то Срби су добили плаве, Жидови жуте, а Хрвати и Муслимани црвене траке. Сваки заточеник имао је на траки један измишљен број. ја сам имао број 800 и ако је на дан доласка међународне комисије било је свега око 600 Срба заточеника. Исто тако добили су заточеници око врата лимене плочице, које су носиле исти број као и траке. Све су ове траке и лимене плочице после одласка међународне комисије покупљене од заточеника и негде спремљење. Нама заточеницима је било строго наређено, да на питања којега члана међународне комисије имадемо само одговорити: „Ја сам заточеник број тај и тај“ и навести број који је дотични имао на траки. На питање какова је храна, - морали смо одговорити „Добра“, на сва остала питања морали смо одговарати: „Питајте мога заповедника.“

Уочи доласка међународне комисије т.ј. у ноћи од 5 на 6 фебруара 1942 године морали смо сви радити целу ноћ и други дан до 10 сати на подизању једне нове бараке, која је била удешена као благоваона за заточенике. У овој бараки били су постављени столови и клупе, те шоље и сав остали потребни прибор за јело. Петровић Пане, Томић Дико, ја и још један заточеник, којему се имена не сећам, били смо одређени да пред међународном комисијом одиграмо улогу конобара, који тобож код јела дворе заточенике. разумије се, да никада није један заточеник није ручао у тој бараки. После одласка међународне комисије, ова барака, која је носила број 8 служила је као нека чекаоница за ново придошле заточенике.

Логорска болница такође је посебно уређена. Уређена је посебна операциона сала, а болница је имала своја оделења. У болници је тада свега било 8 кревета. У кревете су били смештени здрави људи, који су имали задаћу да глуме болеснике. Др. Геренчевић Паја лекар из Срем Карловаца који је био заточеник и као такав

вршио дужност лекара у овој бараци, позвао је и мене, да легнем у један болеснички кревет и глумим болесника пред члановима међународне комисије, јер сам имао једну малу раницу на левој нози. Међутим у задњем часу био сам одређен да дочекам међународну комисију као конобар у импровизираној благоваоници.

Усташки повереник за ове логоре наведени Лубурић Макс казао је пре доласка међународне комисије, да се морамо сви бринути да преглед логора испадне што боље, па да ће онда и нама бити боље, а у противном случају ћемо сви страдати.

На 6 фебруара 1942 године дошла је у Јасеновац међународна комисија, која се је састојала од Немаца, Талијана, Мађара, делегата Ватикана, и још неких других. Међународна комисија је прегледала логор и разуме се све нашла у реду. Усташки повереник Лубурић био је задовољан, а после одласка комисије, опет је било све по старом.

После одласка међународне комисије, усташе нису наново доведене групе Срба и Жидова одводили на логорско гробље и тамо их убијали већ су их доводили у циглану, где су им најпре одузимали сав новац и остале ствари, а затим су их одводили на спрат циглане, где су их ударцима са жељ.[езничким] полугама по глави онесвестили, а затим их све бацили у усијану цигларску пећ и спаљивали. Овај посао бацања онесвештених Срба и Жидова у цигларску пећ вршили су једанаест посебних заклетих гробара, који су изабрани између заточеника Срба и Жидова. Шеф ових гробара био је инж. Данон[226], Жидов заточеник.

Пред конац месеца фебруара 1942 године доведене су у Јасеновац две групе грађана и то једна из Сарајева и Завидовића, а друге из Загреба. Обе ове групе убијене су на горе описан начин, односно ударцима жељ.[езничким] полугама омамљени и лешеви спаљени у циглани. Овако су ликвидирани многи Срби, односно читаве групе поново доведених Срба у Јасеновац.

На 18 марта 1942 године излила се је река Сава у логор у Бачићевој Циглани, и за то смо морали ноћу да бежимо из барака у саму циглану и били смо распоређени по многим шупама циглане, где вода није могла доћи. Ту ноћ оставили су усташе око 20 болесних Срба и Жидова у логорској болници, које смо након неколико дана нашли мртве. Ту исту ноћ т.ј. 18 на 19 марта 1942 године одвојили су усташе око 170 Срба заточеника, који су већином били старији и некуда их одвели. Ови се Срби више никада нису појавили, па се

[226] Мориц.

са сигурности рачуна да су убијени. Тада је међу осталима одведен и убијени заточеник Савић, за кога не знам шта је нити откуда је.

На 21 априла 1942 године премештен сам ја из јасеновачког логора у Загреб у бившу казниону женску на Савској цести. Овде сам остао све до 19 јуна 1942 године, када сам из Загреба допраћен у Земун и преведен у Београд. У Загребу у женској казниони било је за моје време око 600 заточеника од којих су били већина Хрвати. Тада су се налазили у казниони: Филиповић домобрански сатник, Деура свршени правник и Чакловић књижар из Загреба. Поступак у овој казниони био је углавном коректан.

Ја сам био одређен за бријача у бријачници за усташе и затворенике, па сам за то добивао усташку храну.

Неко време спавао сам у ћелији број 27, у којој је било затворено 14 усташа из усташке жељезне бојне. Сви су били затворени већином ради пијанства и лакоумног задуживања. Ови усташе хвалили су се у ћелији из међу себе, који је више Срба убио. Тако је један од њих утврдио да је у једну јаму у Велебиту бачено 28.500 Срба, који су из казнионе из Госпића прошло лето били одведени у Велебит, тај усташа који је то причао јест усташки водник Марковић из усташке бојне.

Колико је Срба убијено у Јасеновцу није ми познато, али је тај број свакако велики.

Усташе, који су за моје време били са службом у логору у Јасеновцу јесу: Лубурић Максо усташки сатник, који је пре тога био чин.[овник] окруж.[ног] уреда за ос.[игурање] рад.[ника] у Мостару, Милош Љубо усташки поручник, Матковић[227] усташки поручник, Пичили[228] усташки поручник, Матковић[229] звани „Грбо“ усташки заставник, Модрић[230], усташки заставник, Мујо, усташки заставник, Лубурић[231] звани „Брко“ усташки заставник, Гашпић[232] усташки заставник, Шабан усташки ројник, брат заставника Мује, Прпић[233], усташки водник и усташа звани „Татек“. Имена других усташа не знам, али знам врло добро да су у јасеновачком логору вршили усташку дужност 4 усташке сатније и то: 13 која се засто-

[227] Ивица.
[228] Доминик – Хинко.
[229] Љубо.
[230] Анте.
[231] Фрањо.
[232] Јосип.
[233] Стјепан – Стипе.

јала од Хрвата и Муслимана из Херцеговине, 14 која се састојала из Хрвата из Осијека, 17 која се састојала од Муслимана из Јајца и околице. Четрдесет девета усташка сатнија вршила је ванъску службу, да не би на Јасеновац и логор извана ткогод навалио, а остале три сатније вршиле су дужност у самом логору.

Ја сам на 20 јуна 1942 године иа затвора женске казнионе у Загребу преведен у Земун и одатле исти дан пребачен у Београд.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

БОГУНОВИЋ Марија, домаћица из Ливна, стара 25 година, кћи пок.[ојног] Стричевић Саве и Милице рођ.[ене] Миљуш, а жена Богуновић Саве, жанд.[армеријског] наредника, сада са службом у Шапцу, мати једног детета. Исказана са избегличком легитимацијом број 33635 а.

ЦРНОГОРАЦ Љубо, бифеција из Челебића, општине исте, среза Ливно, стар 32 год. син пок.[ојног] Стевана и Цвијете рођ.[ене] Цуцелић, ожењен, отац једног детета сада у Београду, Сарајевска улица број 11. Исказан са избегличком легитимацијом број 20420, сугласно су исказали следеће:

Одмах после успоставе независне државе Хрватске појавили су се у Ливну усташе. У усташке редове ступили су домаћи Хрвати, Муслимани и Цигани, под водством Др. Урмовића Драге, адвоката и Кајића Владе без занимања, а духовни вођа усташа био је Др. Срећко Перић, фратар фрањевац у самостану Горица крај Ливна.

Усташе су одмах у почетку позвале свештеника из Ливна Станишић Косту и трговца Павловић Живка, да као утицајни људи иду с њима по српским селима купити оружје од Срба. Њих обојица морали су се одазвати томе позиву, па су путујући заједно са усташама морали саветовати Србима да предаду оружје и да им се после тога ништа неће догодити, а у противном ће бити стрељани.

Када су усташе на преварен начин од Срба покупили оружје, онда су почели са покољем.

Уочи православних духова прошле године, т.ј. на 7 јуна 1941 године усташе су отишли са великим аутобусом из Ливна у село Губин. У овом селу навратили су се код месног свештеника Ћатић Ристе, који их је добро почастио са јелом и пићем. Када су се усташе код овог свештеника добро најели и напили, онда су замолили свештеника да

позове своје парохијане, јер да им они имају нешто саопштити. Свештеник је то учинио и одазвало се је 6 његових парохијана, који су дошли у свештеников дом, где су се налазили усташе. Усташе су таде казали свештенику, да заједно са својим парохијанима пође са њима у Ливно, где ће бити саслушани, а потом одмах пуштени кућама. Свештеник и његових 6 парохијана сели су у усташки аутобус, да се са усташама одвезу у Ливно на саслушање и аутобус је кренуо. Успут су усташе ухватили још 6 Срба из Губина и стрпали их у аутобус тако да је било 12 Срба сељака и свештеник тринајести. Усташе су свештеника и његових 12 парохијана довезли на брдо више села Сухаче, око 2 км. удаљено од Ливна. На овом брду имаде једна велика дубока јама, у коју су сељаци бацали цркнуту стоку. Усташе су свештеника Ћатића и његових 12 парохијана истерали из аутобуса, постројили их уз саму јаму и ишли од једнога до другога и свакоме пуцали у затиљак. Један је успео да побегне од саме јаме. Тај се зове Пајчин Јово, земљорадник, стар око 36 година. Он се и сада налази код своје куће у селу Губину као живи сведок овог усташког зверства. Други је био само рањен у руку и тако бачен у јаму, па се је после када се је спустила ноћ и усташе отишли, некако извукао из јаме и отишао својој кући. И овај се сада налази код своје куће. Његово име не знам навести. Свештеник Ћатић и његових 10 парохијана су што убијена што теже рањени и бачени у јаму, у којој су и остали.

Срби су хтели, да лешеве свештеника Ћатића и његових парохијана изваде из јаме и сахране на православном гробљу. Када су зато сазнали усташе, донели су канту петролеума, полили лешеве у јами и запалили.

На 20 јуна 1941 године око 2 сата после подне одведени су из куће од усташа Др. Митровић Душан, управник бановинске болнице у Ливну и Др. Зубић Коста, судија среског суда у Ливну. Њих обојицу стрпали су усташе у један особни аутомобил, а успут су на улици срели још Др. Маргетића Ранка, адвоката из Ливна, стрпали су га у аутомобил и сву тројицу одвезли у правцу Бугојна, убили их у шуми званој „Копривница“, која се налази на пола пута између Бугојна и Купреса. Усташе су породицама ових убијених Срба казали, да су их одвели у Немачку на принудни рад, па су чак и лажна писма слали из Сарајева њиховим породицама, као да се тобож они сами са пута јављају.

У ноћи између 11 и 12 јула 1941 године провалили су усташе у стан месног свештеника у Ливну Станишића Косте, те одвели ње-

га, његову жену Даницу и кћерку Смиљу и затворили их у основну школу, где су их затворене држали око 3 недеље. На 31 јула 1941 године су одвели усташе њих са неким другим Србима, које су после тога затворили, а чија ћемо имена касније навести, у село Пролог, удаљено 20 км. од Ливна, где су их све убили.

На 13 јула 1941 године затворили су усташе у затвор Среског начелства у Ливну следеће Србе из Ливна: Бајило Јову, трговца и његовог сина Угљешу; Ивицу Николу, трговца; Радета Тому и његовог брата Раду, трговца; Краварушић Николу, власника аутобуса; Лалић Рајка, шофера; Пуцарић Милана, шофера; Јовановић Ранка, гостионичара; Кујунџић Милојка, поседника; Стевић Мирка трговца; Павловић Живка, трговца; Видовић Уроша, чиновника среског начелства; сви из Бугојна. Са њима затворили су више Срба сељака из околних села, али ми не знамо навести њихова имена. Све њих држали су усташе у затвору до 26 јула 1941 године када су их по ноћи извели из затвора, стрпали у камион и одвели у поменуту шуму „Копривницу“, где су их све убили и тамо закопали.

На 28 јула 1941 године затворили су усташе у затвор среског начелства све остале Србе мушкарце из Ливна, као и многе Србе сељаке из околних села под изликом, да су у суседном селу Гламочу појавили четници, да их морају затворити и саслушати. Истодобно су усташе довезли у Ливно у 5 камиона око 300 Срба мушкараца из Врлике, среза Синь и затворили их у основну школу. Све ове затворене Србе усташе су сваку ноћ почевши од 29 јула па даље, по партијама одвозили у камионима везаних руку позади са бодљикавом жицом у хрв.[атско] село Пролог и тамо их ножевима клали. После сваког таквог одвођења затворених Срба, усташе су се враћали по друге Србе, а имали су крвава одела и крваве руке. Овако су усташе кроз 8 дана одводили из затвора Србе у поменуто село Пролог и тамо их клали. Када су се на концу побојали, да би могла у Ливно доћи талијанска војска, јер је њезин долазак био наговештен, онда нису имали времена, да затворене Србе одвозе камионом у Пролог, већ су их убијали у самој основној школи, а њихове лешеве закопавали су у ђубриште, али су дизали поднице у собама основних школа и испод школског патоса трпали лешеве убијених Срба. Усташе, који су извршили овај покољ после су се хвалили са речима: „Ала смо се напили српске крви“. Тада су били затворени и убијени: делом у селу Прологу а делом у основној школи: Станишић Коста, прота, његова жена Даница и кћер Смиља; Радић Илија,

гостионичар; и његов син Саво; Данић Илија, гостионичар; Лалић Тодор, лугар у пензији и његов син Слободан док је његов старији син Рајко већ раније убијен, како смо то навели; Љубоја Никола, гостионичар; Ловрен Дане, грађевни мајстор и његов син Владо, студент богословије; Митранић Ђорђе, трговац и његов син Владимир, ђак трговачке академије; Радета Шпиро, поседник; Ђуран Гојко, грађевни мајстор; Ђуран Димитрије, самарџија и његов син Перо; Билбија Бранко, радник; Стричевић Душан, трговачки помоћник, брат преслушане Богуновић Марије; Краварушић Илија, надзиратељ телеграфских пруга и његов син Тома; Павловић Риста, кафеџија; Дувњак Гавро, кафеџија и његов син Живко; Анђић Драго седлар; Басара Јово, пекар, Арнаут Душан, кафеџија и његов брат Бранко, такође кафеџија; Ловран[234] Илија, радник, Бобушић Илија, жанд.[армеријски] наредник у пензији; Сердаревић Љубо, пол. стражар и његова браћа Дане, кафеџија и Момчило, бравар; Вулета Драго, служитељ; Бабић Дане, ткалац; Загорац Нико, ткалац, његов син Војин и брат Глиго, такође ткалци; Томовић Љубо, директор Српске банке и његов брат Урош, обућар; Мрачило Алекса млинар; Коњих[235] Љубо, млинар; Ждеро Шпиро, радник; Маљковић Славко, учитељ и његова браћа Илија, војни наредник и Ранко, лугар; Наерловић Свето, лугар; Љубоја Симо, кафеџија; Ждеро Тоде[236], земљорадник; Црногорац Мање[237], ђак гимназије, сви из Ливна, те много других из околних села, а нарочито из Губера. Тада је убијено свих скупа Срба преко хиљаду. После извршеног покоља у Ливну није остао нити један Србин мушкарац, старији од 16 година. Једино поштеђено је 6 стараца, старих око 70 година, од којих су после убили једнога, именом Маргетић Саву, оца убијенога Маргетић Ранка.

На 21 августа 1941 године више полицијских стражара иши су по српским кућама у Ливну и носили један циркулар, у којем је усташки логорник Лиовић позивао српске породице, да се исти дан у један сат после подне сакупе у основној школи у Ливну, одкуда ће бити исељени у Србију. У циркулару им је напоменуто, да са собом понесу сав новац и накит, те 50 кг. робе.

У одређено време сакупили су се у основној школи у Ливну следеће породице из Ливна: Лазић Ангела, жена убијенога Рајка,

234 Ловрен.
235 Коњик.
236 Тодор.
237 Непознато име. Милан?

шофера и њезин син стар 3 године, те њезина мати Пуцарић Стака; Кујунџић Даница, жена убијеног Милојка, поседника, њезина кћер Сека, стара 22 године и синови Зоран, стар 20 година и Бато стар 17 година; Радета Веселинка, жена убијеног Раде, трговца и њени синови Миле, стар 15 година, Дејан стар 12 година и трећи син, стар 9 година; Стевић Савка, жена убијеног Мирка, трговца и њене кћери Драгица стара 16 година, Даница стара 8 година, те синови Дејан, стар 12 година и Веселин, стар 10 година; Глигић Драгиња, жена пок. [ојног] Миње, обућара, њена кћер Ранка, удова иза Др. Митровића Душана, лекара, кога су усташе међу првима убили, како смо то напред навели, и њених двоје деце и то; син Бато, стар 7 година и кћер Весна, стара 10 година, те сестра Митровић Ранка, а кћери Глигић Драгиње и то Веселинка, стара 35 година и Мила стара 22 године; Обрадовић Јулка, удова; Зубић Обренија, жена убијеног Др. Зубића Крсте, судије; Ивица Смиљка, жена убијеног Николе, трговца и њезин син Крсто, стар 10 година и Брацо, стар 8 година; Браило Јово, трговац, његова жена Драгиња, кћерка Стојка, стара 22 године, кћерка Ковиљка, удата Бокић и њезиних двоје деце старих једну и три године; Баило Добрила, жена убијеног Угљеше, трговца и њена три сина у старости од 2-5 година; Маргетић Симо, трговац стоком и његова жена Мара, док им је син Др. Ранко, адвокат раније убијен; Наерловић Јованка, жена убијеног Боже, надзорника путева и њезине кћери Веселинка, стара 27 година и Мирјана, стара 25 година.

Горе наведеним и сакупљеним српским породицама усташе су казали, да су њихови мужеви, односно очеви по њима већ исељени у Србију, па да ће и њих све тамо иселити и тако их све скупа саставити. Ово све била је усташка лаж, јер су њихови мужеви, односно очеви већ раније по усташама убијени. Да би усташе што боље уверили ове српске породице, да их намеравају иселити у Србију, издали су им и уручили пропуснице. Ове српске породице поверовале су усташама и за моменат се сматрале сретнима, да ће отићи у Србију и тамо се састати са својим мужевима, односно очевима. Међутим њихови мужеви, односно очеви били су, како смо то навели, по усташама већ убијени.

Око 1 сат после подне истога дана дошао је пред основну школу један велики усташки аутобус и усташе су у овај аутобус стрпали све српске породице, да их тобож воде у Србију. Међутим усташе су ове српске породице одвезли у правцу Бугојна и довезли их у већ поменуту шуму „Копривницу“, где су пре тога убијени њи-

хови мужеви, односно очеви.

Када су ове српске породице довежене у шуму „Копривницу“, скинуте су са аутобуса и одведене у средину шуме, која је већ била блокирана усташама-сељацима из села Купреса. Усташе су све ове српске породице најпре повезали бодљикавом жицом затим одузели од њих сав новац, накит и друге ствари, а потом их све свукли до гола. После тога усташе су силовали све млађе жене и девојке, па чак и недорасле девојчице, а њихове мајке су поставили, да то гледају. Усташе су тада међу осталима силовали и Весну, кћерку убијеног Др. Митровића, стару само 10 година, а ово силовање морали су тада гледати њезина мајка и бака, те тетке.

После извршеног силовања жена и девојака и девојчица усташе су приступили мучењу свих српских породица. Тако су појединима живима секли руке, ноге, вадили очи, резали носеве и поједине делове тела, а женама и девојкама секли дојке. Малој деци су резали главе и ове главе бацали су матерама у крило. Неку малу децу бацали су у зрак и дочекивали на ножеве. Бајило Добрила, жена убијеног Угљеше, трговца, била је у другом стању. Њој је приступио један усташа, ставио јој руке на прса и наредио, да мора тако руке држати, а он је хтео, да јој кроз руке прободе прси. Када је усташа приступио извршењу овог својег крвавог и гнусног злочина, Добрила се је почела бранити, а усташа је позвао у помоћ још једног усташу и они су Добрили ножем распорили трбух и из трбуха јој је испао плод од 5 месеци. Тако су све ове српске породице из Ливна на 21 августа 1941 године у шуми „Копривница“ на најзверскији начин по усташама убијени и ту бачене у једну јаму. Касније су и пси развлачили делове њихових телеса.

Аутобусом, са којим су наведене жртве превезене из Ливна у шуму „Копривницу“ управљао је Дуран Исмет, шофер из Ливна, који се сада налази у Сарајеву као шофер код управе полиције. Он је сам лично гледао сва зверства и злочине, које су усташе у шуми „Копривници“ извршили над невиним српским породицама, па се је и сам над тим згрозио. Повративши се у Ливно сутрадан т.ј. на 22 августа 1941 године од узрујања напио се је и све испричао, шта се је догодило са наведеним српским породицама.

Међу иним, овај шофер испричао је све ово и Чизмић Алији, учитељу занатске школе у Ливну. Овај Чизмић Алија, био је мој сусед (преслушане Богуновић Марије), па ме је сутрадан на 23 августа 1941 године увече позвао у свој стан и све ми ово испричао,

те ме је подједно упозорио, да се усташе спремају, да на исти начин покољу и преостале српске породице из Ливна, а да то мисле учинити у недељу на 24 августа 1941 године. Он ме је уједно упутио, да одмах сутрадан одем до команде талијанске војске, која је била у селу Губору[238], удаљеном 4 км. од Ливна. Ја сам, Богуновић Марија, сутрадан рано т.ј. на 24 августа 1941 године отишла у село Губор[239], тамо испричала у Команди талијанске војске све шта се је догодило са наведеним српским породицама и молила, да талијанска војска узме у заштиту преостале српске породице у Ливну, јер да им усташе спремају исти покољ, који би се имао да изврши већ 24 августа 1941 године после подне. Командант талијанске војске одмах је наредио, да 40 талијанских војника одмах оде у Ливно у усташки логор и заштите од покоља преостале српске породице из Ливна. Мени су (Богуновић Марији) талијански официри казали, да одмах одем у Ливно и обавестим остале српске породице, да се одмах све скупе у кућама Пајића и Коњика, где су већ били смештени талијански официри и војници, па да ће нас тамо све заштитити.

Исто јутро, т.ј. на 24 августа 1941 године усташе су преко општ. [инског] стражара позивали све преостале српске породице, да се исти дан у један сат после подне морају сакупити у основној школи у Ливну, па да ће одатле бити транспортовани у Србију. Међутим усташе су намеравале, да тај дан све преостале српске породице одведу у шуму „Копривницу“ и убију на исти начин као и оне раније.

Ја сам са својом сестром Славком Стричевић одмах на тај дан ишла од куће до куће и обавештавала све српске породице шта се је догодило са оним српским породицама, које су одведене 21 августа 1941 године, па сам их упозорила да не иду у основну школу, већ да сви иду у куће Коњика и Пајића, где ће их од усташа заштитити талијанска војска. Некоје српске породице нисам доспела обавестити, јер су оне већ биле на позив усташа стигле у основну школу, али су ове породице талијански војници избавили из основне школе и отпремили их у куће Коњика и Пајића. Остале српске породице напустиле су своје домове и изравно отишле у куће Коњика и Пајића и тако све ставиле под заштиту талијанске војске. У ове две куће сместиле су се и по које српске породице из Гламоча, које су побегле пред усташама. Оне српске породице, које се нису могле сместити у наведене две куће, јер су биле препуне, смештене су у

[238] Губеру.
[239] Губеру.

шаторе талијанске војске.

Усташе су после тога провалили у све српске напуштене станове и радње, а исто и у станове и радње оних српских породица, које су они поубијали, и све су опљачкали и однели у један магацин, из кога су после све ове ствари међусобно поделили и однели својим кућама.

После је талијанска војска преузела у Ливну војничку управу и тако заштитила преостале српске породице од покоља са стране усташа.

Истодобно са покољем Срба у Ливну, усташе су вршили покоље у селима среза ливањскога.

Село Голињево налази се 15 километара удаљено од Ливна. У овом селу живели су заједно Срби, Хрвати и Муслимани. У селу је било око 50 српских домова. Једног дана у месецу јулу 1941 године дошли су у ово село усташе из Ливна и уз помоћ домаћих Хрвата и Муслимана покупили су све породице и одвели су их под изликом, да их воде на саслушање. Одведене српске породице постројили су на једном пољу крај села, где су их најпре повезали и опљачкали, а затим одрасле мушкарце заједно са мушком децом одвели су на брдо звано „Тушница“ и ту их све живе бацили у једну јаму дубоку. Три недеље после тога двоје деце некако су сами живи изашли из ове јаме. Како су се ова деца била врло слаба од претрпљеног страха и гладовања, Котарски престојник сместио их је у бановинску болницу у Ливну, али су усташе за ово сазнали и једнога дана дошли у болницу и ову децу заклали на болничким креветима. Овај пут су усташе заклали у болници и све остале Србе, који су се ту налазили на лечењу.

Жене и женску децу из села Голињева усташе су одвели на брдо „Камешницу“ и ту их бацили у једну дубоку јаму кроз коју протиче вода. Из ове јаме је река Цетина избацивала поједине лешеве[240].

На исти начин и у исто време извршили су усташе покољ Срба у селу Главица, које је удаљено од Ливна око 8 километара. У овом селу спасило се је бегством само 6 српских породица.

У селу Прологу налазила се је само једна српска породица презименом Арнаут. Остали житељи били су сви Хрвати. Хрвати из овог села упали су једне ноћи у кућу ове српске породице и извели из куће оца, матер, сина, синову жену и троје деце под изликом,

[240] Цетина је са западне стране планине Динаре!

да их селе у Србију. Све чланове ове породице одвели су исту ноћ у једно поље крај села и тамо их убили из пушака и оставили на пољу. Сутрадан дошли су исти усташе, да лешеве ове убијене породице покопају, па су тада нашли живу једну девојчицу од 10 година, којој је било име Мара. Ова девојчица именом Арнаут Мара, седела је међу лешевима и била наслоњена на мртву своју матер. Када је угледала усташе, молила их је, да је не убију са речима: „Чико, ја сам жива, немојте ме убити." Усташе су међутим и ову девојчицу убили и њезин леш закопали заједно са осталим лешевима породице Арнаут.

У селу Лиштани биле су само 4 српске породице презименом Цвијетић. Остали житељи били су Хрвати. Једнога дана у месецу јулу 1941 године Хрвати из овога села као усташе покупили су све чланове ове четири породице, извели их на једно поље крај села и тамо их све убили. Спасао се је само један дечак, који се је случајно налазио у то време у шуми код стоке.

У селима Рујани Горњи и Доњи извршили су усташе у месецу јулу 1941 године такођер покољ Срба. Један део Срба из ових села убили су одмах у селима код кућа, а други део одвели су у шуму звану „Кланац" и тамо их свезали, те тукли, а потом живе бацили у једну дубоку јаму. Када су их побацали у јаму, онда су за њима бацили још неколико бомби и каменице. У ова два села убијено је око 500 Срба - мушкараца, жена и деце.

Након овога догађаја што је протекло 38 дана, дознале су талијанске војне власти, да у поменутој јами у шуми „Кланац" има живих Срба, па су одмах организовали спасавање и извукли из јаме 13 живих Срба. Међу спашенима било је такођер и жена и деце. Познато нам је, да су се по који, који су били спашени из ове јаме звали презименом „Лалић". Све ове спашене Србе талијанска војска отпремила је у Ливно и сместила у болницу, да се лече и опораве. Некоји су у болници умрли, а некоји су остали живи.

У месецу јулу 1941 године извршили су усташе покољ и у селу Чапразлијама. У овом селу убили су домаћи Хрвати усташе око 200 Срба, мушкараца, жена и деце, а куће им опљачкали и потом запалили.

На 29 јула 1941 године дошли су усташе из Ливна у село Челебић и тамо сазвали месне Хрвате на скуп, где су им у поверењу казали, да су добили наређење од поглавника из Загреба, да сви Срби морају бити поклани, а Хрвати - сваки у својим селима – морају

клање Срба извршити. Затим су усташе из Ливна поделили Хрватима из Челебића војничко оружје, које су собом довезли, те их позвали, да одмах изврше покољ Срба у Челебићу. Хрвати из Челебића добивши оружје, одмах су се дали на посао и опколили поља, на којима су Срби радили и позвали их, да се предаду, јер да их они морају ухапсити, пошто се води борба са четницима у Гламочу, па се боје, да би и они тамо отишли. Обећали су Србима, да ће их након неколико дана пустити на слободу. Срби су овоме поверовали и предали се Хрватима својим комшијама. Хрвати су тај дан до 6 сати у вече затварали све Србе мушкарце из Челебића у основну школу. Тада је затворено свега око 150 Срба мушкараца. Између 6-8 сати у вече дотерали су у затвор и жене и децу. Око 9 сати исте вечери пустили су жене и децу са изјавом, да иду својим кућама, а мушкарци ће остати и за неколико дана и такође бити пуштени кућама.

Исту ноћ око један сат после пола ноћи Хрвати из Челебића наоружани војничким пушкама и митраљезима сакупили су се пред школском зградом и све затворене Србе повезали бодљикавом жицом и конопцима, а затим их отерали у шуму звану „Лисковац“ и довели их до дубоке јаме зване „Бикуша“. Ту су их над јамом постројили и тукли кундацима и штаповима, а затим започели у групама бацати живе у јаму. Када је Вујновић Зекан видео, да им нема спаса, повикао је осталим Србима: „Скачите сви замном у јаму.“ Срби су на то сви поскакали у јаму. Међу овим Србима који су скочили у јаму, налазио се је и Црногорац Ђорђе. У поменутој јами налазе се полице (банкови), па се је један велики део Срба зауставио на овим полицама, док је други део пао у дубину јаме. Они, који су се зауставили на полицама остали су живи. Усташе су после тога бацили у јаму неколико бомба и каменица, те верујући, да су сви бачени Срби у овој јами мртви, отишли су својим кућама и исти дан по ноћи покупили жене и децу из Челебића и довели их у основну школу и тамо их све поклали. Тада је у основној школи у Челебићу поклано око 300 жена и деце.

Црногорац Ђорђе први се је у јами некако одрешио и из јаме се некако извукао. Он је одмах набавио и донео дугачке конопце и спасавао остале Србе из јаме, који су остали на животу. Тако је око 80 Срба мушкараца из Челебића спашено из јаме „Бикуше“ у шуми „Лисновцу“. Црногорац Стеван, отац саслушаног Црногорца Љубе, био је спашен из јаме „Бикуше“ након 31 дана. Он је одмах после

тога услед исцрпљености умро у селу Радановцима.

Срби, који су се на описани начин спасили из јаме „Бикуше“, отишли су у српска села среза босанско-граховског и испричали све. Организовали отпор против дивљих злочинства усташа. Усташе су се престрашили отпора Срба, па нису смели да наставе са даљњим покољем.

После извршеног покоља усташе Хрвати из Челебића потпуно су опљачкали све српске куће.

На 20 августа 1941 године дошла је у Ливно талијанска војска, која је кратко време после тога разоружала усташе и од тада је престао покољ Срба у оном крају.

До 20 августа 1941 године убијено је и поклано у срезу ливањском према доста тачно прикупљеним податцима свега 5.600 Срба и то мушкараца, жена и деце.

Овим описаним покољем Срба у срезу ливањском руководио је Др. фра Срећко Перић, фратар фрањевац из самостана Горица код Ливна. Овај фратар родом је из среза ливањског, а имаде једну сестру, која је у срезу ливањском удата за једног Србина. Он је прије покоља једне недеље са олтара у цркви у Горици сакупљеним Хрватима наредио да започну са покољем Срба са речима: „Браћо Хрвати идите и кољите све Србе. Најпре закољите моју сестру, која је удата за Србина, а онда све Србе одреда. Када овај посао завршите, дођите к мени у цркву, где ћу вас исповедити и причестити, па ће вам одмах сви греси бити опроштени.“ После тога започео је покољ Срба.

Упоредо са покољем Срба пљачкали су усташе српске домове и куће, а потом их палили.

Усташе су намеравали да у ливањском срезу после извршеног покоља поруше све српско-православне цркве, али их је у томе спречио долазак талијанске војске.

У ливањском срезу нису Срби нагоњени, да пређу на римокатоличку веру, јер су били осуђени на покољ све до једнога. Спасао их је од потпуног покоља само долазак талијанске војске.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Др. Фра Срећко Перић, фратар фрањевац у самостану Горица крај Ливна, који је за време Југославије био дуље времена римокатолички свештеник у Нишу. Са овим фратром прогонили су Србе и остали фратри из овог самостана имена не знамо. Уз фратра Перића и остали фратри овог самостана потстрекивали су Хрвате на покољ Срба. Надаље су се истакли у прогону Срба и као усташе: Др. Ур-

мовић Драго, адвокат; Кајић Владо, трговачки помоћник; Слијепчевић Владо, власник аутобуса; Лиовић, логорник, који је дошао из емиграције; Јазво Јоко, општ.[ински] начелник у Ливну; Чевро Иво, гостионичар; Готовац Стипо, гостионичар и његов син; Франић Чоко, трговац, Франић Тони, звани „Мађар", фарбар; Ђогић Стипо, трговац и његових петоро браће; Лисица Бошко, поседник и његова четири брата; Каић Крешо и Драго, учитељи основне школе које је школовало Српско просветно друштво „Просвета" у Сарајеву; Каић звани „Џици" са својом браћом Крстаном и Бошком; Долић Никола и Мијо, ткалци; Тустовић Владо, бивши намештеник Војно-техничког завода у Крагујевцу; Каић Нико, трговац; Тадић Станко, пекар; Грабовац Звонко, општински бележник; Павичић Раде, учитељ и његова сестра Павичић Ковинка кројачица, муслимански хоџа, којему не знам име, а који се је за време Југославије признавао Србином; Чакар Смајо, месар; Јарић, циганин и трговац стоком; Браћа Борићи, цигани; Мурга, месар; Долибић Мијо, шофер, сви из Ливна; Чачија, сељак из Суваче, који је са Павелићем био у емиграцији; Франић, Парајица и Барић, шофери из Губера, те многи други, чија имена не знамо. Може се мирне душе казати, да су сви Хрвати и Муслимани што судјеловали, а што одобравали покољ Срба осим врло малих изнимака. Усташком покрету у овоме срезу придружили су се и у њему одушевљено судјеловали и сви домаћи цигани. Нису овај покољ одобравали: Чизмић Алија, учитељ; Чизмић Муко, шофер, Дуран Хасан, шофер и Пајић Шиме, столар – сви из Ливна. Њих су Хрвати ради тога омрзнули, па су их денунцирали талијанској војној власти, да су комунисти, ради чега су исти интернирани и похапшени.

Ја Богуновић Марија напустила сам Ливно 31 маја 1942 године и задржала се у Земуну код своје сестре све до 21 јуна 1942 године, када сам прешла у Београд.

Ја Црногорац Љубо прешао сам у Београд још на 16 новембра 1941 године.

Друго ништа нам није познато, а на исказано и прочитано нам можемо се и заклети.

РАЈАК ПЕРО, кочијаш из Језера, општине исте, среза Јајце, стар 49 година, син пок.[ојног] Станка и пок.[ојне] Јоке рођене Челик, ожењен, отац шестеро деце, сада као избеглица настањен у Београду, Јефтановићева улица број 3, исказан избегличком легити-

мацијом број 18830.

ПИЈЕТЛОВИЋ ГОЈКО, трговац и гостионичар из Језера, општине исте, среза Јајце, стар 47 година, син Ђорђа и пок.[ојне] Ане рођ.[ене] Убовић, ожењен, отац троје деце, сада као избеглица настањен у Београду, Господара Вучића улица број 147, исказан избегличком легитимацијом број 81777/б.

ПИЈЕТЛОВИЋ ЛУКА, трговац и гостионичар из Језера, општине исте, среза Јајце, стар 45 година, син Ђорђа и пок.[ојне] Ане рођ.[ене] Убовић, ожењен, отац шестеро деце, сада као избеглица настањен у Београду, Господара Вучића улица број 147, исказан избегличком легитимацијом број 81777а; сугласно су исказали:

Општина Језеро у великој већини је српска општина. Срба има три четвртине, а једна четвртина Муслимана и Хрвата. Потоњих има најмање.

Одмах после проглашења независне државе Хрватске појавили су се у Језеру усташе под водством Капетановић Фахрије, опанчара из Језера. У усташке редове ступили су домаћи Муслимани и Хрвати, али су се Муслимани истицали као горљивији усташе и већи крволоци. Усташе су одмах почели са прогоном Срба. Пресретали су по путевима Србе, скидали им са главе шајкаче и сељачке капе и бацали на земљу уз псовку и злоставе; чупали им бркове, отимали од њих новац, а осим тога пресретали су сељаке, који су ишли из млина и отимали им готово брашно, те их још тукли. Срби са ради овога насиља нису смели никоме притужити, јер су ново успостављене хрватске власти сарађивале са усташама и све злочине усташа одобравале.

У месецу јуну 1941 године усташки логорник Капетановић Фахрија затворио је неколико Срба и то: Росића Драгу, месара; Бабића Лазу, столара; Вујића Богдана, пол. стражара и његовог сина студента богословије; Вујића Спасана, земљорадника; Станковића Крстана, земљорадника; Цукута Љубомира, земљорадника; сви из Језера, те више других, чијих се имена сада не можемо сетити. Сви ови Срби затворени су били под изликом, да су комунисти. Усташе су их сваки дан у затвору злостављали а осим тога нагонили их сваки дан, да мету улице у месту. Некоји од ових Срба успели су побећи из затвора и склонили су се у шуму, као Росић Драго и Бабић Лазо, а остали нису могли побећи, јер су били ужасно испремлаћени, па су их усташе након извесног времена пустили кућама.

Осим тога усташе су скоро сваки дан залазили у српска села

и тамо тукли, те злостављали народ, а подједно захтевали од појединих Срба, да их часте са јелом и пићем.

У почетку месеца јула 1941 године, усташе су ухапсили Малића Николу, пекара из Језера, одвели га у Јајце у затвор, где су га држали 3 дана, а затим га по ноћи извели из затвора, довели до „Центове ћуприје" крај Јајца, где су га убили и бацили у воду. У исто време ухватили су усташе Пашалића Станка, сеоског кнеза из села Бришића, одвели га у оближњу шуму и тамо заклали.

У очи Видов-дана 1941 године дошли су у једном луксузном аутомобилу усташе из Јајца и са наведеним усташким таборником Капетановић Фахријом провалили у српско-православну цркву и обавили преметачину, испретурали у њој све. Сутрадан на Видовдан направили су усташе заседе на путевима, који воде у Језеро до православне цркве, мислећи, да ће Срби из околних села тај дан доћи у цркву, али су Срби правовремено од нас били обавештени, да се тај дан никуда из села не крећу, па тако усташе нису имали прилике, да из заседе пуцају на голоруке Србе.

У месецу јулу 1941 године домаћи усташе уз потпору усташа Муслимана из Гламоча и Шипова обилазили су сва српска села општине Језеро, купили од реда све Србе мушкарце и доводили у затвор у Јајце, одкуда су их у два транспорта одпремили у Госпић. Тада је из Језерске општине одведено у Госпић око 200 Срба. Сећамо се, да су одведени у Госпић: Даниловић Раде, кочијаш из Језера; Вујић Богдан, општински стражар из Језера и његов син студент богословије, Качар Гојко, надзорник жељ.[езничке] пруге из Језера; Марић Цвијо, жељ.[оезнички] радник из Лоњића[241]; Ловре Милан, земљорадник из Перућице; Путањац Перо, жељ.[езнички] радник из Љоњића Вукадин Тривун, жељ.[езнички] радник из Лоњића[242] и његова два сина, од којих је једном име Шпиро, а другоме не знамо име; Милован Љупко, земљорадник из Лоњића[243] и његов брат Нико; Вујић Павао, земљорадник из Лоњића[244]; Шепердија Павао, земљорадник из Лоњића[245]; Тривунчевић Симо, радник из Жаовине и његов брат Душан; Ковачевић Душан, земљорадник из Жаовине и његов брат Станко; Кридија Симо, земљорадник из Присоја; Марић Иле, жељезнички радник из Присоја; Јоветић Кри-

[241] Љоњића.
[242] Љоњића.
[243] Љоњића.
[244] Љоњића.
[245] Љоњића.

стан, земљорадник из Лољића[246]; Савић Вукосав, млинар из Језера; Стругало Манојло, земљорадник из Присоја; Којда Љубан, земљорадник из села Борци; Ружичић Никола, земљорадник из Волара; Маркић Сава, земљорадник из Ступне и његов син Јован; Ерцег Никола, земљорадник из Ступне и његов брат Илија; Маркић Лазо, земљорадник из Ступне, те многи други, чијих се имена не сећамо. О судбини ових одведених Срба ништа се не зна, али се опћенито и то са правом верује, да су сви убијени.

Око половице месеца августа 1941 године инсценирали су домаћи усташе напад каменицама на жанд.[армеријску] станицу у Језеру и за овај напад окривили су Србе. Сутрадан су зато 15 Срба из Језера ухапсили и одвели као таоце у Травник. Ови Срби су у Травнику држани у затвору све до под конац месеца августа 1941 године, када су пуштени на слободу.

У шуме одбегли Срби организовали су четничке одреде за борбу против усташких насиља. Четници су били организовани под командом Шолаја Симе, земљорадника из села Пљева, среза Јајце. Ови четници су око 20 августа 1941 године заузели суседну општину Шипово, а на 20 августа 1941 године навалили су на Језеро. Хрватска војска, која је била у Језеру под командом мајора Рataја након кратке борбе повукла се је према Јајцу, а четници су ушли у Језеро. Један део Срба напустио је Језеро пре доласка четника и отишао у Јајце, а то смо учинили и нас двојица Рајак Перо и Пијетловић Гојко, док је Пијетловић Лука био остао у Језеру, јер је према наређењу мајора Рataја морао из дућана издати духан хрватским војницима.

Таоци, који су из Језера били одведени у Травник, били су међутим пуштени и како се нису могли вратити у Језеро, то су и они дошли у Јајце. Међутим су усташе тројицу ових таоца већ код доласка у Јајце ухватили и то Савиновића Љубу обућара, Василића Јову општинског стражара и писара Никодима, радника, одвели их у соколски дом и тамо их заклали.

Сутрадан је настало масовно хапшење свих Срба из Јајца и околине и то како оних, који су се били склонили у Јајце, тако и домаћих. Тада је било ухапшено свега око 300 Срба, који су били затворени на четири места и то у Среском начелству, српско-православној цркви, жидовској богомољи у Привредној банци. И нас тројица смо тада били затворени у Привредној банци, јер је Пије-

[246] Љољића.

тловић Лука накнадно из Језера дошао у Јајце.

Након неколико дана усташе су ове Србе, који су били затворени у Среском начелству, православној цркви и жидовској богомољи једне ноћи покупили и одвели до католичке цркве у селу Подмилачи[247] крај Јајца и тамо их све поклали, а њихове лешеве бацили у једну рупу крај пута, који води из Јајца за Бања Луку. Ту је тада поклано око 200 до 250 Срба. Тада су поклани у селу Подмилачи[248]: Шункић Никола месар из Језера, Даниловић Мирко земљорадник из Језера, Јовановић Остоја земљорадник из Присоја и његов син Тода, Милановић Пера земљорадник из Присоја, Милановић Милан земљорадник из Присоја, Пилић Петар путар из Језера, Гогић Перо кафеџија из Језера, Василић Станко земљорадник из Језера, Маркић Јово црквењак из Језера, Павелић Симо земљорадник из Мила, Вукадин Ђуро, земљорадник из Жаовина, Вукадин Сава земљорадник из Жаовина, Нишић Перо земљорадник из Жаовина и његов брат Станко, Николаш Перица земљорадник из Жаовина, Томић Нико земљорадник из Присоја, те многи други, чијих се имена сада не сећамо.

Са нама у Привредној банци било је затворено још око 50 Срба. Зашто и ми, који смо били затворени, нисмо били поклани са осталим Србима, није нам познато, али држимо, да смо били поштеђени зато, јер су неки наши другови из затвора још пре овога покоља били поднели молбе и тако се вероватно спасили од покоља. Ми смо били пуштени на слободу, али се у Јајцу нисмо смели никуд кретати, нити излазити на улицу.

Четници су држали Језеро и Шипово 5 дана, а затим се повукли према шуми „Виторог“.

Срби из Језера и околице, који су били остали код својих кућа пригодом доласка четника, после њиховог одласка напустили су своје куће и склонили се у Шипово. Тамо су их пронашли усташе и немилосрдно клали. Једну групу жена и деце – њих око 30 – одвели су из Шипова до тако зване „Машинске ћуприје“ крај Шипова и ту их све поклали. Ту су поклани: Савиновић Госпава домаћица из Језера; Маркић Зора домаћица из Језера и њезиних троје деце; Јовичић Милица, домаћица из Језера и њезиних троје деце; Пашалић Јања домаћица из Језера и њезиних двоје деце; Глигорић Мара, старија домаћица из Језера и њезина кћер Драгица; Василић Мара, млађа домаћица из Језера и њезина кћер Драгица; Василић Мара

[247] Подмилачју.
[248] Подмилачју.

домаћица из Језера и њезино једно дете било је тада рањено и остало живо. Имена других се не сећамо.

Затим су усташе покупили Србе из Шипова и околних села и поклали их у Шипову. У овој групи поклано је око 100 до 150 Срба. Ту су поклани: тројица браће презименом Шмања и то Владо, Мирко и Рајко, Глишић Перо, општински стражар из Шипова, Гајић Стојан општински бележник из Шипова са женом и троје деце, Ковач Јово земљорадник из Мујџића, Гузијан Станко земљорадник из Мујџића те многи други, чијих се имена не сећамо.

У исто време довели су усташе у Језеро из околних села а највише из Присоја, Гогића и Жаовине око 200 Срба, највише жена и деце које су затворили у општину и тамо их све поклали. Ту су заклани Вођевић Милан, земљорадник из Присоја са женом и осморо деце, Вођевић Јанко земљорадник из Присоја са женом и петоро деце, Станковић Крстана и његовог брата Илију, земљорадника из Присоја жене и деца, а њих су дан пре тога убили на путу за Јајце, Јовановића Тодора земљорадника из Присоја жена и деца, Тошић Лука земљорадник из Присоја са женом и децом, Топић Жарко из Присоја, те многи други, чијих се имена сада више не сећамо, али знамо поуздано, да су тада из села Присоја, Гогића и Жаовине скоро сви Срби поклани, јер су их истовремено одводили такође у Јајце и на друга места и тамо клали.

На путу за Јајце испод куће Глигорића Стеве поубијано је у исто време око 30 Срба из Присоја и Гогића. Ту су убијени: Вођевић Лука Вођевић Јанко, Топић Лука, Глигорић Симо и његов брат Стево, Станковић Рада Станковић Перица, Станковић Крстан, Станковић Илија, четири сина Станковића и то Станко, Жарко, Душан и још један чијег се имена не сећамо, Јовановић Тодор, Глигорић Перица те други, чијих се имена не сећамо.

У исто време довели су усташе из села Гогића 9 сељака презименом Гогићи и убили их на путу, који води из Језера за Мркоњић Град на месту удаљеном пола километра од Језера. Ту су убијени: браћа Илија, Јанко, Станко, Илијин син Перо, Станко син пок.[ојног] Илије и његова два сина, којима не знам имена, Перо син Јован и Лазо син Милин, сви презименом Гогић.

Осим тога усташе су крстарећи оних дана по српским селима среза јајачког, убијали Србе где су их год видели и нашли. Тако су у селу Тонковцу, општине језерске сатерали у једну шталу око 60 људи, жена и деце и запалили шталу тако, да су сви у штали живи

изгорели.

Истодобно су усташе сва српска села среза јајачког темељито опљачкали, а потом већину кућа попалили, опљачкану стоку клали су, јели и продавали, те даривали Хрватима и Муслиманима.

У месецу јануару или фебруару 1942 године, ишли су усташе и хрватска војска из Јајца за Мркоњић Град па су пролазећи том згодом кроз село Борке, среза јајачког, убили више Срба, а након тога их опљачкали. Тада су убијени: Тривунчевић Раде и његов брат, Божић звани „Цебо" Ђука и његов брат, Јовановић Перо и Пејић Јован сви земљорадници, те још многи други, чијих имена не знамо.

У месецу априлу 1942 године, дошли су усташе у село Крезлук где су убили више Срба, чија имена не знамо навести.

Осим тога убијали су усташе појединачно Србе и то кроз целу 1941 у 1942 годину. Тако су у години 1941 једнога дана наишли у Јајцу на пијаци једног Србина из села Барева, општине Јајце, кога су стрпали у аутомобил, одвезли га у правцу Бања Луке и чим су изишли из места, распорили су му још у аутомобилу ножем трбух и његов леш бацили у реку Врбас. Оваквих појединачних убистава било је врло много и ми поједине случајеве не можемо навести.

Ми не можемо навести нити приближан број убијених Срба у срезу јајачком, али знамо поуздано, да их је убијено више хиљада. Већина српских села остала су скоро пуста, јер је у њима до 90 % житеља убијено. До 90% житеља убијено је у српским селима: Присоје, Гогићи, Борци, Љољићи, Жаовине, Черказовићи, Бришти, Ђусине, Перућица, Ступна, Тонковац, Дуљци, Вражићи, Сарићи, Болари, Мујџићи.

Сва напред наведена српска села су истодобно по усташама темељито опљачкана и већина кућа попаљена.

Усташе су вршили и силовање српских жена. Тако је усташки таборник, Капетановић Фахрија натерао Малић Смиљку жену Малића Николе пекара из Језера, да с њиме полно опћи и то након што је њезиног мужа пре тога дао убити, како смо то већ напред навели. Усташе Рамић Феко и Ригић Сакиб из Језера силовали су жену, или снаху Божића Ђуке, званог „Цебе", земљорадника из села Борци. Навели смо ова два случајева који су опћенито познати а било је сигурно и много других случајева.

Српско-православна црква у Језеру је прошле године по усташама опљачкана, а потом запаљена, У Јајцу су постојале две српске православне цркве и то стара и нова. Стару цркву су усташе најпре опљачкали а затим претворили у јавни нужник, а у нову су затворили

Србе и отуда их по ноћи извели па поклали, како смо то већ навели.

Прошле године нагонили су усташе Србе, да пређу на римокатоличку веру. Мањина Срба, мислећи да ће се тако спасити, прешла је на римо-католичку веру, али већина није хтела.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе у оном крају: Кореници[249] усташки логорник у Јајцу, који је одмах по успостави независне државе Хрватске дошао у Јајце од Бос.[анске] Градишке, Плеш Пепо из Јајца, браћа Кларићи радници из Јајца, који су наводно дуго година пре тога живели у Београду, Витић син гостионичара из Јајца, Зјајо студент из Јајца, Звонко шофер из Јајца који је у Југославији служио у Јајцу у жандармерији и возио моторну приколицу, Јарановић столар из Јајца, Капетановић Фахрија опанчар и усташки таборник из Језера, Караџић Ђемалија, земљорадник из Језера, Бербер Шериф радник из Језера, Тољ Пепо ђак из Шипова који је после погинуо у сукобу са четницима код Дрвара, Кожмић Хамид жељезнички службеник из Волара Шушкић Бато радник из Шипова, Диздар бријач из Шипова, Карабашић Јунус радник из Шипова, Кос Ибрахим земљорадник из Сарића, Башић Мујо зидар из Шипова, Башић Алија рибар из Шипова, Бркић Шумо земљорадник из Волара, те многи други из разних места, среза јајачког, чијих имена не знамо. Може се мирне душе казати, да су скоро сви Хрвати и Муслимани среза јајачког активно помагали усташама код прогона и покоља Срба.

Ја РАЈАК ПЕРО, пребегао сам у Србију на 2 септембра 1941 године, а ми ПИЈЕТЛОВИЋ ГОЈКО и ЛУКА, пребегли смо у Србију на 2 јуна 1942 године и од тада се овде стално налазимо.

Друго ништа немамо исказати, а на исказано и прочитано нам можемо се и заклети.

ДРАКУЛИЋ ЂУРО, учитељ из села Језера, општине исте, среза Јајца, стар 30 година, син пок.[ојног] Ђуре и Борке рођ.[ене] Кончар, ожењен, отац двоје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 110786, исказао је:

За време слома Југославије налазио сам се као резервни официр у Смедеревској Паланци. Одмах сам се упутио у село Језеро, општине исте, среза Јајце, где сам био стално са службом, и где се је тада налазила моја породица. У Језеро сам стигао на 24 априла 1941 године. Тада су усташе имали већ пуну власт у целом срезу Јајце.

[249] Коренички Звонко..

Само место Језеро удаљено је од Јајца 10 километара. Оно је претежно муслиманско, а околина је у 90 % српска, а остало су Муслимани, те нешто мало Хрвата.

Главни вођа усташа за срез Јајце био је Коренички[250], несвршени студент, родом из Нове Градишке. Он је био постављен усташким логорником за срез Јајце. У усташе ступили су Муслимани и Хрвати.

У другој половини месеца маја 1941 године усташе су почели крстарити по српским селима среза јајачког и уцењивати богатије Србе, претећи им се са убиством. Тако су једног дана дошли до Вукадин Ђуре, богатог сељака у селу Жаовине, општине Језеро и изнудили од њега већу своту новаца и од других богатијих Срба, а опљачкани Срби нису смели ради ове пљачке никоме се потужити, нити су се смели удаљити из својега села.

Истодобно са пљачкањем, усташе су вршиле по српским селима и силовање жена и девојака. Тако ми је познато, да је усташа Рамић Фехко из Језера у село Жаовини силовао једну српску девојку, којој име не знам. Исто тако познато ми је да је у месецу јулу 1941 године усташки таборник из Језера Капетановић Фахрија опанчар, силовао жену Малића Николе, пекара из Језера, којој је име Смиља. Овај усташа Капетановић најпре је Малића Николу одвео и убио, а његов леш бацио у реку Пливу, а затим је дошао Малићевој жени Смиљи и рекао јој, да је њенога мужа послао на присилан рад у Немачкој. Након тога је Капетановић Малићеву жену силовао. Оваков и сличних случајева било је у целом срезу јајачком врло много, али се Срби ради овога нису смели никоме притужити.

Почевши од месеца јуна 1941 године, па надаље ишли су усташе по српским селима и злостављали људе, чупали им бркове и тукли их, а многе и убили. На тај начин погинуло је много Срба у срезу јајачком, али ја поближе о том ништа не знам. Ово се је збивало у селима Жаовини, Ђуземлије, Присој, Ступна, Шипово, Стројнице, Љуша и другима.

У месецу јуну и јулу 1941 године ишли су усташе по српским селима и купили све Србе мушкарце од реда, те их спроводили у Јајце, где су их затворили. Овом приликом усташе су врло бруталноно поступали према Србима. Највише су купили Србе са поља од рада и одводили у Јајце. Ако су нашли дружину код ручка, онда су ручак просули, суђе им полупали о главу и бацили, а онда мушкар-

[250] Звонко.

це одводили у Јајце не дозвољавајући им да обуку хаљине, које су пригодом пољског рада одложили. Све одведене Србе држали су неко време у затворима у Јајцу, где су их злостављали тако жестоко, да су све просторије затвора биле сасвим крваве После тога сви ови Срби одведени су у Госпић. Било је и таквих, који услед злостављања у затворима, нису могли сами отићи на жељ.[езничку] станицу, већ су их морали други Срби носити на носилима. Познато ми је, да су отпремљени из Јајца у Госпић: Бобер Здравко учитељ из Мујџића, Ђурђевић Никола, пензионер из Јајца, Вујић Богдан полиц.[ијски] стражар из Јајца и његов син Никола богослов, Мартић Сава земљорадник из Ступне те многи други, чијих се имена не могу сетити. Знам поуздано да су прошлог лета у месецу, јуну и јулу одпремљени из Јајца у Госпић три транспорта Срба. У сваком транспорту било је најмање 150 до 200 Срба. Свима овим Србима, који су одпремљени у Госпић, замео се је сваки даљни траг. Сигурно да су убијени.

Пре тога многе Србе су усташе одводили као таоце у Травник и Бања Луку и тамо их затварали, а након неког извесног времена пуштани кућама.

Видећи Срби да ће на овај начин сви изгинути, почели су бежати у шуме, само да би спасили голи живот од усташа. Испочетка су бежали у шуме само мушкарци, а када су усташе почели злостављати и чланове њихових породица, онда су читаве породице бежали у шуме.

Усташе су и надаље вршили над српским селима насиља. Када су у шуме избегли Срби почели да се бране, онда су усташе, немогући њима ништа учинити, почели су за освету палити српска села и убијати све Србе одреда мушкарце, жене и децу. Прије палежа они су српска села темељито пљачкали. Одвозили су из села живежне намирнице и робу те одводили стоку. У многим селима затварали су све укућане у куће и онда куће палили тако, да су сви у њима изгорели. Тако су прошлог лета темељито попаљена села: Ђумезлије, Перучица, Танковац, Присој, Жаовине, Јивићи, Љуша, Стројница, Глоговац, Грбавица, Тодоровићи и Вагањ. Све што није пре доласка усташа из ових села побегло у шуму, побијено је. Усташе су сва ова села пре паљења опљачкали.

У месецу августу 1941 године усташе су покупили све српско православне свештенике из среза Јајачког и њихове породице, те их одвели у логор у Цапраг, одакле су после одпремљене у Србију. Свештеници су могли собом понети само око 50 кг. ствари, а све

остало усташе су опљачкали и разграбили. Ствари, које су свештеници били са собом понели, прегледане су у Јајцу, па су том згодом усташе одузели све оне ствари, које су им се свиделе.

У месецу септембру 1941 године усташе су уз помоћ хрватске војске упали у српска села: Присој, Ступно, Језеро и извршили у тим селима масовни покољ Срба. Све, што није избегло у шуме, они су поклали. Тада је у овим селима поклано више стотина Срба. Било је породица са преко 30 чланова, од којих је, после овога покоља остао само један, или ниједан. На пример у породици Станковић у Присоју било је у једној кући 32 члана, од којих је остао на животу само куће домаћин, који се пре доласка усташа спасао бегством у шуму, а сви остали су поклани. Двије друге породице Станковић у истом месту, потпуно су поклани.

У исто су време усташе из осталих српских села покупили више стотина Срба мушкараца и довели у Јајце те затворили у српску православну цркву, жидовску богомољу, зграду привредне банке, среско начелство и соколски дом, где су их држали око 15 дана и за то време мучили са глађу, те злостављали а затим одвели до римокатоличке цркве Св.[етог] Антуна, која је удаљена 2–3 км. од Јајца и тамо их све поклали. Оне, које су били у соколском дому затворени усташе су тамо заклали а њихове лешеве побацали у подрум Соколског Дома или у реку Пливу. Једино су остали поштеђени Срби, који су били затворени у згради Привредне банке где сам и ја био затворен. Од покоља усташа сачували су нас жандарми по наређењу великог жупана, који је тада изјавио да је доста већ било покоља.

Усташе су после тога често пута вршили покоље у српским селима среза јајачког. Залазили су у току године 1941 и 1942 у српска села под изликом да врше чишћење од партизана па су клали све оне Србе које су год затекли код кућа, а куће им пљачкали и потом палили.

На овај начин до сада је поклано у срезу Јајце најмање око 3.000 Срба.

У прошлој години усташе су опљачкали а затим попалили српско православне цркве у селима Језеро, Шипово, Стројнице, Грбавица и Глоговац. Православна црква у Јајцу је по усташама темељито опљачкана па онда затворена. У овој цркви усташе су изболи ножевима све иконе а у олтарима на трпези вршили су нужду. После тога црква им је служила за затвор, где су затварали Србе.

Усташе су прошлог лета и јесени силили Србе да пређу на ри-

мо-католичку веру претећи им са убиством и логорима. Под притиском известан број Срба прешао је на римо-католичку веру.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Коренички[251] несвршени студент из Нове Градишке који је у Јајцу био усташки логорник, Јурић месар из Јајца, Витић без занимања из Јајца, Зјајо Муслиман без занимања из Јајца, Капетановић Фахрија опанчар из Јајца, Тољ Пуба, несвршени ђак из Шипова, Башић Мујо, зидар из Шипова, Рамић Фехо без занимања из Језера, Рибић Сахиб кочијаш из Језера, те многи други, нарочито из Јајца, чијих имена не знам.

Ја сам са женом и двоје деце те мајком напустио Јајце где сам се још прошле године био склонио и кренуо на пут за Србију, а у Београд сам приспео 25 јуна 1942 године. До Земуна сам дошао са пропусницом коју сам добио од земунске полиције.

Друго ништа није ми познато, а на исказано и прочитано могу се заклети.

ИВИЦА СТАНОЈЕ, дипломирани грађевни техничар из Доњег Вакуфа општине исте, среза Јајце, стар 24 год.[ина], син Владе и Марице рођ.[ене] Катић, неожењен, сада као избеглица настањен у Београду, Венизелесова улица број 6, исказан избегличком легитимацијом 5577, исказао је:

Општина Доњи Вакуф има око 12.000 становника, а настањена је Србима и Муслиманима. Срба има око 60 % а Муслимана око 40 % а Хрвата има врло мало свега скупа око 200 душа.

Након успоставе независне државе Хрватске били су Срби у општини Доњи Вакуф релативно мирни све до почетка месеца јуна 1941 године. Срби су својим владањем настојали, да не даду никаквог повода хрватским властима, да их прогоне.

Почетком месеца јуна 1941 године почели су долазити у Доњи Вакуф, те околна српска села усташе Хрвати из Бугојна, који је удаљен од Доњег Вакуфа само 12 км. Њима су се придружили, већина домаћих Муслимана из Доњег Вакуфа, те Хрвати који тамо живе.

Најпре су усташе стали купити из Доњег Вакуфа Србе који су били чланови четничког удружења. Покупљене Србе одводили су у непознатом правцу и убијали. По причању неких Срба усташе су Србе одводили Прусац и убијали.

[251] Звонко.

Почетком месеца јуна 1941 године одведени су из Доњег Вакуфа и убијани следећи Срби: Цвијић Ристо пензионер, Попић Борислав прив.[атни] чин.[овник], Зелен Владо младић од 17 година, Топић Милан исто младић од 17 година и Калаба Жарко такође младић од 17 година.

Посла тога наставили су усташе са одвођењем сељака из околних села и то под истом изликом, да су били четници. Знам да су тада одведени Кисин Светко и Гојко земљорадници из села Кисина. Тада су одведени и многи сељаци из села Мачића и Пољевићи, али ја њихова имена не знам.

Некако у другој половици месеца јуна 1941 године одведени су из Доњег Вакуфа Вујић Бранко, столар и Лекић Славко кафеџија. Они су одведени у Бугојно где су били неко време у затвору па затим су убијени.

Концем месеца јуна 1941 године усташе су наредили свима имућнијим Србима у Доњем Вакуфу, те по којим имућнијим сељацима у Доњем Вакуфу и у околним селима, да морају одмах положити веће своте новца наводно за хрватску државу. Ово наређење извршили су Срби и положили затражене суме новца иако су оне биле врло велике у односу са њиховим иметком. Тако је међу осталим Сукара Нико трговац из Доњег Вакуфа платио у два маха 500.000 динара. То му није ништа помогло јер су усташе одмах иза тога одвели њега и његове синове Милоша и Драгу, те унуке Младенка и Љубомира. Њих су ове усташе одвеле у околицу Бугојна и тамо убили старога Нику и његове унуке Младенка и Љубомира. Синови Никини Драго и Милош морали су гледати док су усташе убијали њиховог оца и децу. Чекајући да буду и сами убијени успели су у задњем часу, да побегну и тако се спасе. После је од усташа убијен и Драго док се Милош сада налази у Доњем Вакуфу.

Око 20 јула 1941 године, дошли су поновно усташе из Бугојна у Доњи Вакуф и собом одвели Ивичић Ристу трговца, Ненад Дмитра пензионера, Мијатовић Симу трговца те мога оца Ивицу Владу трговца. Они су били у Бугојну у затвору до 1 августа 1941 године, а затим су нестали и о њиховој се судбини ништа даље не зна, али се опћенито верује, да су убијени.

Око 5 августа 1941 године, поновно су дошли усташе из Бугојна у Доњи Вакуф и уз помоћ домаћих усташа покупили су и остале Србе из Доњег Вакуфа, који су још били остали, стрпали их у теретне вагоне, и некуда одвезли. О њиховој се судбини ништа

даље не зна, али се опћенито верује да су убијени. Тада су убијени из Доњег Вакуфа Никовић[252] Војислав, кафеђија, Нинковић Нико кројач, Станојчић Јоцо[253] пензионер, Станојчић Гојко жељезничар, Гњатић Душан, жељезничар, Ненад Нико[254] радник, Ненад Милош ђак гимназије стар 14 година, Џопић[255] Мирослав ђак техничке школе, Шпирић Никола[256] обућар, Куновац Ника пензионер, Зелен[257] Илија радник, Вурњега[258] Остоја зидар, те још некоји, чијих се имена сада више не могу сетити. Са овим одвођењем коначно су ликвидирани Срби у Доњем Вакуфу. Остало их је само четворица и то који су у Југославији сарађивали само са Муслиманима, па су према томе као Срби били безначајни.

У исто време одведени су многи Срби сељаци из околних села, али ја о томе ближе податке не знам навести. Познато ми је да су одведени сви сељаци из Великог српског села Јањ. Ови су сељаци били доведени у Доњи Вакуф, где су дуље времена били затворени у „Српски дом“ и црквену ограду српско православне цркве. Доведени сељаци трпили су ту велику глад и у масама су умирали нарочито жена и деца. Многи су полудели. Једнога дана усташе су ове сељаке одвели у непознатом правцу и поубијали.

У времену од месеца јула до октобра 1941 године усташе су попалили српска села Тасавци, Ново село и већ наведено село Јањ. Сељачке куће пре палежа потпуно су опљачкали, а кога су год од Срба у овим селима нашли, тога су убили.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе Трто Расим трговац и усташки таборник из Доњег Вакуфа, Марић Хафиз хаџија из Доњег Вакуфа, Јелен Лавослав прив.[атни] чиновник из Доњег Вакуфа, Курбеговић Хамил бивши народни посланик из Доњег Вакуфа, Делач Вили радник из Доњег Вакуфа, Перковић ђак грађанске академије син Перковића трговца из Бугојна који је сам са својом руком убио много Срба, Јерцл ђак грађанске школе из Бугојна чији је отац чини ми се кројач, Мишковић Фрањо ђак трговачке академије из Бугојна, Јуришић Ивица радник из Бугојна, Кацијан Ивица техничар из Бугојна, Ковачевић Перо свршени

252 Нинковић.
253 Јово.
254 Никола.
255 Непознато презиме.
256 Никица.
257 Зеленовић?
258 Непознато презиме.

ђак грађанске академије Бугојна син Ковачевића кафеџије, Чолић Звонко свршени ђак грађ.[анске] академије Бугојна, Чолић Иван свршени ђак трговачке школе из Бугојна, Куштро Бранко котарски предстојник у Бугојну, који је пре тога био учитељ, а који је лично убијао Србе, те многи други чија имена не знам. Може се мирне душе утврдити, да су сви Хрвати из Бугојна ступили у усташе и суделовали код покоља Срба, што директно што индиректно.

Ја сам напустио Доњи Вакуф на 3 јула 1941 године и допутовао у Београд те се од тада стално овде налазим.

О догађајима у Бугојну и околици после мог одласка сазнао сам од мојих рођака и пријатеља, који су после мене избегли овамо у Србију и они су те догађаје истинито и верно приказали мени, а ја овде у записник.

Друго ништа није ми познато, а на исказано и прочитано ми ногу се и заклети.

СУКАРА БОРИСЛАВ, ђак средње техничке школе из Доњег Вакуфа општине исте среза Јајце, стар 18 година, син Милоша и Зорке рођ.[ене] Гњатић, неожењен, исказан избегличком легитимацијом број 114530, исказао је:

У општини Доњи Вакуф живе Срби и Муслимани. Срба има две трећине, а Муслимана једна трећина. У самом месту живе већином Муслимани, а околица је чисто српска.

Чим се је формирала независна држава Хрватска појавили су се у Доњем Вакуфу усташе. У усташе су ступили скоро сви домаћи Муслимани као и Хрвати, којих иначе има врло мало. Њихов вођа био је Трто Косим, обућар из Доњег Вакуфа. Усташе су одмах почели уцењивати богатије Србе, тражећи од њих веће своте новаца под претњом убиства. Тако су од мојег оца Сукара Милоша и његовог брата, а мојег стрица Николе, који су водили у Доњем Вакуфу трговину мешовите робе, тражили, да им положе у року од 3 сата 300.000 динара под претњом убиства. Мој отац и стриц нису имали готовог новца, да одмах целу своту положе, већ су положили 50.000 динара а остатак су обећали положити у најкраће време. Усташе су са овим нису задовољни, већ су мога оца Милоша, стрица Николу, а стричева сина Драгутина затворили у полицијски затвор и обећали, да ће их пустити истом онда, када положе целу своту новца. Мој брат Младенко, наставио је водити трговачку радњу и сваки дан је усташама давао дневни утрошак новца, а осим тога позајмљивао је новац од пријатеља тако, да је положио

целу своту на неколико дана прошле године и тиме искупио из затвора, оца, стрица, и стричеве сина. Исто тако усташе су уцењивали и све друге боље стојеће српске породице у Дањем Вакуфу и околици.

У месецу мају 1941 године ухапшени су и одведени према Бањој Луци: Цвијић Ристо жанд.[армеријски] наредник у пензији, Топић Милан радник, Калаба Жарко радник, Попић Боро прив.[атни] чиновник, Зелен Владо радник. Њима се после тога изгубио сваки траг. Верује се да су убијени.

Уочи Видов дана 1941 године усташе су затворили све виђеније Србе из Доњег Вакуфа и околице као таоце. Сутра дан су један део затворених Срба пустили кућама. Тада су пустили из затвора и мојег оца Милоша, стрица Николу и стричевића Драгутина.

Исти дан после подне т.ј. на 28 јуна 1941 године дошла су у нашу кућу четири домаћа усташе и то: Кошуљевић Мирко радник, Ајановић Сабит радник, Казимир бивши жандар и још један, којему не знам име. Они су показали брзојав у коме је стајало, да усташки стан Бугојна тражи мога оца Милоша, брата Младена, стрица Николу и стричеве синове: Драгутина и Љубомира како тада ниједан воз није саобраћао, усташе су наредили да се запрегну наша кола и да на њима се одвезу сви у Бугојно. Кола су запрегнута и они су сели са усташама у кола за пут у Бугојно. Са њима је још отпутовала моја мајка Зорка и жена Драгутинова Госпава, да виде шта ће бити са њима.

Када су дошли у Бугојно јавили су се у усташки стан, где су им одузели сав новац, сатове, ланце и све друге ствари, које су код себе имали. После тога су их затворили, а мојој мајци и снаји казали су да оне иду кући и да сутрадан могу донети храну. Моја мајка и снаја отишле су кући, а отац и стриц и браћа остали су у затвору.

Исту ноћ т.ј. ноћу од 28 на 29 јуна 1941 године дошле су усташе у затвор и повезали мојег оца и сина од стрица, Драгутина заједно а остале посебно, стрпали их у камион и извезли изван места око 1 км. правцем Доњег Вакуфа до места званог „Громиле“. Успут су им говорили, да се не требају ништа бојати, јер да су основали један нови логор, па да их воде у тај логор. Када су довели до „Громила“, зауставили су камион и њих извели из камиона. Мој отац и стричевић Драгутин, нису били добро свезани, па су се некако одвезали и успели побећи. Остали су на овом месту убијени. Ту су убијени мој брат Младенко, стриц Никола и стричев син Љубомир.

Мој отац и стричев син Драгутин после су се сакривали по околици око 3 месеца. Када је тамо дошла талијанска окупацио-

на војска, гарантовала личну безбедност, па су се онда мој отац и стричев син вратили кући и талијанска војна власт их је узела у заштиту.

На Св.[етог] Илију прошле године т.ј. на 2 августа 1941 године покупили су усташе из Доњег Вакуфа све виђеније Србе, отерали их у Бугојно и убили у „Громилама“ крај Бугојна. Тада су из Доњег Вакуфа одведени и убијени: Ивица Владо гостионичар, Ивичић Ристо трговац, Миатовић[259] Симо гостионичар, Ненад Митар жељезничар, те више других, чијих се имена сада не сећам. Истовремено су усташе одвели према Бугојну и више виђенијих сељака из околице Доњег Вакуфа и убили их заједно са одведеним Србима из Доњег Вакуфа.

Исти дан увече т.ј. на 2 августа 1941 године, покупили су усташе око 200 Срба сељака из околице Доњег Вакуфа, укрцали их у теретне вагоне и отпремили у Госпић и од тада ништа се за њих не зна. Верује се, да су убијени.

На 21 новембра 1941 године, ухватили су усташе у Травнику мога стричевића Сукара Драгутина и тамо га убили. Он је био отишао у Травник, да обави неки посао.

Срби су после ових покоља почели пред усташама бежати у шуму и тамо организовати отпор, само да би спасли своје голе животе. Усташе су после тога у већим групама, наоружани војничким оружјем до зуба, упадали у српска села, која су до темеља пљачкали, затим палили. Кога су год од Срба нашли у селу, тога су убили. Тако су попаљена села: Семињ[260], Ресавци[261], Вуково, Урија, Грахово, Зијаме[262], Барице те многа друга.

Српско православка црква у Доњем Вакуфу је прошле године по усташама потпуно опљачкана, а након тога су они у тој цркви затварали коње, само да би што више унизили Србе и православну веру. Сада се и та црква налази затворена.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Трто Расим обућар који уједно и усташки таборник за Бугојно и околицу, Кошуљевић Марко радник, Ајанавић Сабит радник, Дујић радник, Чавак Мехмед обућар, Мартиновић Јуре жељезничар, Матошевић Марко жељезничар, Ваил Јако гостионичар, сви из Доњег Вакуфа, затим Кишија земљорадник Хејо земљорадник из Прусца. Међу-

259 Мијатовић.
260 Семин.
261 Расавци.
262 Зијамет.

тим су скоро сви Муслимани и Хрвати са територија среске испоставе у Доњем Вакуфу отворено су се истицали против Срба и насртали на њихове животе и имовину.

Ја сам пошао од куће на 10 октобра 1942 године са пропусницом, коју сам добио од успоставе котарске области у Доњем Вакуфу. Пропусница је гласила до Батајнице у Срему, али сам ја с њоме крijући се, некако допутовао до Земуна. У Земуну сам се задржао неколико дана, нисам могао одмах прећи у Београд. У Београд сам прешао 28 октобра 1942 године са пропусницом пограничном коју сам исходио преко мојег пријатеља из Земуна.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

ГАВРИЋ МИЛАН, порески инспектор и шеф пореске управе Прњавора, стар 53 године, син пок.[ојног] Марјана и пок.[ојне] Јелке рођ.[ене] Нешковић, ожењен, без деце, сада у Београду, исказан избегличком легитимацијом број 110.605, исказао је:

Одмах након успоставе Независне државе Хрватске појавиле су се у Прњавору усташе, међу којима су претежно били католици а мањина Муслимани. На челу усташа био је Софка Иван, земљорадник из околине Прњавора, који се је пре тога доселио из Херцеговине. Усташе су почели одмах затварати као таоце, али су их након неког времена пуштали на слободу и затварали друге. Овако су радили са грађанима из Прњавора, те са Србима сељацима из околице.

Највећу харангу против Срба водио је доктор Гутић Виктор, усташки стожерник за Врбаску Бановину из Бања Луке. Он је једнога дана прошлога лета дошао у Прњавор и одржао један харангерски говор против Срба. Сећам се, да је тада у свом говору међу осталог казао, да ће друмови пожелети Срба, али Срба више неће бити, да се у кућама неће славити Крсна Слава, нити у школама Свети Сава, те да ће он једнога дана лично доћи у Прњавор и сам својом руком уништавати Србе.

Упркос томе у Прњавору и у Прњаворском срезу било је стање донекле сношљиво, све док су тамо били са службом котарски предстојник Филиповић, а после њега Паулић, јер они су, колико су могли, спречавали прогон Срба.

У месецу новембру 1941 године премештен је Паулић у Нашице за подређеног и то по захтеву неких грађана Хрвата, јер није био по њиховом мишљењу довољно енергичан. На његово место

дошао је из Нашица за котарског предстојника неки Хорват. Са његовим доласком настали су за Србе у прњаворском срезу врло тешки дани.

У Прњавору налазили су се домобранци под командом надпоручника Наглића Ивана, који је био силно крволочан. Котарски предстојник Хорват одмах је по свом доласку у Прњавор затражио, да тамо дође већи број усташа као појачање. Дошло је више усташа под командом једног вишег усташког официра. Котарски предстојник Хорват је одмах са овим усташама одлазио у околна села српска под изликом прогањања четника, а у ствари хватао је мирно српско становништво и одводио га у Прњавор и затварао у затвор котарске области. Усташе су тада подједно палили и пљачкали српска села.

Из села Чорла усташе су једнога дана довели преко 20 Срба сељака и затворили у затвор котарске области и поставили над њима своју стражу. Усташе су све ове сељаке једнога дана поклали и њихове лешеве закопали крај потока Радловац ниже православног гробља у Прњавору. Усташе су истодобно залазили и у друга српска села и убијали Србе као и у селима Кремин[263], Вучјаку, Мравици Српској и осталима, Уопште страдала су сва села среза прњаворског у која су усташе залазили тобож у потеру за четницима.

Усташе су српска села уједно и пљачкали. Односили су све до чега су могли доћи, а стоку су са собом одводили у Прњавор, ту је клали и частили се, те продавали.

Пар дана после тога довели су усташе из села Лужана више Срба сељака које су у Прњавору убили и њихове лешеве закопали на поседу сељака Зихи Андрије из Прњавора.

Исто тако усташе су у исто време довели у Прњавор више Срба сељака из Табак Илове, од којих су један део убили у Прњавору и, закопали на поседу наведеног Зихе, а остале су некуд одвели и за њихову се судбину даље ништа више не зна.

Почетком месеца јануара 1942 године једне ноћи усташе су провалили у куће Игњатића Петра из Лужана и Кока[264], пословође фирме „Мујичић“ из Прњавора. Њих су усташе исте ноћи убили и закопали на имању наведеног Зихе. Уопште на имању овога Зихе закопано је врло много убијених Срба, за које се не зна одкуда су.

На 18 јануара 1942 године одмах после пола ноћи ухапшени

[263] Кремна.

[264] Непознато презиме.

су по усташама следећи Срби из Прњавора: Јовановић Милан општински чиновник, Врабац Стево општински чиновник, Микић Живко пензионер, ја Гаврић Милан шеф пореске управе, Којић Обрад кафеџија, Кнежевић Милан кафеџија, Ђукановић Сава кафеџија, Адамовић Дмитар, трговачки помоћник, Спасојевић Симо поседник, Јањић Недо пензионер, Неимаровић Михо[265] и Станко браћа трговци, Стојановић Ђорђе берберин, Јовановић Миле звани „Жепчак", обућар, Савковић Коста кафеџија, Дидић[266] Раде месар и његов брат Душан кројач, Врабац Жарко берберин, Милаковић Јово обућар, Поповић Недељко гостионичар, Радуловић Милорад кројачки помоћник, Нинковић Милан месар и Бановић Божо обућар. Лазића Јована, служитеља котарске области, усташе су те исте ноћи пригодом хапшења убили и закопали на поседу наведеног Зихе. Сви смо били затворени у православну руску цркву, коју су Хрвати претворили у хрватски дом.

Исти дан после подне одпремљени смо по усташама у Дервенту, камо смо стигли између 7 и 8 сати у увече. Предани смо домобранцима на чување преко ноћи. Пригодом предаје казао нам је усташа, који нас је водио, а по чину је усташки донаредник, да смо му ми први транспорт, које живе предаје.

Домобрани су нас примили врло лепо и са нама нарочито уљудно поступали. Дали су нам топлу собу и доста сламе за спавање, те нудили нам да ће нам набавити и хране ако требамо. Сутрадан око 10 сати предали су нас домобрани усташама који су нас одвезли у Славонски Брод и предали градској полицији.

У Славонском Броду остали смо у затвору градске полиције до 7 сати на вече, када су нас повезали и са стражом састављеном од усташа и градске полиције отпремили у Нову Градишку, камо смо стигли исту вече око 9 сати.

У Новој Градишци предани смо градској полицији, која нас је била затворила у свој привремени затвор, који се је налазио у згради Српске црквене општине. Овде смо остали од 19 јануара до 26 фебруара 1942 године. У затвору градске полиције у Новој Градишки хранили смо се о својем трошку и то према нашој жељи, а поступак према нама био је доста коректан. Међутим остали затвореници, којих је у затвору било доста, били су злостављани по полицијским агентима.

[265] Михаило.
[266] Дудић.

На 26 фебруара 1942 године премештени смо у затвор Жупског редарства. И овде смо се према нашој жељи сами хранили, а поступак је према нама и овде био коректан, док су полицијски агенти и овде злостављали друге затворенике. Многи затвореници, пре него што су предани полицији, били су злостављани по усташама, како су нам то они причали, а сами смо се осведочили, видећи на њима видљиве трагове злостављања.

За време нашег боравка у полицијском затвору у Новој Градишки ослобођен је и пуштен кући Јовановић Миле, општински бележник.

На 13 маја 1942 године уочи Спасов-дана преведени смо сви ми затвореници, нас укупно 78 из Нове Градишке у логор у Јасеновац. У Новој Градишки остао је иза наше партије Адимовић Дмитар, трговачки помоћник и он је требао отпутовати у Дервенту ради вођења неке усташке трговачке радње.

Од жељезничке станице у Јасеновцу до логора у Бачићевој циглани морали смо ићи брзим кораком. Након доласка у логор, били смо постројени и над нама је извршен детаљан претрес, којом приликом нам је одузет новац, сатови прстење, налив пера и све остале ствари, које су се усташама допале. Новац и остале ствари, које су нам одузете, нисмо више никада добили натраг.

За време претреса замолио је наш друг Јанић Нђо пензионер усташког поручника, да може мало сести, јер се је као стар човек осећао врло уморан. Усташки поручник дозволио му је да седне и Јанић је изашао из строја и сео но своју корпу. С њим је сео и један Хрват, заточеник, који је с њиме доведен и који је био без једне руке. Након извршеног претреса, усташки поручник наредио је, да се ми одведемо у бараку, а Јанићу и оном Хрвату наредио је да иду са њиме. Ми после тога нисмо уопште видели Јанића. Наведени Хрват причао је, да је Јанић исте ноћи око 11 сати убијен са два метка и његов леш у циглани спаљен. Ово је овај Хрват заточеник, који је са Јањићем био одведен, причао нашим друговима Ђукановић Сави, Гудић Душану, Радуловић Милораду и Бановић Божи.

На 17 маја 1942 године премештен сам у групу од 500 заточеника у Земун. Ова група је наводно била одређена да отпутује као радници у Немачку, јер су нам тако усташе у логору пре одласка казали.

У логору у Земуну остали смо све до 1 јула 1942 године, а ја сам тада са 158 другова преведен у Београд и предан Комесаријату за избеглице.

Друго ништа немам исказати а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

БУНИЋ СТОЈАН, 48 година стар, родом и пребивалиштем из Милошевца, среза Бања Лука, ратар, Србин православне вере, отац пок.[ојни] Алекса, мати Анђа рођ.[ене] Вујмировић, жена Јока рођ.[ене] Сбут, отац шесторо деце, неписмен, легитимација број 110570, вредност имовине покретне и непокретне, коју је оставио динара 500,000.

САВИЋ ПРОКО, 64 године стар, родом и пребивалиштем из Милошеваца, општине Клашнице, среза Бања Лука, ратар, Србин, православне вере, отац пок.[ојни] Дако, мати пок.[ојна] Јока рођена Кнежевић, удовац без деце, неписмен, легитимација број 110641, вредност покретна и непокретна имовина, коју је оставио динара 100.000.

КНЕЖЕВИЋ ЦВИЈО, 57 година стар, родом и пребивалиштем из Милошеваца, општине Клашница, среза Бања Лука, ратар Србин, православне вере, отац пок.[ојног] Илије, мати пок.[ојна] Стеванија, рођ.[ене] Бујанин, жена Спасенија, рођена Малешевић, отац петоро деце, неписмен, легитимација број 110644. Вредност покретне и непокретне имовине, коју је оставио дин 200.000.

РАДОЈА ФИЛИП, 62 године стар, родом и пребивалиштем из Малешеваца, општине Клашница, среза Бања Лука, ратар, Србин, православне вере, отац пок.[ојни] Лазо, мати пок.[ојна] Стеванија рођена Аулић, жена Јока рођ.[ене] Цвијић, отац шесторо деце, неписмен, легитимација број 110596, вредност покретне и непокретне имовине коју је оставио динара 150.000.

МАРИЋ ОСТОЈА, 62 године стар, родом и пребивалиштем из Милошеваца, општине Клашница, среза Бања Лука, ратар, Србин, православне вере, отац пок.[ојни] Анте, мати пок.[ојна] Сава рођ.[ене] Ђукић, жена Илинка рођ.[ене] Томановић, отац троје деце, неписмен, легитимација број 110595, вредност покретне и непокретне имовине коју је оставио динара 250.000.

Именовани су упозорени да говоре чисту и праву истину и да кажу све, што су проживели код оснутка Н.Д.Х. до свог одласка у Београд, сагласно изјављују ово:

Наше село Милошевац чисто је српско село, са око 100 домова и око 1.800 душа. Прилике у нашем селу биле су после слома наше државе и оснутка Н.Д.Х. сасвим нормалне. К нама нису долазили никакови усташе, зато јер смо по страни од главних друмова

и што су сва околна села српска. Тако после нашег Ускрса 1941 године, дакле после 20 априла дошли су у наше село жандарми са станице Клашница и одвели тројицу наших сељака у Клашницу као таоце. После 14 дана вратили су се кући, причајући, да су са њима жандарми добро поступали и да их нису злостављали.

Иза тога завладале су у нашем селу нормалне прилике. Ми смо обрађивали своју земљу и старали се о својим кућним и пољским пословима. Из села се нисмо никуда мицали, јер су нам то жандарми забранили под претњом смртне казне. Наше смо животне потребе намиривали преко удаљених пријатеља из других села потајно плаћајући скупе паре за потребне намирнице. Приликом жетве дошли су у село неки комесари, који су нам одобрили прописне количине за кућне потребе и сјеме, а вишкове платили према одређеној цијени. Иза тога је текао мирно живот даље, без икаквог инцидента. Чули смо међутим, да у околним селима стање било много теже, да је било убистава и пљевина. Тако смо чули да је село Блашко удаљено од нашег села 4 километара јако пострадало. Непознати усташе побили су и поклали око 40 људи жена и деце попалили много кућа, претходно пљачкајући све. Тачан број имена људи нисмо сазнали. У селу Чардачанима попаљено је 13 кућа, претходно све опљачкане, а од народа није страдао нико, осим тројице, јер је све избегло у шуме. Чули смо за невоље и прогоне и из других крајева, но поближе не можемо навести појединости.

Око Св.[етог] Николе прошле су кроз наше село неке домобранске јединице, без да су се у селу задржавале или кога дирале. Тако је прошла читава зима мирно. Тешко нам је било једино то, што се нисмо могли кретати из нашег села, а нарочито што нисмо могли одлазити у нашу најближу чаршију Бања Луку, да продамо своје производе и да се снабдемо потребним намирницама. Међутим када смо сазнали да је другдје далеко теже, били смо сретни, да нас власти и усташе пуштају на миру. Уочи ускрса ове године дошли су у наше село двије формације домобранске војске управо сатније у борбеном поретку наступајући од Клашнице према Прњавору дакле у смеру исток запад. У нашем селу заузели су положаје очекујући наступање партизана, који су требали да наступе са источне стране, но о томе ми не знамо ништа поближе.

Одмах други дан по доласку те војске саопштили су нам неки официри, да ми у селу не можемо остати, јер да се очекује борба него да за то време морамо напустити наше домове и село и при-

времено се негде сместити. Додајемо да су прије тога доласка војске, сви остали људи жене и деца из нашег села, осим нас 17 старијих избегли у шуме бојећи се зверства и убијања. Куће су оставили пуне са стоком и осталим имањем. Нас су војници одвели у Клашницу и тамо нас предали жандармима. Нису нам дали ништа да понесемо, јер да ћемо се тобож кроз пар дана вратити. У тој вери ми смо и пошли. У Клашници смо остали два дана, у неким шталама и шупама, а онда су нас жандарми кренули и пешице спровели у Бос.[анску] Градишку удаљену 36 км. Нису нас дирали ни злостављали.

У Бос.[анској] Градишки су нас предали усташким властима, које су нас затвориле у кућу Милана Влајића, где је било смештено која стотина Срба сељака из среза Бос.[анско] Градишкога. Хране нисмо добивали никакве, па су нас испомагали они, којима су рођаци слали у затвор храну. Ипак смо доста гладовали. На поступак се иначе не можемо жалити. Спавали смо на голом патосу. Ту смо остали 25 дана и онда смо пребачени преко моста у Стару Градишку у казнени завод. Тамо смо остали до 19 маја. Ни тамо се не можемо пожалити на поступак, радили смо лакше послове, три пута на дан добивали смо храну топлу и 150 до 200 грама проје. Спавали смо и овде на голом патосу. У то време била је казниона пуна Срба и мушких и женских деце из разних крајева, а било је и Јевреја. Броја не знамо рећи, јер нисмо имали могућности прегледа. Чули смо да је раније поступак у казниони био лош, али се то за наше време није десило, нити смо што чули. Чак шта више, неки од нас слабије обучени, добили су комаде одјеће, поношене, вероватно од раније побијених људи.

19 маја укрцани смо у теретне вагоне, доста комотно, и кренули са станице Окучани ишли смо пешице, а да нисмо били везани.

Надодајемо, да су нам по доласку у казниону усташе одузели свима готов новац, сатове прстење, и остале вредније ствари, које нам нису на одласку повратили.

У Земуну смо били смештени на сајмишту. Тамо су нас примили немачки органи. Од наше групе петорица су упућени на рад у Немачку, петорица смо дошли јучер, а седморица су иза нас остали у Земуну.

То је све што смо имали да кажемо о нашим доживљајима и приликама после слома наше државе до данас. Све је то истина, а на исказано можемо се и заклети.

МАРЧЕТИЋ ЈОВАНКА, домаћица из Приједора, стара 20 го-

дина, кћи Миле и Анђе рођ.[ене] Кантар, неудата, сада у Београду, Булевар Ослобођења, број 30, исказана избегличком легитимацијом број 114009, исказала је:

Ја сам на 10 јуна 1942 године отишла из Приједора у село Међеђу, општине и среза Бос.[анска] Дубица, где сам живела код мојег ујака Матаруга Ђуре трговца.

На 14 или 15 јуна 1942 године дошли су у селу Међеђу оборужани усташе и наредили да сви житељи овога села имаду се у року од 10 минута спремити на пут. Оваково наређење издале су усташе исти дан Србима и из осталих суседних села.

Ми смо се спремили понесавши са собом само најпотребније ствари, које смо могли носити у рукама и скупили смо се по наређењу усташа на путу у селу. Било нас је свих скупа из Међеђе и осталих суседних села око 8.000 душа. Усташе су нам казали да нас воде у Дубицу, где ћемо бити само неколико дана, а затим да ћемо се вратити натраг нашим кућама.

Усташе су нас исти дан отерали у Босанску Дубицу, а одатле преко моста у Хрватску Дубицу и сместили нас на једно поље крај жељезничке станице у Хрватској Дубици, које је било ограђено бодљикавом жицом.

Мушкарце су одмах одвојили од нас и некуда их даље отерали. После сам чула, да су многе мушкарце, које су од нас одвојили, убили у Босанској Дубици на православном гробљу. Тамо их је наводно убијено око 3.000.

На овоме пољу крај жељ.[езничке] станице у Хрватској Дубици остали смо 10 дана. За то време нисмо добили ништа јести, већ смо јели оно, што смо са собом од куће понели. Они, који су нешто имали за јести, давали су онима који нису имали ништа. Међу нама владала је велика глад, јер смо имали врло мало хране. За то време умрло је на овоме пољу око 30 жена и деце и то од глади. Једно јутро умрло их је најједном седам. Умрле су покопавали одмах на истоме пољу у јаме.

Након 10 дана усташе су нас, жене и децу пешице отерали у село Уштицу крај Јасеновца.

У Уштицама остали смо око 14 дана, а биле смо све смештене на једном пољу крај села. Стражу су нам чували усташе, међу којима је било много Муслимана.

На овоме пољу усташе су силили поједине девојке, да с њима врше сполно опћење, а то су чинили и по дану и по ноћи, па су 25

девојчица из страха и ужаса полуделе. Сећам се, да је тада полудела једна девојчица презименом Почуча, стара 15 година, а родом из села Међеђе, коју су усташе чешће пута изводили из логора и силовали.

За храну смо добијали и то свака породица пол лончића великог од једне литре кукурузовог брашна, те нешто соли. Према томе свакој је породици припало пол литре брашна Нисмо имали могућности, да ово брашно кухамо, па смо се на све могуће начине мучиле, да од добијеног брашна приредимо било какову храну, која би се дала јести. И у овом логору крај Уштица владала је међу нама глад, па су многи умирали, а највише деца. Умрли су и овде закопавани у самом логору.

Једно јутро дошло је у Уштице једна хрватска комисија да обиђе овај логор. Говорило се је, да је у овој комисији био и Др. Лорковић[267] министар иностраних послова тако зване независне државе Хрватске. Чланови комисије су се у својим аутомобилима довезли до логора и из аутомобила бацили погледе на логор и одмах се одвезли даље.

Након 14 дана одведене смо из Уштица у Јасеновац, и ту смо биле смештене на једном пољу уз жељ.[езничку] станицу. Овде смо остали 4 дана, а за храну смо примиле, као и у Уштицу, свака породица по пол литре кукурузовог брашна.

Након 4 дана усташе су нас потрпали у теретне вагоне и то по 80 особа у једном вагону и отпремили за Слав.[онску] Пожегу. Путовале смо од 6 сати увече до 12 сати другог дана. За време пута нисмо могли добити нити капи воде, а у вагонима смо морале вршити нужду, На путу у вагону у којем сам ја била, умрло је једно дете.

За време путовања од Јасеновца до Славонске Пожеге, усташе су са некаквим болничаркама, које су са њима биле, дочекивали су нас на појединим жељезничким станицама и одузимали од матере децу и то децу некуда одводили; наводно су их одводили у неке усташке институте у Јастребарском, Сиску и Ђакову. Мојој снахи Кантар Радмили из Приједора одузели су на једној станици сина Младена старог 3 године. Матере су страшно плакале и нарицале за одузетом децом.

Када смо дошле у Славонску Пожегу отерали су нас усташе у Плетерницу и ту смо биле смештене на једном отвореном пољу. Ако је који сељак Хрват тражио, да му ко бесплатно ради, само за храну, онда су нас тамо упућивали. Мене је примио на рад и издр-

[267] Младен.

жавање Фабац Фрањо, учитељ и његова жена Марија из села Зарилца крај Славонске Пожеге. Код њих сам била 20 дана и они су ми били врло добри. Моја снаха Кантар Радмила била је на раду у једном другом селу, удаљеном око 6 километара од села Зарилца. Моја госпођа Фабац Марија отишла је по моју снаху и довела је к себи, а онда нам је испословала пропуснице, да се можемо вратити натраг у Бос.[анску] Дубицу.

Остале све одведене су даље у логор Стару Градишку пешке и ја о њима више ништа не знам.

Моја снаха Кантар Радмила отишла је пре месец дана у Јастребарско јер је чула да је њезин син Младен тамо одведен. Тамо је она заиста нашла своје дете Младена међу осталом од Срба одузетом децом и сви су били смештени у неким баракама, које је пре тог напустила талијанска војска. У овим баракама било је смештено око 6.000 српске деце, а дневно их је умирало од глади 50 до 70, а кад када и више. И син моје снахе од ужасне глади био је изнемогао и полумртав лежао у једном куту бараке. Моја снаха преварила је усташе да ће се настанити у Јастребарском, па да јој дозволе, да може сина к себи одвести. Они су јој то дозволили, а она је дете одвела у Бос.[анску] Дубицу.

Из Босанске Дубице отишле смо пре 15 дана у Приједор, али смо тамо нашле потпуно опљачкану кућу мојих родитеља, који су некуда одведени и о којима више ништа не знам.

Моја снаха сместила се код једног пријатеља у Приједору а за мужа не зна, јер је он одведен у Стару Градишку у логор.

Је сам пре 8 дана кренула на пут из Приједора са пропусницом, коју сам добила од котарске области из Босанске Дубице. Пропусницу ми је извадио Др. Кадић, Муслиман лекар из Бос.[анске] Дубице. Пропусница је гласила само до Руме, али сам ја с њом допутовала до Земуна. Из Земуна сам прешла у Београд на 29 септембра 1942 године са туђом пропусницом.

Не познам нити једног усташу, који су нас пратили на горе описаном путу.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

МИЛИНОВИЋ МИРКО, паркетар из Бос.[анског] Милановца, општина Лушци-Паланка[268], среза Сански Мост, стар 25 година,

[268] Лушци Паланка.

син пок.[ојног] Косте и пок.[ојне] Јоке рођ.[ене] Цветићанин, неожењен, исказан избегличком легитимацијом број 114301, исказао је:

Општина Лушци-Паланка[269] јест чисто српска општина. Слом Југославије затекао ме је у Бос.[анском] Милановцу. По успостави независне државе Хрватске, одмах су се у срезу Сански Мост појавили усташе, а у усташке редове ступили су скоро сви Муслимани и Хрвати.

Хрватске власти су одмах у почетку позвале Србе, да предаду оружје, гарантујући им, да им се неће ништа догодити. Срби су томе поверовали и оружје предали и тако остали голоруки на преваран начин.

Усташе су одмах у почетку почели прогањати Србе, они су оптуживали Србе код немачких војних власти, да су бунтовници немирни, настојећи на тај начин, да им што више нашкоде. Одмах у почетку довели су из околних села у Сански Мост 9 угледних Срба, које су означили као непријатеље немачке окупационе власти и јавно су их обесили на пијаци у Санском Мосту. Имена њихова незнам.

Моја општина Лушци-Паланка[270] била је у главном мирна све до под конац месеца јула 1941 године.

Једне ноћи око пола ноћи, концем месеца јула, дошли су усташе Муслимани из околних села наоружани војничким оружјем у Бос.[ански] Милановац. Чим су дошли у село, бацили су две ручне бомбе и то једну у моју појату, а другу у кућу мога стрица Милиновића Вукашина. Кућа мојег стрица потпуно је порушена, а укућани побијени. Тада су усташе навалили на наше куће, а ми смо настојали да евакуишемо из села жене и децу и да их пошаљемо у Грмеч планину, а ми да дајемо дотле усташама отпор. Усташе су наваљивали на наше куће, а ми смо се бранили секирама и осталим оружјем На кућу мога оца навалило је 12 усташа, а у кући је био мој отац са мојом матером, три моје сестре и нас три брата и сви смо давали отпор. У тој борби погинуо је мој отац, а мајка је тешко рањена у врат и стомак и после три дана умрла. А пред мојом кућом погинуло је 6 усташа у борби с нама. Ја сам лично убио секиром по глави једног усташу, који је наваљивао на мога оца. Тада су погинули у Бос.[анском] Милановцу: мој отац Милиновић Коста, моја мати

[269] Лушци Паланка.
[270] Лушци Паланка.

Јока, затим Милиновић Миле, Милиновић Вукашин и цела његова породица од 9 чланова, Јајић Недељко, Кравић Божо, Маријановић, Крунић Петар, Ступар Младен, Орловић Милош, Кецман Коста, те много других, чијих се имена више сада не сећам, али знам поуздано, да је тада у мом селу погинуло 40 Срба, а рањено 25. После завршене борбе и ми смо оставили наше село и отишли у планину Грмеч, где су већ биле наше жене и деца.

И на остала српска села наше општине наваљивали су Муслимани у масама. Срби су се, и ако на преваран начин од хрватских власти разоружани, бранили са секирама и другим оружјем. Много Срба изгинуло је у овим борбама, али је већина избегла у Грмеч планину. Срби су са собом понели живежне намирнице, робу и одагнали стоку. Тако смо провели у планини читаву зиму. Становали смо у земуницама, а на рубовима планине држали смо стражу, да нас усташе са препадом не би изненадили. Међутим, усташе нису смели долазити у Грмеч планину и тако смо ми целу зиму били мирни.

Када је дошло пролеће и време за пољски рад, сви смо се вратили у наша села добро наоружани, јер смо преко зиме прикупили доста оружја, које нам је дала талијанска војна власт, да се бранимо од усташа. До жетве нас није нико нападао.

Када смо жито пожели и овршили, навалили су на нас усташе и то домаћи Муслимани из околних муслиманских села у намери, да нам жетву опљачкају. Ми смо бранили, па нам усташе нису могли ништа.

У другим општинама среза Сански Мост био је покољ Срба много страшнији, него у општини Лушци-Паланка[271], али мени о томе није поближе познато. Рачуна се, да је до сада у целом срезу Сански Мост поклано 10.000 до 12.000 Срба.

Усташе су истодобно и пљачкали српска села, а потом их палили. Села Лушци-Паланка[272] и Трамошња потпуно су спаљена, а остала су села само делимично спаљена.

Домаћи Хрвати католици испочетка су наговарали Србе, да пређу на римо-католичку веру, обећавајући им да ће бити равноправни са Хрватима, а када то ништа није помогло, јер се Срби нису хтели покрстити, онда су се они Србима претили убиством, али нити то није помогло, јер се је у целом срезу покрстио само један једини Србин и то неки Марјановић Тошо, земљорадник из села

[271] Лушци Паланки.
[272] Лушци Паланке.

Кркавци, али је и њега после нестало. Не зна се шта је са њима било.

Муслимани су прошла године разрушили православну цркву у Бос. Милановцу, након што су је пре тога потпуно опљачкали.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Килендар Павле римо-католички жупник из Бронзаног Мајдана, Мајданчић Рецула кафеџија из Горњег Камен Града, који је после убијен у борби са Србима, Шеки Алија обућар из Горњег Каменграда, Јакуповић Ејим, ковач из Горњег Каменграда, Пејић Хусеин трговац из Горњег Каменграда, Суљагић Авдо трговац из Горњег Каменграда и његова три брата Јусо, Јакуп и Алија, Сефлић Хаџин столар из Горњег Каменграда и његова браћа Мухамед, Бего и Мустафа, Ивезић Ивица земљорадник из Фајтовца и његов брат Јово и стриц Јаков, Марушић Перић земљорадник из Фајтовца, Пребојић Мато земљорадник из Фајтовца и Качевић Стипица, бивши срески начелник, родом из Прњавора. Он је био вођа усташа у нашем срезу.

Наша села добро оборужана одбијају и сада сваки покушај Муслимана, да тамо дођу. Муслимани у главном и не навађују више на наша села, јер се боје отпора Срба, који су добро наоружани.

Ја сам пошао на пут на 21 септембра 1942 године без пропуснице и то пешице. Дрину сам прешао на 7 октобра 1942 године, а у Београд сам стигао на 15 октобра 1942 године.

Друго ништа није ми познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

ЂУКАНОВИЋ САВО, кафеџија из Прњавора, стар 33 године, син, пок.[ојног] Димитрија и Софије рођ.[ене] Тимков, сада са станом у Београду, Симина улица број 19, исказан избегличком легитимацијом број 114305, исказао је:

Одмах након успоставе независне државе Хрватске појавили су се у Прњавору усташе, међу којима су се претежно истицали католици. На челу усташа био је Софта Иван, земљорадник из околице Прњавора, који се је пре тога тамо доселио из Херцеговине. Усташе су почели одмах затварати Србе као таоце, али су их након неког времена пуштали на слободу и затварали друге. Овако су радили са Србима из Прњавора, са сељацима из околице.

Највећу харангу против Срба водио је Др. Гутић Виктор, усташки стожерник за Врбаску бановину из Бања Луке. Он је једнога дана прошлога лета дошао у Прњавор и одржао један харангерски говор против Срба Сећам се, да је тада у својем говору међу осталим казао,

да ће друмови пожелети Срба, али Срба више бити неће, да се у кућама неће славити српска слава, нити у школама Свети Сава, те да ће једнога дана лично доћи у Прњавор и сам својом руком почети клати Србе.

Упркос тога у Прњавору и прњаворском срезу било је стање донекле сношљиво, све док су тамо били са службом котарски предстојник Филиповић, а после њега Паулић, јер они, су колико су могли, спречавали прогон Срба.

У месецу новембру 1941 године премештен је Паулић у Нашице за подређеног и то по захтеву неких грађана. Хрвати из Прњавора јер није био по њиховом мишљењу довољно енергичан. На његово место дошао је из Нашица за котарског предстојника неки Хорват. Са његовим доласком настали су за Србе у прњаворском срезу врло тешки дани.

У Прњавору налазили су се домобрани под командом надпоручника Наглића Ивана, који је био силно крволочан. Котарски предстојник Хорват по својем доласку у Прњавор затражио је, да тамо дође већи број усташа као појачање. У Прњавор је дошла једна усташка сатнија која је била састављена већином од Хрвата Личана. Командир ове сатније био је усташки поручник неки Кршуља. Котарски предстојник Хорват одмах са овим усташама одлазио у околна српска села под изликом, да прогони четнике, а у ствари хватао је мирно српско становништво и доводио га у Прњавор и затварао у затвор котарске области. Усташе су подједно палили и пљачкали српска села.

Иа села Чорла усташе су једнога дана довели преко 20 Срба сељака и затворили их у затвор котарске области и поставили над њима своју стражу. Усташе су све сељаке једнога дана поклали, а њихове лешеве бацили крај потока Радловац ниже православног гробља у Прњавору Истодобно су залазили и у друга српска села и убијали Србе као у селима Кремин[273], Вучјаку, Моравици[274] Српској и осталима. Уопште, страдали су сва села среза прњаворског, у која су усташе залазили тобож у потеру за четницима.

Усташе су српска села уједно и пљачкали. Односили су све до чега су дошли, а стоку су са собом одвели у Прњавор, ту је клали и частили се, те продавали је.

Пар дана после тога довели су усташе из села Лужана више Срба сељака, које су у Прњавору убили, а њихове лешеве закопали

[273] Кремни.
[274] Мравици

на поседу сељака Зихе Андрије из Прњавора.

Исто тако усташе су у исто време довели у Прњавор више Срба сељака из села Табак-Илове и Грабик-Илове, од којих је један дан део убили у Прњавору и закопали на поседу наведеног Зихе, а остале су некуда одвели и за њихову се судбину ништа не зна.

Почетком месеца јануара 1942 године једне ноћи, усташе су провалили у куће Игњатића Петра из Лужана и Кона, пословође фирме „Мујичић“ из Прњавора. Њих су исте ноћи убили и закопавали на поседу наведеног Зихе. Уопште на имању овога Зихе закопано је врло много убијених Срба, за које не знам од куда су.

На 18 јануара 1942 године рано, одмах после пола ноћи, ухапшени су по усташама следећи Срби из Прњавора: Јовановић Милан општински чиновник, Врабац Стево општински чиновник, Микић Живко пензионер, Гаврић Милан шеф пореске управе, Којић Обрад кафеџија, Кнежевић Милан кафеџија, ја Ђукановић Сава кафеџија, Адамовић Дмитар, трговачки помоћник, Спасојевић Симо поседник, Јанић Недо пензионер, Неимаровић Мико и Станко браћа – трговци, Стојановић Ђорђе берберин, Јовановић Миле, звани „Жепча“[275] обућар, Савковић Коста кафеџија, Дудић Раде месар и његов брат Душан, кројач, Врабац Жарко берберин, Милаковић Јово обућар, Поповић Недељко, гостионичар, Радуловић Милорад кројачки помоћник, Нинковић Милан месар и Бановић Божо, обућар. Лазића Јована служитеља котарске области су исте ноћи пригодом хапшења убили и закопали на поседу наведеног Зихе. Сви смо били затворени у православну Цркву, коју су Хрвати претворили у Хрватски дом.

Исти дан после подне одпремљени смо по усташама у Дервенту камо смо стигли између 7 и 8 сати увече. Тамо смо предани домобранима на чување. Пригодом предаје казао нам је усташа, да смо му ми први транспорт које живе предаје.

Домобрани су нас примили врло лепо и са нама нарочито уљудно поступали. Дали су нам топлу собу и доста сламе за спавање, те нудили нам да ће нам набавити и хране ако требамо. Сутрадан око 10 сати предали су нас домобрани усташама који су нас одвели у Славонски Брод и предали градској полицији.

У Славонском Броду остали смо у затвору градске полиције до седам сати на вече, када су нас повезали и са стражом састављеном од усташа и градске полиције отпремили у Нову Градишку, камо смо стигли исту вече око 9 сати.

[275] У саслушању Милана Гаврића надимак гласи Жепчак!

У Новој Градишки предани смо градској полицији, која нас је била затворила у свој привремени затвор, који се је налазио у згради Српске црквене општине. Овде смо остали у затвору градске полиције у Новој Градишки хранили смо се о својем трошку, а поступак према нама био је доста коректан. Међутим остали затвореници, којих је у затвору било доста, били су злостављани по полицијским агентима.

На 26 фебруара 1942 године премештени смо у затвор Жупског редарства. И овде смо се према нашој жељи сами хранили, а поступак је према нама и овде био коректан, док су полицијски агенти и овде злостављали друге затворенике. Многи затвореници, пре него што су предани полицији, били су злостављани по усташама, како су нам то они причали, а сами смо се осведочили јер смо видели на њима видљиве трагове злостављања.

За време нашег боравка у полицијском затвору у Новој Градишки ослобођен је и пуштен кући Јовановић Милош, општински бележник.

На 13 маја 1942 године уочи Спасов-дана преведени смо сви нас укупно 78, из Нове Градишке у логор у Јасеновац. У Новој Градишки остао је иза наше партије само Адамовић Дмитар, трговачки помоћник, јер је требало отпутовати у Дервенту ради вођења неке усташке трговачке радње.

Са жељезничке станице у Јасеновцу до логора у Бачићевој циглани, морали смо ићи брзим кораком. Након доласка у логор, били смо постројени и над нама је извршен детаљан претрес, којом приликом нам је одузет сав новац, сатови прстење, налив пера и све остале ствари, које су нам одузете нису нам више никада враћене.

За време претреса замолио је наш друг Јанић Нађо, пензионер, усташког поручника, да може мало сести, јер се је као стар човек осећао врло уморан. Усташки поручник дозволио му је да седне и Јанић је изашао из строја и сео но своју клупу. С њим је сео и један Хрват, заточеник, који је с нама доведен и који је био без једне руке. Након извршеног претреса, усташки поручник наредио је, да се ми одведемо у бараку, а Јанићу и овоме Хрвату без руке наредио је да иду с њиме. Ми после тога нисмо уопште видели Јанића. Наведени Хрват причао је мени, Дудић[276] Душану, Радуловић Милораду и Бановић Божи, да је Јанић исте ноћи око 11 сати убијен са два метка, а његов леш спаљен у циглани.

[276] У наредној реченици презиме је Дулић!

На 15 или 16 маја 1942 године издвојени смо: ја, Дулић Душан Бановић Божо и Радуловић Милорад и премештени из Јасеновца у логор у Стару Градишку.

У Старој Градишки нашли смо више хиљада заточених Срба, нарочито је било много жена и деце из среза Војнић.

Прва три дана, када смо дошли, нисмо добили ништа за јести, а после тога добијали смо два пута дневно на води кухане кравље репе незачињене и 150 грама кукурузовог хлеба. Жене и деца добијали су само на води кухану крављу репу незачињену и без хлеба тако, да су трпили ужасну глад и ради тога у масама умирали.

Већ код нашег доласка у Стару Градишку чули смо, да управа логора Србе заточенике убија, а нарочито оне, који се разболе. Болесне најпре шаље у логорску болницу, а из болнице их изводе и убијају. Да би се ослободили овога ужаснога стања и спасили наше животе, пријавили смо се нас четворица, да желимо добровољно ићи на рад у Немачку.

На 21 маја 1942 године упућени смо из Старе Градишке у логор у Земун. С нама је упућена група од 600 заточеника Срба.

У Земуну сам остао до 16 октобра 1942 године, када сам пуштен на слободу и исти дан прешао у Београд.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

ЂУРЂЕВИЋ РАДЕ, трговац из Горњих Кијеваца, општине Турјак, среза Босанска Градишка, стар 33 године, син Лазара и пок. [ојне] Виде рођ.[ене] Лалош, ожењен, без деце, сада настањен у Београду, исказан избегличком легитимацијом број 114768, исказао је:

У општини Турјак настањени су Срби и Хрвати, а осим тога има једно село, које је насељено Пољацима. Срба у овој општини имаде највише. Муслимана у Турјачкој општини нема, али их има доста у суседним општинама. Одмах после успоставе Независне Државе Хрватске појавили су се у оном крају усташе, а у усташке редове ступили су већина домаћих Хрвата и Муслимана. Пољаци су се држали према Србима врло коректно и нити један није ступио у усташке редове.

Једнога дана у месецу мају 1941 године, ухапсили су усташе општинског бележника из Турјака Станишљевића Васу и затворили га у полицијски затвор у Бос.[анској] Градишки. Након извесног времена пуштен је на слободу, али су га усташе поновно ухапсили

и одвели га преко планине Козаре према Бања Луци. Међутим нису га довели у Бању Луку већ су га убили у планини Козари. Међу усташама, који су овога општинског бележника одвели и убили био је Радман Милан, земљорадник из села Шимић и он се је хвалио да га је он лично својом руком убио на начин, како он сам зна. После тога причало се је, међу домаћим усташама, да је наведени општински бележник најпре страховито мучен, отсечене му руке и ноге, те га тада питали да ли је Србин, вадили му очи и секли нос и уши тако, да је у највећим мукама умро.

Одмах после тога, настала су хапшења појединих угледнијих Срба под изликом таоца. Хапшења су вршена искључиво по ноћи. Ухапшене су одводили најпре на жандармеријску станицу у Турјаку, где су их тукли и свакојако злостављали, а затим су их одводили у Босанску Градишку, где су их држали извесно време у затвору и злостављали. Из Бос. Градишке одведени су даље у казнени завод у Старој Градишки и од тада се о њима више ништа не зна, али се опћенито верује, да су сви убијени. Ово одвођење Срба трајало је све до месеца августа 1941 године. У то време одведени су: Стојнић Душан, земљорадник из Турјака, Ђурђевић Здравко земљорадник из Горњих Кијеваца, Ђурђевић Триво трговачки помоћник из Горњих Кијеваца, Шакчевић Рајко земљорадник из Горњих Кијеваца, Божић Јово земљорадник из Горњих Кијеваца, Видачковић Сава, земљорадник из Гор.[њих] Кијеваца, Шокчевић Драгутин земљорадник из Гор.[њих] Кијеваца и његова мајка Вукосава, Слијепчевић Лука земљорадник иза Турјака, Самарџија Јово, земљорадник из Турјака, Медић Давид лугар из Турјака, Матавуљ Дане, земљорадник из Грабоваца, Драгишић Никола земљорадник из Грабоваца, Матавуљ Петра домаћица из Грабоваца, Шиник Остоја трговац из Јазавца, Николић Сава земљорадник из Јазавца те многи други, чијих се имена сада више не могу сетити, али знам поуздано, да их је тада одведено око 90 из турјачке општине. Како сам већ напред навео, одведенима се је изгубио сваки траг у Старој Градишки.

Једнога дана у месецу септембру 1941 године, зашли су усташе по српским селима, Милошево Брдо, Јабланица, Гашчица и Горњи Подградци - Општине подградичке, и покупили 120 угледних Срба из наведених села и одвели их до неке баре у селу Јабланици, тамо их натерали све у поток који протиче кроз ту бару и поубијали из митраљеза. Како су после тога некоји показивали знакове живота, зашли су усташе по потоку и боли ножевима свакога онога,

који је и најмањи знак живота показивао. Њихове лешеве оставили су усташе у потоку. Међу убијенима тада су били: Поповић Рајко трговац из Јабланице и Угреновић Ђоко, активни капетан Југословенске војске. Имена осталих не знам. То исто јутро прошао је кроз село Јабланицу један домобрански официр са неколико војника, који је још од раније познавао наведенога Угреновића Ђоку и наговарао га, да пође са њиме у Босанску Градишку хтијући га на тај начин спасити од смрти, јер је тај домобрански официр знао, шта Србе а међу њима Угреновића чека. Угреновић је тај позив одбио и тако је и он у поменутом покољу страдао животом заједно са још своја два рођена брата, који су били земљорадници.

После овога покоља Срби су у ономе крају почели листом бежати у шуму и тако спасавати своје голе животе. Срби су се у шуми организовали за одбрану против усташа.

Крајем месеца октобра 1941 године, Срби су запосели и ослободили сва српска села, која се налазе на десној страни пута, који иде од Босанске Градишке у правцу Бања Лука до бање Лакташи. Овакво је стање потрајало све до 12 марта 1942 године и сва српска села била су потпуно мирна, јер их усташе нису могли нападати, пошто су се Срби били донекле наоружали и запосле све прилазе, која воде према тим селима, тако, да усташе у ова села нису могли доћи.

На 12 марта 1942 године, надошла је хрватска војска и усташе од Бања Луке према Бос.[анској] Градишки, а Срби су се тада без борбе повукли преко реке Лубине у села Грбавце, Подградце, Совјак, Милошево Брдо, Гошицу и Бистрицу. Ја сам се такође са мојом породицом повукао из Гор.[њих] Кијеваца у селу Грбавци. Овакво стање потрајало је све до 4 јула 1942 године, а то време Срби су држали фронт на ријеци Лубини и нису дали војсци и усташама преко реке. Читаво то време хрватска војска и усташе пуцали су из топова на ова села, а осим тога бацали су из авиона разорне и запаљиве бомбе, те пуцали из авионских митраљеза. Многи су Срби тада погинули. Осим тога Хрвати су из авиона бацали летке у којим су позивали Србе, да се предаду, а они им гарантују, да им се неће ништа догодити. Срби су овоме обећању поверовали.

На 4 јула 1942 године повукли су се Срби са фронта, који су држали не реци Лубини у шуму, док је остали народ остао у селима, верујући обећањима Хрвата, да им се неће ништа догодити. Усташе и хрват.[ска] војска и после тога нису смели прећи реку Лубину и

доћи у наведена српска села, јер су се бојали, да их Срби не нападну, већ су Србима поручили, да покупе сав свој покретни иметак заједно са стоком и скупе иза њихове фронте на једну пољану, гарантујући, да им се тада неће догодити ништа. Срби су овоме обећању поверовали и сву се искупили иза фронта. Међу овим Србима био сам и ја са својом породицом.

Када смо се овако искупили усташе и хрватска војска су нас све отерали у Стару Градишку. Ту су нам одузели стоку и сву нашу покретну имовину, коју смо према њиховом наговору били са собом понели. Затим су одвојили мушкарце од жена и деце. Ми мушкарци били смо смештени у казниоичким ћелијама, а жена и деца остали су у казниоичком дворишту.

У казниоичким ћелијама остали смо ми мушкарци 4 дана. Четвртог дана дошао је један официр и питао нас, ко хоће добровољно да се јави у Немачку на рад. Један известан број јавио се је добровољно на рад, јер су им хрватске власти обећале, да ће им се породице у том случају пустити кућама. Међутим, усташе се са овим нису били задовољили, већ су другог дана све нас постројили изван дворишта на једној пољани и тада је један усташа ишао од једног до другог Србина и излучио из строја само неколико најстаријих људи, а свима осталима је саопштио, да иду у Немачку на рад. Међу онима, који су били одређени за Немачку на рад био сам и ја. Одмах смо били предани једној усташкој сатнији, која нас је дочекала са бајонетама на пушкама и отпремила нас у Сисак где смо били затворени у Теслићевој фабрици стакла. Ту смо остали све до 12 јула 1942 године и за то време су нас усташе сликали, израдили нам пасоше и натерали су нас да потпишемо уговоре, као да добровољно желимо ићи у Немачку на рад. За време нашег боравка у логору у Сиску добијали смо за храну једанпут дневно чорбе од пасуља, те један килограм зобеног хлеба на 10 људи, тако да смо трпили велику глад.

Док смо били још у логору у Старој Градишки усташе су поједине Србе одводили из логора и убијали их. Тако су у то време одведени из логора у Старој Градишки и убијени: Шиник Миле са женом и три ћерке из Горњих Подградаца и Шипка Драган, општински бележник из Драгеља, те многи други, чијих се имена сада не сећам.

На 12 јула 1942 године потрпани смо у теретне вагоне и под усташком стражом отпремљени до немачке границе. Чим смо пре-

шли границу и дошли у Немачку, били смо слободни, јер нас немачке војне власти нису пратили, већ су нам дозволили слободно кретње.

Ја сам се у Немачкој био запослио у руднику у Ајзенерцу, где сам био до 19 октобра 1942 године, када сам се преселио у Марибор и запослио као сезонски радник. У Марибору сам остао до 8 новембра 1942 године, када ме је фирма, код које сам радио, отпустила из службе, јер није више било посла.

У Марибору сам од немачких власти исходио си пасош за Србију, јер сам мислио, да ми је породица из Хрватске пребачена у Србију. Овамо у Београд стигао сам на 10 новембра 1942 године.

Иза мене у Старој Градишки остала је моја жена Јованка, те двоје деце и то: кћерка Бранислава 4 године и Радмила, стара 2 године, отац Лазар стар 70 година, мајка Вида стара 65 година, снаха Милка стара 42 године и њезиних петоро деце у старости од 5 до 19 година, те снаха Анка стара 40 година и њезиних шесторо деце у старости од 14 до 20 година.

Путујући кроз Хрватску нисам могао ништа дознати о мојој породици. Истом овде у Београду дознао сам од некојих мојих сељана који су пре мене дошли овамо у Београд, да су ми жена и деца, те родитељи и снахе са својом децом иза мене били остали у логору у Старој Градишки месец дана, а затим премештени у логор у Млаки крај Јасеновца. У овоме потоњем логору деца су ми услед страшних лоших прилика који владају у свима хрватским логорима, оболила, а затим отпремљена у Загреб и тамо умрла. Мајка ми је умрла у логору у Млаки. Дознао сам надаље, да су ми и снахе враћене у опустелу кућу у селу Гор. Кијевци. За оца не знам ништа, као нити за шесторо млађе деце од мојих снаха, док је четворо одраслије деце отишло у Немачку на рад. Очеви ове деце - један је умро још пре рата, а један се налази као ратни заробљеник у Немачкој.

Прошле године силили су нас хрватске власти, да пређемо на римо-католичку веру, обећавајући нам, да ћемо онда бити равноправни са: Хрватима. Ово су хрватске власти чиниле преко својих посебних агената. Нико није хтео прећи на римо-католичку веру.

Почетком ове године, попалили су усташе српско-православне цркве у Турјаку и Драгељима и то након што су их темељито опљачкали.

Од усташа могу навести само већ напред поменутог Радмана Милака, земљорадника из села Шимић. Имена других не могу на-

вести, јер их поименично не познајем.

Друго ништа није ми познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

ГАКОВИЋ ДЕСАНКА, домаћица жена Гаковић Светозара судског пристава из Босанске Крупе, стара 40 година, мати двоје деце, сада као избеглица настањена у Београду, Златиборска ул.[ица] бр. 4, исказана избегличком легитимацијом број 118181, исказала је:

Након слома Југославије и успоставе независне државе Хрватске дошла је у Бос.[анску] Крупу немачка војска, која је након месец дана напустила Бос.[анску] Крупу к отишла даље. После немачке војске дошла је у Бос.[анску] Крупу талијанска војска и она је напустила Бос.[анску] Крупу на 18 јула 1941 године. За време боравка у Бос.[анској] Крупи немачке па после талијанске војске било је тамо за Србе стање сношљиво. За то време хрватске су власти поједине угледније Србе затварале као таоце и након извесног времена пуштале на слободу.

Чим је талијанска војска напустила Бос.[анску] Крупу, а то је било како се добро сећам на 18 јула 1941 године, одмах су томе дошли из Загреба хрватске усташе и то тако звана „Орешковићева 13. усташка сатнија". Ова усташка сатнија била је под командом усташког надпоручника Орешковића[277]. У овој усташкој сатнији нарочито су се истакли као крволоци насилници сам усташки надпоручник Орешковић, те усташе муслиман Капетановић, родом из Бихаћа и неки усташа именом Мате, презимена му не знам, само знам да је за времена Југославије био у Бос.[анском] Петровцу као жандармеријски водник. Са доласком ове „Орешковићеве 13. усташке сатније" настали су за тамошње Србе претешки дани.

На два дана пре доласка „Орешковићеве 13. усташке сатније" дошао је у Бос.[анску] Крупу усташки сатник именом Бартовски[278], који је био командант места. И он се истакао као велики крволок.

Прва жртва усташког беснила у Бос.[анској] Крупи био је жандармеријски наредник Рауш који је ту служио још за време Југославије. На 18 јула 1941 ухапшен је Рауш по усташама и стављен у затвор. Три дана после тога, т.ј. на 21 јула 1941 године пред вече довезао се је је аутомобилом пред затвор среског начелства где је Рауш био затворен, Шаринић Младен, шофер код код подузећа

[277] Николе.

[278] Непознато име.

„Боксит“ у Бос.[анској] Крупи са усташама. Одмах су извели из затвора наредника Рауша, стрпали га у аутомобил, одвезли у правцу Санског моста и дошавши до такозване Рисовачке Греде, тамо су га убили близу куће Качара Голуба. Његов леш бацили су у једну провалију у Рисовачкој Греди.

Док се још жандармеријски наредник Рауш налазио у затвору а то је било у ноћи од 20 на 21 јула 1941 године, прошао је кроз Бос.[анску] Крупу око пола ноћи један велики камион сав оклопљен са даскама. Овај камион прошао је поред моје куће, па сам га ја и мој муж са прозора гледали. У овоме камиону, како сам то већ сутра дан сазнала, провезли су усташе Србе из Бихаћа. Пролазећи са овим камионом кроз Босанску Крупу, зауставили су се код куће Зељаковића Бошка, бившег народног посланика и лупали на његова врата, тражећи да им се отвори. Тражили су самога Зељковића и хтели га са собом повести, али он на своју срећу није био код куће, већ се сакрио у једној другој кући. Усташе су Србе из Бихаћа ту ноћ одвезли у тзв. Рисовачку Греду, где су их убили а њихове лешеве бацили у једну провалију.

На 29 јула 1941 године вршили су усташе хапшења Срба из Бос. Крупе. Ово су хапшење извршили домаћи усташе уз помоћ усташа из „Орешковићеве 13. сатније“. Хапшење је вршено тај дан од три сата после подне, па до 10 сати навече. Усташе су тада ишли од куће до куће и хапсили редом све Србе мушкарце. Ухапшене су затварали у српско православну цркву у Бос.[анској] Крупи. Тада је ухапшен и мој муж Гаковић Светозар, судски пристав, а осим њега још је ухапшен 71 Србин. Ухапшене Србе усташе су у цркви страховито тукли. Подједно су палили црквене свеће и Србима се изругивали, да им још за живота горе свеће. Када је наступила ноћ, довезли су усташе пред цркву један велики оклопљен камион и половицу Срба извезли су из цркве, потрпали у камион и одвезли до тзв. Црног језера, које се налази на путу за Бихаћ, удаљено 4 км од Бос.[анске] Крупе. У овој групи налазио се је и мој муж. Када су усташе довезли ове Србе до Црног Језера, зауставили су аутомобил под изликом, да не могу даље, јер да им се мотор покварио. Ту су опколили камион уперивши на Србе пушке и десет по десет Срба изводили су из камиона и одводили на мост преко Црног Језера. Ту је изгубио живот и мој муж, којему је митраљез, како сам то после чула, пресекао стомак. Овде су се спасили шесторица Срба на тај начин, што су неки рањени, а неки још неозлеђени скочили

у воду и ронећи притајили се уз обалу, а усташе их нису видели, јер је била ноћ. Када су усташе отишли, они су изашли из воде и преко шуме исту ноћ дошли у српско село Велики Радић. Ови Срби дошли су напола луди до куће Ковачевића и ту испричали све шта им се догодило. Спасили су се не тај начин од смрти: Студен Илија гостионичар, Штрбац Милош гостионичар, Новаковић Лазо гостионичар, Сенић Бранко кожар, Новаковић Јово власник кина и Ђулибрк Свето обућар. Потоњи је како сам чула, после био отпутовао за Немачку на рад, а сада се наводно налази у Србији у једној болници за душевне болести. Остали су побегли у шуму, јер се нису смели повратити својим кућама у Бос.[анску] Крупу. Убијени су у Црном Језеру: мој муж Гаковић Светозар, судски пристав, Умичевић Душан ветеринар, Биличаревић[279] Василије срески пристав и његов отац Саво чиновник катастарске управе, Предојевић Душан општински чиновник, Јовичић Ђорђе општински чиновник, Јовановић Душан трговац, Грмуша Михаило трговац, Станчевић Божо лугар у пензији, Ђукић Перо гостионичар, Славуљ Лука поштански чиновник и његов најстарији син Светозар берберин, Кецман Михаило трговац, Гаковић Јово узнички стражар и његов син Душан док су млађега сина Бранка усташе убили у исто време у кући, а његов леш бацили на ђубриште те још неколико, а нарочито земљорадника којима се сада не могу сетити имена.

Када су усташе на Црном Језеру извршили покољ, исту ноћ су се са камионом повратили у Бос.[анску] Крупу. Дошавши у Бос.[анску] Крупу извели су из цркве другу групу затвореника Срба и пешице их отерали до дома „Краља Александра“ у Бос.[анској] Крупи, који су дом усташе одмах у почетку независне државе Хрватске претворили у „Хрватски дом“. Усташе су ове Србе у саму зору побили иза Хрватског дома а њихове лешеве закопали, на истом месту где су и побили. Ту су побијени већином сељаци из околних села, који су исту ноћ били доведени у Босанску Крупу и затворени у цркву и Петровић Душан богати трговац из Бос.[анске] Крупе. Он је свој живот спасио на тај начин што је усташком сатнику Бартовском[280] и усташком поручнику Хаџић Имзи, који су ту ноћ дошли у цркву, платио 600.000 динара и они су му примивши ову суму новца поклонили живот. Исту ноћ одкупио је свој живот на исти начин и Сенић Алекса трговац из Бос.[анске] Крупе који је

[279] Билчаревић.

[280] Непознато име.

платио усташама 90000 динара.

На 30 јуна 1941 године дошли су к мени у кућу пет усташа које ја нисам познавала, јер су били страни. Они су захтевали од мене да им изручим сву залиху брашна, и осталих живежних намирница. Ја сам се изговарала, да сам чиновничка жена и да немам брашна, а мој муж да је неколико дана пре тога убијен. Један од усташа уперио је на мене пушку и уз страшну псовку казао ми: „Стварај брашно, јер ћу те одмах убити". Ја сам га одвела у шпајз и они су ми однели све живежне намирнице, које сам имала, тако да сам са децом остала без икаквих средстава за живот. Молила сам опетовано усташе, да ми оставе макар мало брашна, да могу деци дати јести, а један од усташа ме је на то потерао са речима: „Губи се Бога ти српског, крепај ти и твоја пашчад."

На 4 августа 1941 године увече дошао је у моју кућу општински стражар Рецић Хасан са једним жандармом и они су ми наредили да сместа напустим кућу са децом и свекрвом, са којом сам становала. Тада су ту вече код мене затекла и моја рођакиња Гаковић Даница са двоје женске деце, па је и она морала са нама напустити кућу и изаћи пред кућу и чекати даљу судбину. Са собом нисмо смели ништа понети. Нису нам дозволили нити да деци што понесемо за јести. Овако су истеране из кућа и остале српске породице у Бос.[анској] Крупи. После тога све су нас одвели и затворили у један део кафане Корзо, други део у кућу проте Гаковића Марка, а трећи део у пољопривредну школу. Ја сам са свекрвом и децом била затворена у кафани „Корзо".

Сутра, т.ј. на 5 августа 1941 године, разлучили су мушкарце од жена. Жене су са децом остале у затвору, а мушкарце су усташе одвели у „Хрватски дом" и ту их све на најгрознији начин убили, а њихове лешеве су закопали иза дома. Убијали су их секирама, колцима, крамповима, клали ножевима и стрељали их из пушака. Ту су убијени тада из Бос.[анске] Крупе: Смиљанић Илија трговац и његов син Вељко, Качавенда пензионер и његови синови Богдан чиновник пореске управе и Душан шофер, Лонгиновић[281] Јоца директор банке, Радмановић Ђукан гостионичар, Јовановић Јово и његов брат од стрица Љубомир матуранти гимназије, Станчевић Милан учитељ и његов брат Богдан трговачки помоћник, Ковачевић Дојчин судски чиновник и његов брат Војин, Бобан војни референт,

[281] Непознато презиме.

Грмуша Бранко наредник у Југославенској војсци, Славуј Дода[282] син пок.[ојног] Луке, Мискаљ[283] Милан трговац, Мазалица Милан кафеџија, Штрбац Лазар трговац и његов син Љубо, поштански чиновник, Мајкић Ђука трговац и његов син Драго, Кокоруш Владо трговац, Штрбац Божо лугар, Калембер Милош судски послужитељ, те још много других, чијих се имена не могу сетити сада. Међу овим Србима било је доста и сељака из околних села. Тај дан, т.ј. на 5 августа 1941 године убијено је код Хрватског Дома око 700 Срба. Међу овим Србима било је и Жигић Сава гостионичар из Бос.[анске] Крупе, који је испод саме секире утекао. Скочио је у поток Крушницу и препливао на другу страну. Усташе су за њим пуцали, али му је успело да се спасе. Дошао је до једне бркље детелине и ту се сакрио и боравио 10 дана. Хранио се пресним тиквама из поља. После је отишао у село Гудовац[284] до куће Бањац[285] Пере и све испричао о грозном покољу, који се је извршио код Хрватског Дома у Бос.[анској] Крупи. И ја сам говорила са овим Жигић Савом и он ми је овај покољ тачно описао. Према његовом причању усташе су Србе пре убијања страховито мучили. Нарочито су јако мучени: Смиљанић Илија и његов син Вељко, Бобан војни референт и Ковачевић Дојчин судски чиновник. Убијали су их секирама, крамповима и колцима, неке клали ножевима, а неке из пушака стрељали.

Ми жене и деца остали смо затворени свега 5 дана. За то време добили смо свега једном хране и то само липова чаја без шећера и круха.

Свако јутро долазио је к нама Бартовски[286], усташки сатник и претио нам се да ће нас побити. Наша деца су плакала од велике глади и жеђи, и он се је на нас онда дерао са речима: „Зашто не умирите ту пашчад све ћу вас побити."

Четвртог дана после подне поновно је дошао к нама усташки сатник Бартовски са Челићем Владом шофером. Разгледајући по затвору колико нас има, наједном је Бартовски викнуо: „Колико те стоке има", а шофер Челић му је казао: „Лако ћемо за то, полако код Дома побити, јер је тамо јама већ ископана, а другу половину на Унски мост, па ћубрад у воду."

Петог дана ујутро поновно је дошао к нама усташки сатник

[282] Славуљ, Богдан или Светозар.
[283] Непознато презиме.
[284] Гудавац.
[285] Бањац.
[286] Непознатог имена.

Бартовски и казао нам, да је добио телеграм од поглавника независне државе Хрватске у којем му јавља, да је жене и децу помиловао, па да нас зато неће убијати, већ да нас пушта кућама. Одмах после тога пуштене смо ми жене и деца кући и тако је после овог другог покоља у Бос. Крупу остало од Срба само нас неколико жена и деце, а мушкарци су сви поклани.

У исто време одлазили су усташе и у сва околна српска села одкуда су доводили у Бос.[анску] Крупу сваки дан читаве групе Срба сељака и ту их убијали код Хрватског Дома. Ја сам на своје очи гледала како усташе воде те Србе сељаке, а сељаци су носили на раменима и рукама носе и српове јер су их усташе затекли у пољу при раду и тако их довели у Бос. Крупу. ја сам гледала како усташе те Србе сељаке гонећи их улицама кроз Бос.[анску] Крупу, тукли. И сада се сећам једног случаја, који сам гледала, како је један усташа једног сељака у групи, коју су гонили тако снажно удари кундаком у раме, да су му одмах велики млазови крви из рамена цурили, а сељак је шутио и даље ишао, као да се ништа није ни догодило. То довођење Срба сељака у Бос.[анску] Крупу и њихово убијање крај Хрватског Дома трајало је сваки дан око 3 недеље. За то време убијено је много хиљада Срба сељака из среза Бос.[анска] Крупа. Једнога дана била је недеља - ишао је по чаршији, враћајући се од хрватског дома, где су Срби сељаци убијени - Хаџић Химзо свирач носећи у руци косиште насађено на један колац, викао је „Ево овога косишта на дрвету, са којим сам данас 43 Србина код Дома избо".

Убијању Срба код Хрватског Дома присуствовао је и усташки поручник Орешковић, који је наредио Србима пре убиства, да имаду сав новац, који су са собом понели, положити на један сто, који је пред њима стајао. Исто тако морали су предати њему и прстење, сатове и све вредне ствари. Пре убијања усташе су сваког Србина до гола свукли, оставивши на њему само гаће и тако су их убијали. Одела са убијених Срба спремали су усташе у посебну просторију у корист независне државе Хрватске.

За време вршења покоља Срба из Бос.[анске] Крупе на 5 августа 1941 године, који је покољ трајао цео дан, у среском начелству била је приређена гозба. На тој гозби били су: срески начелник Здунић, затим Вујић Фрањо старешина финансијске страже, Микулчић Звонко, порески чиновник, Бојановић Драго порески чиновник и Пинтар машиниста. Они су се частили са прасцима, који су опљачкали од Срба и држали су здравице у исто време док су

други усташе вршили над Србима код Хрватског Дома страшан покољ. Када су се напили, онда су кроз прозор бацили печене прасеће главе и бутове и из флаша пролевали црно вино.

Истодобно са убијањем Срба усташе су у овим српским селима среза Бос. Крупа вршили страховиту пљачку, а после пљачке палили су српске куће. Опљачкане ствари доносили су у Бос.[анску] Крупу и ту продавали. О св.[етом] Илији 1941 године истодобно са покољем, који су извршили, опљачкали су и попалили безизнимно сва српска села у срезу Бос.[анска] Крупа. Од појединих села остали су поштеђени само неки делови.

Усташе су упоредо са покољем, пљачком и палежом вршили и силовање српских жена и малодобних девојака. Муслимани усташе одводили су многе младе девојке својим кућама, које и сада код себе држе као жене. Највише случајева силовања вршено је у селу Перни, где су после силовања, своје жртве убијали. Сећам се, да су од усташа међу осталима силоване: девојка Кецман и нека Невенка којој се не могу сетити презимена, али знам да су обе из села Перне. Оне су остале на животу и поднеле су хрватском преком суду пријаву против криваца, али то није ништа користило, јер кривци нису одговарали.

На 28 јуна 1942 године ушли су у Бос.[анску] Крупу партизани, али су се већ након 3 недеље повукли назад. После повлачења партизана, поновно су дошли у Бос.[анску] Крупу усташе под командом усташког поручника Рица. Наведени Риц покупио је у Бос.[анској] Крупи око 10 жена Српкиња, које је дао одвести у село Перну, где су код школе убијене и покопане. Тада су у Перни побијене: Стјепановић Даница, Бобан, Гулан Тета, Ковачевић Стака, Качавенда Даница, још једна Даница која је дошла из Бихаћа и 4 жене презименом Кецман, све из Бос.[анске] Крупе.

У месецу новембру 1942 године поновно су у Бос.[анску] Крупу ушли партизани, а усташе су се повукли. Приликом повлачења усташе из Бос. Крупе, усташе су само место потпуно попалили тако, да у Бос.[анској] Крупи остало неколико кућа. И моја је кућа тада изгорила. Ја сам се за то време налазила са децом у селу Великој Јасеници у кући Грубор Ђује, јер ми је кућа у Бос.[анској] Крупи изгорила.

На 27 јануара 1943 године поновно су се повукли партизани из Бос. Крупе, а тамо су дошли т.[ако]зв.[ани] Хрватски легионари. Ја сам се потом повратила у Бос.[анску Крупу, где сам добила од Немачке команде пропусницу за Београд јер сам казала да овде

имам брата. У Београд сам стигла 15 фебруара 1943 године.

Одлазећи из села Вел.[ика] Јасеница у Бос.[анску] Крупу прошла сам кроз следећа села: Горња Суваја–Доња Суваја–Војевац–Горињa–Велика Јасеновица[287]–Гудовац[288]–Липик–Крупа. Уз пут сам, пролазећи кроз српска села видела много обешених српских жена и деце, које су обесили хрватски легионари. Слика је била уопште грозна. Тако сам видела у селу Гудовцу[289] код куће Пајић Госпаве о једно дрво обешену жену са шесторо деце мале. Исто тако видела сам у Вел.[икој] Јасеници код куће Грубор Ђује жену и четворо деце обешене о једно дрво крај пута. Видела сам у селу Гудовцу код згаришта Штрбца Ђоке обешену жену и троје деце. Ове страшне слике ређале су се целим путем. Иначе видела сам само згаришта, на којима завијају гладни пси.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Крупић Фето бивши народни посланик из Бос.[анске] Крупе, Смаил хоџа, Чаушовић Хасан ага трговац, Реџић Хасан општински стражар, Урумов Хасан општински стражар. Рекић Ахмед кочијаш, Куленовић Малић трговац, Бешић Хусеин кочијаш, Валагић Хусеин општински стражар, Бешировић Мухамед кафеџија, Езић Хусеин пекар, који је својом руком у љето 1942 године, проваливши у кућу заклао Ђујку млинарицу и њезиних троје деце, а након тога је опљачкао, Здунић срески начелник, Вујић Фрањо старешина фин. контроле, Микулчић Фрањо порески чиновник, Бојановић Драго порески чиновник, Пинтар машиниста сви из Бос. Крупе, те још много других, чијих се имена сада више не сећам. Затим Бартовски усташки сатник, Орешковић усташки надпоручник, Хаџић Имзо усташки поручник, који је родом из Бос.[анске] Крупе, Риц усташки поручник. Може се мирне душе рећи, да су скоро сви Муслимани без изнимке из Бос.[анске] Крупе и околних села ступили у усташке редове и активно суделовали у покољу и пљачки Срба.

Друго ништа није ми познато а на исказано и прочитано могу се заклети.

ОЛАЧА[290] УРОШ, бивши чиновник у „Југо челику“ у Љубији, општине исте, среза Приједор, стар 38 година, син Ђорђа и Мире

[287] Јасеница.
[288] Гудавац.
[289] Гудавцу.
[290] Ољача.

рођ.[ене] Дрљача, ожењен отац једног детета, исказан са избегличком легитимацијом број 11577, исказао је:

Ја сам служио у руднику у Љубији као чиновник „Југославенског челика", где ме је затекао слом Југославије. Ја нисам био мобилисан, јер сам био задржан био у руднику на служби. У руднику било је запослено око 2000 радника, од којих је било Хрвата око 40% Срба и Муслимана сваких по 30 %. Свих скупа чиновника било је у руднику око 65 %, а од тога 21 Србин. Када сам ја дошао у службу у рудник, нашао сам само два Србина чиновника и то на нижем положају. Остало су били све Хрвати, јер су они вредели као стручњаци у рударству. Истом, када је образован „Југославенски челик" у години 1938, тадашњи министар шума и руда Др. Кујунџић Богољуб повећао је проценат у руднику упослених Срба. Ово је изазвало негодовање код Хрвата.

Немачка војска дошла је у Љубију на 15 априла 1941 године Срби су неко време остали потпуно на миру и нитко их није дирао. Пред конац месеца априла 1941 године почело је прво хапшење истакнутих Срба. Најпре је ухапшен као таоц Даниловић Живко прота а одмах следећих дана ухапшени су Терзић Владо учитељ, Чопић Вукашин председник четничке организације у Љубији, Марин Радивој ложач, Бабић Дане стражар те више других Срба, чијих се имена сада више не сећам. Сви ови Срби одведени су у Приједор и стављени у затвор. У затвору се са њима добро поступали све док су над затвором водили надзор немачки војници. После 20 дана ови сви таоци били су предани хрватским усташким властима, које су тих дана управо биле образоване. Усташе су одмах почели злостављати затворене Србе. Немци су интервенисали и злостављање је са стране усташа престало за неколико дана, па су сви затворени Срби чак пуштени кућама осим Даниловића Живка проте, Терзића Владе учитеља, Чопића Вукашина председника четничке организације. Марина Радивоја ложача и Бабића Дане стражара. Поменуту петорицу Срба отерали су усташе у Бања Луку и предали их преком суду, који их је ослободио. Међутим они нису пуштени кућама, већ су усташе исте ноћи похватали их на жељ.[езничкој] станици у Бања Луку и проту Даниловића Живка одмах убили код Бања Луке, а његов леш бацили у реку Врбању. То је било неколико дана после убиства владике Платона и проте Суботића Душана из Бос.[анске] Градишке. Остала четворица Срба допраћени су у Приједор и на

жељ.[езничкој] станици пуштени су кућама, али су их усташе на путу сустигли и сву четворицу убили недалеко од Љубије.

После тога све се је прилично смирило, а у Љубију дошла је редовна хрватска војска и то прва загребачка сатнија, чије је поступање према Србима у почетку било потпуно коректно. На 23 јупа 1941 године покупили су усташе око 100 Срба разних професија из Љубије и отерали их у Бања Луку. Из Бање Луке ови су Срби на 5 августа 1941 године отпремљени у Госпић. После се о њиховој судбини ништа није сазнало.

На 3 јула 1941 године дошли су четници до близу Љубије и освојили општине Лушци-Паланка[291] и Јапра Будимлића, које су општине задржали у својој власти и до данашњег дана. Од те две општине направили су државицу, коју су прозвали Србија.

На 31 јула 1941 године почели су у Приједору, ако и у самом срезу усташе са масовним убијањем Срба, највећим делом сељака. Тада је побегао из затвора Др. Стојановић Младен лекар и одметнуо се у шуму Козару, у којој је остао као четник[292]. У ноћи од 31 јула на 1 августа 1941 године вршена су масовна убијања Срба. Са убијањем наставило се је све до 3 августа 1941 године. Највише је Срба убијено на 1 августа 1941 године. Тај дан почело је убијање Срба и у Љубији. Убиства су вршили већином мештани Муслимани, који су уједно вршили и пљачку српске имовине. Најзлогласнији усташа био је Башић Суљо бремзер на рудничкој жељезници, који је сам убио око 160 својих другова у служби, а осим тога убио је много Срба сељака из околице. То јутро рано покупили су усташе све Србе, које су нашли код куће у Љубији Усташе су тада Србе страховито тукли. Мене су исто јутро око 6 сати одвели из куће и довели ме на средиште радничке колоније. Приликом хапшења назвали су ме свакојаким погрдним именом, те вређали моја национална осећања. Када сам дошао до средишта колоније видео сам како леже на путу четири човека, од којих сам двојицу познавао. Њих су усташе боли ножевима по читавом телу, те им резали прсте и уши. Крв је од њих прскала унаоколо, па је попрскала и мене по лицу и оделу. Ти су људи јаукали и превијали се од болова. Ја сам тада запитао неке усташе које сам добро познавао, зашто туку те људе. Они ми нису хтели ништа одговорити. Када сам их по трећи пут запитао тада су њих петорица,

[291] Лушци Паланка.
[292] Устаник.

који су стајали без пушака навалили на мене и почели ме немилице ударати са штаповима. Једва сам се држао на ногама у том моменту наишао је усташа пореклом Чех младић од 18 година, отео ме од ових усташа и спровео близу рова, који је прављен као заклониште за одбрану од ваздушног нападаја. Она четворица Срба, које су усташе злостављали, што сам малочас навео, лежали су већ мртви на путу, а њихови су лешеви били грозно изнакажени.

Нас остале Србе гурали су усташе у ров, који је био препун Срба тако да су нас гурали једног на другог. У рову је било и дечака од 12 година. После пола сата извели су усташе нас око половицу из рова и отерали нас неколико т.ј. око 200 метара изван колоније до једне шуме. Тада су одвојили 100 људи, којима су наредили да са себе скину сво одело осим гаћа и кошуље. Затим су им наредили да поседају на ливаду, па пошто су им одузели све ствари, уперили су на њих митраљезе и све их поубијали. Убиство извршио је лично наведени Башић Суљо. Док је он убијао стотину наведених Срба, дотле су друге усташе нас друге, који смо стајали у строју тукли. Тада су убијени сви трговци и занатлије који су пригодом убијања викали „Живео Краљ Петар II“, Кондић Стојан трговац, Средић Ристо, његова два брата и два сина: Канковић Перо са својим четрнаестогодишњим сином, браћа Гојићи, браћа Грбићи и многи други, чијих се имена сада више не сећам. Ми остали, који смо све ово гледали и чекали, да и нас на исти начин побију, враћени смо натраг у ров, а након једног сата, што смо проборавили у рову, опет су нас одвели на место стрељања. Путем су нас много тукли кундацима. Овај пут стрељали су усташе један дио, а нас 63 повратише поновно у ров. У међувремену усташе су сачекивали остале Србе по путевима и убијали свакога кога су год тамо нашли. Тада је на путу међу осталима убијен резервни капетан Клиски Михаило, који се је тада пре 8 дана као заробљеник вратио из Немачке.

Нас 63, које су усташе поновно повратили у ров, били смо тамо затворени 16 дана. У рову је било влажно и мокро, а ту смо морали и нужду обављати.

Ја сам након 16 дана пуштен на слободу и то на интервенцију Џанкић Хасана, бившег шефа кабинета Др. Спахе и Гутића, усташког стожерника за Врбаску бановину, који је био мој школски друг из гимназије у Бања Луци. Овом приликом напомињем да је др. Гутић пре тога одржао збор у Љубији и на збору је рекао међу осталим, да су сви мостови између Срба и Хрвата заувек порушени и да сваки

Хрват може слободно убити Србина, кога год кође и да за то неће никоме одговарати. После збора Гутић је мени лично казао, да бежим куд знам а пропусницу могу да добијем код њега у Бања Луци.

Након пар дана пуштени су из затвора и остали Срби, који су били затворени. Тада је настао релативан мир све до 9 септембра 1941 године, када су усташе затворили 8 Хрвата и нас двојицу Срба, који смо се баш тада припремали за одлазак у Србију. Овај пут су нас стрпали у подрум жанд.[армеријске] станице. Хрвати су затворени, јер су били окривљени да су комунисти, а мене су теретили, да сам на 27 марта 1941 године приликом ступања на престо Краља Петра II одржао један говор. Тешком муком спасили смо се сви из затвора и ја сам одмах исти дан, чим сам изашао из затвора побегао из Љубије, а у Београд сам стигао на 12 септембра 1941 године.

Моја породица, која је живела у Бос.[анском] Новом, такође је страдала. Усташе су ми убили рођеног брата и стрица, те запалили две куће, које смо тамо имали.

Заборавио сам напоменути да су Срби које су усташе на путу на сред колоније мучили и убили, о чему сам напред говорио били: Петровић Илија стројовођа, Хрњак Васа столар у руднику и два брата презименом Милојица из Љубије.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Хикл Леополд, технички чиновник у руднику, који је био усташки таборник, Милас Јосип, чиновник у руднику, Башић Суљо кочничар у руднику, Кауриновић Перо бравар у руднику, Матић Срећко земљорадник из села Бришева општине Љубија, Орловац Иван гостионичар и председник општине у Љубији, Медвед Антун инсталатер у руднику, Долић Златан гостионичар у Љубији, Тукерић Јуре, болничар у рудничкој болници, те више других, чијих се имена не могу сетити.

Штитили су Србе колико су могли: Чајкушић Марјан, председник у руднику, Шолаја Анђелко столар у Љубији, Халупа Стјепан бравар у руднику, Реш Еуген електричар у руднику и Долић Антон чиновник у руднику.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

КРЊАЈИЋ РАСТКО, стар 32 године, син Петра и Љубице, рођене Југовић, православне вере, ожењен, отац једног детета, званичник среског начелства у Бос.[анској] Дубици, где је и ухапшен, допраћен из логора из Јасеновца изјави:

Од слома Југославије прошле године па све до 18 априла 1942 године живео сам у Бос.[анској] Дубици. Дана 18 априла о.[ве]г.[одине] ухапшен сам по налогу усташких власти и стављен у затвор среског начелства у Б. Дубици, а тада су мене као и још 12 других Срба и једног Муслимана спровели у затвор у Нову Градишку.

За време које сам спровео у затвору среског начелства у Дубици нисам ја једини био злостављан док су сви остали Срби тучени и злостављани од усташа. Ови усташе били су већином лички и херцеговачки Хрвати католици. Под најтеже муке ставили су у затвору Митра Пауковића сељака из Церовљана, среза Хрв.[атска] Костајница којему су усијаним машицама палили руке, мишице и бедра, а пре тога толико избатинали да је исти од задобијених повреда подлегао. Повод овоме хапшењу мене и осталих био је тај, што се посумњало на споменутог Митра Пауковића и Васу Копуна, сељака из Слабиње, среза Хрватска Костајница, да су одржавали везе са одбеглим четницима у шумама око Бос. Слабиње, те им односили сумпор, платно, електричне батерије и т.[ако]д.[аље]. Њих је пријавио властима шегрт из једне радње у Бос.[анској] Дубици у којој су они наводно куповали разне ствари па су их усташе по овој достави ухапсили, односно ухапсили су Пауковића, док је Васи Копуну успело да побегне. Том приликом ухапшени су и многи Хрвати из Хрв.[атске] Дубице под сумњом помагања четника. Тако су ухапшени: усташки таборник из Хрватске Дубице којему име не знам, шеф шумске управе у Хрв.[атској] Дубици, којему име не знам, сви чланови општинске управе у Хрватској Дубици, као и бивши начелник у Хрв.[атској] Дубици Томо Кесић. Ови Хрвати доведени су у Бос. Дубицу и стављени у затвор, али након два дана услед нечије интервенције пуштени су кућама. Од Срба из Хрв.[атске] Дубице ухапшени: су: Јово Бауковић трговац, Манојловић кројач Бошко Шиљак ратар из Хрв.[атске] Слабиње као и једна жена из Слабиње (Хрватске) те неколико сељака Срба из Церовљана и Дубице којима имена не знам, док су из Бос. Дубице ухапшени Јефто Тодић трг. помоћник, Љубо Мацура кћи трговца Раде Мацуре, Обрена Антонић кћи трговца Ђорђа Антонића, жена Остоја Нимије, којој име не знам, Рада Маринковић кћи служитеља Михајла Маринковића, Даринка Бакић ова потоња зато што су код ње нађене бисте Краља Александра и Краљице Марије. Том приликом сам и ја ухапшен, а хапшења су извршена у времену од 14 до 18 априла 1942 године.

У првим месецима после слома Југославије у прошлој години стање је било сношљиво и нису вршена већа хапшења Срба нити је био који случај убијања Срба. Но стварањем усташке организације по варошима и селима почиње одмах и усташки терор. Усташе су на своју руку стали ићи по селима, тероризирајући и изазивајући српско становништво, изнуђујући од сељака новце и бесправно одузимајући храну. Свет је већ тада морао да бежи и да се склања од усташа, али све дотле док тај терор није превршио меру, Срби су ћутали и подносили овај терор без реакције.

Мени су се у то време многи Срби сељаци обраћали и молили ме да говорим и заузимам се код усташких власти да се престане са терором и пљачком по селима, па сам и ја ишао логорнику у Бос.[анску] Дубицу Ивану Варгићу, шумском инжињеру, као и његовом заменику Јосипу Машару чиновнику катастра, и изложио им све конкретне случајеве усташког насиља, но они су им одговорили, да они ту не могу ништа помоћи.

О жетви године 1941 терор усташки по селима у срезу Бос. Дубица достигао је врхунац. Усташе су о вршидби упадали у села и одузимали храну, што је изазвало коначно револт тако да су сељаци у селу Мирковцу пружали усташама отпор и тројицу усташа разоружали и убили их. Настао је тада по селу општи метеж и побуна. Срби да би имали чиме да се бране, покупили су и одузели од сељака католика оружје и по томе блокирали Бос.[анску] Дубицу, заправо затворили све путеве који воде из Бос.[анске] Дубице у села, тако да је у Бос.[анској] Дубици настала паника те су многи Муслимани и католици пребегли преко Уне на Хрватску страну.

Усташе се тада почињу формирати и као војне јединице упадати ненадано у поједина села ради „чишћења“. Срби су опет с друге стране видећи да им претстоји борба разоружавали жандармеријске станице по срезу све да би дошли до оружја за одбрану. Ово прво „чишћење“ од стране усташа вршило се тиме, што су усташе попалили многе куће зграде као и жито садевено у камаре по селима уз цесту која води од Бос. Дубице према селу Мирковцу. Пошто су се Срби склонили у шуме нису усташе путем којим су пролазили кроз ова села нашли никога живога. Овакво стање потрајало је кроз месеце јули и август. Тим поводом настала су нова хапшења па сам и ја, као и многи други Срби из Бос. Дубице, да би се склонио пред хапшењем, избегао из Дубице у село Хрвађане. У то време један део бољих и угледнијих Срба из Бос. Дубице избегао је

у Србију, док су знатан број Срба Дубичана усташе похапсили и одпремили у Нову Градишку у затвор, а употребили су их у раду на рушењу тамошње српске православне цркве. Од тада ухапшених Срба у Бос. Дубици убили су усташе у затвору у Дубици њих 15. Сећам се да су тада убијени: Остоја Јајчанин поседник, Никола Лончар, општински бележник из Драксенића, среза Бос.[анска] Дубица, један од Ракића којему име не знам, а становао је на периферији Бос.[анске] Дубице. Имена других не могу се саде сетити. Накнадно придодајем да су тада у Бос.[анској] Дубици убијени од усташа: Боро Кељадо[293], власник млина на Уни, један од Пралице те Ракић у селу Јошику, којега су измрцварили а његовом оцу наредили да свог убијеног сина однесе и баци у Уну, што је овај под притиском и учинио. Убијен је тада и општински писар општине поуњске по презимену Мирић, којега су усташе водали по селима поуњске општине да им показује куће појединих Срба које су тражили Страдало је у то време неколицина Срба сељака, у срезу Бос.[анској] Дубица, али који су то Срби не знам.

Овакво стање потрајало је до месеца октобра а тада је опет почело „чишћење Срба“ Прије чишћења скупљено је у Бос.[анској] Градишки, Бос.[анској] Дубици, Прњавору и Бос.[анска] Новом око 20.000 што усташа што домобранаца и из ових места упутили су се усташе и домобранци у планину Козару да је очисте од Срба. Српско сељачко становништво уклањало се пред усташама и војском. Хрватска војска т.ј. домобранци нису у ствари ништа учинили, али усташе ако су кога ухватили или затекли заклали су га. Страдало је том приликом доста жена и деце, док је мушкарцима успело да се скрију у великој планини Козари. Поред убијања жена и деце усташе су вршили и силовање над младим девојкама као и над неодраслом женском децом. Приликом овога „чишћења“ највише су страдала села Маглајци и Бјелајци, среза босанскодубичког у којима је поклано око 500 жена и деце. У овим селима усташе су децу набадали на нож, женама секли дојке и одсечене дојке стављали деци у уста. Ужас је био такав, да је много жена и деце излудило.

Ваља напоменути да је резултат ове казнене експедиције који су повеле усташе није био никакав у ствари, јер ни једнога наоружаног Србина нису ухватили, а није се чуло да у борби погинуо ма и један Србин. Између усташа и Срба који су одбегли у Козару и организовали се дошло је до борбе на Мраковици између Приједо-

[293] Непознато презиме.

ра и Бос.[анској] Дубице и у борби је око 200 Срба четника напало на један одред домобранаца а том приликом од 500 домобранаца погинуло је их 200. Срби су запленили од њих четири бацача мина, четири тешка митраљеза, 16 пушкомитраљеза, много војничких карабина и муниције, као и другог војног материјала. Остатак овога одреда хрватске војске био је заробљен но четници су их после пустили кућама, пошто су их претходно разоружали и скинули са њих униформе. На српској страни остало је у овој борби 6 мртвих.

У месецу децембру, што је још карактеристично, настало је превирање међу Муслиманима, који су се у почетку по успостави Н.Д.Х. определили у већини за усташе. Израђена је у Дубици резолуција дубичких Муслимана у којој се осуђују поступци усташа према Србима, те пљачка Срба као и за постављање Муслимана у Н.Д.Х. Такве исте и сличне резолуције донели су Муслимани у Бања Луци, Приједору, Мостару и Сарајеву. Ове резолуције умножене су у много примерака и могле су доћи свакоме у руке. Иницијатор ове акције на доношењу резолуције против усташког терора у Бос.[анској] Дубици био је Шерић Фадил управитељ грађанске школе и његов млађи брат Смаил, а уз њих је пристајала и једна група ђака и млађих радника. Кад се почело говорити по Дубици да ће бити Шерић ухапшен, он је са својим сабратом Смаилом, кројачем Калабићем и подофициром Зубовићем те једном групом млађих људи одбегао у шуму и придружио се тзв. „Народној ослободилачкој војсци“ у Козари. У то време и много домобранци бјеже из хрватске војске и придружују се Србима у Козари. Тим поводом дошло је до нових хапшења, па сам и ја, иако сам се у међувремену вратио из Хрвађана (срез Прњавор) у Дубицу, морао поновно да бежим, но тада сам отишао у Бос.[ански] Нови, јер су усташе баш тада у Двору на Уни хапсили Србе и тамо сам хтео и ја да пређем јер сам одатле родом, и у Двору ми живи мајка. Међутим због хапшења у Двору морао сам остати у Бос.[анском] Новом. Приликом ових хапшења у Двору ухапсили су усташе и одвели и моју мајку у логор у Стару Градишку. У Бос. Дубици приликом ових нових хапшења ухапшени су, поред Срба и доста Хрвата и Муслимана већином угледнијих грађана, који су стајали по страни и нису пришли усташама.

Још пре бегства у Козару споменутога Шерића Фадила и једне групе Муслимана десио се и овај случај: један Хрват поручник, којему име не знам, а који се је налазио у Бос.[анској] Дубици са својом сатнијом отишао је у село Драксенић и ту се ставио у пи-

смени контакт са Бошком Шиљеговићем, једним од српских[294] вођа, који су се налазили у Козари у намери да са целом својом сатнијом приђе партизанима односно четницима, и да им дотури потребно оружје и муницију. Међутим његова писма упућена Шиљеговићу дошла су у руке једној жени, која их је вероватно из бојазни пред последицама предала у општину у Драксенићу, а општина је писма доставила усташама. Тај је поручник Хрват ухапшен као и један од његових пратилаца из сатније по имену Видовић. За судбину овог хрватског официра се не зна, а Видовић се налази сада у војном затвору у Новој Градишки.

У то време догодио се и овај случај. Једна група усташа из јасеновачког логора ненадано је прешла преко Саве и упала у село Градину и одатле у село Драксенић у којем су попалили неколико кућа и опљачкали и однели све што су нашли од хране и животних намирница а, око 70 жена и деце одвели су у српску цркву и ту их све поклали. Сву стоку и све животне намирнице из ова два села усташе су покупили и преко смрзнуте Саве пребацили у усташки табор у Јасеновац.

Ја сам у Бос.[анском] Новом провео око 14 дана и тада сам се опет вратио у Дубицу односно налазио сам се скривен у Хрватској Дубици код једног свог пријатеља Хрвата, који је намештен као општински писар у општини Хрватска Дубица.

Како је Бос.[анска] Дубица у ово време била блокирана од четника и партизана у граду је завладала: страховита беда. Из села није ништа долазило. Грађани су гласно протествовали а нарочито су жене долазиле пред срез и тражиле помоћи. Како није било ни огревног дрвета, покидани су сви плотови и све ограде у Бос.[анској] Дубици. Котарски предстојник у Бос.[анској] Дубици био је тада Филиповић, којему име не знам, Хрват, који је заштићавао Србе и није допуштао да се над њима чине насиља и да усташе на своју руку врше безвлашће. Усташе су га страшно мрзили. Једнога дана у децембру дубички логорник Гаџић, раније чиновник среског суда отпуштен због злоупотребе у служби извршио је атентат на предстојника Филиповића и испалио на њега 2 или три метка из револвера ранивши га у ногу. Филиповићу је успело да рањен побегне у полицијску стражу, но овде су га опет ухватили усташе и истукли. Да у последњи час нису дошли жандарми Филиповић би био тада од усташа убијен. Рањени Филиповић одпремљен је тада

[294] Партизанских.

у болницу, а потом убрзо био је премештен у други срез. Сем појединих хапшења није се ништа нарочито догодило течајем месеца, фебруара, и марта.

У априлу поводом прославе годишњице успостављења Н.Д.Х. и то уочи дана прославе 9 априла 1942 запалили су Срби католичко село Јошик, а усташе из Бос. Дубице сутрадан су поновно ухапсили неколико Срба под сумњом да су они учествовали у паљењу села Јошика, а у пуцњави која је настала с једне стране између побуњених Срба и с друге стране од усташа. Међутим сви похапшени Срби били су пуштени кућама.

Како раније наведох мене су усташе ухапсили у Бос.[анској] Дубици 18 априла 1942 године и предали у затвор среског начелства. Док сам се налазио у затвору, једнога дана некако крајем априла, партизани су продрли у Бос.[анску] Дубицу и по дућанима покуповали разне робе и духана. Том приликом су убили четворицу усташа и једног жандармеријског наредника. Поводом тога опет је ухапшено неколико Срба, а извршени су претреси и у неколико хрватских кућа. Било је правило да усташе, чим се по њих нешто неповољно догоди одмах приступају хапшењима без обзира на то да ли онај кога хапсе има било какве везе са почињеним делом. Од споменуте четворице усташа које су партизани убили убијен је и један за којега се говорило да је у јасеновачком логору сам својом руком побио 70 Срба. Кад сам допремљен у Нову Градишку у затвор жупске редарствене области било је ту већ ухапшених око 100 људи, међу њима и 20 Срба из Приједора док су остало били све Хрвати из околине Нове Градишке, Пожеге Новске, Рајића и т.д. Ови Хрвати били су већином похватани код својих кућа ради тога што је код њих пронађено оружје и због разних акција у којима су усташе били нападани затим због разарања пруга, разоружавања жандармеријских станица те помагања одметницима одбеглима у планину Псуњ. Наиме у планини Псуњу налазили су се тада много одбеглих хрватских сељака као и Срби организовани у одреде за борбу против усташа. Били су то махом Мачековци и они који се нису одазвали позивима у хрватску војску.

У Новој Градишки провео сам у затвору око 10 дана а потом са осталом тринаесторицом Дубичана одведен у логор у Јасеновац. У Јасеновачком логору затекли смо око 800 Срба заточеника у баракама као и око 150 Хрвата и Муслимана, већином из последњег транспорта који је стигао из Сарајева. У Јасеновцу сам провео 6

дана и за ово време убили су усташе Неду Јањића, који је допраћен из Нове Градишке а био је стар око 65 година. Осим њега убијено је за то време већи број старијих људи и то у Бачићевој циглани, но по овим убијањима поближе ништа не могу рећи осим толико да се видело по диму из циглане да се у циглани врше спаљивања убијених људи. Шестог дана образован је транспорт од 500 људи из јасеновачког логора у који сам и ја ушао и упућен у Земун. У овом транспорту били су већином заточеници из Сарајева, њих око 150, који су недавно били допремљени у логор као и један део од нас 70 који смо допраћени из Нове Градишке, но највећи број били су сељаци из села Јасеновца и Уштице. Жене и деца свих покупљених Срба сељака из Јасеновца и Уштице одведени су у Стару Градишку. У Земуну смо затекли један ранији транспорт од 700 људи, већином Срба, који је такође стигао из Јасеновца. Овде у Земуну извршен је распоред за оне који ће бити упућени за рад у Немачку, док се говори да ће сви неспособни за рад бити опет враћени у јасеновачки логор.

Од Хрвата из Бос.[анске] Дубице, који су се истакли као усташе у прогањању Срба наводим: Рукавине сељаке којима имена не знам, а који су досељени из Лике, Лукетића, ратара, којему име не знам, Мишковића Крешу бившег трговца, Муслимана Идриза Беитовића званог „Балега“ логорника, Гаћића за којега наведох да је раније био чиновник среског начелства и као такав због злоупотребе отпуштен из службе. Потстрекач за прогоне Срба у Бос.[анској] Дубици био је тамошњи католички жупник Волман Едуард који се иза ових прогона крио, а у ствари многе прогоне Срба он је аранжирао. У томе му је на исти начин лукави помогао и католички жупник из Хрватске Дубице Венко којему име не знам[295].

Пријатељски према Србима у Бос.[анској] Дубици показао се Милан Старвер апотекар, Милан Седецки, пензионисани судија и адвокат. Марко Пејаковић; ратар, претседник општине у Кнежици постављен од усташких власти.

Већина хрватских грађана која је с расположењем дочекала стварање Н.Д.Х. касније се повукла видећи рад усташа. Муслимански олош пришао је одмах усташама, док су се виђенији Муслимани повукли и шта више многи од њих помагали су Србе и заговарали их где су могли.

Нарочито морам нагласити подвојеност која влада између хрватске војске и усташа. Између њих долазило је често до отво-

[295] Алојзије – Вјекослав.

реног сукоба. Док усташе безобзирно врше насиља и убиства Срба дотле домобранци човечно поступају са Србима и избегавају колико год могу оружане сукобе са српским побуњеницима, а многи од њих и директно помажу Србе који су се склонили у шуме и воде борбу против усташа.

Више ништа немам навести, а на све што сам навео могу се по потреби и заклети.

ДРЉАЧА ДУШАН, трговац из Босанског Новог, среза истог, стар 65 година, син пок.[ојног] Пере и пок.[ојне] Маре, рођене Динић, ожењен, отац четворо деце, сада у Београду, Бирчанинова улица број 8, исказан избегличком легитимацијом број 75904, исказао је:

Чим је проглашена независна држава Хрватска, Хрвати и Муслимани из Бос. Новог ступили су одмах у акцију као организовани усташе, из чега се даде са сигурношћу закључити, да је тамо постојала усташка организација још за време Југославије. Као организовани усташе, појавили су се такођер и месни цигани у великом броју.

Пар дана после проглашења независне државе Хрватске дошао је у Бос.[ански] Нови Др. Гутић Виктор, адвокат из Бања Луке и усташки повереник за Врбаску бановину. Он је у Бос.[анском] Новом пред сакупљеним Муслиманима и циганима одржао јавну скупштину и на тој скупштини изговорио је један харангерски говор против Срба. Он је отворено и неприкривено изјавио, да све Србе у држави Хрватској треба поклати и уништити. Нагласио је, да како год се не смије у Хрватској видети ћирилско писмо, нити било што, што би посјећало на Југославију, тако се исто не смије у Хрватској видети нити један Србин. Муслимани и цигани су му то повлађивали. После тога, отишао је у градску општину, сменио општинску управу, а за повереника општине поставио је Церића Феридбега, поседника и бившег посланика југославенске радикалне заједнице. Церић Феридбег је одмах из његове руке положио усташку заклетву.

На 1 августа 1941 године увече, дигнута је жељ.[езничка] пруга између Бос.[анског] Новог и Адраповца. Поводом тога одмах је у Бос. Новом настала узбуна међу Муслиманима. Калемберац Хаџија поседник који је био организовани усташа, отишао је исту вече на жељезничку станицу у Бос. Новом, отворио један теретни вагон, у којем су биле војничке пушке са муницијом, одређене за Бихаћ.

Калемберац је ово оружје одмах поделио најгорем муслиманском олошу, те циганима у Бос.[анском] Новом. Овако војничким оружјем оборужани Муслимани и цигани, одмах су исту вече ступили у акцију према Србима. Провађивали су у српске куће, изводили из кућа поједине Србе, па чак и децу. Неке су одмах убијали на лицу места, а друге су одводили у затвор Среског начелства. На улицама убијене Србе закопали су одмах крај њихових кућа, или су их бацили у воде Сану и Уну. Ту ноћ изведени су из кућа и убијени на улицама: Зорић Ђорђе месар и његов брат Сава, радник те много других Срба, чијих се имена сада више не сећам. Знам позитивно да је ту ноћ преко 300 Срба из Бос. Новог и непосредне околице изведене из њихових домова и побијено на улицама.

Исте ноћи довели су усташе у затвор среског начелства преко 80 Срба из Бос. Новог и непосредне околице. Од ових Срба усташе су њих око 40 исту ноћ заклали у затвору Среског начелства, а осталих 40 повезали једним конопцем, одвели их на обалу реке Уне, утерали у воду, те потом пуцали на њих из пушака. Случај је хтео, да је једно пушчано тане ударило у конопац, којим су ови Срби били повезани и пресекло га. На тај начин петорица Срба су били одвојени од остале групе и пливањем су се спасили. Они су остали на животу, те су и сада као живи сведоци овога грознога покоља, који су Муслимани из Бос.[анског] Новог, те ноћи извршили над Србима.

Исте ноћи поклали су у затвору Среског начелства: Челар Јово месар, Мијатовић Јово судски гласник, Сундић Перо жељ.[езнички] званичник, Гак Перо жељезнички радник, Самац Нико свирач, Орозовић Милан жељезничар. Дробац Стево, шеф финансијске контроле, покушао је пригодом спровода у затвор да побегне, па је на путу до затвора убијен. Имена других се не сећам, али знам позитивно, да их је ту ноћ заклано, у затвору Среског начелства око 40 Срба. Са ових закланих Срба, усташе су свукли одела и ова су одела однели себи усташе цигани. Заклане Србе онако голе сутрадан одвезли су усташе на општинским колима на обалу реке Уне и код основне школе бацили их у воду.

Имена Срба који су свезани натерани у воду (у реку Уну) и ту убијени, не могу навести, али знам позитивно, да их је убијено око 35, спасила су се петорица. Знам да је на горе описани начин, спасао Челар Драго, тежан из Бос. Новог. Он се и сада налази у Бос.[анском] Новом.

Са клањем и убијањем Срба наставило се је и следећих дана.

На 2 августа 1941 године т.ј. на Св.[етог] Илију доведени су на жељ.[езнички] мост преко Уне и ту убијени: Грубор Милан пензионер, Сучевић Сава продавач новина и његов малодобни син. Усташе су исти дан извукли из куће Мајсторовић Милана, кафеџију из Бос.[анског] Новог и убили га на кућном прагу.

Истодобно са убијањем Срба у Бос.[анском] Новом усташе су вршили убијање Срба у околним селима. Оборужани Муслимани и цигани упадали су у српска села и тамо убијали Србе и то без разлике доба и спола. Домове убијених Срба пљачкали су. Тада су усташе Муслимани многе девојке Српкиње силовали. Тако су усташе Муслимани силовали девојке у селима Чађавци, Благају, Агићима и Трговишту, Ја сам лично после тога видео код котарског суда у Бос. Новом више тужби, које су поднеле против усташа мајке силованих девојака, али по мојем знању суд није смео ради овога против усташа поступити.

Усташе су у то време наоружали са војничким оружјем и све муслиманско житељство у околним селима и овако наоружани муслимани немилосрдно су нападали на голоруке Србе, убијали их и пљачкали.

Сва српска села су од усташа подједно опљачкана. Усташе су стоку из ових села дотерали у Бос.[ански] Нови и тамо клали, а покретне ствари, су такођер допремили у Бос.[ански] Нови и тамо продавали, а неке су ствари слали и својим кућама.

Срби из села Чађавице бежали су у шуме, само да би се спасили од покоља. Тада су усташе преко председника општине у Чађавици прогласили овим Србима, да се морају вратити својим кућама, па да им се ништа неће догодити, а у противном случају, да ће им све куће попалити. Многи су поверовали и вратили се, а усташе су онда зашли у село и све које су нашли код кућа убили. Тада је у овом селу убијено око 150 Срба.

Рачуна се да је у међувремену од 31 јула до 5 августа 1941 године, поклано је и убијено у срезу Бос.[анском] Новом око 12.000 до 15.000 Срба.

За време овога покоља проглашено је са стране Котарске области у Бос.[анском] Новом, да сваки онај Србин, који пређе на римокатоличку веру, бит ће заштићен. Поводом тога многи Срби из Бос.[анског] Новог и околице прешли су на римо-католичку веру и тако се за неко време спашавали од покоља. Било је случајева, да су уста-

ше поједине Србе гонили, да их убију, а родбина ових Срба у задњи час је допринела потврде од римокатоличког жупника о прелазу на римо-католичку веру и тако су се ти Срби спасили од покоља.

Неки Хрнчић, усташа Муслиман, по занимању кафеџија из Бос.[анског] Новог је лично из користољубља убио неколико жена, које је после убиства опљачкао. Ради тога он је био предан на суђење покретном преком суду у Бања Луку, који га је осудио на смрт ради више доказаних разбојничких дела, али га је Поглавник независне Државе Хрватске као доброг усташу помиловао на 5 година затвора.

Многе српске породице из Бос.[анског] Новог услед горе описаних покоља напустиле су у оно време своје домове и све што су имале и побегле су у Србију. Њихове иметке опљачкали су и уништили усташе Муслимани и цигани.

Услед горе описаних покоља и других злодела који су чинили усташе, преживели Срби су бежали у шуме и тамо организовали четничке одреде ради заштите својих села од даљних усташких зулума.

Одбегли Срби из Бос.[анског] Новог организовали су четничке одреде у Грмеч планини са Србима, који су одбегли исто тако пред усташким зулумима из срезова Бос.[ански] Петровац, Бос.[анска] Крупа и Бихаћ. Четници су одмах још прошле године запосели сва српска села у тим крајевима и усташе нису више смели залазити у та села и тако је народ био био спашен од даљег покоља.

Одбегли Срби из срезова Приједор и Бос.[анска] Дубица имали су своје седиште у планини Козари. Њихово је дјеловање било у тим крајевима. Они су штитили своја села од даљних зулума усташа.

Концем месеца марта 1942 године, четничка[296] акција оживела је у оном крају. Сваког дана рушени су мостови и жељ.[езничке] пруге, у намери да се тако онемогући жељезницом пребацивање усташких одреда у оне крајеве ради даљњег покоља Срба. У месецу априлу и почетком месеца маја 1942 године, бачена су код жељезничке станице Блатна близу села Чађавице 4 оклопна воза у зрак, којом приликом је много усташа погинуло.

На 7 априла 1942 године, дошло је до борбе између четника[297] и усташа те домобрана на линији Благај-Прусци-Љешљан. Усташе

[296] Партизанска.
[297] Партизана.

и домобранци били су тада поражени код Прусаца и морали су се повући натраг у Босански Нови.

На 15 маја 1942 године четници[298] су ушли у Приједор и Љубију и почели су надирати према Бос.[анском] Новом. Уверење официра домобранских који су са службом у Бос.[анском] Новом јест, да ће четници заузети Бос.[ански] Нови јер домобрани неће да се боре, него се предају четницима[299].

Нарочито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Џанкић пиљар, Муслиман, Циндрић столар, Ахметановић Низо радник, Менић Узајир месар, Убојчић Фрањо лимар и његов син Владо, Муфтић Абдулах столар, Муфтић Салих трговац и његова два сина, којима не знам имена, Алагић Касин столар, Штефанонић Миша и Штефановић Перо столари, Раковић Хасиб бакалин, Хасанбег Церић учитељ, Бајро циганин, општински телал, који је циганин, а имена му не знам, Хука циганин, циганина Шиде син те много других нарочито Муслимана и цигани, којима не знам имена.

За све злочине, који су извршени над Србима у срезу Бос.[ански] Нови, сматрам да су главни и једини кривци Муслимани из среза Бос.[ански] Нови и то сви без разлике.

После заузећа Приједора по четницима, око 4.000 наоружаних Муслимана из Приједора и околице повлачили су се пред четницима према Бос. Новом. Котарски предстојник у Бос.[анском] Новом Дитрих, који је увек према Србима био коректан, саветовао нам је, да напустимо Бос.[ански] Нови, јер се бојао да ће настати нови покољ Срба.

Ја сам услед тога напустио Бос.[ански] Нови на 18 маја 1942 год.[ине] и са пропусницом коју сам добио од истог Котарског предстојника, допутовао сам до Земуна. У Земуну сам исходио пограничну пролазницу и на 22 маја 1942 године прешао сам у Београд.

Друго ми ништа није познато, а на исказано и прочитано могу се и заклети.

ЧОВИЋ ВЛАДИМИР, електричар из Добрљина, општине исте, среза Бос.[ански] Нови, стар 20 година, син пок.[ојног] Ивана и Кате рођ.[ене] Чубаковић, неожењен, сада као избеглица настањен у Београду, Дубљанска улица број 9, исказан избегличком легитимацијом број 117988, исказао је:

[298] Партизани.
[299] Партизанима.

Добрљин је скоро чисто српска општина, Муслимана у читавој општини уопште нема, а од Хрвата има скоро око 10 породица.

Око 20 априла 1942 године појавили су се први усташе у Добрљину. Тада је тамо дошло око 30 наоружаних усташа Муслимана из Бос.[анске] Костајнице под водством Ферхатовића, бравара из Бос.[анске] Костајнице. Чим су тамо дошли, одмах су ступили у везу са домаћим трговцем - Хрватом и тадањим начелником општине добрљинске Шајером. Усташе су одмах ишли од куће до куће, купили одрасле мушкарце, доводили их до кантине у месту и тамо убијали. Доведени Срби морали су сами ископати јаме, у које су њихови лешеви после убиства били закопани. Усташе су доводили на убијање Србе у групама од 10 до 12 њих. Чим би коју групу довели, одмах су наредили доведеним Србима, да себи најпре ископају јаме а онда су их убили, остављајући двојицу из групе на животу. Ова двојица имали су за дужност да убијене своје другове закопају. Када су довели нову групу Срба, онда су овој групи придружили и двојицу из прве групе преосталих Србе и тако редом. Тај дан убили су у Добрљину око 200 Срба. Један мањи део Срба спасао се је бегством у шуму.

Када су усташе свршили са покољем Срба у Добрљину, упутили су се исти дан у околна села, где су од реда убијали свакога, кога су год нашли у селу код куће. У селу Видочеву[300] у подруму Вуруне Цвије земљорадника, убили су тај дан око 40 Срба и то мушкарце, жене и децу које су тамо били довели. Тај дан је у селима општине добрљинске убијено много Срба.

За време овога покоља Срба налазио сам се са мојим оцем код куће у Добрљину. Чим смо сазнали за покољ, а чули смо и јаукање, те запомагање Срба, који су по усташама убијени, одлучили смо мој отац и ја, да побегнемо. Упутили смо се до реке Уне у намери, да се пребацимо у село Козиљане[301], среза Двор на Уни.

Када смо прешли преко Уне, запазили су нас Хрвати из суседног села Куљани и пуцали на мојега оца, кога су ухватили, наболи га ножевима, напослетку убили и бацили у воду. Ја сам се за то време био сакрио под обалу реке Уне, па ме Хрвати из Куљана нису пронашли. Стојећи скривен под обалом реке, гледао сам како су Хрвати убијали мога оца и након тога његов леш бацили у воду.

Када се је спустила ноћ, ја сам отишао у српско село Козиљане

[300] Водичеву.
[301] Куљане.

и тамо се сакривао око 20 дана, а потом сам отишао у Двор на Уни, и сакривао се код Ђурића бив.[шег] жељ.[езничког] намештеника, јер се нисам смео вратити у Добрљин, пошто су усташе тамо и даље долазили.

У овом првом покољу убијени су: Комљеновић радник, Ђурић Илија жељезничар, Ђурић Станко радник, Томашевић жељезничар, Гороња жељезничар, Мисирача Раде електричар, Домузин радник, Нишевић радник, Радуловић Свето радник, Ракуша Славко бравар, Шурлан Ђуро бравар, Орозовић Милан радник и његов брат Божо општински писар, Грбић месар, Тадић Младен чиновник код „Шипада", Зорић послужитељ, Тешић земљорадник, Галоња Милан радник на циглани, Галоња чиновник Набављачке задруге, Зец Душан чиновник Набављачке задруге, Зец чувар пилане, Бубало Мирко бријачки помоћник, браћа Станивуковић – Љубан, Миле и Пајо те њихов отац Ђуро, Ђурић Мирко берберин и његов брат Влајко предрадник, те још многи други, чијих се имена не могу више сада сетити.

Познато ми је да су тада убијени још Кукавица Милан, Ђурић Мирко, Ђурић Драган и Зелић Раде, земљорадници из села Водичева општине добрљинске. Осталих сељака из суседних села, који су тада по усташама убијени не познајем о по имену, али знам врло добро, да их је убијено врло много.

После овога покоља остале су у селима општине добрљинске код куће само жене и деца, јер су мушкарци највећим делом побијени, а мањи део спасао се је бегством у шуму. Одбегли мушкарци остали су и надаље у шуми, јер се нису смели повратити својим кућама.

Усташе су и то већином Муслимани из Бос.[анског] Новог и Приједора и надаље су долазили у општину Добрљин, где су крстарили по српским селима, пљачкајући куће, одгонећи собом благо, отимајући новац и све што им се свидело. Обично су долазили у село пијани, те су већ на улазу у село пуцали из пушака а престрашене жене и деца, тада су пред њима бежали од куће. Усташе су тада залазили по пустим кућама које су пљачкали и палили, те са опљачканим стварима враћали се у своја села.

Када су усташе случајно у којој кући нашли коју малодобну девојку, или младу жену, њих су силовали. Ако се која покушала томе опирати, онда су је убили.

Једнога дана у месецу септембру или октобру 1941 године дошло је изненада у општину добрљинску много усташа, који су покупили неколико стотина српских жена и деце и отерали их у

логор, у Јасеновац. После се о овим женама и деци није ништа сазнало, али се опћенито верује, да су сви убијени.

Села општине добрљинске усташе су највећим делом попалили. Сада у Добрљину нема никога, јер је потпуно спаљен, а у околним селима може се видети по која жена или по које дете, како лута по згариштима.

У љети 1941 године још је функционисала општинска управа у Добрљину, па је позивала Србе да одмах пређу на римо-католичку веру, обећавајући им, да их после тога неће више нико прогонити. Како су тада код кућа биле остале само жене и деца, јер су мушкарци били што убијени, а што се разбежали по шумама, то су жене из страха пристале да пређу на римо-католичку веру. Међутим, нити то им није ништа користило јер су касније све отеране у логор у Јасеновац, где су сигурно и убијене.

Српско-православна црква у Добрљину је одмах у почетку независне државе Хрватске по усташама потпуно опљачкана, а затим спаљена. Сада се виде од ове цркве само голе зидине.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Ферхатовић бравар из Бос.[анске] Костајнице, Краљ Виктор кројач за кога не знам од куда је али знам да се је нарочито истицао у покољу Срба, Шајери трговац и бивши општински начелник у Добрљину, Аугустиновић пилански радник из Добрљина, браћа Обућина радници из Добрљина, Шеховић из Бос.[анског] Новог, те многи други из Бос.[анске] Костајнице, Бос.[анског] Новог, Приједора и других хрватских и муслиманских села, чија имена не знам.

Ја сам боравио у Двору на Уни после својег бегства из Добрљина. Становао сам код Ђурића, бив.[шег] жељ.[езничког] службеника кога су хрватске власти као Србина отпустиле из службе. У Бос. анском] Новом све до месеца новембра 1942 године. Један Хрват набавио ми је у Бос.[анском] Новом за плату пропусницу с којом сам допутовао до Земуна и задржао се у селу Бежанији код браће Праштало, који су родом из Добрљина, а запослени су на земунском аеродрому. На 30 јануара 1942 године после подне скочио сам у теретни воз и на брензи се довезао у Београд.

Друго ништа није ми познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

МИЉАТОВИЋ МАРИЦА, из села Бјелајци, срез Бос.[анска] Дубица, сада избеглица на пролазу кроз Београд за Петровград,

кћер Драгутина Злојутра и мајке Јеле рођ.[ене] Дрвеница, 26 година стара, вере православне, удата, мајка двоје деце, исказана избегличком легитимацијом број 13629, исказује како следи:

Ја сам родом из Бјелајаца у срезу Бос.[анска] Дубице. Међутим већ дуже времена живим у Бос.[анској] Дубици, где је мој муж Миљатовић Саван до слома Југославије био намештен као војни референт у општини. Према томе преврат затекао ме је у Бос.[анској] Дубици.

Прогон Срба у нашем крају уследио је одмах по оснутку независне државе Хрватске. Иницијативу за прогоне дали су чланови усташке владе, који су на зборовима по појединим местима говорили за Србе најгоре ствари. Они су Србима оспоравали својство народа, називајући их отпадцима разно разних народа, турским измећарима и уљезима у хрватску земљу. При том су отворено говорили, да треба тај српски олош на најбезобразнији начин ликвидирати.

Чим су највиши представници усташког покрета у Хрватској, као интелектуалци зачетници, извршили духовно припремање прогона над Србима приступило се је одмах самом извршењу. Усташе емигранти размилили су се по целој независној држави Хрватској и на брзу руку окупили око себе свакојаке типове, понајчешће људе са промашеном каријером беспосличаре, разне криминалне типове, слуге и друге битанге. На тај начин организована је усташка власт по свима местима. Одмах су усташки летећи одреди, који су били наоружани до зуба, крстарили по српским местима и вршили над српским живљем разна насиља.

У Бос.[анској] Дубици као и у селима, која леже у Босанско-дубичком срезу, усташе су прво отпочели са хапшењем угледнијих Срба, а после тога хапсили су свакога Србина, кога су год могли ухватити.

У првом почетку ухапшени су од стране усташа у Бос.[анској] Дубици Јајчанин Остоја радник, Дука Ракић радник, Јово звани „Србин“ трговац и Ракић Станко тежак. Њих су усташе затворили у апсану среског начелства и одмах након хапшења побили. Затворени и убијени били су и други грађани Срби из Бос.[анске] Дубице, али се ја њихових имена не могу сетити.

У селу Божићима усташе су ухапсили и код њихових кућа одмах поубијали: Јована Прицу земљорадника и његову кћер Јованку, затим Прицу Милу земљорадника и Пају Коругу.

Из села Бјелајаца убијени су по усташама: Булић Раде земљорадник, Булић Јованка домаћица, Антић Пера земљорадник, Марић Љубо трговац и његова два брата, којима не знам имена. Трговца Марића Љубу сем тога, сви ћелати српскога народа, усташе су опљачкали.

У селу Котрови усташе су поубијали: Касалицу Перу земљорадника и његова два сина, затим Балту Стевана и Балту Ђуру земљораднике те Пајића, коме не знам имена и друге.

Доста велики број Срба, како мушкараца тако и жена поубијали су усташе и у селима Маглајци и Џебајерима[302].

Мој муж Миљатовић Саван, видећи у коликој се опасности налазе Срби у Босанској Крајини, одмах је у почетку побегао и настанио се финанц.[303] у Петровграду[304], док сам ја са наше двоје деце остала код куће и преселила се к својој мајци у село Бјелајце.

На прогоне и терор усташа настала је у нашем крају већ у првим месецима јака реакција са стране Срба. Схвативши правилно ситуацију Срби су се одметнули у шуме и тамо организовали отпор против бесних усташа. Тако организовани Срби, су у великом броју отворили једну борбену линију и затворили потпуно Бос.[анску] Дубицу. Тако опкољену Бос.[анску] Дубицу српски одметници држали су је преко целога лета и јесени 1941 године, па чак и кроз зиму 1942 године. Након тога на терен је дошла хрватска војска, која је потиснула српске одметнике и ослободила од њих Бос. Дубицу.

Нас преостале Србе по појединим местима, српски одметници су покупили и одвели нас у планину Козару у којој је постојао врло велики збјег. Пун месец дана провели смо у збјегу, како мушкарци тако жене и деца и крили се, да не дођемо у крваве усташке шаке. У пролећу 1942 године дошло је до чишћења планине Козаре са стране хрватске војске. При томе је хрватска војска у планини нас жене и децу, те изнемогле старце, покупиле, па након што је утврђено, да је једини циљ нашег боравка у шуми био намера и жеља да спасимо своје животе, хрватске власти су нас пребациле у логор Јасеновац, где смо провели три недеље, а после тога раздељени смо код разних домаћих Срба у срезу Гарешница и Грубишно Поље. Ја сам била на исхрани додељена Бајчетић Мили земљораднику из

[302] Хаџибајир.
[303] Нејасно.
[304] У Банату.

села Рогољи[305], срез Гарешница. У срезовима Гарешница и Грубишно Поље било је смештено више хиљада жена и деце.

Усташе су, вршећи до краја бесомучне акције против Срба, попалили и посве разорили у срезу Бос.[анска] Дубица села: Влашковце, Божиће, Цебајере[306], Бјелајце, Војслову[307] и Кнежево Поље[308].

Са својом децом провела сам у Рогожима[309] два месеца. После тога вратила сам се у Бос.[анску] Дубицу и тамо остала још 4 месеца. За то време ставила сам се у везу са мојим мужем и затражила потребне објаве за путовање к њему. Пошто сам све то прибавила, кренула сам на пут и тако сам на дан 7-II-1943 дошла у Београд.

Друго немам шта рећи, а на исказано могу се и заклети.

ВОЈНОВИЋ Миле, ложач из Бојне општине Врановграч, срез Цазин, син Марка и Ђује рођ.[ене] Бајагић, стар 23 године, неожењен, исказан са избегличком легитимацијом бр. 110459. Позван да каже чисту и праву истину, о приликама у свом крају после слома на овамо исказује:

Моје село Бојна, је чисто српско село са приближно 250 домова. У близини су још чисто српска села: Глиница, Збориште и Стабанца. У срезу има осим Срба само још Муслимана, који чине већину.

После слома наишла је у срез цазински немачка војска. Нису настале никакве промене у дневном животу. Ми смо радили мирно своје послове и слободно се кретали, једино смо морали предати оружје немачкој војсци.

Тако се одржавало стање у миру и реду до одласка немачке војске негде до конца маја.

Сада преузимају власт усташе које у нашем крају претстављају домаћи Муслимани из Врнограча. Најпре су отпустили из службе све Србе службенике. Онда су заредали по селима под изликом реквизиције намирница, а у ствари је то била ординарна пљачка.

У наше село дошао је један одред тих усташа Муслимана из Врнограча, под вођством бившег југославенског жанд.[армеријског] наредника Муслимана, чије име не знам, а знам да је био на станици Равница (чини ми се да је злогласни Мартин Пилингер)

[305] Рогожа.
[306] Хаџибајир.
[307] Војскову.
[308] Кнежпоље.
[309] Рогожу.

чувен по терору по дворском срезу. Он је јашио на коњу а са њим су ступали усташе певајући:

„Краљу Петру курвин сине – нема више југовине,
Краљу Петре ти си младо дете – сад вас
секу наше бајонете.
Павелићу, дај нам два-три метка
Да убијено краља Петра.
Павелићу, Павелићу, цветала ти рука
Што с убио српскога хајдука.“

Заредали су по свим кућама одузимајући жито, кукуруз суво месо, сланину, ракију и остало што им се свидело, остављајући незнатне количине за исхрану чељади.

Сва се је та храна сабирала пред кућом Јоже Мудринића званог „Ћуће“. Ту су усташе пекли јањце, пили ракију, а храну некамо одвозили. Тога Јожу Мудринића су пред кућом убили и голог обесили. Висио је три дана. Зато време су га боли вилама крај тога се частећи упљачканом храном и пићем.

Много тога се је још догодило у виду пљачке и насиља у другим селима, но појединости ја не знам.

После тога првога налета завладала је једно време релативан мир до жетве. Када смо пожели и сложили снопља у крстаче, то је било концем јула дошао је позив из општине Врноград да се тамо скупи 650 људи из горњих села ради упућивања на рад у Лику. Људи су се не слутећи зла одазвали и сакупили код општине. Чуо сам, да се је из општине јавило у Загреб, да је ухваћено 650 четника. Након извесног времена још исти дан дошли су од некуд камиони. Људе се трпало у камионе и одвозило у шуму звану „Пољица“. Тамо су усташе из камиона људе истрпали и убијали пушкама и ножевима, покапајући их у јаме раније ископане. Сви су тако побијени осим једног јединог, који се је чудом спасао, име му не знам. Тај је отрчао у села и јавио шта се десило. Настала је паника и бежање на све стране.

Рано ујутро око 4 сата опколили су усташе горња села. Све живо сатерали у цркве, закључали и спалили живе заједно са црквама. Куће су опљачкали, марву отерали и коначно запалили све куће. Тако су горња села збрисана са лица земље. Чак су и гробља оскрнавили повадивши крстове и срушивши споменике. Ту је погорело око 3000 Срба.

У том терору истицали су се нарочито Муслимани Мухамед Пурић општински писар и неки Цалак, радник, обојица из Врно-

гража и Хрват Иван Девчић, трговац из Врнограча. Осталих по имену не знам.

Чуо сам, да су таква зверства вршена и у осталим селима среза цазинског но појединости ја не знам.

Том приликом ја сам побегао у глински срез, па сам преко Цапрага и Брода дошао у Земун.

Ту сам се запослио све до ових дана.

То је све што знам о приликама у мом крају, а на исказно могу се и заклети.

САДРЖАЈ

Покољ Срба у срезу Столачком.....5
Саслушање Софије Шакоте.....24
Саслушање Ђуке Самарџић.....26
Саслушање Вукосаве Пудар, Стане Пудар, Милице Шкоро, Софије Шакоте, Милеве Ћорлуке и Љуба Пудара.....28
Саслушање Сергија Лукача.....36
Саслушање Гојка Шкоре.....38
Саслушање Мирослава Смрекића.....42
Саслушање Драгутина Вуковића.....44
Саслушање Саве Димића и Радована Бутулије.....48
Саслушање Жарка Попаре.....51
Саслушање Крсте Бумбића.....54
Саслушање Здравка Хамовића.....62

Источна Босна.....68
Саслушање Милка Стављака и Јове Марковића.....68
Саслушање Бранка Лазића.....70
Саслушање Јована Ковачевића.....73
Саслушање Нике Батинића.....77
Саслушање Стеве Лубарде.....80
Саслушање Које Ћосовића.....84
Саслушање Миле Симовића.....89
Саслушање Антонија Церовића 94
Саслушање Стојана Билановића и Велимира Билановића.....98
Саслушање Славка Кокоруша.....102
Саслушање Симе Ђурковића.....107
Усташе.....120
Случај Отона Гавранчића.....121
Како Љубо Милош ликвидира.....122
Случај Петра Зрнића професора из Београда.....123
Србин са „два срца“.....123
Случај са Авдом Трбоњом.....123
Исхрана у Јасеновачком логору.....124
Број „ликвидираних Срба“ у логору.....125

Срби заробљеници у Јасеновачком логору.....125
Како се ишло на рад.....125
Мој рад у логору.....126
Саслушање Адама Серјанића.....127
Саслушање Љубомира Антића.....132
Саслушање Миће Кашиковића.....136
Саслушање Светозара Вујанића.....138
Саслушање Љубе Калинића.....142
Саслушање Александра Перишића и
Бориславa Митрашиновића.....146
Саслушање Страхиње Зуровца.....149
Саслушање Војислава Лазаревића и Илије Зебића.....153
Саслушање Станка Трифковића.....158
Саслушање Ратка Јовића.....164
Саслушање Лазара Алексића.....166
Саслушање Радмиле Јаћимовић.....168

Западна Босна.....173
Саслушање Татјане Вучић и Вукосаве Бабић.....173
Саслушање Драге Свијетличића.....180
Саслушање Марије Богуновић и Љубе Црногорца.....196
Саслушање Пере Рајака, Гојка Пијетловића и
Луке Пијетловића.....207
Саслушање Ђуре Дракулића.....213
Саслушање Ивице Станоја.....217
Саслушање Бориславa Сукаре.....220
Саслушање Милана Гаврића.....223
Саслушање Стојана Бунића, Проке Савића,
Цвије Кнежевића, Филипа Радоје и Остоје Марића.....227
Саслушање Јованке Марчетић.....230
Саслушање Мирка Милиновића.....233
Саслушање Саве Ђукановића.....235
Саслушање Раде Ђурђевића.....239
Саслушање Десанке Гаковић.....244
Саслушање Уроша Ољаче.....252
Саслушање Растка Крњајића.....255
Саслушање Душана Дрљаче.....263
Саслушање Владимира Човића.....268
Саслушање Марице Миљатовић.....271
Саслушање Миле Војновића.....273